

Andrzej Matczak, Daniela Szymańska

**Studia nad strukturą
przestrzenno–funkcjonalną miasta
— przykład Brodnica**

Toruń 1997

Recenzenci
Jan Szczepkowski
Eugeniusz Z. Zdrojewski

Projekt okładki
Daniela Szymańska

Opracowanie techniczne rysunków
Anna Wosiak

Printed in Poland

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 1997

ISBN 83-231-0892-7

UNIWERSYTET MIKOŁAJA KOPERNIKA
87-100 Toruń, ul. Gagarina 11, fax (056) 654-29-48
Dział Wydawnictw tel. (056) 62-14-295, kolportaż (056) 62-14-238
Wydanie I. Nakład 320 egz. Ark. wyd. 16,0
Skład i łamanie: ELEK, Toruń
Druk: Zakład Poligraficzno-Wydawniczy POZKAL, Inowrocław

*Mieszkańcom Brodnicy
w siedemsetletnią rocznicę
powstania miasta*

Autorzy

Spis treści

1. Wprowadzenie	9
1.1. Problem	9
1.2. Materiały źródłowe	12
1.3. Przegląd literatury	14
2. Położenie geograficzne miasta, jego rozwój przestrzenny i aktualna substancja materialna	22
2.1. Położenie geograficzne Brodnicy	22
2.1.1. Analiza położenia ogólnogeograficznego Brodnicy	24
2.1.2. Analiza położenia topograficznego Brodnicy	29
2.2. Rozwój przestrzenny Brodnicy	32
2.3. Substancja materialna miasta	37
2.4. Plan zagospodarowania przestrzennego Brodnicy	43
3. Struktura funkcjonalno-przestrzenna Brodnicy	45
3.1. Bilans użytkowania ziemi	46
3.2. Lokalizacja w przestrzeni miasta terenów zainwestowanych	48
3.2.1. Tereny mieszkaniowe	48
3.2.2. Tereny usługowe	53
3.2.3. Tereny komunikacyjne	56
3.2.4. Tereny produkcyjne	58
3.2.5. Tereny zieleni i rekreacji	60
3.2.6. Inne tereny zainwestowane	62
3.3. Tereny niezainwestowane	66
3.4. Współwystępowanie form użytkowania ziemi w przestrzeni miejskiej	68
3.5. Strefy funkcjonalne Brodnicy	71
3.6. Wnioski	77
4. Mieszkańcy miasta	79
4.1. Liczba ludności	79
4.2. Rozmieszczenie ludności na terenie miasta	81
4.3. Struktura demograficzna mieszkańców miasta	84
4.4. Ruch naturalny ludności	87
4.5. Ruch wędrowniczy ludności	88
4.6. Wnioski	102

4.7. Miejski rynek pracy	103
4.7.1. Podaż miejsc pracy	103
4.7.2. Zasoby pracy	106
4.7.3. Bezrobocie	108
4.7.3. Zróźnicowanie wewnątrzmijskie bezrobocia w Brodnicy	114
4.7.5. Uwagi końcowe	122
5. Baza ekonomiczna Brodnicy	123
5.1. Wielkość i struktura zatrudnienia	125
5.2. Wielkość i struktura zatrudnienia w sektorze egzogenicznym ...	129
5.3. Wielkość i struktura zatrudnienia w sektorze endogenicznym ...	134
5.4. Wnioski	137
6. Turystyka jako czynnik rozwoju społeczno-ekonomicznego Brodnicy	140
6.1. Produkt turystyczny	140
6.1.1. Warunki przyrodnicze	141
6.1.2. Walory historyczne	141
6.1.3. Zagospodarowanie turystyczne	145
6.1.4. Stosunek mieszkańców do turystyki	148
6.2. Popyt turystyczny	150
6.2.1. Wielkość ruchu turystycznego	150
6.2.2. Charakterystyka ruchu turystycznego	151
6.2.3. Obszary rynkowe	153
6.3. Wnioski	157
7. Szkolnictwo ponadpodstawowe jako czynnik rozwoju społeczno-ekonomicznego Brodnicy	158
7.1. Wielkość, struktura i rozwój szkolnictwa ponadpodstawowego ...	158
7.2. Zasięg i kierunki przestrzennego oddziaływania brodnickich szkół ponadpodstawowych	163
7.3. Wnioski	166
8. Zasięg oddziaływania społeczno-gospodarczego Brodnicy	168
8.1. Powiązania komunikacyjne	168
8.2. Powiązania w zakresie dojazdów do pracy	169
8.3. Powiązania w zakresie kształcenia ponadpodstawowego	175
8.4. Powiązania w zakresie migracji stałych	178
8.5. Powiązania w zakresie działalności prywatnych podmiotów gospodarczych	183
8.6. Powiązania formalne w zakresie usług	185
8.7. Wnioski	186
9. Życie w Brodnicy w opinii jej mieszkańców	188
9.1. Charakterystyka respondentów	188
9.2. Percepcja miasta i życia w nim	189
9.2.1. Postrzeganie wielkości i funkcji miasta przez respondentów ...	189
9.2.2. Akceptacja miasta przez respondentów	190

9.2.3. Opinie respondentów na temat wartości estetycznych i egzystencjalnych miasta	192
9.2.4. Ocena wyposażenia w infrastrukturę społeczno-ekonomiczną ..	195
9.2.5. Stosunek respondentów do osób odwiedzających Brodnicę	199
9.3. Wnioski	201
10. Zakończenie	204
Literatura	208
Spis tabel	219
Spis rysunków	221
Studies on the spatial-functional structure of a town on the example of Brodnica (Summary)	225
List of tables	227
List of illustrations	229

1. Wprowadzenie

1.1. Problem

Od 1989 roku w Polsce przywracana jest gospodarka rynkowa. Oczekuje się, że wyzwoli ona lokalne inicjatywy społeczno-gospodarcze. Małe miasta stopniowo będą odzyskiwać rynkowe podstawy bytu poprzez dynamizację rozwoju funkcji obsługi swojego zaplecza. Wydaje się, że obecnie szczególnie korzystną pozycję wyjściową uzyskują te małe miasta, które w okresie po II wojnie światowej otrzymały silne i zróżnicowane branżowo, często oparte na zasobach lokalnych, przetwórcze zakłady przemysłowe, szybko też przeprowadzają prywatyzację, zwłaszcza usług, i tym samym szybciej dynamizują rozwój funkcji obsługi swojego zaplecza. Funkcja przemysłowa, w zakresie jej fizycznych rozmiarów, ulegać będzie stabilizacji, a jej udział winien relatywnie maleć, natomiast należy oczekiwać rozwoju funkcji usługowej, której udział powinien relatywnie szybko wzrastać. W przypadku tej grupy małych miast można w najbliższej przyszłości oczekiwać szczególnie szybkiego ich rozwoju. Są one bowiem w stanie dynamizować stare, jak i równocześnie pozyskiwać nowoczesne czynniki rozwojowe. Wymaga to jednak wyboru odpowiedniej strategii prorozwojowej.

Problem ten stanowi dziś wyzwanie intelektualne, tak dla elit i społeczności lokalnych, jak i dla nauki. Jaką wybrać drogę przyszłego rozwoju? Celem wspólnych wysiłków powinno być wykrycie tkwiących w małych miastach rezerw społeczno-ekonomicznych, a następnie określenie warunków, możliwości i sposobów ich uruchomienia w dłuższej perspektywie czasu. Poprawny wybór kierunków perspektywicznego rozwoju i strategii jego realizowania jest dziś priorytetowy dla większości małych miast w Polsce. To od ich wyboru i realizacji zależy pomyślność społeczności lokalnych, od tego też zależy, czy w ciągu kolejnego pokolenia zredukujemy rażącą dysproporcję w warunkach życia w porównaniu ze społeczeństwami krajów rozwiniętych. Aby to osiągnąć, należy w pierwszym etapie dokonać diagnozy obecnego stanu rozwoju małych miast i czynników, które go uwarunkowały. Dopiero na podstawie tak przeprowadzonej diagnozy, w drugim etapie, należy podjąć prognozę wyboru najbardziej efektywnych kierunków

przyszłego rozwoju. Taka diagnoza powinna uwzględniać genezę małych miast, ich przemiany historyczne, położenie w środowisku geograficznym, stan zagospodarowania i strukturę produkcji, ludność i warunki jej życia, co łącznie ogniskuje się w ich dotychczasowych funkcjach. Ta baza, łącznie z posiadaną wiedzą na temat spodziewanych tendencji rozwojowych (w skali makro) w gospodarce, może dopiero wskazać te funkcje, które w przyszłości mogą zagwarantować rozwój. Podział zadań między naukę a praktykę dobrze ilustruje wciąż aktualne stwierdzenie J. Kostrowickiego (1957), że rolą geografii jest zwrócenie uwagi na występujące braki — a nawet wskazanie konieczności szczegółowszego zbadania danego problemu oraz określenie rezerw społeczno-ekonomicznych i postawienie wniosków co do możliwości i sposobów ich uruchomienia. Natomiast zadaniem praktyki jest wysuwanie i realizowanie konkretnych działań inwestycyjnych.

Brodnica, licząca dziś 28 tys. mieszkańców, należy do tej grupy małych miast, które mają szczególnie korzystne warunki dalszego rozwoju. Miasto ma liczne atuty, ale także ograniczenia, które w sprzyjających okolicznościach mogą dynamizować jego rozwój, ale mogą go też hamować. Rekonstrukcja gospodarki w kierunku rynkowym stawia przed Brodnicą szereg możliwości i wyborów. Trafny wybór działalności społeczno-gospodarczych, w które dziś należy inwestować, aby w przyszłości przyniosły one korzyści i zapewniły miastu dynamiczny i harmonijny rozwój, ma fundamentalne znaczenie dla Brodnicy i jej mieszkańców.

Ideogram zakresu przeprowadzonych badań obejmujący diagnozę, hipotezy robocze i ich weryfikację oraz wskazanie perspektyw rozwojowych zestawiono w tabeli 1.1.

Układ pracy odpowiada sformułowanym hipotezom i celom badań. Praca składa się z dziesięciu rozdziałów. W rozdziale pierwszym omówiono założenia badawcze, materiały źródłowe i przegląd literatury. W rozdziale drugim przedstawiono analizę uwarunkowań geograficznych powstania, funkcjonowania i rozwoju Brodnicy. Rozdział trzeci zawiera analizę struktury przestrzennej miasta opartą na zdjęciu użytkowania ziemi. W rozdziale czwartym przedstawiono demograficzne i społeczne uwarunkowania rozwoju Brodnicy. Trzy kolejne rozdziały (piąty, szósty i siódmy) analizują bazę ekonomiczną miasta. W rozdziale piątym przedstawiono w sposób kompleksowy analizę bazy ekonomicznej Brodnicy. Natomiast w rozdziale szóstym i siódmym przedstawiono szczegółową analizę dwóch funkcji egzogenicznych mogących, zdaniem autorów, stanowić już w najbliższej przyszłości silny bodziec w rozwoju miasta, a mianowicie turystyki (funkcja egzogeniczna wyspecjalizowana) i szkolnictwa ponadpodstawowego (funkcja egzogeniczna standardowa). Rozdział ósmy zawiera analizę zasięgu oddziaływania społeczno-ekonomicznego Brodnicy. Stanowi on syntezę aktualnej

roli regionotwórczej miasta i może być podstawą delimitacji jego regionu społeczno-ekonomicznego. Rozdział dziewiąty zawiera opracowanie badań ankietowych poświęconych percepcji (postrzeganiu) miasta i warunków życia w nim przez jego mieszkańców. W rozdziale ostatnim dokonano podsumowania przeprowadzonych badań i odniesiono się do zakresu weryfikacji postawionych hipotez i realizacji celów badania.

Tabela 1.1. Zakres merytoryczny diagnozy, założeń i cele rozwoju społeczno-ekonomicznego Brodnicy

Podstawy (diagnoza)	Założenia (hipotezy)	Cele (perspektywy)
<p>1. Środowiskowe podstawy rozwoju społeczno-ekonomicznego miasta:</p> <p>a. środowisko geograficzne jako podstawa (baza) działalności urbanistycznej i gospodarczej mieszkańców miasta,</p> <p>b. położenie geograficzne jako aktualnie potencjalny czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego miasta (położenie w stosunku do sąsiednich miast i regionów gospodarczych, położenie komunikacyjne itp.),</p> <p>c. miasto i jego „region administracyjny” — diagnoza dotychczasowych, aktualnych i spodziewanych ciężarów społeczno-ekonomicznych „zaplecza” miasta jako podstawa określenia zasięgu „regionu administracyjnego”.</p>	<p>Warunki środowiskowe w zakresie ekologii, zaplecza rolniczego, wytwórczości materialnej i usługowej określają stopień atrakcyjności miasta dla celów mieszkaniowych (osadniczych), lokalizacji usług ponadlokalnych i efektywnych przemysłów.</p> <p>W określonych warunkach położenie geograficzne jest czynnikiem dynamizującym procesy rozwoju społeczno-gospodarczego.</p> <p>Rozwój społeczno-ekonomiczny miasta wymaga pełnienia przez nie funkcji obsługi ponadlokalnej. Taką m.in. jest funkcja administracyjna, która jest dodatkowym czynnikiem dynamizującym rozwój społeczno-ekonomiczny, a często go wręcz warunkuje.</p>	<p>Określenie niezbędnych warunków środowiskowych, przy których powstanie możliwość uruchomienia i zdynamizowania pozytywnych mechanizmów rozwojowych.</p> <p>Identyfikacja tych warunków i określenie działań zabezpieczających dynamizowanie rozwoju.</p> <p>Identyfikacja zaplecza obsługi i określenie docelowej wielkości „regionu administracyjnego”.</p>
<p>2. Społeczeństwo i jego warunki życia:</p> <p>a. problemy demograficzne (stan i rozmieszczenie ludności, struktura i dynamika ludności),</p> <p>b. problemy społeczne (zasoby siły roboczej, struktura społeczno-zawodowa, bezrobocie),</p> <p>c. warunki życia (zamożność i aktywność społeczna, patologie).</p>	<p>Procesy rozwojowe (wymagają) są wręcz warunkowane korzystną strukturą demograficzną i społeczną ludności oraz poziomem i jakością jej życia w mieście.</p> <p>Procesy rozwojowe wymagają permanentnego polepszania struktury demograficznej i społecznej ludności oraz poziomu i jakości jej życia.</p>	<p>Ocena i prognoza w zakresie liczby, struktury demograficznej i społecznej ludności, zasobów siły roboczej i bezrobocia oraz warunków życia ludności w perspektywie roku 2000.</p>

cd. tab. 1.1.

<p>3. Baza ekonomiczna miasta:</p> <p>a. gospodarka egzogeniczna nastawiona na różne rodzaje eksportu miasta, tworzy podstawę jego bytu i rozwoju,</p> <p>b. gospodarka endogeniczna służy zaopatrzeniu i obsłudze miasta, bezpośrednio wpływa na warunki życia jego mieszkańców.</p>	<p>Tylko określone, egzogeniczne działalności gospodarcze mogą tworzyć podstawę bytu i rozwoju miasta. Upatrywać je należy we wszelkich działalnościach o charakterze ponadlokalnym (krajowym i regionalnym).</p> <p>Działalności te zależne są od inwencji i energii tak lokalnych, jak i zewnętrznych liderów.</p> <p>Odpowiednio rozwinięta endogeniczna działalność gospodarcza poprawia warunki życia w samym mieście i w jego najbliższym zapleczu.</p>	<p>Próba wskazania przyszłych, prorozwojowych egzogenicznych działalności gospodarczych o zasięgu krajowym i regionalnym.</p> <p>Próba wskazania tych działalności endogenicznych, które pogarszają warunki życia w mieście.</p>
<p>4. Struktura funkcjonalno–przestrzenna miasta:</p> <p>a. określenie aktualnej struktury przestrzennej miasta i jego podział na jednostki funkcjonalno–przestrzenne,</p> <p>b. określenie aktualnej struktury funkcjonalnej miasta oraz zasięgu oddziaływania przestrzennego tych funkcji.</p>	<p>Racjonalne użytkowanie przestrzeni miejskiej dynamizuje procesy rozwoju gospodarczego i poprawia w nim warunki życia.</p> <p>Dążenie do optymalnej w danych warunkach struktury funkcjonalnej oraz zasięgu oddziaływania przestrzennego poszczególnych funkcji zapewnia efektywny rozwój społeczno–ekonomiczny.</p>	<p>Próba określenia „racjonalnej” struktury funkcjonalno–przestrzennej miasta.</p> <p>Próba określenia „optymalnej” struktury funkcjonalnej miasta oraz zasięgu oddziaływania przestrzennego jego funkcji.</p>

1.2. Materiały źródłowe

Podstawowe materiały źródłowe zebrano w trakcie bezpośrednich badań terenowych. Przeprowadzono je w dwóch etapach. W lecie 1995 roku Brodnica była miejscem ćwiczeń terenowych¹, dyplomowych i magisterskich²

¹ W ćwiczeniach terenowych uczestniczyli: prof. dr hab. A. Matczak (kierownik ćwiczeń), dr K. Rembowska, mgr M. Pirweli oraz studenci: L. Bączek, M. Bielawska, B. Błaszczuk, A. Bzinkiewicz, T. Dankiewicz, A. Dębska, M. Dylík, E. Figat, A. Fiktus, M. Gabrych, S. Golla, E. Grajner, A. Guzek, I. Janiszewski, I. Kabacińska, A. Karasiński, J. Krauze, G. Kromkowski, B. Król, E. Linka, B. Łukasik, E. Migas, L. Mikosik, B. Nowicka, D. Pawłowska, M. Pogoda, M. Sachrajda, R. Stoliński, M. Stupski, K. Śmigiel, T. Witosławski, A. Zasada, L. Zdrojewska.

² W ćwiczeniach dyplomowych i magisterskich uczestniczyli: prof. dr hab. D. Szymańska (kierownik ćwiczeń), mgr E. Grzelak i studenci: B. Skiba, J. Grzegorek,

oraz obozu naukowego³ prowadzonych przez Instytut Geografii Ekonomicznej i Organizacji Przestrzeni Uniwersytetu Łódzkiego i Instytut Geografii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Prowadzone na terenie Brodnicy zajęcia dydaktyczne umożliwiły wstępne rozpoznanie społeczno-ekonomicznych i przestrzennych problemów miasta oraz pozwoliły na częściowe zgromadzenie materiałów źródłowych. Okres późnego lata i jesień 1995 roku został wykorzystany do przeprowadzenia bezpośrednich badań terenowych przez samych autorów opracowania w celu zebrania brakujących oraz uzupełnienia i zweryfikowania posiadanych już materiałów źródłowych. W ten sposób pozyskany w bezpośrednich badaniach terenowych materiał źródłowy ma przede wszystkim charakter pierwotny i oryginalny umożliwiający realizację postawionej przez autorów celu badań.

Badania terenowe objęły: 1) wykonanie mapy użytkowania ziemi w granicach administracyjnych Brodnicy na podkładzie geodezyjnym w skali 1 : 5000, 2) kwerendę zakładów produkcyjnych i instytucji usługowych, w wyniku której zgromadzono materiały dotyczące lokalizacji, stanu technicznego obiektów, wielkości i struktury zatrudnienia, skali produkcji i świadczonych usług oraz obrotów, powiązań przestrzennych, 3) kwerendę w Urzędzie Miasta, gdzie wykorzystano materiały dotyczące rejestracji podmiotów gospodarczych, 4) kwerendę w Wydziale Ewidencji Ludności, która pozwoliła zgromadzić informacje o wielkości, dynamice i strukturze ludności oraz migracjach stałych, 5) natomiast kwerenda w Urzędzie Pracy umożliwiła określenie wielkości i zachodzących zmian na miejskim rynku pracy, 6) szeroko prowadzone badania kwestionariuszowe w zakresie ruchu turystycznego i warunków życia mieszkańców miasta.

Pozyskany w trakcie bezpośrednich badań terenowych materiał źródłowy nie był jednak kompletny. Wiele sfer życia społeczno-ekonomicznego ulega współcześnie głębokim przeobrażeniom, co często jest nierejestrowane, a więc niezwykle trudne do naukowej obserwacji. Podmioty gospodarcze działające na rynku poddane są ostrej konkurencji, a zatem są niechętnie do przekazywania zbyt szczegółowych informacji o swojej działalności. Statystyka lokalna nie była też w stanie zaferować szczegółowszych danych poza publikacjami GUS i częściowo WUS. Zdarzały się też przypadki niezrozumienia idei badań przez niektórych menadżerów, co wykluczyło pozyskanie od nich jakichkolwiek wartościowych merytorycznie materiałów.

J. Dzikowska, M. Marcinkowska, G. Kaczmarek, H. Rabant, B. Hołowiecka, Z. Kudelski, J. Rościszewska, M. Marjański, B. Belzyt.

³ W obozie naukowym uczestniczyli: prof. dr hab. A. Matczak (kierownik obozu) oraz studenci geografii, ekonomii i etnografii: J. Bartuzel, I. Bartuzel, D. Bielecka, M. Boik, M. Kapica, M. Lawin, G. Marmor, P. Pietrzak, A. Rochowczyk, I. Rykała, J. Stańczak, K. Stawiana, A. Stepczuk, F. Tabor.

Dlatego też autorzy opracowania musieli w paru przypadkach dokonać własnych szacunków.

Uzyskane w bezpośrednich badaniach terenowych materiały źródłowe zostały uzupełnione materiałami oficjalnymi pochodzącymi głównie ze statystyki państwowej szczebla centralnego i wojewódzkiego oraz ze źródeł publikowanych. Korzystano głównie z Roczników Statystycznych województwa toruńskiego wydanych w ostatnich dwudziestu latach, ale także z aktualnych rozkładów jazdy pociągów i autobusów za 1995 rok (analiza dostępności komunikacyjnej), tablic wynikowych ostatniego spisu powszechnego (1988), kadrowego (1983), zestawień statystycznych Kt-1 za 1994 rok.

Autorzy opracowania spędzili w Brodnicy łącznie kilkanaście tygodni, co pozwoliło im zgromadzić wiele informacji bezpośrednio z autopsji a związanych z życiem społeczno-ekonomicznym i kulturalnym miasta, z jego problemami rozwoju przestrzennego, zwłaszcza czekającą miasto przebudową systemu komunikacyjnego. Ogromna życzliwość w przekazywaniu różnych informacji ze strony władz miasta, wielu kierowników i pracowników instytucji, urzędów i zakładów pracy oraz mieszkańców znakomicie poszerzyły autorom ogólną wiedzę o Brodnicy. Uzyskane w trakcie pobytu w niej obserwacje i doświadczenia, pomimo że praktycznie są niemierzalne, dostarczyły wiele doznań intelektualnych i wiedzy bardzo pomocnej w interpretacji zebranych materiałów i ich analizie.

Pozyskane w opisany sposób materiały źródłowe oraz obserwacje przed ich wykorzystaniem w opracowaniu każdorazowo starano się weryfikować i wzajemnie konfrontować, w celu uzyskania maksymalnie wiarygodnych wyników. Takie właśnie postępowanie gwarantuje możliwie wysoką wiarygodność przeprowadzonych analiz, do czego podstawę daje zebrany materiał empiryczny.

1.3. Przegląd literatury

Przystępując do badań struktury funkcjonalno-przestrzennej Brodnicy szeroko zapoznano się z istniejącą literaturą, zarówno dotyczącą problematyki małych miast, jak i samej Brodnicy. Studia nad dotychczasowymi opracowaniami poświęconymi małym miastom pozwalają umiejscowić opracowywaną problematykę funkcjonalno-przestrzenną Brodnicy w szerszym kontekście merytorycznym. Pomogło to w uzasadnieniu trafności sformułowanych celów badań, ich doprecyzowania oraz zastosowania maksymalnie efektywnych narzędzi i procedur badawczych. Z kolei studia nad literaturą poświęconą samej Brodnicy wprowadziły autorów w problematykę historyczną, kulturalną, społeczną i w znikomym stopniu w ekonomiczną

i geograficzną tego miasta. Poszerzyło to ogólną wiedzę o nim i równocześnie wskazało na występujące w niej poważne braki, dotyczące zwłaszcza problematyki ekonomiczno-geograficznej, które należało uzupełnić badaniami terenowymi.

Literatura poświęcona problematyce małych miast obejmuje, w miarę kompleksowe, opracowania monograficzne oraz analizy problemowe poświęcone zwykle jednemu lub paru wybranym zagadnieniom, z reguły społeczno-ekonomicznym ujętym w aspekcie przestrzennym. Początki badań geograficznych nad małymi miastami sięgają w Polsce okresu międzywojennego. Wtedy zaczęły się pojawiać opracowania monograficzne miast: Nowego Sącza (W. Kubijowicz 1927), Tarnowa (Z. Simche 1930), Berezyn Kartuskiej (W. Rewieńska 1934), Trok (J. Tochtermann 1935) i in. W monografiach tych, w głównej mierze, podejmowano problem historii osadnictwa miejskiego i jego rozwoju, lokalizacji (J. Dylik 1939 i in.) i struktury morfologicznej (W. Rewieńska 1938 i in.) małych miast analizowanych na szerokim tle warunków geograficznych (S. Gorzuchowski 1936 i in.).

Po II wojnie światowej w prowadzonych w Polsce badaniach geograficznych małych miast kontynuowana jest z różnym nasileniem problematyka badawcza z okresu międzywojennego, ale obok niej pojawia się nowa problematyka szybko uzyskująca dominującą pozycję, a uwarunkowana merytorycznie zachodzącymi zmianami społeczno-gospodarczymi oraz metodycznie nowymi koncepcjami i technikami badawczymi ekspansywnie wkraczającymi do geografii społeczno-ekonomicznej.

Geograficzne badania monograficzne małych miast są obecne w całym okresie powojennym. Geografowie samodzielnie opracowują pełne monografie (S. Golachowski 1947, H. Leonhard 1950, J. Szczepkowski 1963, *Kluczbork...* 1970, *Sieradz...* 1982, *Itza...* 1979, D. Szymańska i in. 1995, T. Marszał 1995 i in.) bądź też uczestniczą w ich opracowywaniu, najczęściej z historykami, a także z przedstawicielami innych dyscyplin naukowych, opracowując z reguły problematykę osadniczą, ludnościową, ekonomiczną, geograficzną (*Monografia Odry. 1948*, *Dzieje Chełmna...* 1968, J. Mikołajski 1971, *Dzieje Golubia-Dobrzynia...* 1979, S. Liszewski 1980, 1984, M. Koter 1984 i in.). Geograficzne ujęcia monograficzne, mające w głównej mierze charakter poznawczy, wzbogacają wiedzę o konkretnych miastach, ale niektóre z nich, zwłaszcza te bazujące na materiałach pierwotnych, pozyskanych w wyniku bezpośrednich badań terenowych, mają ze względu na swoje ujęcie metodyczne charakter oryginalnych studiów problemowych.

Kontynuacją badań przedwojennych są też studia akcentujące problemy lokalizacji małych miast, zwłaszcza w aspekcie ich położenia geograficznego i fizjografii (J. Dylik 1947, M. Kiełczewska-Zaleska 1947, 1948,

K. Wilgatowa 1950, M. Janiszewski 1956, 1981, 1991, A. Wrzosek 1976, J. Kołatek 1976 i in.), oraz ich powstanie, rozwój i morfologię (J. Dylík 1948, B. Szalkiewiczówna 1952, M. Kiełczewska-Zaleska 1953, 1974, J. Kłoczowski 1957, R. Szczepaniak 1958, S. Zajchowska 1958, 1961, 1962, 1975, *Studia nad początkami...* t. 1, 1967, t. 2, 1970, F. J. Maciejewska 1962, 1970, B. Salwicka 1975, G. Praweńska-Skrzypek 1977, M. Koter 1984 i in.). W zakresie tej problematyki przeprowadzone badania jednoznacznie wskazują, że powstanie, rozwój i morfologia osadnictwa miejskiego, ze względu na jego zmienność w czasie, muszą być ściśle powiązane z historią, w tym głównie z procesami ekspansji osadniczej uwarunkowanej często odmiennymi systemami społeczno-ekonomicznymi. Wiele ze wskazanych wyżej prac ma jednocześnie charakter monografii problemowych (np. S. Zajchowska 1958, 1962).

Nowo podjęte, po II wojnie światowej, problemy badawcze dotyczące małych miast koncentrowały się początkowo na aspekcie ich aktywizacji społeczno-gospodarczej, a w miarę adaptowania przez geografę polską analizy strukturalnej użytkowania ziemi, teorii W. Christallera, koncepcji bazy ekonomicznej rozwinęły się badania nad ich strukturą funkcjonalną i przestrzenną oraz funkcjami centralnymi i ich zasięgiem. Przyjęta po II wojnie światowej filozofia przyspieszonego rozwoju społeczno-ekonomicznego kraju mająca, zdaniem K. Dziewońskiego (1990), na celu nadrobić 50–100-letnie zacofanie gospodarcze w ciągu dwóch kolejnych pokoleń (30–50 lat), została oparta na procesie industrializacji i urbanizacji. Wprowadzona w życie koncepcja ta silnie oddziaływała na miasta polskie. Dla jednych stała się wielką szansą, dla innych przyczyną trudności. Centralne inwestycje przemysłowe (i związane z tym budownictwo mieszkaniowe) mogły uzyskać tylko niektóre miasta, zwłaszcza większe, dla wszystkich nie było to jednak możliwe. Te, które otrzymały niezbędne środki inwestycyjne, szybko przełamały powojenne bariery i rozwijały się dynamicznie, chociaż nie zawsze w sposób zrównoważony. Natomiast szczególne trudności w swoim rozwoju napotykały małe miasta. W czasie II wojny światowej dużym zniszczeniom uległa ich substancja materialna, a nade wszystko zmniejszyła się liczba ludności (wymordowanie przez okupanta niemieckiego licznej w małych miastach ludności żydowskiej). Na to nałożyła się po wojnie nacjonalizacja gospodarki, zwłaszcza dokuczliwa w zakresie handlu, która doprowadziła do ograniczenia ich dotychczasowych funkcji społeczno-gospodarczych związanych z obsługą rolniczego zaplecza, co spowodowało długotrwały i dotkliwy kryzys społeczno-ekonomicznych podstaw ich egzystencji. Skutkiem tego traciły one systematycznie ludność, a wiele z nich przeżyło upadek i degradację (J. Szczypiński 1972, J. Szewczyk 1978). Podejmowane próby zażegnania kryzysu małych miast przez

lokowanie w nich inwestycji przemysłowych, często opartych na lokalnych zasobach, wzmocniły bazę ekonomiczną wielu z nich, lecz nie rozwiązały wszystkich trudności. Kryzys małych miast z różnym natężeniem trwa przez cały powojenny okres. Tuż po II wojnie światowej geografowie ze wszystkich ośrodków akademickich czynnie zaangażowali się w przygotowanie opracowań naukowych mających na celu wypracowanie odpowiednich strategii dla aktywizacji społeczno-ekonomicznej małych miast (A. Malicki 1947, J. Kostrowicki 1953, E. Kwiatkowska 1957, *Studia geograficzne...* 1957, S. Berezowski 1957, 1957a, S. Lipko 1957, J. Kremsky-Saloni 1957, W. Musiał 1959 i in.). Studia te były kontynuowane również w późniejszych latach (J. Moniak 1965, K. Podoski 1967, J. Niesyt 1968, E. Zdrojewski 1968, W. Rakowski 1974, S. Liszewski 1975, Z. Wysocki 1974, 1975, 1975a i in.). Wydaje się, że w nadchodzących latach czeka je renesans, jednak na podstawie nowszych koncepcji metodologicznych. Celem przykładowo wymienionych studiów było poszukiwanie podstaw rozwoju społeczno-ekonomicznego małych ośrodków miejskich poprzez zdiagnozowanie możliwości rozwojowych tkwiących w nich samych jak i w najbliższym zapleczu wyznaczonym z reguły zasięgiem ich oddziaływania.

Interesującym nurtem badawczym były i są analizy strukturalne użytkowania ziemi prowadzone w małych miastach (S. Liszewski 1973, Z. Palczyński 1982, J. Groch 1984 i in.). Dają one wystarczająco wiarygodną podstawę do określenia struktury funkcjonalno-przestrzennej małych miast, wydobywając ich specyfikę społeczną, gospodarczą i przestrzenną zapisaną w formach użytkowanej przestrzeni miejskiej. Mogą też być szeroko wykorzystane w planowaniu miejskim. W gospodarce planowej brak funkcjonowania renty gruntowej wyraźnie ograniczał te badania, powrót do gospodarki rynkowej usuwa tę barierę i można spodziewać się ich nasilenia, włącznie z szerszym wykorzystaniem modelowania, zwłaszcza w zakresie ich struktury przestrzennej (S. Liszewski 1976, A. Niżnik, S. Pączka 1978 i in.). Celowe jest zatem dalsze rozwijanie tych badań i doskonalenie metodyki ich prowadzenia. Mogą one dużo wnieść do działań praktycznych zarządów małych miast w zakresie racjonalizacji gospodarowania przestrzenią miejską.

Najszerszy zasięg mają badania dotyczące zasięgu oddziaływania przestrzennego małych miast. W głównej mierze oparto je na teorii W. Christallera. Ich wprowadzenie wymagało wypracowania nowych metod badawczych opartych na bezpośredniej rejestracji kontaktów mieszkańców zaplecza ze swoim ośrodkiem miejskim, tak od strony miasta (badania prowadzone na terenie miasta) jak i jego zaplecza (badania prowadzone na terenach ciągnących do miasta). Początkowo delimitację stref ciężenia małych miast

wyznaczano poprzez pomiar wzajemnych kontaktów ludności podejmowanych w celu pracy, nauki, handlu, kulturalnym (K. Balińska 1947, W. Musiał 1959, E. Dziegieć, S. Pączka, F. Zajac 1964, S. Pączka, J. Szczygielski 1965, S. Liszewski, F. Zajac 1970, L. Straszewicz, S. Liszewski, S. Pączka 1970, J. Szczygielski 1971, A. Hibner 1979, J. Namysłowski 1982, E. Dziegieć 1984, W. Michalski 1980, 1985, W. Michalski, A. Suliborski 1989 i in.). Później włączono także mierniki obejmujące migracje stałe i przepływy towarowe (A. Matczak, W. Michalski 1982, A. Matczak 1984 i in.). W tym zakresie przeprowadzone badania wskazały na brak bezpośrednich związków między wielkością miasta (wyrażoną liczbą mieszkańców) i jego strukturą funkcjonalną a rozwojem i zasięgiem przestrzennym funkcji lokalnej (S. Liszewski 1967). W tym aspekcie interesujące są poglądy J. Szczepkowskiego (1988) dotyczące „potencjału historycznego miasta”, który może być miarą wielkości i trwałości jego zaplecza. Przełożenie tej hipotezy na język badań empirycznych może rzucić nowe światło na delimitację zasięgów oddziaływania miast. Problem ten też podejmowano w ujęciu systemowym (E. Biderman 1978) analizując regionotwórczą rolę miast. Przedstawiony kierunek badań geograficznych nad strefami ciężenia małych miast ma duże znaczenie nie tylko teoretyczne, ale również i aplikacyjne. Diagnoza dotychczasowych, aktualnych i spodziewanych ciężarów społeczno-ekonomicznych zaplecza małych miast winna stanowić podstawę określenia zasięgu ich regionu społeczno-ekonomicznego, aktualnej i docelowej jego wielkości, w następnym tym także „regionu administracyjnego” (np. szczebla powiatowego).

Podobnie szeroki zasięg mają badania funkcji i struktury funkcjonalnej małych miast. Badania te już w latach pięćdziesiątych oparto na koncepcji bazy ekonomicznej (J. Kostrowicki 1953, L. Kosiński 1952, 1957 i in.), która w sposób twórczy została spopularyzowana w literaturze polskiej przez K. Dziewońskiego (1971) i stała się podstawą metodyczną dla wielu późniejszych badań. W odniesieniu do całego zbioru miast Polski analizę dla 1973 roku przedstawił M. Jerczyński (1977), a dla 1983 roku A. Matczak (1992). Z porównania obu przeprowadzonych badań wynika, że już w latach siedemdziesiątych, pomimo dużych inwestycji przemysłowych, funkcje produkcyjne stopniowo traciły wpływ na dynamikę rozwoju miast, natomiast znaczenie zyskiwały funkcje usługowe, które nie tylko prowadziły do wzrostu miast w kategoriach ilościowych, ale głównie do różnicowania ich struktury funkcjonalnej (A. Matczak 1992). W badaniach funkcjonalnych aktualnie dominują charakterystyki najważniejszych funkcji poszczególnych miast lub ich struktury (I. Kudelska 1967, B. Miszewska, A. Szajnowska 1970, M. Kopij, W. Rakowski 1971, A. Krakowska, J. Rajman 1972, D. Szymańska 1989, E. Rydz 1981, F. Opalski 1983, 1984, 1987, J. Łoboda 1989, R. Jedut 1989, B. Głębocki, W. Maik 1990, A. Kwiatek-Sołtys 1996 i in.).

Natomiast dużo rzadziej spotyka się badania poświęcone pełnej charakterystyce jednej wybranej funkcji, którą pełni małe miasto (S. Liszewski 1989 i in.). Dotychczas wykonane przez geografów badania dotyczące struktury funkcjonalnej małych miast zdają się potwierdzać, tu i ówdzie czynione spostrzeżenia, że globalnie następuje wzrost znaczenia funkcji lokalnych (centralnych) w małych miastach. Coraz częściej też w literaturze geograficznej spotyka się sądy, że współcześnie mamy do czynienia z tendencją do deindustrializacji średnich i małych miast i wzrostem ich funkcji centralnych (Z. Chojnicki 1996). U podstaw podjętych w 1995 roku badań w Brodnicy legła m.in. ta właśnie hipoteza badawcza.

Reasumując przedstawiony przegląd literatury geograficznej poświęconej małym miastom, należy stwierdzić, że w powojennych opracowaniach tak monograficznych jak i problemowych małych miast systematycznie ograniczana jest problematyka szeroko rozumianego położenia geograficznego i historii rozwoju miasta oraz jego morfologii, natomiast konsekwentnie rozszerzana jest problematyka społeczno-ekonomiczna, głównie w zakresie struktury demograficznej, społecznej i funkcjonalnej, charakterystyki poszczególnych funkcji i ich zasięgu przestrzennego. Geografia wypracowała, tak pod względem merytorycznym, jak i metodycznym, wystarczająco mocne podstawy naukowe upoważniające do podejmowania prób diagnozowania stanu społeczno-ekonomicznego i przestrzennego miasta i na tej podstawie wskazania przyszłych możliwości i kierunków jego rozwoju. Stopniowe wprowadzanie gospodarki rynkowej w Polsce czyni wręcz niezbędnym taki rodzaj badań. Prezentowana praca wykorzystuje dotychczas wypracowane wzorce diagnozowania stanu rozwoju gospodarki i przestrzeni miasta oparte na teoriach użytkowania ziemi, ośrodków centralnych i koncepcji bazy ekonomicznej oraz próbuje je poszerzyć o element określający kierunki przyszłego rozwoju.

Literatura poświęcona Brodnicy i jej regionowi jest stosunkowo liczna, jeśli wziąć pod uwagę wielkość i znaczenie miasta. Wiele rozproszonych informacji dotyczących Brodnicy i jej regionu można znaleźć w wydawnictwach ogólnopolskich (M. Baliński, T. Lipiński 1865, *Słownik geograficzny...* 1880, S. Arnold 1936, K. Górski 1946, M. Biskup 1959, 1980, M. Biskup, G. Labuda 1986, *Miasta polskie...* 1965, *Katalog zabytków...* 1971, *Słownik historyczno-geograficzny...* 1971, J. Kondracki 1980 i in.) i regionalnych (*Diecezja chełmińska* 1928, *Ziemia chełmińska...* 1961, *Bydgoskie* 1970, *Województwo toruńskie* 1984 i in.). Dotyczą one głównie problematyki historycznej, społeczno-ekonomicznej, kulturalnej, geograficznej i turystycznej. Wzmianki o Brodnicy są krótkie, jednak umiejscowione na szerszym tle regionu i kraju. W regionalnym piśmiennictwie geograficznym wiele uwagi poświęcono dolinie Drwęcy i obszarom z nią sąsiadującym, jej

morfologii, klimatowi, glebom i ich degradacji, roślinności, a także użytkowaniu ziemi, zabytkom i atrakcjom turystycznym (H. Król 1950, R. Galon 1931, J. Błachno 1963, Z. Czubiński 1948, U. Huszcza 1969, *Katalog zabytków...* 1971, W. Niewiarowski 1968, 1973, Z. Churska 1973, J. Falkowski 1973, K. Kępczyński 1973, G. Wójcik, A. Wójcik 1973, S. Tyczyński 1976, H. Rochnowski 1976, A. Zielski 1977, J. Zimna, E. Witkowska 1977, *Materiały II...* 1979). Stosunkowo bogata jest również literatura przewodnikowa informująca potencjalnych turystów o atrakcjach Pojezierza Brodnickiego, która każdorazowo zawiera zwięzłe informacje o Brodnicy, jej zabytkach i zagospodarowaniu turystycznym (E. Czapp 1963, M. Ceynowa-Giełdon 1971, S. Iwicki, A. Zielski 1990, J. Jezierski 1976, J. Krippendorf 1958, J. Kołodziejczyk 1965, J. Leliwa-Piotrowicz 1935, A. Malicki 1973, E. Saperski 1974, K. Grążawski 1993 i in.).

Literatura dotycząca samej Brodnicy i jej najbliższego regionu obejmuje głównie problematykę historyczną, społeczną i kulturalną oraz w bardzo skromnym zakresie geograficzno-historyczną i gospodarczą. Początki piśmiennictwa naukowego o Brodnicy i jej regionie sięgają końca XIX i początków XX wieku. R. Łazęga w 1898 r. przedstawił w postaci drukowanej relację naocznego świadka z wydarzeń kulturalno-historycznych w latach 1819–1863. W 1900 roku H. Plehn opublikował w Lipsku monografię poświęconą historii powiatu brodnickiego leżącego w Prusach Zachodnich. Do wybuchu I wojny światowej opublikowano dalsze dwie prace. W. Kętrzyński (1903) wydał książkę dotyczącą historii ziemi michałowskiej z okresu krzyżackiego, a K. Kościński (1906) przedstawił zarys historyczny ziemi michałowskiej. W latach międzywojennych M. Boguszewska opublikowała w Nowym Mieście Lubawskim krótki zarys historii miasta Brodnicy. Z tego okresu pochodzi praca wspomnieniowa S. Bizana wydana w 1938 r., pokazująca brodniczian w walce o niepodległość w latach 1914–1920. Więcej prac o Brodnicy i jej regionie zaczęto publikować dopiero po II wojnie światowej, a właściwie dopiero w latach siedemdziesiątych. Pracą wprowadzającą w problematykę historyczną, prezentującą krajobraz i zabytki Brodnicy i jej regionu jest dwukrotnie wydany zarys monograficzny S. Bilskiego (1978, 1985). Poza wymienioną pracą dużą rolę w upowszechnianiu wiedzy o Brodnicy i jej regionie spełnia wydawnictwo Towarzystwa Miłośników Ziemi Michałowskiej zatytułowane *Szkice brodnickie* i ukazujące się od końca lat osiemdziesiątych (wydano dwa tomy: pierwszy w 1988 r. pod redakcją S. Bilskiego, drugi w 1993 r. pod redakcją K. Grążawskiego). Opracowania zamieszczane w tym wydawnictwie oraz samodzielnie publikowane prace M. Bizana (1986), S. Bilskiego (1973, 1989, 1991), J. Wultańskiego (1993), K. Grążawskiego (1993) podejmują problematykę archeologiczną i przestrzenno-historyczną (K. Grążawski 1988,

1993, M. Marciniak 1988, 1993, J. Powierski 1993), historyczno–społeczną (S. Bilski 1988, S. Bilski, B. Schuetz 1988, 1993, K. Grażawski 1993, P. Kotewicz 1993, J. K. Mełnicki 1993, J. Sobieszczyk 1993, J. Tandecki 1993, J. Wojciechowski 1988, J. Wultański 1993, 1993a, 1993b, 1995, E. Zawacka 1988, S. Turowski 1988), oświatowo–wychowawczą (S. Bilski 1973, P. Aleksandrowicz 1988, J. Jankowski 1988, A. Korecki 1993, E. Koźmiński 1988, J. Szews 1988, K. Porada 1988,), artystyczno–folklorystyczną (S. Bilski 1989, L. Witkowski 1988), biograficzną (S. Bilski 1991, R. Pawlak 1993), wspomnieniową (S. Bilski 1993), literacką (M. Bizan 1986), kulturowo–zabytkową (K. Grażawski 1993, K. Lewandowski 1993, A. M. Maliccy 1993) i historyczno–ekonomiczną (E. Chojnicki 1988). Wymienione opracowania pełnią ważną rolę poznawczą, tak dla mieszkańców Brodnicy i jej regionu, jak i odwiedzających ich gości. Dla mieszkańców miasta i jego regionu opracowania te stanowią bardzo ważny element tradycji kulturowej, odwołania się do przeszłości (swoich korzeni), do poglądów i faktów historycznych, społecznych itp., co łącznie stanowi podstawę tożsamości regionalnej brodniczian. Dla autorów prezentowanego opracowania interesujące okazały się m.in. prace J. Powierskiego (1993) i K. Grażawskiego (1993, 1993a). Pozwoliły one (pomimo konieczności dalszego wyjaśnienia pewnych faktów historycznych) łącznie z analizą dawnych i obecnych map na sformułowanie poglądu, z punktu widzenia geografii, na genezę, położenie i rozwój przestrzenny Brodnicy.

2. Położenie geograficzne miasta, jego rozwój przestrzenny i aktualna substancja materialna

2.1. Położenie geograficzne Brodnicy

Każde miasto posiada określone funkcje, swoją strefę wpływy i ciężenia. Miasta poprzez swoje funkcje organizacyjno–produkcyjne i różnorodność powiązań ekonomicznych odzwierciedlają jak w soczewce charakterystyczne cechy ciężącego do nich obszaru. Są lustrzanym odbiciem cech swojego regionu. Dlatego badanie miast i systemów miejskich pozwala głęboko przeniknąć w geograficzno–ekonomiczny charakter poszczególnych regionów. Przy czym badanie to wymaga wszechstronnego zrozumienia specyfiki danego obszaru.

Miasta odgrywają niezwykle ważną i aktywną rolę w geograficznym podziale pracy, w kształtowaniu i rozwoju regionów ekonomicznych.

Szczególne miejsce w badaniu każdego miasta winna zająć analiza uwzględniająca ich położenie ekonomiczno–geograficzne. Ze względu na zawartą w nim całą gamę komponentów ściśle ze sobą powiązanych może ono być podstawą dla określenia potencjału rozwojowego danego miasta.

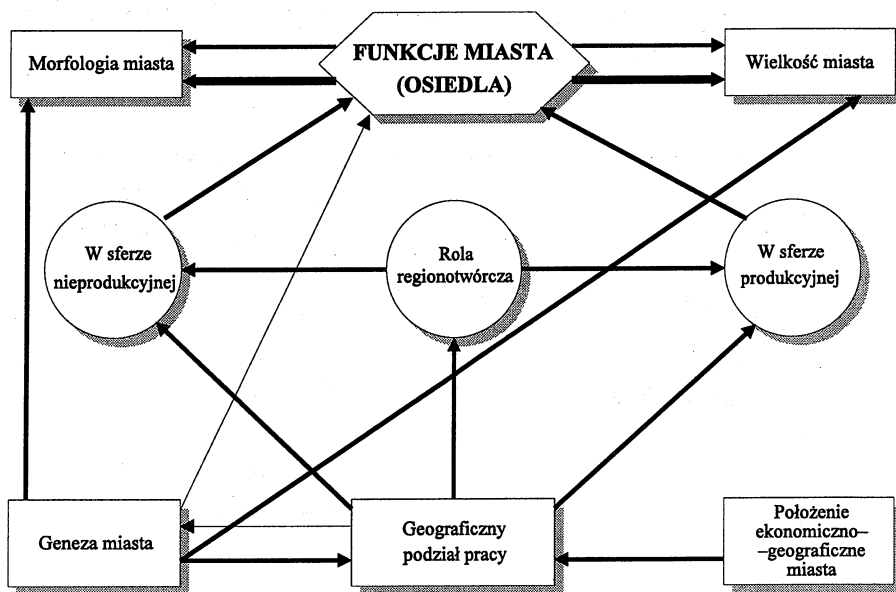
Z położeniem wiąże się powstanie i rozwój w danym mieście takich lub innych funkcji miastotwórczych. Funkcje każdego miasta należy zatem wiązać m.in. z cechami i osobliwością położenia geograficznego i ekonomicznego jak i z charakterem jego powiązań zewnętrznych (rys. 2.1). Specyfika i osobliwość położenia ekonomiczno–geograficznego polega na tym, że określa ono potencjalne możliwości i warunki rozwoju każdego miasta. Położenie ekonomiczno–geograficzne danego miasta stanowi zatem jego potencjał, natomiast geograficzny podział pracy jest realizacją tego potencjału.

Położenie ekonomiczno–geograficzne jest ważnym elementem wpływającym na kondycję tego lub innego miasta. A więc położenia miasta nie można ograniczać do czystego faktu jego lokalizacji i odpowiedzi na pytanie, gdzie znajduje się to lub inne miasto i jakie zajmuje ono miejsce na powierzchni Ziemi. Zasadnicza sprawa tkwi w tym, że dany obiekt geogra-

ficzny (miasto) położony jest właśnie w tym a nie w innym miejscu i że znajduje się on z innymi obiektami, ze swoim otoczeniem w określonych zależnościach. A więc ważne jest nie tyle „gdzie” znajduje się dane miasto, lecz jak jest ono położone odnośnie do tego wszystkiego, co leży poza jego granicami. Inaczej mówiąc samo „gdzie” można głęboko poczuć tylko za pośrednictwem licznych „jak”, to znaczy wielokrotnych związków przestrzennych.

Niezwykle istotnym w badaniu położenia ekonomiczno–geograficznego jest wykrycie jego cech „regionalnych” lub „powszechnych” oraz co jest bardzo trudne, wypracowanie metod jego ilościowej oceny.

Przy okazji warto nadmienić, że wartość położenia ekonomiczno–geograficznego może się zmieniać i dezaktualizować. Dezaktualizacja polega na tym, że niektóre czynniki położenia, które były ważne i znaczące dla rozwoju miasta w jednym okresie (epoce), niekoniecznie są ważne i aktualne w innym, późniejszym. Ich miejsce zajmują inne elementy położenia ekonomiczno–geograficznego. Niekiedy ze zmianą znaczenia położenia danej jednostki osadniczej część z nich zaczyna podupadać i ma zahamowany dalszy rozwój. A więc oceniając położenie miasta należy ten historyczny (dynamiczny) wzgląd mieć również na uwadze.

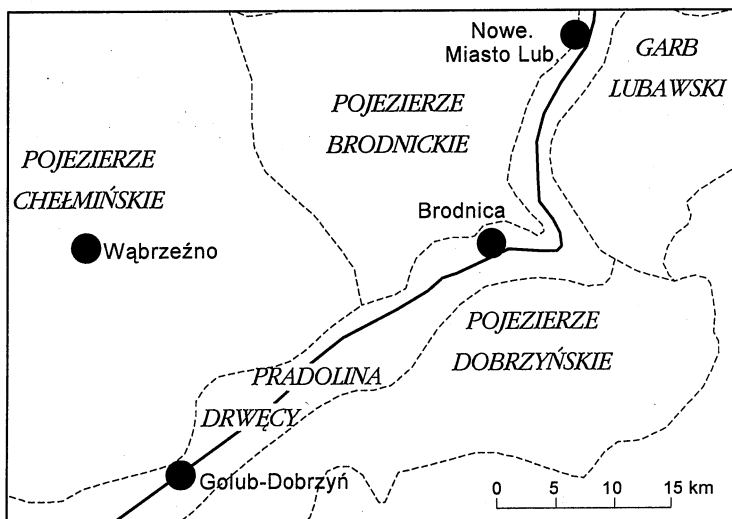
Rys. 2.1. Schemat związków określających funkcje miasta

Powstanie i rozwój Brodnicy są uwarunkowane wieloma czynnikami. Jednym z nich jest położenie geograficzne. Wyraża ono związki miasta z zajmowaną przez nie przestrzenią. Analizuje się je w ujęciu makrogeograficznym

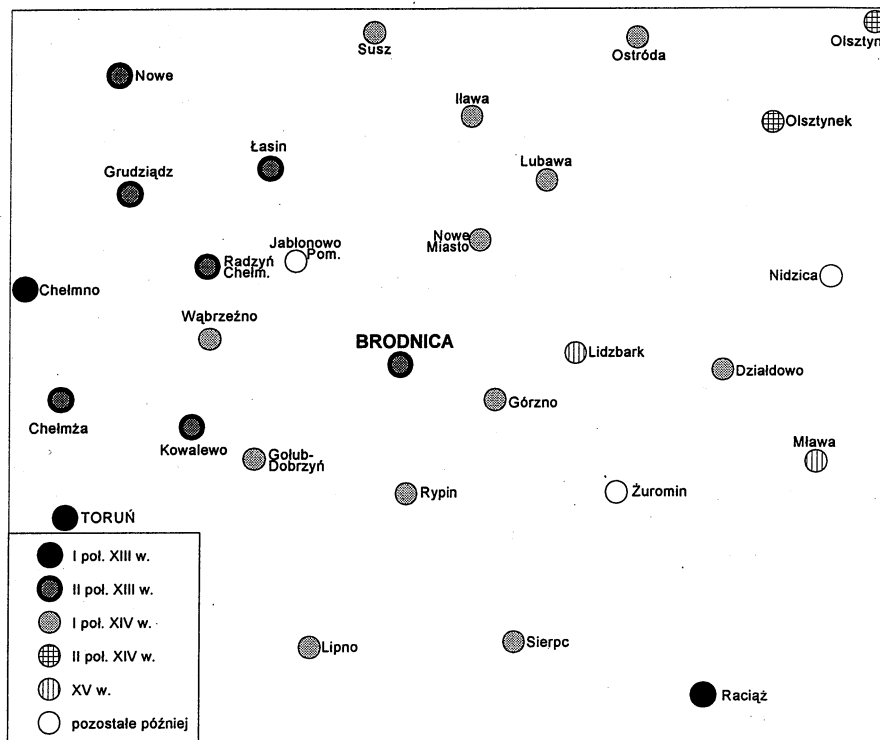
(ogólnogeograficznym) i mikrogeograficznym (topograficznym). Położenie ogólnogeograficzne ujmuje relacje miasta z otaczającymi je dużymi obszarami. Składa się na nie położenie Brodnicy w stosunku do: 1) regionów geograficznych (fizycznych i społeczno-ekonomicznych), 2) innych jednostek osadniczych, 3) szlaków i węzłów komunikacyjnych, 4) swojego bliższego i dalszego zaplecza. Natomiast położenie topograficzne ujmuje relacje pomiędzy lokalnymi warunkami środowiska geograficznego (rzeźba terenu, sieć rzeczna, klimat, szata roślinna, gleby itp.) a urządzeniami trwałymi miasta.

2.1.1. Analiza położenia ogólnogeograficznego Brodnicy

Powstała w końcu XIII wieku Brodnica leży nad rzeką Drwęcą w atrakcyjnej strefie pojezierzy. Na północ, północny zachód i północny wschód od miasta rozciąga się Pojezierze Chełmińskie i Brodnickie oraz Garb Lubawski, natomiast na południe Pojezierze Dobrzyńskie i sandrowa Równina Urszulewska (rys. 2.2). Występuje tu duża różnorodność i znaczne bogactwo typów form rzeźby terenu (wysoczyzny morenowe, zagłębienia wytopi-skowe, rynny jeziorne itp.), dzięki czemu obszar ten jest silnie urozmaicony i rozczłonkowany, co stanowi o jego dużej atrakcyjności turystycznej. Są to na ogół krainy rolnicze ze znacznym udziałem lasów, niezbyt gęsto zaludnione.

Rys. 2.2. Położenie Brodnicy na tle krain geograficzno-fizycznych

Rys. 2.3. Rozwój osadnictwa miejskiego na obszarze ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej

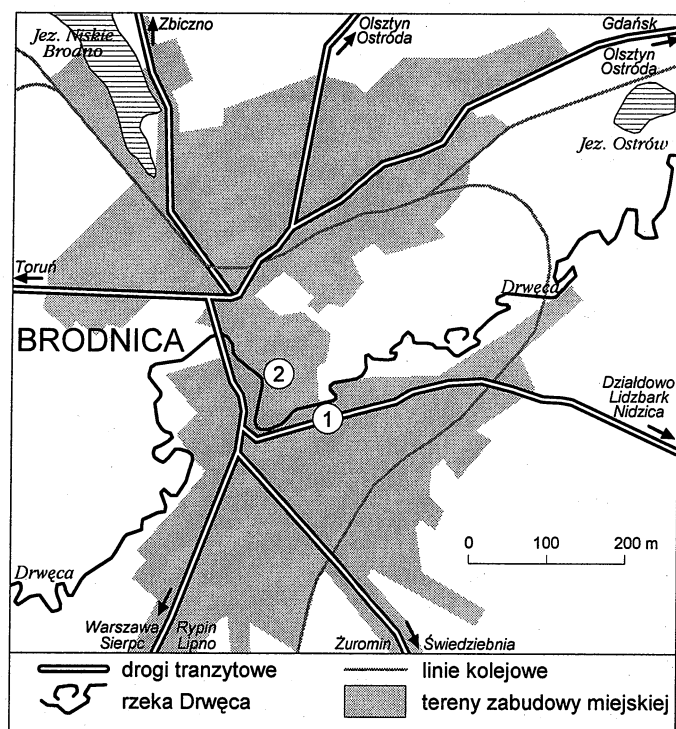
W średniowieczu były to tereny graniczne położone pomiędzy ziemią chełmińską, Mazowszem i Prusami. Położenie Brodnicy na styku wymienionych regionów a zarazem i kultur warunkowało jej duże znaczenie strategiczne. Pierwotny węzeł osadniczy w Michałowie ulokował się w obrębie pradoliny Drwęcy, gdzie miał zapewnioną izolację od otoczenia i ochronę przed nagłym zaskoczeniem, jednocześnie kontrolował przeprawę przez pradolinę w miejscu brodu, gdzie krzyżowała się droga wodna z traktem lądowym. Gród w Michałowie rozwijał się dzięki istniejącej tu komorze celnej związanej z wymianą towarów spławianych Drwęcą z Prus w kierunku Mazowsza. W 1230 roku tereny na prawym brzegu Drwęcy, naprzeciw Michałowa, przejęli Krzyżacy, którzy pod koniec XIII wieku stali się faktycznymi a na początku XIV wieku także formalnymi panami Michałowa i ziemi michałowskiej stanowiącej północny fragment Mazowsza. Stało się to czynnikiem sprzyjającym dla rozwoju lokalnego węzła osadniczego i założenia miasta Brodnicy, z oddzielnym od niego murami zamkiem, na suchszym i w bardziej rozległym zakolu rzeki Drwęcy. Lokowanie węzła osadniczego w Brodnicy nosi wszelkie prawidłowości powstawania takich węzłów

w innych regionach nizinnych Polski w obrębie pradolin (zob. rozwój węzła osadniczego w Łęczycy A. Matczak 1975). Analiza dat lokowania miast na ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej (rys. 2.3) pokazuje postępujący z zachodu ku wschodowi szybki proces rozwoju miejskiego osadnictwa średniowiecznego (Szymańska 1993).

W średniowieczu Brodnica ma wyraźne położenie łącznikowe. To ono decyduje o jej ważnej roli handlowej i strategicznej. Miasto rozwija się u boku krzyżackiego zamku komturskiego. Jest jednak położone na peryferiach państwa Zakonnego sąsiadując z rosnącym w siłę organizmem Korony. To nadgraniczne położenie nie sprzyja tworzeniu przez miasto własnego regionu. Mankament ten zostaje usunięty w II połowie XV wieku. Po pokoju toruńskim Brodnica zostaje włączona do państwa polskiego i może kreować swój region. Jest miastem królewskim, siedzibą starostów, pełni nadrzędne funkcje administracyjno-polityczne. Dość silnie rozwinęło się w tym czasie rzemiosło i kupiectwo. Połączenie tych dwóch funkcji umożliwiło rozwój miasta jako ośrodka handlowo-rzemieślniczo-rolniczego. Na przełomie XVIII i XIX wieku następuje dewaluacja korzystnego położenia Brodnicy w stosunku do własnego i sąsiednich regionów historyczno-gospodarczych. Miasto aż do 1945 roku uzyskuje położenie graniczne, początkowo w ramach państwa pruskiego na granicy Prus i Królestwa Polskiego, potem od 1918 roku w ramach Polski na granicy polsko-niemieckiej. Wskutek tego Brodnica nie mogła rozwinąć wokół siebie większego obszaru ciężarów społeczno-gospodarczych, a tym samym dać początku rozwojowi silnego regionu węzłowego. Dopiero po II wojnie światowej powstały warunki do realizacji dostatecznie silnych procesów koncentrowania przejawów życia społeczno-gospodarczego wokół Brodnicy, skutkiem czego miasto tworzy swoją dość dużą strefę ciężarów i oddziaływania.

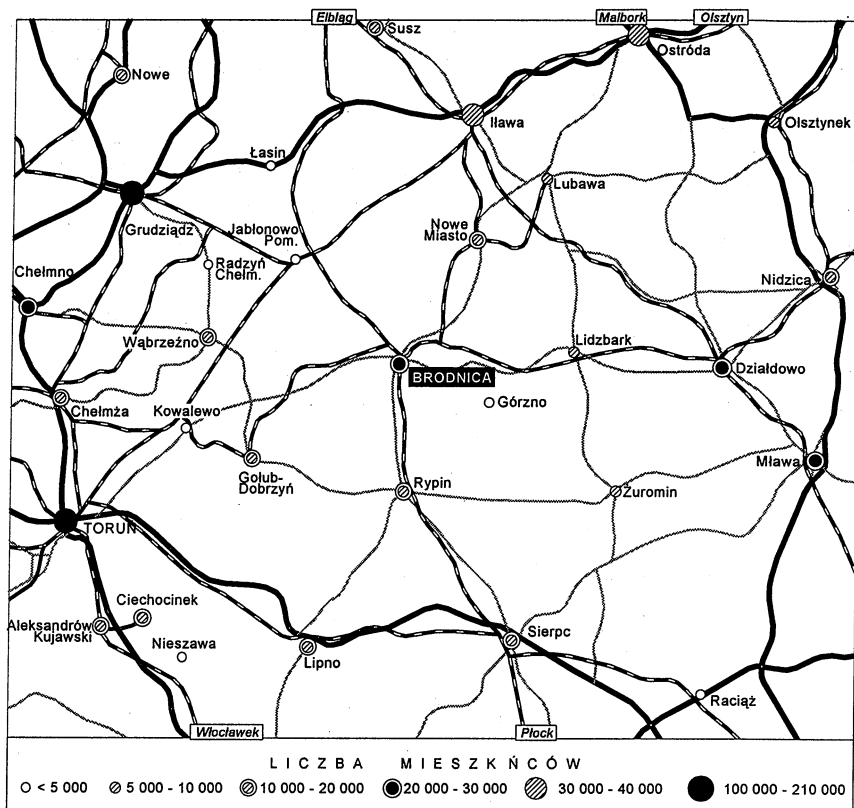
Współcześnie dwa elementy położenia geograficznego Brodnicy stwarzają szansę przyszłego jej rozwoju. Pierwszym z nich jest położenie komunikacyjne w aktualnej sieci dróg kołowych i kolejowych (rys. 2.4 i 2.5). W wymiarze regionalnym jest to położenie węzłowe, które polega na zbieżności i krzyżowaniu się dróg z różnych stron w obrębie miasta, łączące je z ciężącymi ku niemu ośrodkami lokalnymi. Daje to miastu rolę węzła rozrządowego ruchu w jego region. Natomiast w wymiarze krajowym jest to położenie tranzytowe łączące w kierunku równoleżnikowym Wielkopolskę z Warmią i Mazurami, a południkowym Mazowsze z Pomorzem Gdańskim. W przyszłości można się spodziewać, że Polskę przetnie nitka poprzecznej autostrady prowadzącej z Kaliningradu na Wrocław i dalej do Niemiec. Jej przejście przez lub w pobliżu Brodnicy stworzy dla miasta nowe impulsy rozwojowe. Już dziś jest to jeden z najsilniej obciążonych ruchem drogowym kierunków. Natomiast mniej korzystne dla Brodnicy jest jej położenie

kolejowe, ponieważ leży ona na uboczu ważnych szlaków PKP. Miasto jest węzłem kolejowym, przez który przebiegają tylko trasy o lokalnym i regionalnym charakterze. Stosunkowo późno Brodnica uzyskała pierwsze połączenie kolejowe (w 1886 roku). Przez miasto prowadzą linie kolejowe łączące Brodnicę z Grudziądzem, Toruniem, Działdowem, Kowalewem Pom., Nowym Miastem Lubawskim, Hławą, Rypinem. Wymienione szlaki kolejowe dają pośrednie połączenia z większymi ośrodkami miejskimi kraju.

Rys. 2.4. Układ komunikacyjny Brodnicy
1 — gród w Michałowie; 2 — Brodnica lokacyjna

Drugim, korzystnym elementem dla Brodnicy jest współcześnie jej położenie na tle sieci osadniczej województwa toruńskiego i województwa ościennych (rys. 2.5). Największe ośrodki województwa toruńskiego, tj. Toruń (204 tys. osób) i Grudziądz (104 tys. mieszk.), koncentrują się w dolinie rzeki Wisły. W miastach tych mieszka 73% ludności miejskiej obszaru. Kolejnym miastem pod względem liczby ludności jest właśnie Brodnica, która leży na przeciwnym, wschodnim krańcu województwa, nad rzeką Drwęcią. Natomiast równorzędne z nią ośrodki są nieliczne i znajdują się w dość znacznej od niej odległości.

Rys. 2.5. Położenie Brodnicy w krajowej i regionalnej sieci osadniczej i komunikacyjnej

W centrum województwa istnieją tylko dwa większe miasta: Wąbrzeźno i Chełmża. Pozostałe małe ośrodki stanowią ogniwa uzupełniające sieć miejską. Najbliżej położonym miastem w stosunku do Brodnicy jest Rypin (16,5 tys. mk.), położony 22 km na południe od Brodnicy, następnie Nowe Miasto Lubawskie (10,7 tys. mk.) w 27 km na północ od miasta, na zachodzie zaś najbliższym znajduje się Lidzbark Welski (8,3 tys. mk.) w odległości 31 km. A zatem miasto w promieniu 30 km otaczają małe jednostki osadnicze o znaczeniu lokalnym. Najbardziej odległym miastem jest największe miasto wojewódzkie — Toruń (60 km). A więc zarówno ze strony miast województwa toruńskiego, jak i województw ościennych — elbląskiego, olsztyńskiego, ciechanowskiego i włocławskiego, Brodnica nie ma tak w bliższym jak i w dalszym otoczeniu potencjalnych konkurentów, bowiem leży w dość słabo zurbanizowanym obszarze. Z tego punktu widzenia Brodnica ma teoretycznie i praktycznie wielkie szanse i możliwości silnego rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego. W pustce gospodarczej, jaka

istnieje między Płockiem, Toruniem, Elblągiem i Olsztynem, o ile Brodnica nie napotka na silniejszy rozwój konkurencyjnych ośrodków centralnych z północy — Ławy i Działdowa, ma szanse stać się ważnym ośrodkiem subregionalnym, który w zakresie licznych związków funkcjonalno-przestrzennych już się uformował.

Po II wojnie światowej na zwiększenie rangi Brodnicy wpłynęła i wpływa utrzymująca się tradycja tworzenia tu ośrodka o charakterze ponadlokalnym, dla pełniejszej obsługi regionu nie objętego bezpośrednim wpływem większych miast (pustka urbanistyczna). To kreowanie Brodnicy na ośrodek subregionalny doprowadziło dziś do zadzierzgnięcia licznych i silnych związków funkcjonalno-przestrzennych z bliższym i dalszym jej zapleczem.

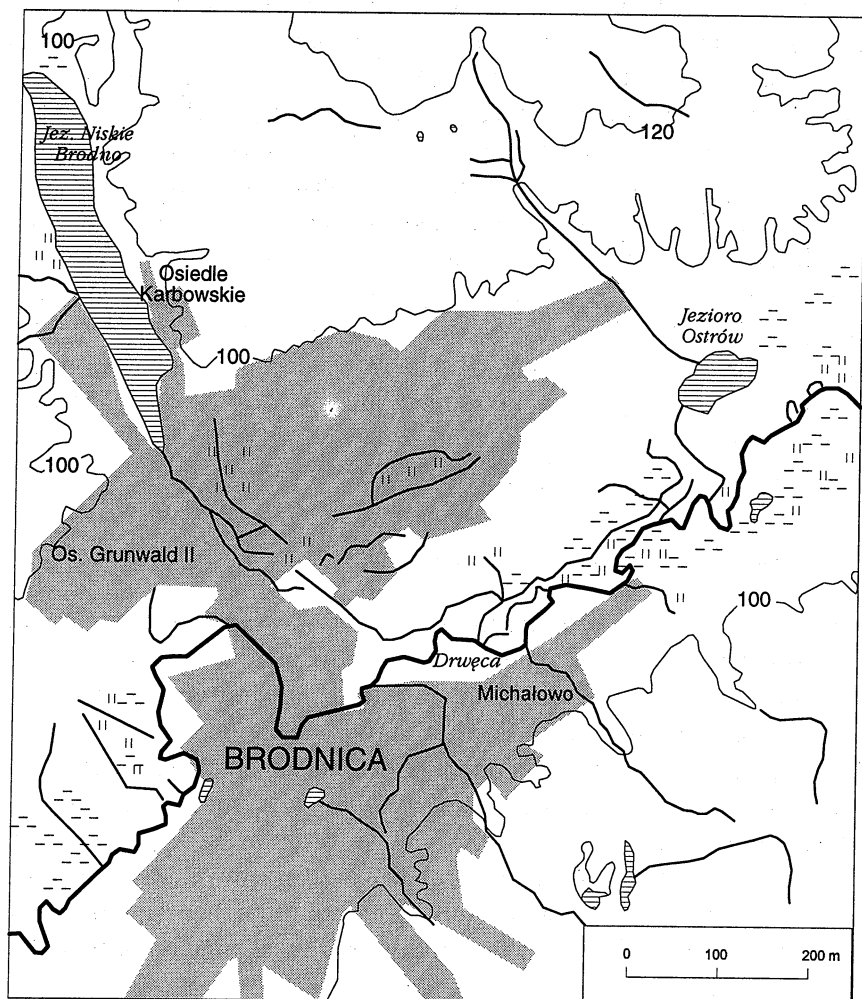
Należy tu podkreślić, że na omawianym obszarze są silne powiązania układu miejskiego z jego rzeźbą, a zwłaszcza z przebiegiem pradolin i dolin głównych rzek. Stąd też dezintegrująca rola wyznaczona rzeźbą terenu w układzie strefowym rozmieszczenia miast uwydatnia się w lokalizacji miast wzdłuż głównych rzek. Do większych miast subregionalnych badanego obszaru może mieć zastosowanie pogląd K. Dziewońskiego, który pisze: „Istnieją bowiem szczególnie typy miast, które rozwijają się nie jako ośrodki regionu, lecz jako ośrodki wymiany na pograniczu między dwoma regionami, w zasadzie odmiennymi, regionalnymi” (Szczepkowski 1977).

2.1.2. Analiza położenia topograficznego Brodnicy

Położenie topograficzne Brodnicy uwypukla związki występujące między zabudową miejską a obszarem, na którym została ona wzniesiona, tj. jej rzeźbą, siecią wodną, klimatem lokalnym itp. Umiejętne wykorzystanie podstaw przyrodniczych środowiska, w którym lokuje się miasto, ma przemożny wpływ na jego zaopatrzenie w wodę, zdrowotność dzielnic mieszkaniowych, sposób prowadzenia dróg oraz na koszty budowy urządzeń miejskich. To czynniki naturalnego środowiska wyrażone w położeniu topograficznym w znacznym stopniu oddziałują na rozwój przestrzenny miasta i różnicowanie się jego dzielnic. Chociaż w miarę postępu cywilizacji maleje zależność funkcjonowania miasta od czynników środowiska naturalnego, to nigdy ona nie zanika zupełnie.

Brodnica jest typowym miastem dolinowym, położonym w szerokiej dolinie meandrującej Drwęcy o uregulowanym przepływie wody. Wysokie stany wód zdarzają się rzadko. Jednak kiedy wystąpią, wówczas znaczna część doliny wokół miasta bywa zalewana. Najstarsza część Brodnicy (lokacyjna) usytuowana została w miejscu, które, jak wskazuje rzeźba dolinnego dna, miało charakter lekkiego wyniesienia rzędu 3–5 metrów, otoczonego od południowego wschodu i południowego zachodu korytem rzeki, a od pozostałych

stron zabagnionymi obniżeniami z rynną jeziorną wchodzącą w dolinę od północnego zachodu. Tego rodzaju topografia posiadała w średniowieczu naturalne walory obronne. Nie była jednak znaczącą barierą dla rozwoju miasta, chociaż niewątpliwie stanowiła pewne ograniczenie dla jego ekspansji terytorialnej w obrębie pradoliny i przyczyniła się do rozczłonkowania jego zabudowy (rys. 2.6).

Rys. 2.6. Brodnica na tle sieci hydrograficznej i ukształtowania terenu

Dzisiejsze miasto położone jest w dolinie, na kolejnych poziomach terasowych, które łagodnie się zmieniają, tak że w planie miasta ich krawędzie prawie są nieczytelne, a w każdym razie nie stanowią bariery rozwojowej dla miasta. Natomiast wyraźnie zaznaczają się krawędzie wysoczyzn i rynn

jeziora Niskie Brodno. W obrębie miasta rzeźbę terenu urozmaicają rozcięcia zboczy doliny, w większości suche, chociaż zdarza się, że są wypełniane wodą. Jedno z nich stale odwadnia struga wypływająca spod Cieląt. W poziomach terasowych zostały zakumulowane żwiry, które w wielu miejscach były eksploatowane i po których pozostały liczne wyrobiska. W pradolinie Drwęcy obecne są też starorzecza. W budowie geologicznej podstawowym utworem powierzchniowym jest glina morenowa i inne utwory akumulacji polodowcowej. Jest to podłoże nie ograniczające zabudowy. Dno doliny pokrywają typowe utwory akumulacji rzecznej, w których pierwszy poziom wód gruntowych znajduje się tuż pod ich powierzchnią. Dno doliny, z wyjątkiem obszaru zajętego w okresie średniowiecza, było systematycznie pomijane przez zabudowę. Miasto rozwijało się stopniowo „wspinając się w górę” wzdłuż promieniście wybiegających dróg wylotowych. Systematycznie odwracało się od Drwęcy. Dzięki temu zachowały się w obrębie dzisiejszego miasta wolne przestrzenie, stanowiące dziś swoisty, bardzo ekstensywnie wykorzystywany jego walor. Gleby na terenie miasta mają niską wartość użytkową i jako takie nie stanowią bariery dla jego rozwoju przestrzennego. Jak każde miasto dolinne Brodnica ma swoisty klimat lokalny. W okresach bardzo chłodnych i bezwietrznych w dolinie występuje tendencja do zalegania zimnego powietrza. Fakt ten pogarsza warunki aerosanitarnie miasta. Przy ogrzewaniu mieszkań piecami węglowymi prowadzi to do utrzymywania się smogu, co jednak zdarza się rzadko. Korzystną zmianę topoklimatu okresu zimowego może spowodować zmiana sposobu ogrzewania miasta, np. przejście na ogrzewanie gazowe.

Generalnie miasto dla swojego rozwoju przestrzennego ma korzystne warunki fizjograficzne. Największe rezerwy wolnego terenu posiada Brodnica na lewym brzegu Drwęcy, w kierunku południowym i południowo-wschodnim. Podobne wolne obszary występują również na prawym brzegu rzeki, w rejonie Karbowa. Ponadto w planie miasta można wskazać liczne lecz mniejsze powierzchniowo tereny o korzystnych warunkach fizjograficznych dla zabudowy miejskiej.

Warunki fizjograficzne, w jakich położone jest miasto, determinują jego znaczną dezintegrację przestrzenną. Z punktu widzenia kosztów urządzeń sieciowych i przygotowania terenów (często zawodnionych) pod zabudowę jest to zdecydowanie niekorzystne. Jednak z punktu widzenia społecznego (jakości życia) taka dezintegracja przestrzenna miasta posiada swoisty walor, podnosi standard życia jego mieszkańców poprzez możliwość zachowania spokoju, kameralności w miejscach codziennego bytowania, lepszych warunków aerosanitarnych.

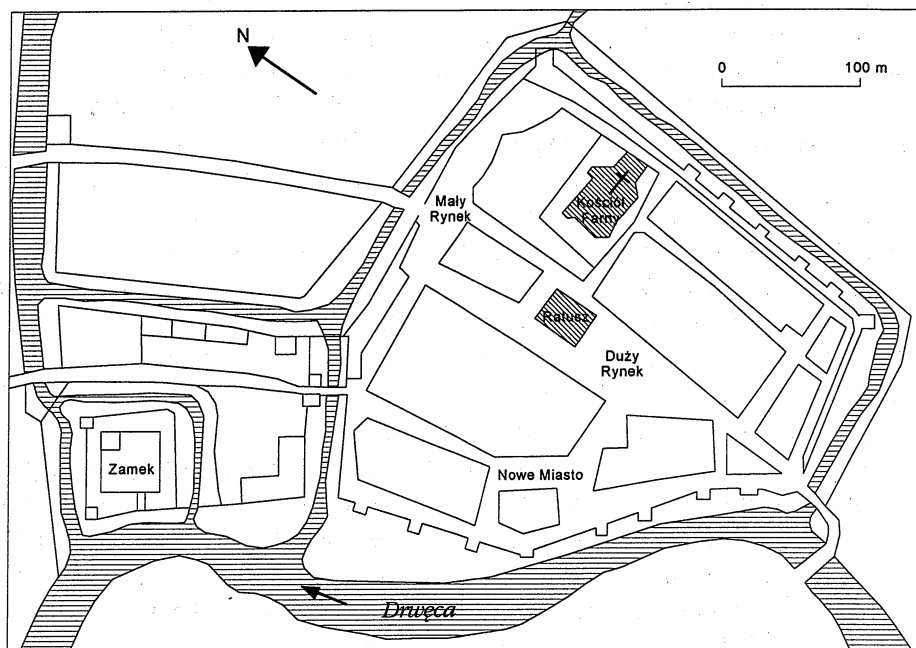
2.2. Rozwój przestrzenny Brodnicy*

Brodnickiemu węzłowi osadniczemu początek dał gród w Michałowie. Został założony na lewym brzegu Drwęcy na początku XII wieku, chociaż pierwsze wzmianki o nim (tzw. „castrum Michalum”) pochodzą dopiero z XIII wieku. Ustanowiono tu komorę celną w 1252 roku, która pobierała cło od towarów spławianych rzeką z Prus. W 1230 roku na prawym brzegu Drwęcy, naprzeciw Michałowa, usadowili się Krzyżacy. Zbudowali tu gród z drewnianym zamkiem i kościołem. Pierwsze wzmianki o Brodnicy pochodzą z 1262 roku. Natomiast zapis z 1298 roku mówi o nadaniu praw lokacyjnych Brodnicy. Ten rok jest oficjalnie uznawany za datę powstania miasta. Zatem lokacja Brodnicy nastąpiła w końcu XIII wieku na prawie chełmińskim. Układ przestrzenny miasta został skryształizowany w połowie XIV wieku. Plan Brodnicy został rozwinięty na nieregularnym pięcioboku zawartym pomiędzy Drwęcą a dzisiejszą ulicą Przykop, odtwarzającą zarys dawnej fosy otaczającej mury miejskie. Miasto opasane było linią murów obronnych z 15 basztami i bramami, z których dwie i wieża zamkowa zachowały się do dziś, oraz fosą. Miasto lokacyjne posiada charakterystyczny układ ulic z centralnie położonym rynkiem, kształtem zbliżonym do trójkąta i na ogół regularnymi, prostokątnymi kwartałami. W północno-zachodnim narożniku znajdował się zamek z przedzamczem oddzielony od miasta murami i fosą. Poza murami miejskimi, w północno-wschodniej części średniowiecznej Brodnicy rozwinęło się rolniczo-rzemieślnicze (partacze) przedmieście Kamionka służące również jako plac turniejowy rycerzom zakonnym. Suburbie to zostało opasane od północy murem obronnym zakończonym basztami. Od końca XIV wieku rozwijają się, poza murami właściwego miasta, przedmieścia. W 1317 roku Krzyżacy od księcia Leszka Kujawskiego formalnie przejmują, za długi, również Michałowo wraz z ziemią michałowską. W 1331 roku powstaje nowe komturstwo brodnickie. Zatem w drugiej połowie XIV wieku skryształizował się wyraźny układ trzech jednostek urbanistycznych: zamku, przedzamcza i miasta właściwego (lokacyjnego). Były to podstawowe elementy stanowiące w przyszłości osnowę dalszego jego rozwoju przestrzennego (rys. 2.7). W tym okresie Brodnica była „bramą wjazdową” do Prus i państwa krzyżackiego. W 1416 roku Krzyżacy włączyli do Brodnicy dawny gród Michałowo, co sprzyjało rozwojowi miasta. W początkowym okresie istnienia miasta, rycerze zakonni i mieszczenie

---

* Opracowano na podstawie: H. Plehn (1900), *Katalog...* (1971), R. Birkholz (1981), K. Grażawski (1992, 1993, 1993a), J. Powierski (1993), materiałów znajdujących się w posiadaniu muzeum w Brodnicy, współczesnych planów i map topograficznych.

zyli w symbiozie. Krzyżacy umacniali swoje władztwo, a mieszczanie pod ich opieką cieszyli się bezpieczeństwem. Z czasem jednak władza komtura stawała się coraz bardziej uciążliwa.

Rys. 2.7. Plan miasta Brodnicy XIV w. (R. Birkholz 1981)

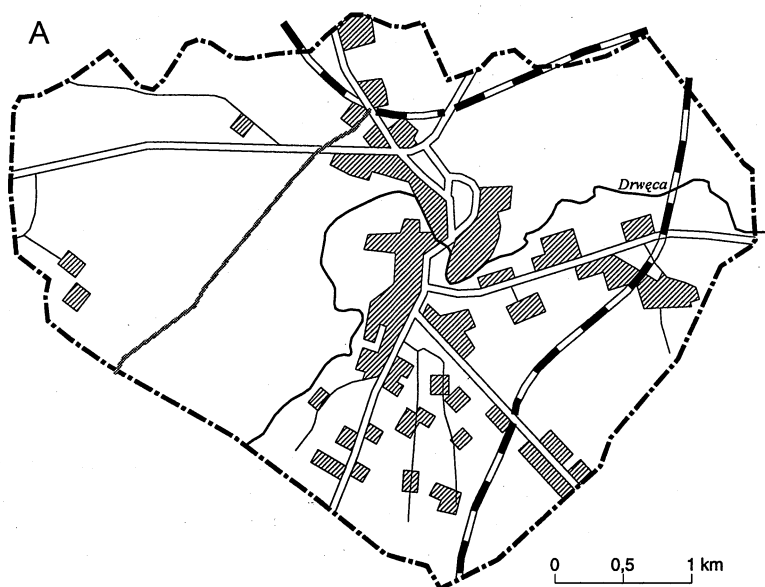
W zmaganiach Polski z Zakonem Brodnica odegrała istotną rolę. Po pokoju toruńskim, ostatecznie w 1479 roku, miasto znalazło się w granicach Polski. Było własnością królewską i siedzibą starostwa do pierwszego rozbioru Polski w 1772 roku. Początkowo starostwo brodnickie było związane z rodziną Działyńskich urzędujących w Brodnicy w latach 1485–1604, po której pozostał m.in. pałac na przedzamczu, późniejsza siedziba Anny Wazówny. Po okresie sprawowania urzędu starosty przez rodzinę Działyńskich, miasto weszło w skład dóbr królewskich Zygmunta III Wazy, co znalazło odzwierciedlenie w dodaniu do herbu miasta korony królewskiej. Zygmunt III Waza stanowisko starosty powierzył swojej siostrze Annie Wazównie, która mieszkała tu przez okres ćwierćwiecza. Po niej starościami były cztery inne kobiety pochodzące z rodów królewskich: Konstancja — żona Zygmunta III Wazy i jej córka Anna Katarzyna, królowa Cecylia Renata — żona Władysława IV, oraz Maria Kazimiera — żona Jana III Sobieskiego. Sprawowały one urząd starosty jedynie tytularnie, natomiast miasto zarządzane było przez pełnomocników i bardzo rzadko odwiedzane przez swe starościny. Rządy polskie z tego okresu nie spowodowały zbyt

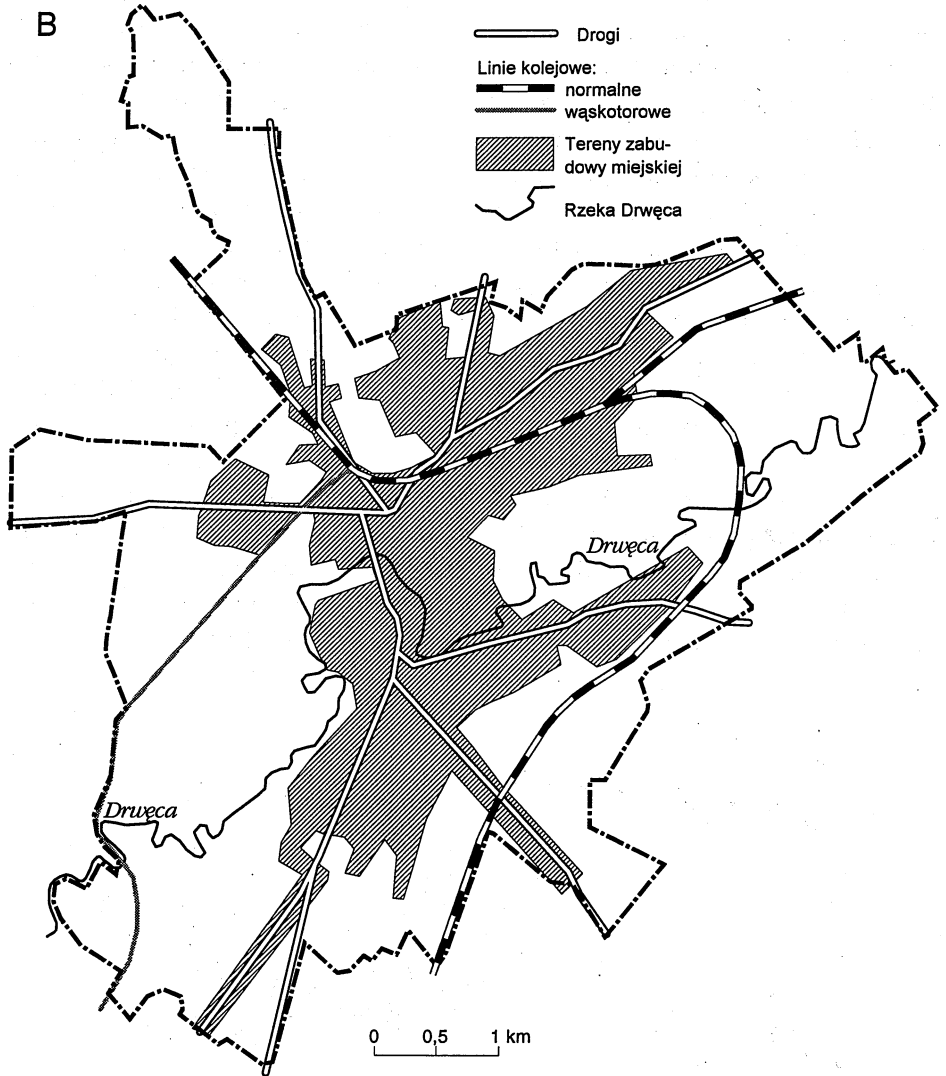
dużego rozwoju miasta, a w XVII wieku, tak jak i inne miasta polskie, Brodnica wyraźnie podupada gospodarczo. Trudno też cokolwiek powiedzieć o rozwoju przestrzennym miasta w tym czasie. Dopiero źródła pochodzące z XVIII wieku podają dość szczegółowo zasięg dziesięciu przedmieść/dzielnic Brodnicy: Rybaki (obecnie ulice: Ogrodowa, Przykop od nr 21 do końca, Nad Drwęcą, Grunwaldzka i Tylna), Chełmińskie (ulice: Przykop do nr 19, Kamionka), Nowa Jerozolima (ulice: Wodna do dawnej bramy Nowomiejskiej przy dzisiejszym Małym Moście), Wenecja (rozciągająca się po lewej i prawej stronie Drwęcy od Dużego do Małego Mostu), Węgorzyzna (tereny ulic: Sądowa, Cmentarna, Wiejska), Michałowo (ulice: Lidzbarska, Młyńska, Lipowa, Litewska, Prosta, Boczna, Wybudowanie Michałowskie), Miejskie Pole (ulice: Podgórze, Piaski, Rzeźnicka, Ustronie i Długa), Nowa Gdynia (ulice: Sienkiewicza, Wybickiego, ks. Kujota, Łazienna), Mazurskie (ulice: Mostowa, Mazurska, 3 Maja, Czwartaków), Pocztówka (do 1930 roku było to gospodarstwo rolne, wcześniej znajdowała się tu stacja pocztowa, obecnie jest to park miejski naprzeciw Policji).

Po pierwszym rozbiórce Polski w 1772 roku Brodnica zostaje włączona na 148 lat do Prus (z wyjątkiem krótkiego okresu istnienia Księstwa Warszawskiego). Zruinowany zamek za przyzwoleniem Fryderyka II zostaje w 1785 roku rozebrany, pozostają piwnice i wieża (poddane naprawie w 1842 r.). W 1835 roku przeprowadzono tzw. separację, tj. podział obszaru miasta na 52 posiadłości. Brodnica za rządów pruskich rozwija się powoli, ale dość systematycznie (następuje prawie pięciokrotny wzrost liczby stałych mieszkańców z 1853 w 1783 r. do 8237 w 1910 r.). Miasto powraca do Polski 18 stycznia 1920 roku. Brodnica ma nadal charakter nadgraniczny. Stacjonuje tutaj 67 Pułk Piechoty, który w tamtym okresie jest istotnym dla miasta czynnikiem rozwojowym. Miasto wchłania tereny tzw. domeny zamkowej, a także okolicznych wsi. Zaczynają kształtować się nowe dzielnice miasta.

Bardzo znaczący rozwój miasta, jego struktury gospodarczej i warunków życia mieszkańców następuje jednak dopiero po II wojnie światowej. Rozwój ten (por. E. Chojnicki 1988) w stosunku do okresu międzywojennego określają takie miary, jak: 1) blisko dwuipółkrotny wzrost liczby mieszkańców (z 11,2 tys. w 1939 r. do 28 tys. w 1996 r.), 2) ponad dwukrotny wzrost liczby zatrudnionych, 3) blisko pięciokrotny wzrost zatrudnionych w przemyśle (z 500 osób w 1939 r. do prawie 2,5 tys. w 1995 r.), 4) budowa i modernizacja zakładów przemysłowych (a. budowa: Fabryki Żelatyny, Mieszalni Pasz, Pawilonu Pracy Chronionej dla Spółdzielni Inwalidów „Jedność”, Stolarsni Przedsiębiorstwa Produkcji Pomocniczej i Montażu Budownictwa Rolniczego, Wytwórni Prefabrykatów Drogowo-Mostowych, Państwowego Ośrodka Maszynowego, Zakładu Przemysłu Terenowego oraz Wylęgarni Drobiu, b. rozbudowa i modernizacja: Zakładów Sprzętu Moto-

ryzacyjnego „Polmo”, Zakładów Mięsnych, Meblarskiej Spółdzielni Pracy, Mleczarni Okręgowej, Przedsiębiorstwa Budowlano-Montażowe), 5) rozwój budownictwa mieszkaniowego (wybudowano ponad 3,5 tys. nowych mieszkań, w tym spółdzielcze miało 44,8% udziału, komunalne 9%, zakładów pracy 12,6% oraz jednorodzinne 33,6%), 6) rozwój inwestycji komunalnych (budowa mostów i kładek na Drwęcy, modernizacja wewnętrznych węzłów komunikacyjnych, budowa wielu nowych ulic, modernizacja starych ulic i placów, budowa nowych ujęć wody, kolektorów sanitarnych, oczyszczalni ścieków, rozbudowa sieci wodno-kanalizacyjnej, regulacja rzeki Drwęcy i zagospodarowanie Parku nad nią, rozbudowa sieci handlowej (16 nowych pawilonów handlowych) i magazynów, wybudowano Dworzec PKS, uruchomiono komunikację miejską, nastąpiła rozbudowa szpitala, zorganizowano poradnie specjalistyczne, szkolnictwo medyczne — Liceum Medyczne dla pielęgniarek, rozbudowano przedszkola, szkolnictwo podstawowe i średnie, podjęto prace renowacyjne obiektów zabytkowych miasta, nastąpił rozwój życia oświatowo-kulturalnego w mieście). Rozwój i zmiana struktury gospodarczej Brodnicy spowodowały powstanie nowych i rozbudowę już istniejących dzielnic i osiedli, a tym samym doprowadziły do wzrostu powierzchni zajmowanej przez miasto. Dziś Brodnica w swoich granicach administracyjnych zajmuje 22,8 km² powierzchni (rys. 2.8).

Rys. 2.8. Rozwój Brodnicy po II wojnie światowej. A — granice administracyjne i zabudowa miasta sprzed 1977 r. (wg *Mapy powiatu brodnickiego*, Warszawa 1952); B — granice administracyjne i zabudowa miasta w 1996 r. (wg *Mapy topograficznej*, Warszawa 1992)

2.3. Substancja materialna miasta*

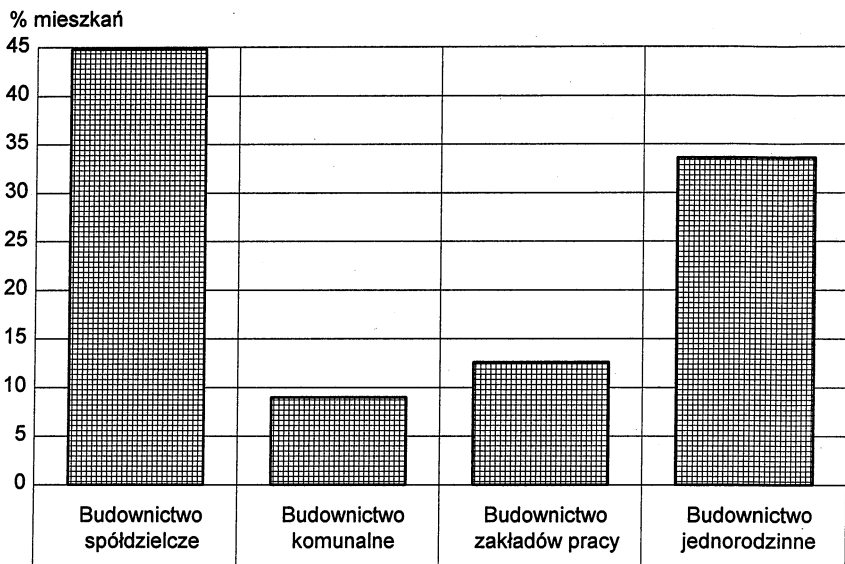
Nieodłączną częścią miasta jest obszar, który ono zajmuje, jego zagospodarowanie, złożona — pochodna podstawowych funkcji miejskich — substancja materialna posadowiona zarówno na jego powierzchni, jak i ukryta pod nią. Teren wybrany pod lokalizację miasta w XIII wieku zapewnił pomyślny jego rozwój nie tylko w okresie średniowiecza, ale również i w czasach późniejszych. Sposób adaptacji urbanistycznej istniejących uwarunkowań środowiskowych, w jakich powstała i rozwijała się Brodnica, pozwolił zachować jej w długim okresie istnienia nieprzerwanie charakter miejski.

Pomimo że Brodnica jest miastem siedemsetletnim, to zasadnicza część jej substancji materialnej jest stosunkowo młoda, powstała bowiem dopiero po 1945 roku. Z okresu wcześniejszego pochodzi około 25% zabudowy mieszkaniowej, tj. około 630 budynków, oraz znaczna część obiektów użyteczności publicznej (związana z administracją, komunikacją, oświatą, służbą zdrowia, a także z przemysłem itd.). W bardzo licznych przypadkach wskutek wieloletnich przebudów i modernizacji ich obecny charakter nie wskazuje na posiadaną metrykę. Mimo średniowiecznego pochodzenia Brodnica jest w zasadzie miastem nowym, którego kubatura mieszkaniowa, w znacznej części gospodarcza i usługowa, pochodzi z ostatniego trzydziestopięcioletnia. Na około 2,5 tys. budynków mieszkalnych, takich, w których funkcja mieszkaniowa jest podstawowa, około 1,5 tys. to budynki powstałe po 1960 r. Głównymi inwestorami zabudowy mieszkaniowej były osoby prywatne i spółdzielnie mieszkaniowe oraz w mniejszym stopniu zakłady pracy i władze komunalne (rys. 2.9).

Około 2,2 tys. budynków mieszkalnych w Brodnicy stanowi własność prywatną, wśród nich 480 pochodzi sprzed 1945 r., a połowa spośród nich jest jeszcze starsza i była budowana przed 1918 rokiem. Budynki najstarsze skoncentrowane są w części śródmiejskiej i jest to zabudowa o bardzo różnej kondycji budowlano—architektonicznej i wartości urbanistycznej, w poważnej części zdekapitalizowana. Szacuje się, że 10% tej zabudowy jest w bardzo złym stanie technicznym. Wydaje się, że nadszedł czas renowacji tej zabudowy, a pierwsze korzystne zmiany w tym zakresie są już widoczne. Uporządkowanie terenu śródmieścia w sensie architektoniczno—urbanistycznym i funkcjonalnym ma podstawowe znaczenie dla prestiżu miasta i jego percepcji z zewnątrz, zwłaszcza przez turystów i potencjalnych inwestorów.

---

* Opracowano na podstawie: D. Szymańska, A. Matczak, J. Stachowski, 1996, Bariery i szanse rozwoju miasta Brodnicy. Maszynopis pracy znajduje się w Pracowni Badań Geograficzno—Osadniczych IG UMK.

Rys. 2.9. Inwestorzy budownictwa mieszkaniowego w Brodnicy po II wojnie światowej

W latach 1961–1988 osoby prywatne zbudowały 1341 budynków mieszkalnych (wg danych NSP z 1988 r.), a obecnie ich liczba przekracza 1400 obiektów. W liczbie tej jest około 1300 budynków deklarowanych jako jednorodzinne. Jakkolwiek nie każdy z tych budynków reprezentuje standardowy w naszych warunkach dom jednorodzinny, to ich liczba i udział są na tyle duże, że rzutują na urbanistyczny charakter miasta i jego swoistą specyfikę. Zabudowa ta była realizowana w postaci zwartych osiedli, z których pierwsze powstały z początkiem lat sześćdziesiątych; były to: Grunwald I, Gdynia, Michałowskie, Karbowskie. W następnym dziesięcioleciu osiedla domów jednorodzinnych uległy dalszej rozbudowie, powstała część osiedla Grunwald II, Chrobry, osiedle Matejki, zaś w latach osiemdziesiątych Grunwald III i Morskie Oko.

Inwestorami budownictwa wielorodzinnego, typu blokowego, była głównie spółdzielnia mieszkaniowa, zakłady pracy i władze komunalne. Spółdzielnia mieszkaniowa w Brodnicy wybudowała około 60 budynków, a pierwszy z nich wzniesiono już w 1959 roku. Zespoły bloków mieszkalnych występują w zabudowie osiedli Michałowskie, Chrobrego, Karbowa, Morskiego Oka.

Obiekty przemysłowo–składowe realizowano głównie w dwóch obszarach, w części zwanej Ustroniem na południu miasta i w północno–wschodniej w pobliżu stacji kolejowej wzdłuż obecnej ulicy Sikorskiego. Najstarsze, ale nieliczne już, zachowane obiekty zabudowy przemysłowej pochodzą z końca XIX stulecia. Najczęściej są to już tylko stare mury wypełnione nowocze-

snymi urządzeniami, jak np. w Zakładach Mięsnych „Polmeat”. Zdecydowana większość obiektów produkcyjnych Brodnicy mieści się w nowej zabudowie powstałej już po 1945 roku.

Generalnie stan zabudowy Brodnicy jako tworu urbanistycznego jest dobry. Najlicniejsza zabudowa mieszkaniowa jest stosunkowo młoda i na ogół w dobrym stanie technicznym. Obszarem, który musi zostać poddany gruntownej rewitalizacji, aby móc pełnić funkcję reprezentacyjną, jest Stare Miasto.

Dolina topografia powoduje, że miasto wykształciło w dotychczasowym rozwoju układ komunikacyjny nie przystający ani do jego potrzeb własnych, ani do miejsca, jakie zajmuje na mapie komunikacyjnej kraju. Dzisiejsza Brodnica jest pozbawiona dróg obwodowych, w postaci pozamiejskich przepraw mostowych, dlatego musi przyjmować ogromny ruch tranzytowy z kierunków Torunia i Włocławka w kierunku Olsztyna i Suwałk. Pomiary ruchu pojazdów wykonane przez Warszawskie Biuro Projektowe Dróg i Mostów w 1990 r. podają, że po odcinkach dróg miejskich, użytkowanych przez ruch tranzytowy, przemieszczało się na dobę średnio od 4,3 tys. do 4,9 tys. pojazdów, w tym około 25% stanowiły pojazdy ciężarowe i autobusy. Było to stosunkowo duże obciążenie, obecnie jest o wiele większe. Budowa nowego układu komunikacyjnego wraz z odpowiednią infrastrukturą obsługową ruchu powinna być zatem jednym z podstawowych zadań, z którym miasto musi uporać się w jak najkrótszym czasie. Aktualnie położenie geograficzno-komunikacyjne Brodnicy należy postrzegać jako ogromną jej szansę rozwojową, zresztą bardzo słabo dotąd wykorzystywaną. Prace związane z przebudową tego mało funkcjonalnego układu komunikacyjnego miasta mogą w istotny sposób pomóc w rozwiązywaniu problemu lokalnych nadwyżek siły roboczej — tworzą dodatkowe, dobrze płatne, miejsca pracy.

Miejska infrastruktura techniczna jest tą składową ogólną substancji materialnej miasta, która w zasadniczy sposób determinuje jego rozwój. W odróżnieniu od innych składników materialnej substancji miejskiej instalacje techniczne w zdecydowanej większości ukryte są pod powierzchnią gruntu. Są zatem w mniejszym stopniu postrzegane jako nieodzowny czynnik rozwoju tkanki miejskiej. Wśród instalacji technicznych mających zasadnicze znaczenie dla funkcjonowania i rozwoju miasta jako tworu urbanistycznego należy wskazać urządzenia umożliwiające jego zaopatrzenie w podstawowe źródła energii, zwłaszcza w energię elektryczną, gaz i energię cieplną, następnie w instalacje zaopatrujące w wodę i odprowadzające ścieki wraz z organizacją zbierania, usuwania i składowania odpadów wytwarzanych w mieście, oraz urządzenia służące łączności i komunikacji.

Zapotrzebowanie na energię elektryczną Brodnica pokrywa z krajowego systemu energetycznego. Energia dostarczana jest czterema napowietrznymi

liniami o napięciu 110 kV do dwóch tzw. głównych punktów zasilania (GPZ). Jeden z nich GPZ Brodnica–Grunwald usytuowany jest na północno–zachodnim skraju miasta i zasilany linią z kierunku Grudziądza, natomiast drugi GPZ Brodnica–Podgórz z kierunku Rypina (Włocławka), Lidzbarka Welskiego i Iławy. Oba punkty połączone są między sobą. W punktach zasilania energia jest transformowana na średnie napięcie 15 kV i stąd jest rozprowadzana do miejskich stacji niskiego napięcia, głównie liniami podziemnymi. Zaopatrzenie miasta w energię elektryczną jest obecnie dostateczne i nie ogranicza ona w najmniejszym stopniu możliwości rozwoju miasta. Stosownie do potrzeb możliwa jest instalacja nowych stacji transformatorowych warunkująca rozwój sieci zaopatrzenia.

Potrzeby Brodnicy w zakresie ciepła pokrywane są w sposób tradycyjny, w większości z indywidualnych palenisk domowych, które w określonych warunkach pogodowych stanowią poważne źródło zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego, któremu dodatkowo sprzyja dolinne położenie miasta. Część zabudowy Brodnicy ogrzewana jest ze zbiorowych źródeł ciepła. Dotyczy to głównie budynków mieszkalnych wielorodzinnych i zabudowy użyteczności publicznej. W 1994 roku z zewnętrznych źródeł ciepła zasilanych było 219 budynków. Odsetek mieszkańców korzystających z ciepłej wody i centralnego ogrzewania szacowano na 32,2% i 39,4%. Był on niższy w porównaniu z takimi miastami jak Chełmno (45,9% i 7,9%), Golub–Dobrzyń (44,8% i 48,1%), Grudziądz (47,4% i 57,6%) czy Toruń (57,3% i 67,0%). Miejska sieć ciepłownicza miała w 1994 roku 17,2 km długości, w tym 7,8 km linii magistralnych, 8,5 km linii rozdzielczych i pozostałe 0,9 km podłączeń do budynków.

W 1994 roku w Brodnicy funkcjonowało dziewiętnaście kotłowni. Rolę centralną pełniła kotłownia ZSM „Polmo” o mocy 21 MW, z której ciepło rozprowadzane było do 81 węzłów cieplnych. Zapotrzebowanie na energię cieplną z tego źródła przekracza nieznacznie moc kotłowni (o około 0,5 MW), co oznacza kres możliwości usługowych tego zakładu przy obecnym stanie instalacji. Osiemnaście kotłowni lokalnych posiada łącznie moc około 9 MW, która z różnych powodów nie była w pełni wykorzystywana.

Obecny sposób ogrzewania miasta jest mało efektywny, dość kosztowny i stanowi poważne zagrożenie aerosanitarne dla środowiska miejskiego. Stan dzisiejszy należy interpretować jako barierę rozwojową dla miasta. Musi on być zmieniony. Nie wydaje się dziś słuszne rozwiązanie ogrzewania miasta poprzez budowę centralnej ciepłowni miejskiej, chociażby ze względu na wysokie koszty. Przy obecnej skali miasta należy poszukiwać innych, bardziej ekologicznych i efektywnych rozwiązań i paliw, zwłaszcza gazu. Celowym, ale tylko częściowym, rozwiązaniem może być budowa energooszczędnych kotłowni budynkowych itp. Obecnie (tj. w 1996 r.)

miasto nie jest zaopatrywane w gaz sieciowy. Część mieszkańców zaopatruje się w gaz energetyczny w butlach. Natomiast w trakcie realizacji znajduje się ogromnie miastu potrzebna inwestycja sieciowa doprowadzająca gaz ziemny.

Brodnica dysponuje dwoma ujęciami wody pitnej głębinowej, które zlokalizowane są w Ustroniu (nowe i stare) o łącznej zdolności produkcyjnej $545 \text{ m}^3/\text{godz.}$ i $13\,080 \text{ m}^3/\text{dobę}$ oraz nowe ujęcie w Karbowie o zdolności $186 \text{ m}^3/\text{godz.}$ i $4464 \text{ m}^3/\text{dobę}$, które łącznie dostarczają $17\,544 \text{ m}^3$ wody na dobę. Bieżące potrzeby miasta wynoszą około 16–17 tys. m^3 na dobę, co oznacza bilansowanie się potrzeb i możliwości ich zaspokojenia. Długość sieci wodociągowej w końcu 1994 r. wynosiła 62,2 km, w tym tylko 2,9 km przesyłowych linii magistralnych, 37,3 km linii rozdzielczych i 22 km podłączeń. Dostęp do wody z wodociągu komunalnego miało 88,3% mieszkańców. Dla zapewnienia niezawodności sieci zaopatrzenia w wodę, jej codziennej sprawności, niezbędna jest modernizacja, a właściwie budowa linii magistralnych, przede wszystkim połączenie magistralne obu ujęć na wypadek awaryjnego wyłączenia jednego z nich. Potrzebna jest też budowa linii magistralnych do wysuniętych części miasta, jak np. w stronę osiedla Michałowo, Morskiego Oka itp. Dalsza rozbudowa miasta będzie wymagać w przyszłości kolejnego ujęcia wody.

Od początku 1993 roku pracuje pierwszy ciąg technologiczny brodnickiej oczyszczalni ścieków, przyjmującej ścieki tak komunalne jak i produkcyjne. Zgodnie z projektem obiekt może pracować w dwóch ciągach technologicznych, o ile zajdzie taka potrzeba, tzn. wzrośnie podaż ścieków ponad możliwości przerobowe ciągu pierwszego. Składa się on z trzech elementów: oczyszczalni mechanicznej, chemicznej i biologicznej. Zdolność przerobowa obiektu szacowana możliwościami pracy oczyszczalni biologicznej wynosi 6420 m^3 ścieków na dobę. Średni dobowy przepust oczyszczalni wynosi 4,8 tys. m^3 na dobę, ale zdarzają się większe, niemal dwukrotnie, czego następstwem jest niższa jakość oczyszczania. Miasto posiadało w 1994 roku sieć kanalizacji podziemnej o łącznej długości 63,1 km, w tym 11,3 km do odprowadzania wód opadowych, 30,7 km do odprowadzania ścieków i 20,6 km podłączeń do kolektorów i budynków. Z kanalizacji korzysta 79,1% mieszkańców Brodnicy. Ze względu na topografię terenu system kanalizacyjny jest dość złożony, muszą w nim pracować przepompownie, kolektory tłoczne. Budowa i uruchomienie oczyszczalni ścieków rozpoczęło na dużą skalę kanalizację miasta. Teraz potrzebne są kolektory magistralne i zwykłe sieciowe, zwłaszcza w tych częściach miasta, które były pozbawione kanalizacji, jak np. osiedle Grażyny. Dalsze uzbrajanie kanalizacyjne Brodnicy będzie zapewne trwać wiele lat, ale jest to niezbędny czynnik stymulujący rozwój miasta.

Obie instalację, zarówno produkcji i zaopatrzenia w wodę, jak i odprowadzania oraz oczyszczania ścieków, wymagają bardzo poważnych nakładów na ich modernizację, poprawę niezawodności funkcjonowania oraz objęcia nimi tych części miasta, które dotychczas są ich pozbawione.

Brodnica wytwarza stosunkowo dużo odpadów komunalnych, popularnie nazywanych śmieciami. Usuwane z miasta odpady komunalne składowane są na wysypisku Podgórz, uruchomionym w 1978 r., dysponującym zgodą na eksploatację do końca 1994 r. Wysypisko ma powierzchnię 3,4 ha i obecnie jest wypełnione w około 70%. Przewiduje się, że będzie mogło być użytkowane do 2000 roku. Miasto produkuje rocznie około 40 tys. m³ odpadów stałych, w których 75% udziału mają odpady pochodzące z gospodarstw domowych. Do czasu wybudowania oczyszczalni na zlewiska odprowadzają odpady płynne w ilości dochodzącej do 20 tys. m³ rocznie, w tym około 70% stanowiła zawartość przydomowych szamb. Po uruchomieniu oczyszczalni i skanalizowaniu osiedli ilość odpadów płynnych wywożonych na zlewiska zmalała ponad jedenastokrotnie (z gospodarstw domowych pochodziło już tylko 12%). Zbliżający się kres użytkowania wysypiska na Podgórzu oznacza, że konieczne jest podjęcie starań o nowe miejsce składowania odpadów komunalnych. Miejsce takie jest przewidziane w południowej części miasta zwanej Ustroniem. Ponieważ także w tej części miasta znajdują się obecne ujęcia wody pitnej (Ustronie I i II) oraz projektowane ujęcia Przydatki-Wilamowo, lokalizacja ta wydaje się być raczej dyskusyjna. Zachowanie tej lokalizacji wymaga konieczności wdrożenia nowoczesnych technologii utylizacji odpadów, które zapewnią czyste ekologicznie ich składowanie w miejscach o sprzyjającej temu budowie hydrogeologicznej. Niemniej jednak na dziś zbliżający się kres eksploatacji obecnego wysypiska stałych odpadów komunalnych wskazuje na barierę mogącą w przyszłości utrudnić rozwój miasta.

Brodnica posiada zatem wszystkie (poza gazem sieciowym) niezbędne do prawidłowego funkcjonowania współczesnego miasta instalacje techniczne. W ostatnich latach zrobiono bardzo wiele, aby te na co dzień mało widoczne determinanty funkcjonowania miasta były stymulatorami, a nie hamulcami, jego przyszłego rozwoju. Jeżeli jednak Brodnica chce wejść w nowy okres swojej prosperity, musi zadbać o nowe ujęcia wody, rozwój i modernizację jej dostarczania oraz odprowadzania ścieków, wdrożenie proekologicznych sposobów ogrzewania miasta, sfinalizowanie doprowadzenia gazu ziemnego i jego rozprowadzenia do odbiorców w mieście, założenie nowego wysypiska odpadów i nowoczesne ich utylizowanie. Szczególnym wyzwaniem dla miasta jest modernizacja układu komunikacyjnego.

Dzisiejsza Brodnica, pomimo że legitymuje się siedemsetletnim istnieniem, posiada w blisko 3/4 stosunkowo nową zabudowę będącą w dobrym

stanie technicznym. W najbliższych latach nie wymaga ona specjalnie wysokich nakładów na jej eksploatację, nie licząc oczywistych zabiegów remontowo-konserwacyjnych. Natomiast znacznie wyższych nakładów wymagać będzie dalsza modernizacja i rozwój miejskiej infrastruktury sieciowej. Również stosunkowo dużego wysiłku finansowego i wykonawczego będzie wymagać najstarsza część miasta, która powinna być poddana kompleksowej rewitalizacji.

2.4. Plan zagospodarowania przestrzennego Brodnicy*

Plan zagospodarowania przestrzennego stanowi ważny instrument racjonalnego gospodarowania przestrzenią miejską. Uwzględniając ogół warunków rozwojowych zachodzących w ograniczonej przestrzeni fizycznej, jaką dysponuje miasto, zabezpiecza on interes publiczny przed prywatnym. Brodnica posiada taki plan uchwalony przez Radę Miejską w dniu 12 grudnia 1994 r. Stanowi on dziś prawo lokalne. Został opracowany na zlecenie miasta przez zespół autorski pod kierunkiem głównego projektanta mgr inż. arch. E. Przyjemskiej w WBPP w Toruniu. Nie przesądza on szczegółowo o sposobach użytkowania terenu, co nie znaczy, że nie ma w nim bardzo konkretnych ustaleń. Według Ogólnego Planu Zagospodarowania Przestrzennego Brodnicy rozwój miasta upatrywany jest jako funkcja wzrostu gospodarczego realizowanego przez osoby fizyczne i prawne. Biorąc pod uwagę konieczność zabezpieczenia interesu publicznego, wymogi ochrony środowiska przyrodniczego, dóbr i dziedzictwa kulturowego oraz odpowiedniego rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej miasta, określa on warunki, które muszą być spełnione przez przyszłych inwestorów. W odniesieniu do struktury funkcjonalno-przestrzennej Brodnicy plan wyróżnia obszary o funkcjach dominujących, a ponadto wprowadza bezwzględną rezerwację terenów pod inwestycje o charakterze publicznym. Rozwój przestrzenny miasta jest w dużym stopniu zdeterminowany przez warunki naturalne oraz już istniejące zainwestowanie, stąd też plan wyznacza trzy strefy: zabudowaną, ekologiczną i rozwojową. W strefie zabudowanej plan postuluje głównie działania o charakterze adaptacyjno-modernizacyjnym, związane z dodatkowym wyposażeniem miasta w infrastrukturę społeczną i techniczną. W strefie ekologicznej, która obejmuje tereny o wybitnych wartościach środowiska przyrodniczego, krajobrazowych i rolnych, nie przewiduje istotnych zmian

---

* Opracowano na podstawie: D. Szymańska, A. Matczak, J. Stachowski, 1996, Bariery i szanse rozwoju miasta Brodnicy. Maszynopis pracy znajduje się w Pracowni Badań Geograficzno-Osadniczych IG UMK.

w ich zagospodarowaniu przestrzennym, co najwyżej dopuszcza zmiany zmierzające do podnoszenia jakości dotychczasowych form użytkowania terenu. Wyznaczona w planie strefa rozwojowa przeznaczona jest do dalszej zabudowy, czyli urbanizacji. W przyjętym planie zapisano szereg ustaleń o charakterze zakazów i nakazów będących bezpośrednio pochodnymi zasad racjonalnego kształtowania środowiska życia człowieka w warunkach miejskich, zasad ekologii i ochrony środowiska kulturowego, odnoszących się głównie do wartości architektoniczno-urbanistycznych. Poszczególne ustalenia zawarte w planie, a dotyczące zarówno struktury funkcjonalno-przestrzennej jak i propozycji przyszłych układów infrastruktury technicznej i społecznej, są projekcjami obliczonymi dla miasta w perspektywie czterdziestotysięcznego.

3. Struktura funkcjonalno–przestrzenna Brodnicy

Badania struktury funkcjonalno–przestrzennej miasta obejmują analizę rozmieszczenia i wzajemnego oddziaływania działalności miejskich. Podstawową metodą prowadzenia badań w tym zakresie jest zdjęcie użytkowania przestrzeni miejskiej. Zawiera ono rozmieszczenie głównych typów użytków (a tym samym działalności miejskich) oraz ich wzajemne proporcje (w postaci bilansu). Nasilenie badań nad użytkowaniem ziemi w miastach nastąpiło głównie po II wojnie światowej, zarówno za granicą (H. Bartholomew 1965, M. P. Colins 1969 i in.) jak i w Polsce (K. Bromek 1966, A. Werwicki 1973, S. Liszewski 1973, 1977, 1978, R. Mydel 1979 i in.). Spowodował to postępujący proces urbanizacji, który zwrócił uwagę mieszkańcom i badaczom miast na konieczność racjonalnego gospodarowania ograniczonymi zasobami posiadanej przestrzeni (zob. S. Liszewski 1978).

Studiami nad użytkowaniem terenów miejskich zajmują się geografowie, geodeci i urbaniści. Prace badawcze geografów koncentrują się na wydzieleniu typów użytków miejskich (problem klasyfikacji), ich lokalizacji i wzajemnych powiązań oraz typologii przestrzeni miejskiej. Na tej bazie możliwa jest ocena racjonalności istniejącej struktury funkcjonalno–przestrzennej badanego miasta. Podkład niezbędny do prowadzenia tych badań stanowią plany i mapy wielkoskalowe miast, na ogół w skalach od 1 : 1000 do 1 : 25 000.

Badania struktury funkcjonalno–przestrzennej Brodnicy oparto na wykonanym w lecie 1995 roku zdjęciu użytkowania ziemi. Podkład kartograficzny do badań terenowych i opracowania kameralnego stanowiły arkusze planu geodezyjnego miasta, w jego granicach administracyjnych, w skali 1 : 5000. Taka skala podkładu do przeprowadzenia prac terenowych a następnie kolorowego czystorysu mapy użytkowania ziemi i na jej podstawie wykonanego bilansu użytkowania tej przestrzeni w przypadku miasta liczącego niecałe 28 tys. mieszkańców jest, zdaniem autorów, w zupełności wystarczająca. Do wydzielenia typów użytków miejskich posłużono się klasyfikacją opracowaną w łódzkim ośrodku geograficznym (S. Liszewski 1978) Klasyfikacja ta wyodrębnia 10 grup głównych użytków miejskich, 21 form funkcjonalnych, 51 typów fizjonomicznych oraz 6 stopni wskazujących na intensywność

zagospodarowania terenu. W celu przeprowadzenia bilansu a następnie typologii przestrzeni miejskiej podzielono ją na sieć kwadratów o boku 250 m (tj. o powierzchni 6,25 ha). Początek układu sieci kwadratów zlokalizowano w centralnej części Dużego Rynku. W obrębie poszczególnych kwadratów przeprowadzono analizę bilansu i przy pomocy metody J. C. Weavera wyznaczono elementy wiodące w strukturze użytkowania ziemi, co następnie posłużyło do przeprowadzenia typologii przestrzeni miejskiej.

Bezpośrednim celem wykonanego opracowania jest próba dania odpowiedzi na trzy następujące pytania: 1) w jaki sposób współczesne społeczeństwo Brodnicy gospodaruje przestrzenią miejską? 2) jakie czynniki zadecydowały o aktualnym użytkowaniu tej przestrzeni? 3) i w konsekwencji, jak zorganizowana jest przestrzeń miejska Brodnicy?

3.1. Bilans użytkowania ziemi

Bilans użytkowania ziemi wykonany dla Brodnicy wskazuje na stosunkowo mały udział w jej powierzchni terenów związanych z gospodarką typu miejskiego (tab. 3.1). Zaledwie 29,9% powierzchni miasta zajmują tereny zainwestowane. Jest to dość typowe dla miast polskich podobnej co Brodnica wielkości. Na przykład w miastach opolskich liczących powyżej 20 tys. mieszkańców tereny zainwestowane zajmowały 30% ich powierzchni administracyjnej (S. Liszewski 1973), w Sieradzu 29,2% (J. Jaworowski 1982), w Gnieźnie 30,6% (R. Matykowski 1990). Wynika z tego, że miasta polskie, tego co Brodnica rzędu wielkości, dysponują dużymi rezerwami terenowymi. Jest to sytuacja odwrotna aniżeli w miastach zachodnich, np. w 48 miastach amerykańskich udział terenów zainwestowanych sięgał 77% ich powierzchni (M. H. Yeates, B. J. Garner 1971). Należy z tego wnioskować, że w gospodarce rynkowej będziemy mieć raczej do czynienia ze stopniowym zagospodarowywaniem posiadanych już przez miasta terenów wolnych, a nie z dalszym powiększaniem ich powierzchni.

W strukturze terenów zainwestowanych Brodnicy największy udział mają tereny mieszkaniowe. Wynosił on 49,2%. Jest on prawie dwukrotnie większy aniżeli w miastach opolskich i Sieradzu (a w Gnieźnie aż trzykrotnie wyższy), czy miastach amerykańskich. Podobnie, prawie dwukrotnie wyższy udział (12,9%), niż w cytowanych miastach, mają w Brodnicy tereny usługowe. Natomiast dwukrotnie mniejsze udziały, w porównaniu z cytowanymi miastami, mają w Brodnicy tereny produkcyjne, zieleni i rekreacji oraz pozostałe tereny zainwestowane. Zatem pod względem struktury użytkowania terenów zainwestowanych Brodnica znacznie różni się od cytowanych miast

opolskich, Sieradza, Gniezna, a także miast amerykańskich. Przedstawiona struktura użytkowania terenów zainwestowanych wskazuje na bardzo silną funkcję rezydencjalną oraz usługową miasta, w normie funkcję komunikacyjną i na niedorozwój funkcji produkcyjnej. Zastanawiający jest niski udział zainwestowanych terenów zieleni i rekreacji, które wyraźniej powinny być reprezentowane przy tak silnej funkcji rezydencjalnej miasta. Niedorozwój tych terenów wyrównują jednak niezagospodarowane tereny leśne i wodne, których udział w skali miasta sięga 16,5% jego terytorium.

Tabela 3.1. Struktura użytkowania ziemi w Brodnicy (lipiec 1995 r.)

Formy użytkowania ziemi	Stopień wykształcenia terenów miejskich						Ogółem	
	wykształcone		wykształcające się		niewykształcone			
	w ha	w %	w ha	w %	w ha	w %	w ha	w %
Tereny mieszkaniowe	232,8	46,0	56,2	19,4	46,4	3,1	335,4	14,7
Tereny usługowe	60,4	11,9	18,0	6,2	9,4	0,6	87,8	3,8
Tereny produkcyjne	13,1	2,6	7,5	2,6	2,4	0,2	23,0	1,0
Tereny komunikacyjne	77,2	15,3	36,2	12,5	49,2	3,3	162,6	7,1
Tereny zieleni i rekreacji	21,6	4,3	6,0	2,1	3,9	0,3	31,5	1,4
Pozostałe tereny zainwestowane	24,0	4,7	9,7	3,3	8,0	0,5	41,7	1,8
Ogółem tereny zainwestowane	429,1	84,8	133,6	46,1	119,3	8,0	682,0	29,9
Użytki rolne	47,4	9,4	99,4	34,3	765,7	51,6	912,5	40,0
Lasy	3,2	0,6	19,5	6,7	210,5	14,2	233,2	10,2
Wody	8,0	1,6	5,0	1,7	129,7	8,7	142,7	6,3
Nieużytki	18,5	3,6	32,6	11,2	258,5	17,5	309,6	13,6
Ogółem tereny niezainwestowane	77,1	15,2	156,5	53,9	1364,4	92,0	1598,0	70,1
Ogółem powierzchni miasta w granicach administracyjnych	506,2	100,0	290,1	100,0	1483,7	100,0	2280,0	100,0

Źródło: Zestawiono na podstawie badań terenowych.

Tereny niezainwestowane w Brodnicy zajmują aż 70,1% jej powierzchni. Dominują użytki rolne, które stanowią 57,1% terenów niezainwestowanych oraz nieużytki z udziałem 19,4%. Są to rzeczywiste i obszarowo bardzo duże rezerwy terenowo-budowlane miasta. Pewne rezerwy budowlanych terenów występują także w obrębie gruntów już zainwestowanych. Na lasy i wody przypada 23,5% terenów wolnych miasta. Powinny one być objęte bezwzględną ochroną i stopniowym włączaniem ich w funkcję rekreacyjną, która wymaga odpowiedniego zainwestowania wspierającego silnie rozwiniętą funkcję rezydencjalną.

3.2. Lokalizacja w przestrzeni miasta terenów zainwestowanych

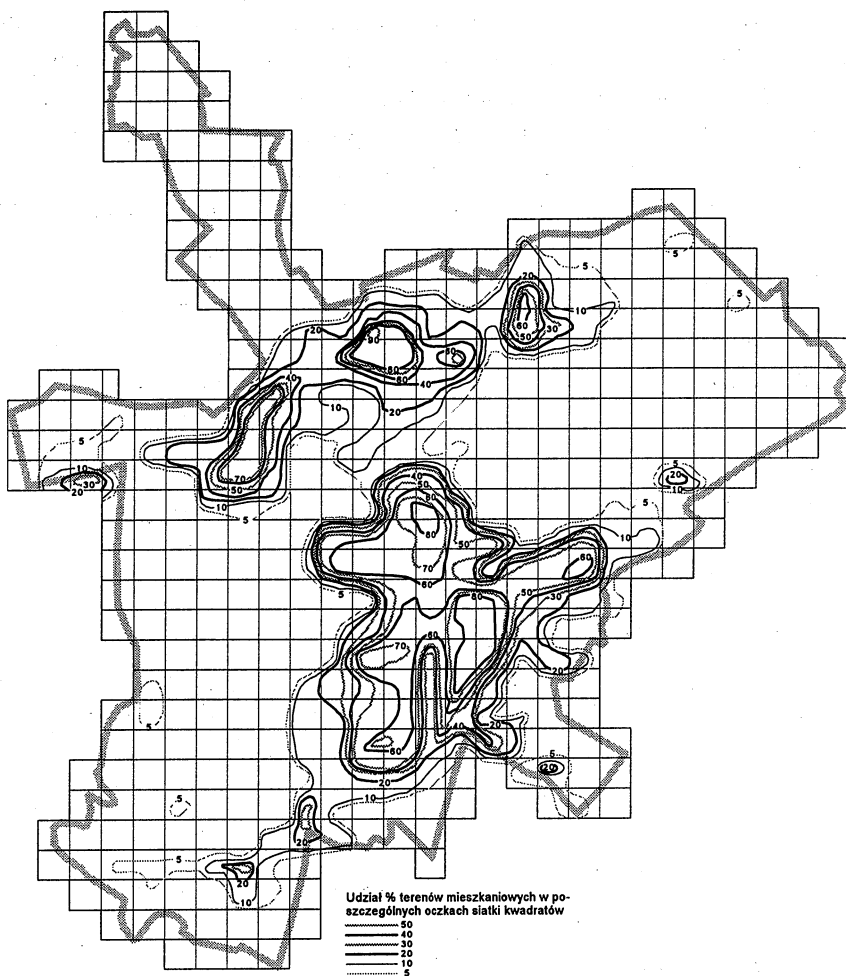
W skład terenów zainwestowanych Brodnicy wchodzi sześć grup użytków: mieszkaniowe, usługowe, produkcyjne, komunikacyjne, zieleni i rekreacji oraz pozostałe zainwestowane, które są przestrzennym wyrazem funkcji pełnionych przez miasto.

3.2.1. Tereny mieszkaniowe

Najstarszą z ukształtowanych funkcji miejskich Brodnicy jest funkcja mieszkaniowa. Decyduje ona o wielkości, roli i znaczeniu miasta w hierarchii osadniczej zachodniej części dawnego pogranicza mazowiecko-pruskiego. Wielkość terenów mieszkaniowych zależna jest każdorazowo od liczby mieszkańców, genezy, stopnia zagospodarowania oraz warunków fizyczno-geograficznych Brodnicy. Nie wszystkie jednak z wymienionych czynników w jednakowym stopniu przyczyniły się do rozwoju terenów mieszkaniowych. Wydaje się, że największy wpływ na ich rozwój miał wzrost liczby mieszkańców, natomiast pozostałe z czynników odgrywały drugorzędną rolę (są też o wiele trudniejsze do zbadania).

Lokalizację terenów mieszkaniowych w Brodnicy ilustruje mapa izarytmiczna (rys. 3.1), która daje uogólniony obraz ich układu przestrzennego. Zasadniczą cechą tego układu jest dualizm lokalizacyjny. Wyraża się on występowaniem dwóch dużych zgrupowań terenów mieszkaniowych o zupełnie różnej genezie i charakterze. Zgrupowanie północne rozwinięte jest w układzie pasmowym o przebiegu południowy zachód, północny wschód. Składa się z trzech wyraźnych jąder osadniczych rozdzielonych obszarami rolnymi i nieużytkami (miejscami grunty są wyraźnie zawodnione). Dominuje zabudowa mieszkaniowa jednorodzinna na ogół jedno- i dwukondygnacyjna, na peryferiach z udziałem zabudowy zagrodowej.

Północne zgrupowanie terenów mieszkaniowych od południowego oddziela kolejowy i drogowy ciąg komunikacyjny. Na mapie izarytmicznej zaznacza się on bardzo wyraźnie. Można wnosić, że w przyszłości wprowadzona tu trasa szybkiej drogi kołowej jeszcze bardziej pogłębi separację obu zgrupowań terenów mieszkaniowych. Południowe zgrupowanie tych terenów przyjmuje w zasadzie układ południkowy. Północny człon tego zgrupowania stanowi Stare Miasto. Jego przedłużenie na lewym brzegu Drwęcy stanowi zachodni obszar budownictwa jednorodzinnego Gdynia, na południowym zachodzie dzielnice luźnego budownictwa jednorodzinnego, natomiast na południowym wschodzie i wschodzie dzielnice budownictwa mieszanego, jednorodzinnego ze znaczącym udziałem blokowego i na peryferiach sporadycznie zagrodowego.

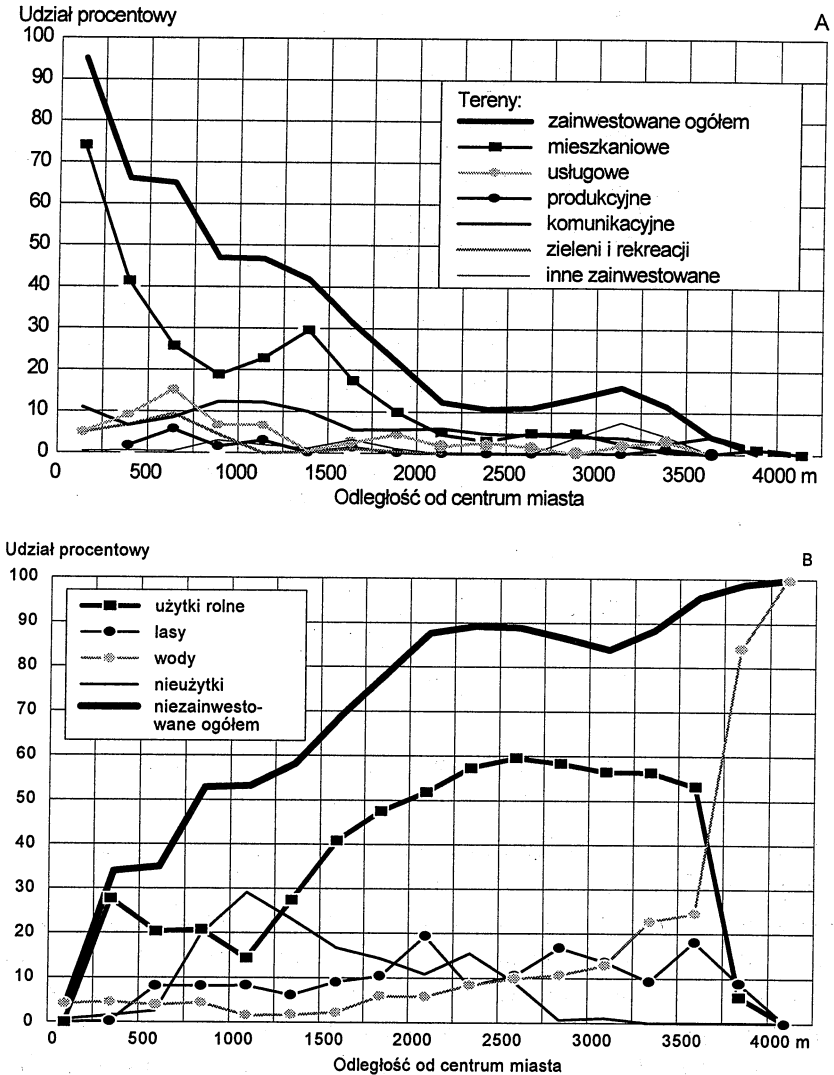
Rys. 3.1. Rozmieszczenie w przestrzeni miejskiej Brodnicy terenów mieszkaniowych

Układ przestrzenny terenów mieszkaniowych Brodnicy przyjmuje kształt nieregularnej litery T, z tym, że w jego części południowej zaczyna wykształcać się wyraźny układ pasowy terenów mieszkaniowych nawiązujący swoim przebiegiem do północnego członu terenów mieszkaniowych (kształtuje się w postaci równoległego doń pasa). Można wnioskować, że w przyszłości rozwój terenów mieszkaniowych ma największe szanse ekspansji w obu już istniejących członach, z tym, że w południowym będzie rozwijał się raczej w kierunku południowy zachód — północny wschód.

Na rozkład terenów mieszkaniowych w przestrzeni miasta silnie oddziałuje odległość od jego centrum (rys. 3.2), za które przyjęto środek Dużego Rynku. W obrębie Starego Miasta udział terenów mieszkaniowych

sięga prawie 75%, po czym szybko spada do około 20% w odległości 1000 m od centrum. Ponowny wzrost, ale już tylko do 30%, następuje w odległości około 1500 m. Poza tę strefę udział terenów mieszkaniowych spada do około 5% i utrzymuje się do prawie 3000 m, po czym stopniowo zanika.

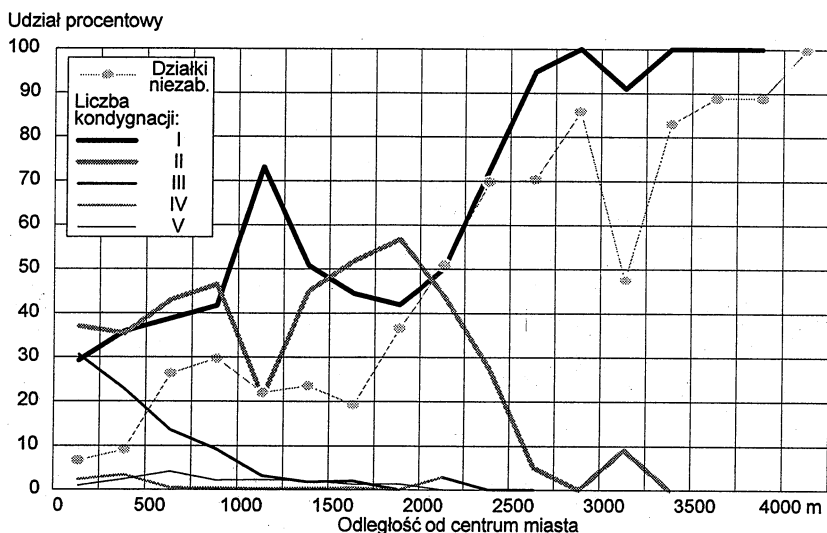
Intensywność użytkowania terenów mieszkaniowych określa się najczęściej liczbą ludności je zamieszkującej. Otóż 335,4 ha terenów mieszkaniowych

Rys. 3.2. Zmienność udziału wyróżnionych 10 form użytkowania ziemi w Brodnicy w zależności od odległości od centrum miasta: A — tereny zainwestowane; B — tereny niezainwestowane

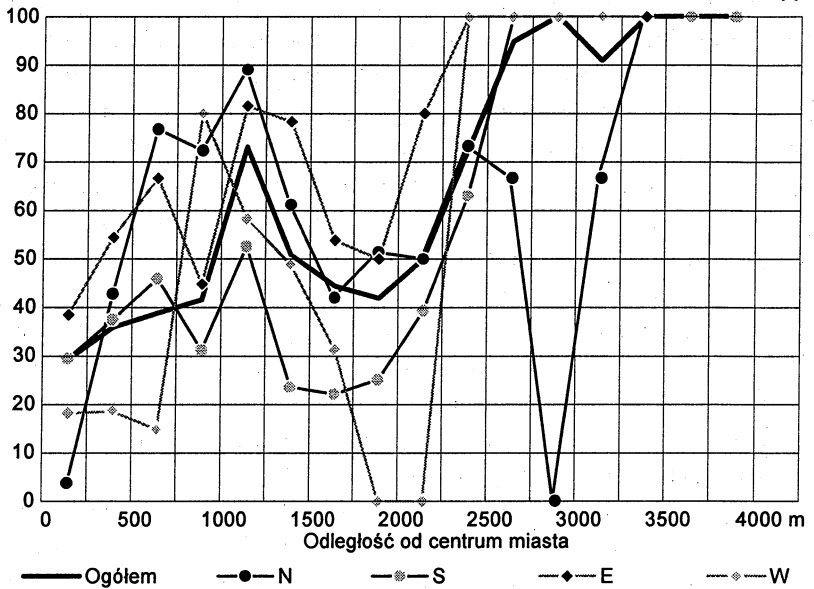
zasiedla 27 771 osób, co daje gęstość zaludnienia wynoszącą 81 osób na ha. Nie jest to zbyt duża gęstość zaludnienia — odpowiada wartościom gęstości zaludnienia terenów mieszkaniowych obserwowanych w najmniejszych miastach polskich (S. Liszewski 1973). Na intensywność użytkowania terenów mieszkaniowych wskazuje udział budynków wysokich: III-, IV- i V-kondygnacyjnych. Najwięcej budynków wysokich w zabudowie mieszkaniowej jest na Starym Mieście, w promieniu do 500 m od Dużego Rynku oraz w południowym członie terenów mieszkaniowych w odległości około 1000–1500 m od centrum, w strefie mieszkaniowych osiedli blokowych. Rozkłady przestrzenne udziału budynków o różnej liczbie kondygnacji w zależności od odległości od centrum i sektora (N, S, E, W) obrazują zamieszczone wykresy (rys. 3.3 i 3.4). Wskazują one, że w strefie odległości do 500 m od Dużego Rynku i we wszystkich wyróżnionych sektorach dominują budynki dwu- i więcej kondygnacyjne. Im dalej od centrum miasta, tym szybciej rośnie udział budynków parterowych w zabudowie mieszkaniowej, które na peryferiach stanowią blisko 100%.

Z odległością od centrum miasta wyraźnie koreluje liczba działek niezabudowanych, która wzrasta systematycznie wraz z oddalaniem się od jego centrum. Na obszarze Starego Miasta zaledwie 6% działek jest niezabudowanych. W strefie do 1000 m od centrum udział działek niezabudowanych wzrasta do 30%. Po czym w strefie 1000–1500 m spada do około 20%. Po przekroczeniu tej odległości szybko rośnie niemal do 100% na peryferiach miasta.

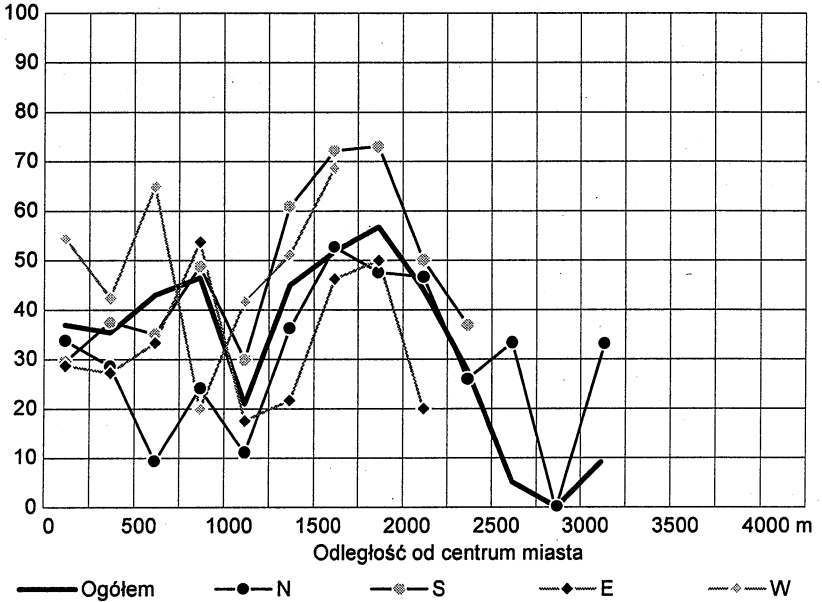

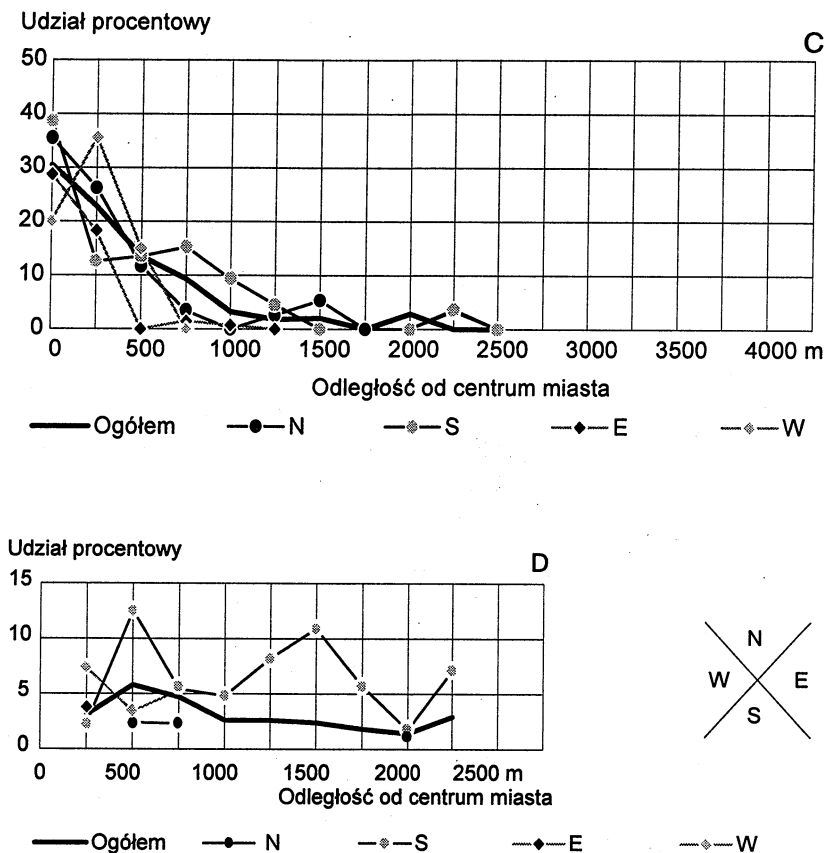
Rys. 3.3. Udział budynków I-, II-, III-, IV- i V-kondygnacyjnych w zależności od sektorów i odległości od centrum miasta

Udział procentowy

Udział procentowy

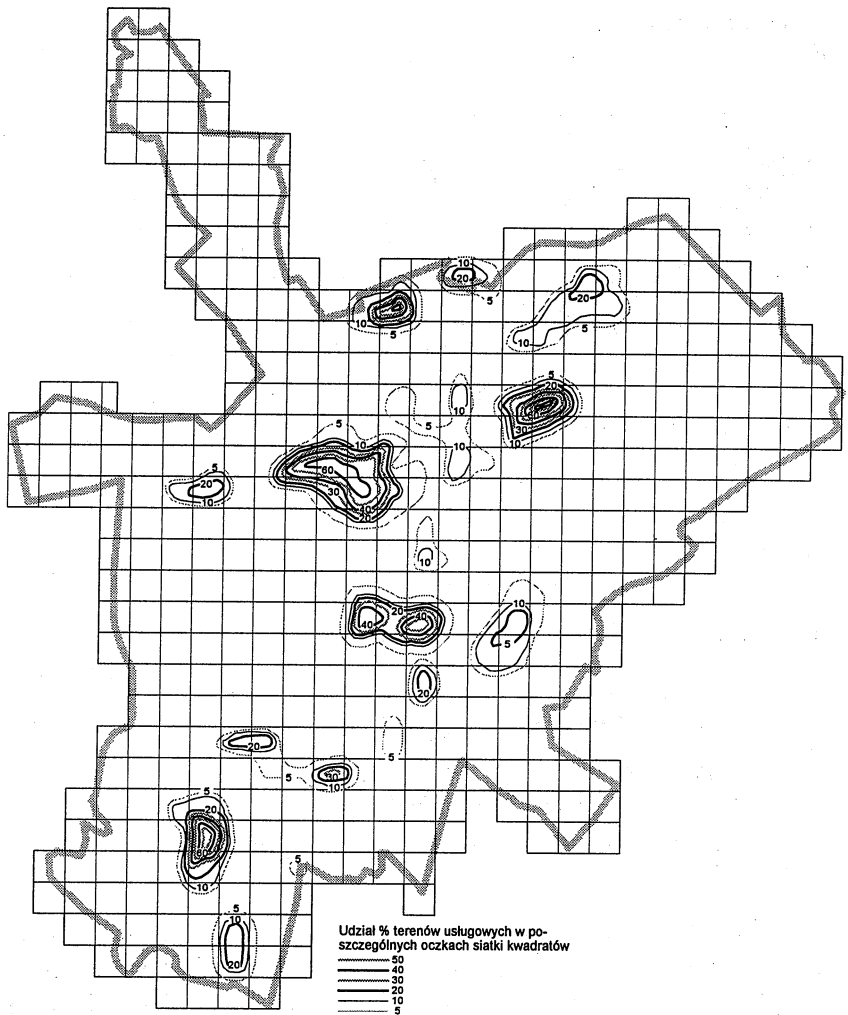

Rys. 3.4. Udział budynków I-, II-, III-, IV- i V-kondygnacyjnych w zależności od sektorów i odległości od centrum miasta. A — udział budynków I-kondygnacyjnych; B — udział budynków II-kondygnacyjnych; C — udział budynków III-kondygnacyjnych; D — udział budynków IV- i V-kondygnacyjnych

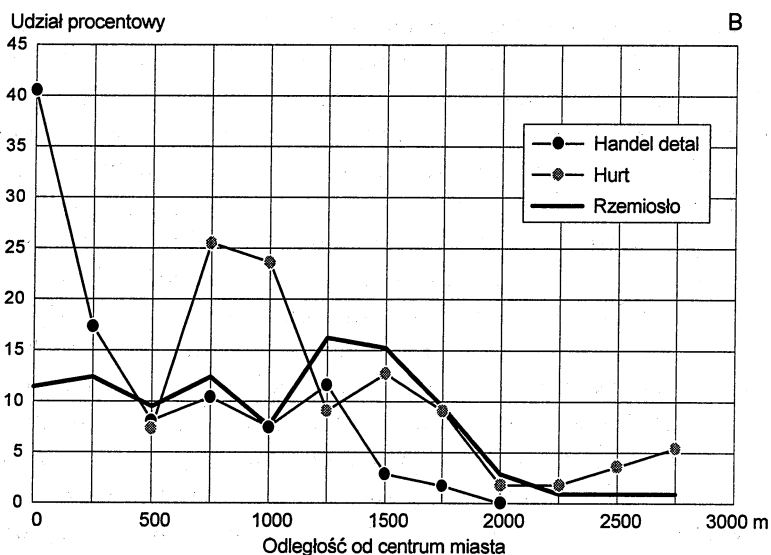
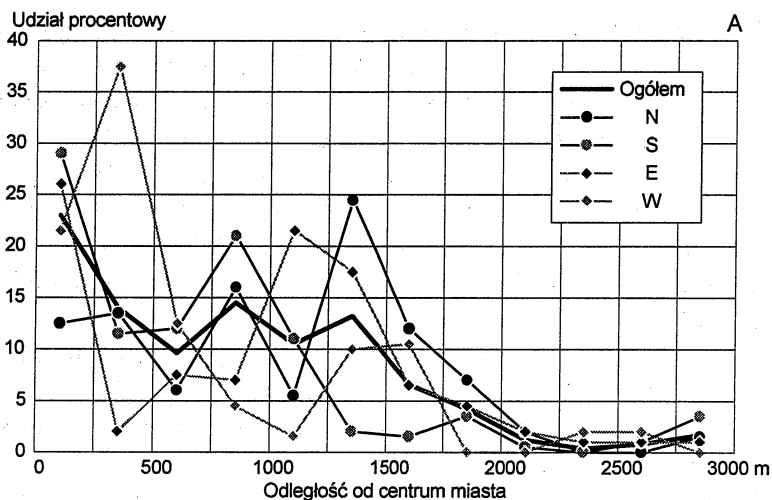
3.2.2. Tereny usługowe

Analiza usług miejskich dokonywana na podstawie map użytkowania ziemi jest merytorycznie postępowaniem niepełnym i zawodnym. Wynika to z faktu, że tereny usługowe odzwierciedlone na mapie użytkowania ziemi obejmują tylko wolno stojące obiekty stanowiące jedynie część usług miejskich. Większość placówek usługowych, zwłaszcza o charakterze handlowym, zajmuje z reguły partery budynków mieszkalnych. Dlatego omówienie tych terenów uzupełniono analizą liczby i rozkładu punktów usługowych.

Rys. 3.5. Rozmieszczenie w przestrzeni miejskiej Brodnicy terenów usługowych

Większość terenów usługowych jest w dużym stopniu uwarunkowana liczbą mieszkańców. W przypadku Brodnicy duży ich udział nie znajduje uzasadnienia w liczbie ludności. Duże obszary terenów usługowych są pochodną dawnej funkcji administracyjnej miasta. Brodnica była siedzibą powiatu i stąd obok obiektów typowo administracyjnych musiano ulokować tu sąd, szpital, obwodowy urząd pocztowo-telekomunikacyjny, większe zakłady gastronomiczne, pawilony handlowe i in. Wszystkie wymienione obiekty były nieodłącznym uzupełnieniem funkcji administracyjnej. Po likwidacji powiatu Brodnica utrzymała nadal wszystkie te instytucje usługowe.

Rys. 3.6. Zmienność udziału punktów usługowych w zależności od sektorów, rodzajów usług i odległości od centrum miasta: A — punkty usługowe wg sektorów; B — punkty usługowe wg rodzajów usług

W przestrzeni miasta tereny usługowe lokalizują się w sposób nieciągły. Wyspy terenów usługowych otaczają pierścieniem Stare Miasto. Lokują się też wyspowo wewnątrz terenów osiedlowych oraz na ich peryferiach (rys. 3.5). Wśród powierzchni zajmowanych przez usługi dominują tereny zajmowane przez szkolnictwo, służbę zdrowia, administrację i wymiar sprawiedliwości lokujące się na północ od Starego Miasta oraz szkolnictwo,

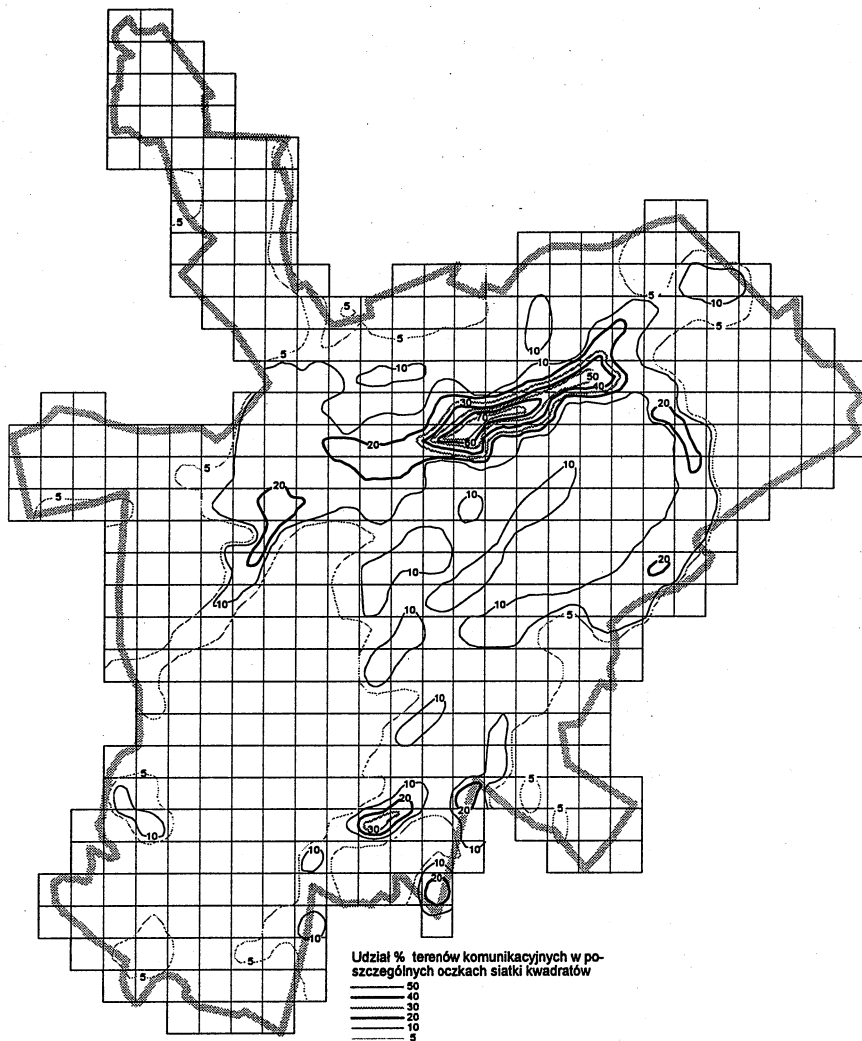
handel hurtowy, rzemiosło, gospodarke komunalną z lokalizacją po południowej stronie Starego Miasta. Wielkość udziału terenów usługowych w przestrzeni miasta ma odmienny rozkład aniżeli tereny mieszkaniowe (rys. 3.2). W centrum Brodnicy tereny usługowe zajmują 5% powierzchni, a dopiero w strefie odległości około 750 m od Dużego Rynku uzyskują kulminacyjną wielkość wynoszącą około 15%, po czym ich udział maleje i zanika. Ponownie tereny te pojawiają się w dwóch kolejnych strefach odległości: pierwszej 1750–2750 m i drugiej 3250–3750 m, ale ich udział nie przekracza już 5%.

Zupełnie inaczej wygląda rozkład przestrzenny usług w Brodnicy analizowany na podstawie liczby punktów usługowych (rys. 3.6). Największa liczba punktów usługowych, w tym zwłaszcza handlu detalicznego, znajduje się na obszarze Starego Miasta (powyżej 20%). Jest to ogólna prawidłowość występująca we wszystkich sektorach (pomimo występowania pewnych odchyleń). Strefa dość wysokiego 10–15% udziału punktów usługowych rozciąga się w odległości od 500 do 1500 m od centrum. W poszczególnych sektorach udziały dochodzą tu nawet do 25%. Po przekroczeniu 1500 m liczba punktów usługowych drastycznie maleje, nawet handlu hurtowego. Krzywe rozkładu liczby punktów usługowych względem odległości od centrum miasta wykazują wyraźne podobieństwo z rozkładem przestrzennym terenów mieszkaniowych.

Miarą intensywności użytkowania terenów usługowych jest liczba mieszkańców Brodnicy przypadająca na 1 ha tych terenów. Mimo wskazanych powyżej ograniczeń w analizie usług opartej na zdjęciu użytkowania ziemi, wskaźnik ten może być zastosowany do badania wszystkich działów usług i porównywania tej intensywności z podobnymi wskaźnikami wyznaczonymi przy charakterystyce pozostałych form użytków miejskich. Łącznie tereny usługowe zajmują 87,8 ha powierzchni miasta, co daje 309,3 osoby przypadające na 1 ha tych terenów. Jest to korzystny pod względem wielkości wskaźnik, niższy o około 25% od przeciętnego wskaźnika dla przykładowo porównywanych tu miast opolskich (S. Liszewski 1973).

3.2.3. Tereny komunikacyjne

Tereny komunikacyjne stanowią ośnowę całego układu przestrzennego miasta. Ich rozwój następował pod wpływem ogólnego rozwoju Brodnicy oraz postępujących zmian w technice komunikacji. Na obszarze średniowiecznej Brodnicy (Stare Miasto) o dużym zagęszczeniu zabudowy i licznych lecz wąskich ulicach udział terenów komunikacyjnych dochodzi do 8,4%. Wprowadzenie do masowego użytku kolei i pojazdów mechanicznych zmieniło wielkość i wygląd terenów komunikacyjnych w mieście. Budowa

Rys. 3.7. Rozmieszczenie w przestrzeni miejskiej Brodnicy terenów komunikacyjnych

urządzeń kolejowych (dworca, zaplecza technicznego itp.) wymagała dużego powierzchniowo i zwartej terenu, co przyczyniło się do powstania w Brodnicy wyraźnie wyodrębniającej się strefy komunikacyjno-składowej (tutaj udział terenów komunikacyjnych wynosi 26%). Masowe wprowadzenie do komunikacji pojazdów mechanicznych spowodowało podjęcie wysiłku przystosowania istniejących dróg (utwardzenie nawierzchni, poszerzenie dróg itp.) oraz budowę nowych w rozwijających się osiedlach mieszkaniowych (sieć ulic, dróg, placów i chodników). Także stacje benzynowe, warsztaty napraw,

zajeżdnie, garaże, bazy, miejsca parkingowe itp. wymagają znacznych powierzchni. Powierzchnie użytkowane przez kołowy transport mechaniczny wykazują zatem znaczne rozproszenie przestrzenne w mieście.

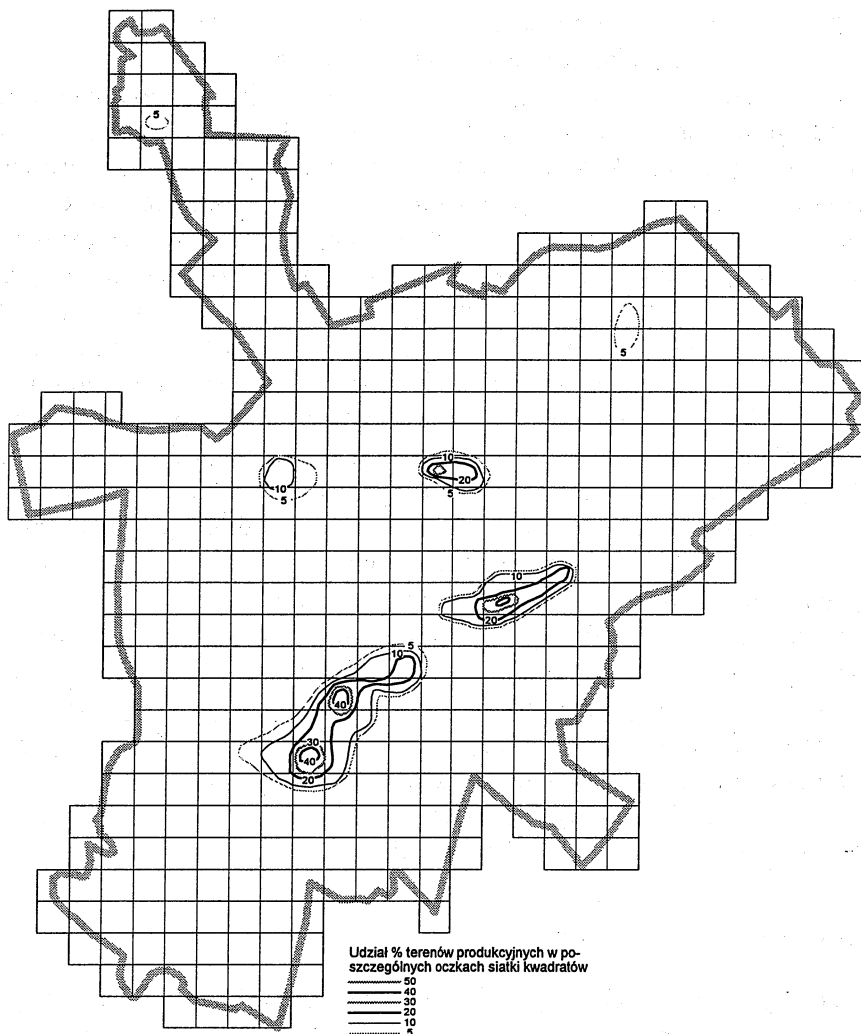
Lokalizację terenów komunikacyjnych w przestrzeni miasta ilustruje mapa izarytmiczna (rys. 3.7). Wynika z niej, że tereny zajęte przez kolej są silnie skoncentrowane przestrzennie i wyraźnie zaznaczają się w postaci zwartej „wyspy” w przestrzeni miasta. Natomiast tereny komunikacji kołowej charakteryzują się dużym rozproszeniem na obszarze miasta. Podwyższone ich udziały występują w osiedlach mieszkaniowych, a wyraźnie obniżone na terenach peryferyjnych użytkowanych rolniczo. Rozmieszczenie terenów komunikacyjnych nie wykazuje zatem zależności od odległości od centrum miasta (rys. 3.2). Podwyższony udział tych terenów do 10–12% występuje w strefie odległości do 1500 m, po czym spada do poziomu około 5% i utrzymuje się na tym poziomie niemal do peryferii miasta (do 4000 m).

Wielkość terenów komunikacyjnych w Brodnicy jest wyraźnie uzależniona od układu urbanistycznego miasta oraz pełnionej przez nie funkcji lokalnego węzła kolejowego. Znaczący wpływ na wielkość terenów komunikacyjnych ma również liczba ludności i wielkość terenów zainwestowanych. Wielkość udziału terenów komunikacyjnych w strukturze użytkowania tej przestrzeni wynosi 7,1% (a 23,8% terenów zainwestowanych) i można go uznać za typowy dla tej skali miasta (np. w Sieradzu udział terenów komunikacyjnych wynosił 7,4% ogólnej powierzchni miasta, a w miastach opolskich 21,9% ich terenów zainwestowanych).

Tereny komunikacyjne zajmują w Brodnicy 162,6 ha powierzchni. Na 1 ha tych terenów przypada 167 mieszkańców i 4,2 ha terenów zainwestowanych. Są to wartości zbliżone do przeciętnej rejestrowanej w miastach opolskich. Wydaje się, że miasto pretendujące do funkcji tranzytowego i rządowego węzła komunikacyjnego, zwłaszcza w stosunku do ruchu turystycznego wyprowadzającego go w pobliskie obszary Pojezierzy, powinno dążyć do powiększenia znaczenia tych terenów w strukturze użytkowania przestrzeni miasta.

3.2.4. Tereny produkcyjne

Do obszarów produkcyjnych zalicza się m.in. tereny ogrodnicze oraz tereny gospodarki polowej i zwierzęcej zlokalizowane bezpośrednio na zainwestowanych terenach miejskich. Są one na ogół relikdami dawnych form produkcji, które przetrwały na obszarach intensywnej gospodarki (np. stadniny koni, budynki produkcyjne gospodarstw rolnych itp.). W Brodnicy nie wyróżniono tego typu obszarów produkcyjnych. Podstawową formą terenów produkcyjnych miast są natomiast przestrzenie zajęte przez przemysł

Rys. 3.8. Rozmieszczenie w przestrzeni miejskiej Brodnicy terenów produkcyjnych

i budownictwo. W przypadku Brodnicy tylko te dwie kategorie (powierzchnie zajęte przez przemysł i budownictwo) zaliczono do terenów produkcyjnych.

Brodnica posiada niewielkie powierzchniowo tereny produkcyjne zajmowane głównie przez zakłady przemysłu spożywczego (m.in. duże zakłady mięsne, żelatyny) i metalowego (zakłady „Polmo”) oraz budownictwa. Tereny te łącznie wynoszą 23 ha, co stanowi zaledwie 1% całkowitej powierzchni miasta i 3,4% ogółu terenów zainwestowanych. Na 1 ha terenów produkcyjnych przypada aż 1181 mieszkańców miasta i 29,6 ha terenów zainwestowanych. Są to wielkości zupełnie nieporównywalne z analogicznymi

wskaźnikami dla miast opolskich, gdzie np. przeciętnie na 1 ha terenów produkcyjnych przypadają zaledwie 141 mieszkańców.

W przestrzeni miejskiej Brodnicy wyodrębniają się zaledwie cztery większe zgrupowania terenów produkcyjnych (rys. 3.8). Dwa mniejsze po północnej stronie Starego Miasta związane głównie z budownictwem i dwa większe położone na południe od Starego Miasta, wzdłuż fragmentu ulicy Lidzbarskiej (zakłady „Polmo”) i ulicy Podgórznej (z dużymi zakładami mięsnymi). Tereny produkcyjne zlokalizowane są poza centrum miasta, w strefie odległej od niego o 500–2000 m, a maksymalny ich udział nie przekracza 6% w odległości 750 m od centrum i na ogół waha się w granicach 2–4% (rys. 3.2).

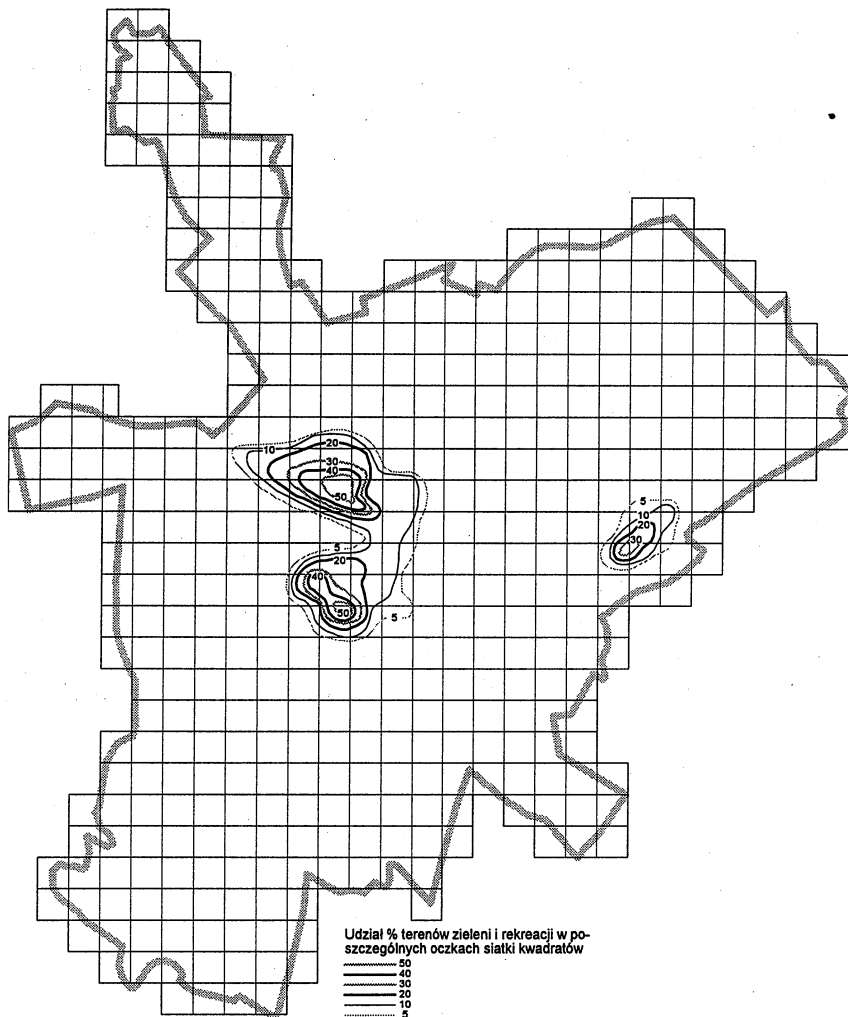
Pomimo że Brodnica ma niewielkie powierzchniowo tereny produkcyjne, to są to jednak tereny wysoce produktywne ze względu na zlokalizowane tu zakłady przemysłowe, których znaczenie w gospodarce miasta jest wielokrotnie większe niżeli w strukturze użytkowania ziemi. Potwierdza to wskaźnik liczby zatrudnionych na 1 ha terenów produkcyjnych, który wynosi 93,3 osoby i był przeszło dwukrotnie większy niżeli w cytowanych tu przykładowo miastach opolskich i porównywalny z Sieradzem.

Utrzymanie już istniejących wysokoprodukcyjnych terenów przemysłowych w Brodnicy leży jak najbardziej w interesie miasta. Natomiast ich powiększanie o niskoproduktywne przemysły nie wydaje się być sensowne. Bowiem takie tereny, poza szkodami środowiskowymi, w dłuższej perspektywie czasu nie będą w stanie wytrzymać konkurencji z bardziej produktywnymi terenami istniejących gałęzi przemysłowych i dobrze już wykształconej w mieście funkcji usługowej.

3.2.5. Tereny zieleni i rekreacji

Tereny zieleni i rekreacji polepszają warunki zdrowotne i biologiczne miasta. Są miejscem rekreacji jego mieszkańców i gości je odwiedzających. Stanowią element estetyczny w krajobrazie miejskim. Reprezentują one szeroki wachlarz różnorodnie zagospodarowanych obszarów. Występują tu zarówno tereny zamknięte, dostępne tylko określonej grupie osób, tak jak ogrody działkowe, przydomowe itp., a także tereny otwarte, ogólnie dostępne, jak parki, zieleńce, kwietniki, urządzenia sportowe, cmentarze itp.

Rola terenów zieleni i rekreacji w strukturze użytkowania ziemi w Brodnicy jest niewielka. Zajmują one zaledwie 31,5 ha, co stanowi 1,4% powierzchni miasta (i 4,6% jego terenów zainwestowanych, a np. w miastach opolskich 15,6%). Dominujący udział mają obszary zajmowane przez ogrody działkowe. Lokalizacja terenów zieleni i rekreacji w Brodnicy, wyraźnie wyodrębniająca się w postaci dwóch zgrupowań (rys. 3.9), związana jest z doliną Drwęcy; zarówno parki jak i ogrody działkowe sąsiadujące od zachodu

Rys. 3.9. Rozmieszczenie w przestrzeni miejskiej Brodnicy terenów zieleni i rekreacji

ze Starym Miastem położone są w dolinie rzeki, podobnie jak i ogrody działkowe usytuowane w okolicy Michałowa. Tereny zieleni i rekreacji wykazują stopniowy wzrost udziału poczynając od Starego Miasta (5% udziału) do odległości około 750 m od Dużego Rynku (15%), po czym udział ten szybko maleje i w strefie 1250 m całkowicie zanika (rys. 3.2). Jak już wspomniano większość urządzonych terenów zieleni nie jest ogólnie dostępna. Ogranicza to jeszcze bardziej ich rolę w strukturze przestrzennej miasta. Na 1 ha terenów zieleni i rekreacji przypada aż 21,7 ha terenów

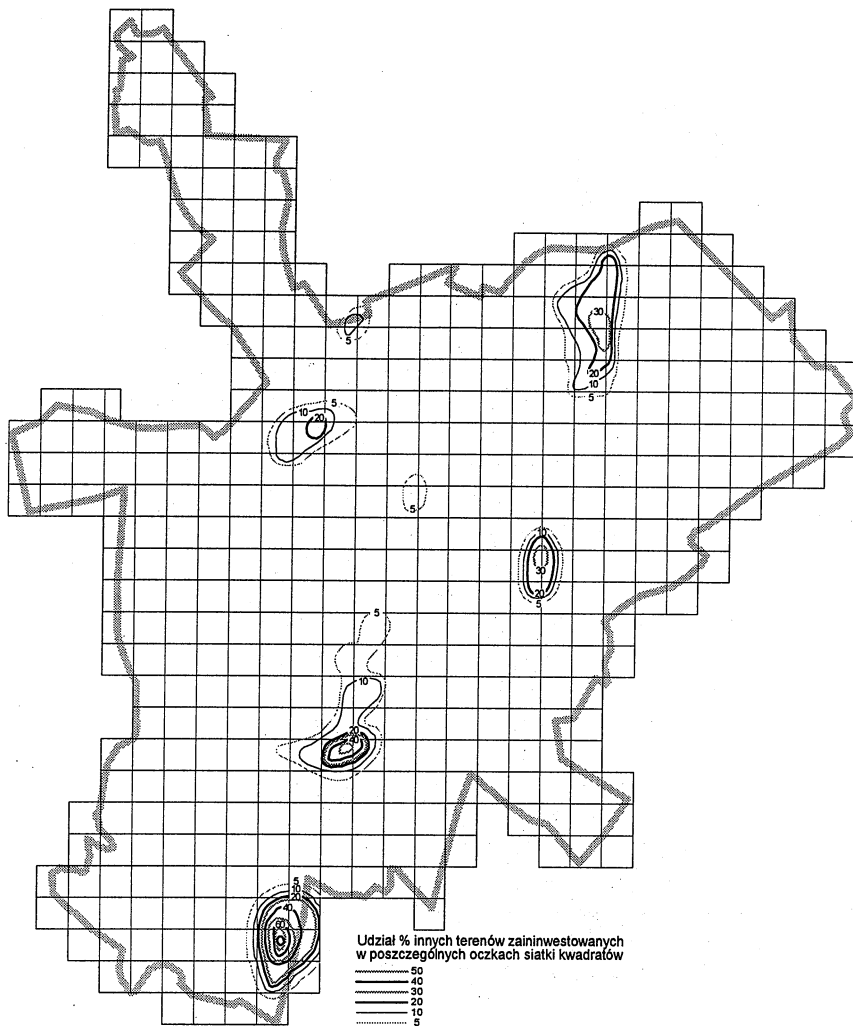
zainwestowanych i 862 mieszkańców (w miastach opolskich wartości te wynosiły odpowiednio 6,3 ha i 206,3 osoby). Są to bardzo niekorzystne wielkości, nawet jak na warunki miast polskich. Wydaje się, że w przyszłości, chcąc polepszyć warunki życia w mieście, jak i rekreacji przybywających tu gości, należy dążyć do zagospodarowania rekreacyjnego większych powierzchni leśnych zarówno dla kontemplacyjnych, jak i agresywnych (sportowych) form wypoczynku.

3.2.6. Inne tereny zainwestowane

Do grupy inne tereny zainwestowane zaliczono tereny rozpoczętych inwestycji, urządzeń specjalnych, odłogów miejskich oraz komunalnych urządzeń oczyszczających. Ich znaczenie w strukturze użytkowania ziemi w Brodnicy jest niewielkie. Dotyczy to zarówno wielkości bezwzględnych mierzonych w ha użytkowanego obszaru, udziału procentowego tej grupy terenów w stosunku do całej powierzchni miasta, jak i do ogółu jego terenów zagospodarowanych. Łącznie tereny te zajmują 41,7 ha, co stanowi 1,8% powierzchni miasta (i 6,1% jego terenów zainwestowanych). Lokalizacja wyżej wymienionych terenów w przestrzeni miasta obejmuje sześć niewielkich „wysp” położonych peryferyjnie w stosunku do Starego Miasta (rys. 3.10), pięć z nich w odległości 750–1750 m, a szósta około 3500 m od centrum Brodnicy (rys. 3.2). Część z tych obszarów po ukończeniu inwestycji powiększy tereny produkcyjne i/lub usługowe miasta.

*

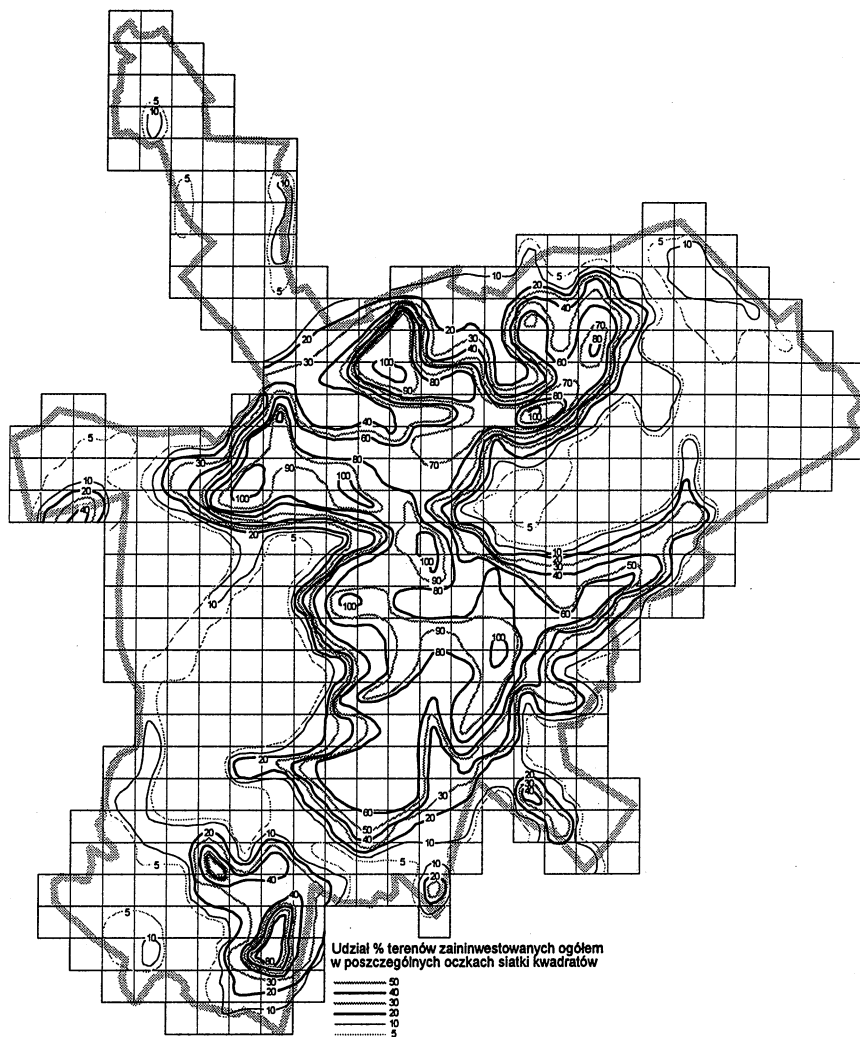
Tereny zainwestowane nie stanowią w Brodnicy jednej zwartej całości lecz poprzedzielane są obszarami użytków rolnych, lasami, wodami i nieużytkami. Mapa izarytmiczna pokazująca udziały terenów zainwestowanych w siatce kwadratów o polu 6,25 ha potwierdza ten wniosek (rys. 3.11). Generalnie biorąc tereny zainwestowane przyjmują układ przestrzenny wydłużony w kierunku południkowym (N–S). Izarytma o wartości 20% udziału terenów zainwestowanych wskazuje na pierwszy stopień specjalizacji funkcji miejskich. Dotyczy to blisko 35% powierzchni Brodnicy. Kolejne stopnie specjalizacji terenu w zakresie funkcji miejskich wyznaczają izolnie o wartości udziału terenów zainwestowanych 40%, 60%, 80% i 100%, i obejmują już znacznie mniejsze obszary. Tereny zainwestowane przyjmują mieszany koncentryczno-sektoralny układ przestrzenny. Potwierdza to wykres obrazujący wielkość udziału terenów zainwestowanych w poszczególnych strefach wyznaczonych co 250 m od centrum miasta (rys. 3.2). Ogólnie rozkład wspomnianych udziałów opisuje krzywa malejąca wykładniczo

Rys. 3.10. Rozmieszczenie w przestrzeni miejskiej Brodnicy innych terenów zainwestowanych

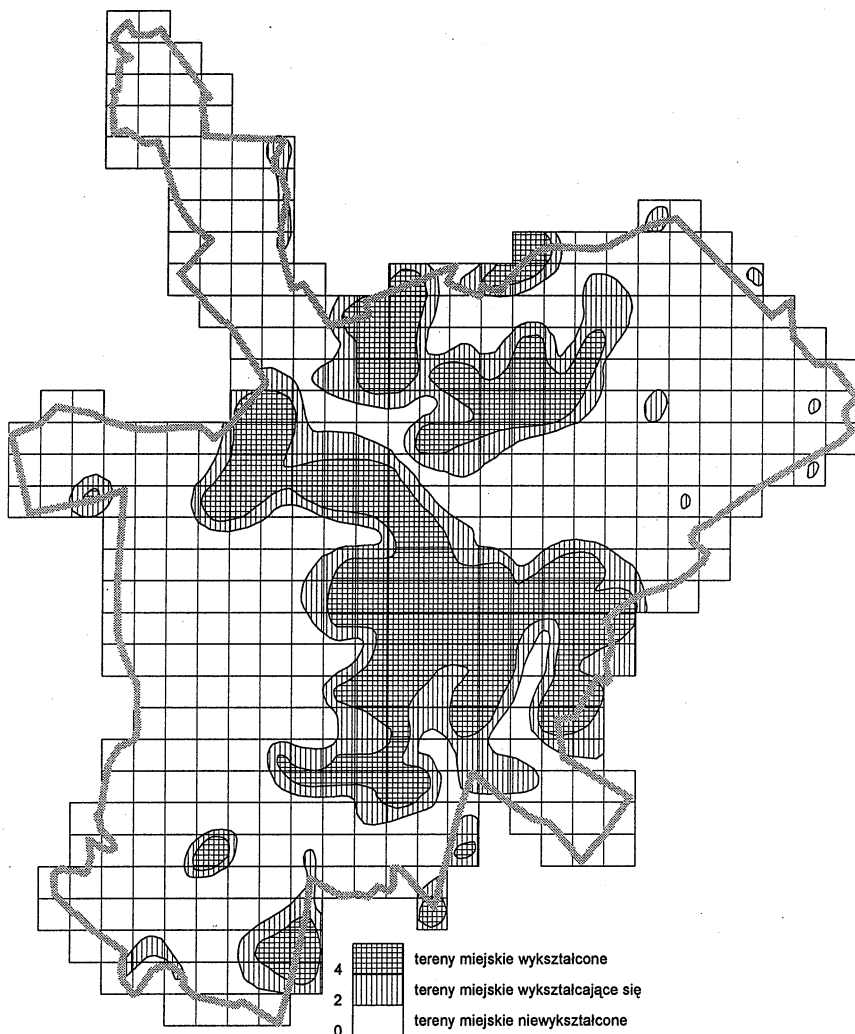
od centrum ku peryferiom miasta. Występujące jednak na niej wyraźne lokalne załamania (strefa 500–750 m, 750–1250 m, 2750–3500 m) są pochodną szybciej przebiegającego procesu rozbudowy miasta w kierunku południkowym.

Poszukując występujących prawidłowości w rozkładzie przestrzennym terenów zainwestowanych w Brodnicy poddano analizie relację tych terenów w stosunku do powierzchni niezainwestowanych. Posługując się metodą elementów wiodących w strukturze J. C. Weavera w każdym kwadracie

Rys. 3.11. Rozmieszczenie w przestrzeni miejskiej Brodnicy ogółu terenów zainwestowanych

wyznaczono wiodące w strukturze formy użytków (metodą sześciu kolejnych ilorazów). Jeśli od czterech do sześciu kolejnych ilorazów przypadało w kwadracie na tereny zainwestowane, to obszar taki klasyfikowano jako tereny miejskie wykształcone, od dwóch do czterech jako tereny miejskie wykształcające się, natomiast poniżej dwóch jako tereny miejskie niewykształcone (pomysł nazewnictwa zaczerpnięto z opracowania A. Wychowanic 1989). Interpolując wartości kolejnych ilorazów dotyczących terenów zainwestowanych uzyskano mapę izarytmiczną (rys. 3.12). Pokazuje ona uogól-

Rys. 3.12. Rozmieszczenie wykształconych i wykształcających się terenów miejskich na obszarze Brodnicy

niony obraz wykształconych i wykształcających się terenów miejskich w Brodnicy. Wskazuje on na znaczące rozbieżności przestrzenne terenów miejskich. Jedynie zwarty układ w pełni wykształconych terenów miejskich obejmuje Stare Miasto i silnie z nim związane obszary po jego południowej i wschodniej stronie. Cienką strefą tereny miejskie wykształcone przylegają do Starego Miasta od strony zachodniej. Połączenie ze Starym Miastem ma klin wykształconych terenów miejskich rozwijający się w kierunku północno-zachodnim. Obok tego zwartego obszaru wykształconych terenów miejskich

wyodrębnia się duża ich „wyspa” po północnej stronie torów i dworca kolejowego oraz niewielkie „wyspy” wykształconych terenów miejskich w południowej części Brodnicy.

3.3. Tereny niezainwestowane

Tereny wolne Brodnicy użytkowane są w sposób charakterystyczny dla gospodarki rolnej, a częściowo także wodnej i leśnej. Gospodarowanie to polega głównie na eksploatacji naturalnych zasobów środowiska przyrodniczego. Efekty gospodarcze eksploatacji tych obszarów uzależnione są w dużym stopniu od lokalnych warunków naturalnych. Wkład inwestycyjny jest tu niewielki. Wszystko to powoduje, że intensywność przekształcenia warunków naturalnych na terenach wolnych Brodnicy jest stosunkowo mała. Pod względem charakteru użytkowania tereny te prawie niczym nie różnią się od terenów wiejskich leżących po drugiej stronie granicy administracyjnej Brodnicy.

Tereny niezainwestowane w przestrzeni miasta są zlokalizowane peryferyjnie. Otaczają one zwartą strefą — o różnej szerokości — tereny zainwestowane miasta. Mniejszymi i większymi klinami wnikają do wnętrza terenów zainwestowanych. Zaznaczają także swą obecność wewnątrz istniejących terenów zagospodarowanych w Brodnicy. Wnioski te potwierdzają wykresy ilustrujące rozkład przestrzenny udziału poszczególnych form terenów wolnych według stref odległości wyznaczonych od centrum miasta (rys. 3.2). Krzywa ilustrująca rozkład przestrzenny udziału terenów niezainwestowanych ogółem przyjmuje kształt krzywej o wzroście progresywnym. Początkowo udział terenów wolnych szybko rośnie i w odległości 2000 m od centrum miasta uzyskują one udział stanowiący około 80% powierzchni wyróżnionych stref. Do granic administracyjnych miasta (do 4250 m) ich udział nadal wzrasta, ale już bardzo wolno i z oscylacjami, a na samych jego peryferiach uzyskują one udział blisko 100%. Nieco inne kształty mają krzywe rozkładu przestrzennego czterech wyróżnionych form terenów wolnych (rys. 3.2). Udział terenów rolnych w zapleczu Starego Miasta (około 500 m od jego centrum) sięga 27,7%, po czym maleje i minimum (14%) uzyskuje w strefie 1250 m (dzielnice mieszkaniowe, komunikacyjno-składowa). Następnie obserwuje się progresywny wzrost ich udziału, osiągający szczyt (60% udziału) w strefie odległej o 2750 m od centrum miasta. Na samych jego peryferiach — północnych — użytki rolne ustępują akwenowi jeziora Niskie Brodno. Udział wód utrzymuje się do prawie 2000 m od centrum na poziomie nie przekraczającym 5% i wiąże się z płynącą tu

Drwęcą. Po przekroczeniu odległości 2000 m szybko wzrasta do niemal 100%, co jest spowodowane objęciem granicami administracyjnymi miasta fragmentu jeziora Niskie Brodno. Z kolei tereny leśne zaczynają się w strefie odległej o około 500 m od centrum miasta, a ich udział do odległości 2000 m nie przekracza 10%. Po przekroczeniu 2000 m udział ich wyraźnie wzrasta — ma jednak charakter skokowy, od 8% do prawie 20% udziału. Jest to częściowo efekt lokalizacji lasów w postaci zwartego klina rozwiniętego w kierunku północno-wschodnim od Starego Miasta. Inny jeszcze rozkład przestrzenny mają tereny nieużytków. W strefie Starego Miasta i jego bezpośredniego otoczenia (do 750 m od centrum) ich udział jest znikomy (do 3%). Po przekroczeniu tej strefy udział ten gwałtownie rośnie do prawie 29% w odległości 1250 m od centrum (dotyczy to zwłaszcza terenów nieużytkowanych po południowo-zachodniej stronie Starego Miasta przewidywanych częściowo pod zabudowę mieszkaniową). Są to potencjalne tereny miejskie do zagospodarowania komunikacyjnego, produkcyjno-usługowego i mieszkaniowego. Poczynając od tej strefy udział terenów nieużytków systematycznie maleje prawie do zera w odległości około 3000 m od centrum Brodnicy.

Tereny wolne, zwłaszcza grunty rolne i nieużytki, są w przypadku Brodnicy faktycznymi rezerwami terenów budowlanych miasta. Ich zagospodarowanie powinno następować w pewnej kolejności, uwzględniającej zasadę zwartości przestrzennej miasta. W pierwszej kolejności winno następować zagospodarowanie terenów wolnych zlokalizowanych wewnątrz obszarów zainwestowanych. Zagospodarowanie to powinno objąć zarówno wprowadzenie klinów terenów zieleni i rekreacji, jak i zabudowy mieszkaniowo-usługowej. Podobnie powinny być zagospodarowywane tereny wolne rozdzielające obecnie już zainwestowane grunty. Oczywiście wkład kapitałowy niezbędny w odpowiednie ich zainwestowanie jest wyższy aniżeli terenów wolnych położonych w stosunku do już zagospodarowanych obrzeżeń. Zdecydowanie należy przeciwdziałać włączaniu „wysp” gruntów szczególnie korzystnych dla budownictwa (niskie nakłady kapitałowe na przygotowanie ich pod inwestycje budowlane), które rozbijają zwartość przestrzenną miasta i uniemożliwiają na przyszłość racjonalne rozwiązania komunikacyjne, komunalne i inne ogólnomiejskie. Przykładem na dziś jest dylemat racjonalnego (m.in. oszczędnego kapitałowo) rozwiązania przebiegu drogi szybkiego ruchu przez Brodnicę (pomijając już konieczną modernizację wewnątrzmiejskiego układu komunikacyjnego).

3.4. Współwystępowanie form użytkowania ziemi w przestrzeni miejskiej

Wielkość, struktura i rozmieszczenie wyróżnionych dziesięciu form użytkowania gruntów na obszarze miasta jest uwarunkowane wieloma czynnikami. Jednym z nich, określającym lokalizację poszczególnych form użytkowania gruntów w mieście, jest ich położenie względem centrum miasta. W przedstawionej analizie właśnie ten czynnik w znaczącym stopniu wyjaśnia układ przestrzenny użytkowania ziemi w Brodnicy. Dlatego też podjęto próbę kwantyfikacji siły wyjaśniającej tego czynnika, którą oparto na wykorzystaniu współczynnika korelacji rang Spearmana (tab. 3.2). Współczynnik ten pozwala na pomiar kierunku i siły współzależności rozkładu przestrzennego poszczególnych form użytkowania ziemi względem centrum miasta. W przypadku terenów zainwestowanych uwidacznia się silna tendencja spadku udziału tych terenów w strukturze użytkowania ziemi w miarę wzrostu odległości od centrum. Siła tego związku jest bardzo duża, czego dowodzi wysoka wartość współczynnika korelacji wynosząca $-0,941$. Poszczególne formy terenów zainwestowanych w zróżnicowany sposób reagują na czynnik odległości względem centrum miasta. Najsilniej zdeterminowane lokalizacyjnie tym czynnikiem są tereny mieszkaniowe ($-0,956$), komunikacyjne ($-0,926$), zieleni i rekreacji ($-0,968$), w nieco mniejszym stopniu tereny usługowe ($-0,816$) i produkcyjne ($-0,703$), natomiast najslabiej pozostałe tereny zainwestowane ($-0,260$). Również rozkład nieużytków w przestrzeni miasta był w podobny sposób związany z oddaleniem od jego centrum, a współczynnik korelacji osiągnął wartość $-0,593$. Warto też zwrócić uwagę, że wrażliwość lokalizacji poszczególnych form usług traktowanych jako liczba punktów usługowych na oddalenie od centrum miasta była zdecydowanie wyższa aniżeli w przypadku miernika powierzchniowego (tab. 3.3). Największą siłę przyciągania miało centrum w przypadku handlu detalicznego, gdzie współczynnik korelacji osiągnął poziom $-0,983$. Niższe wartości współczynnika korelacji zanotowano dla rzemiosła ($-0,895$) i handlu hurtowego ($-0,645$). Ogólny rozkład przestrzenny punktów usługowych w przestrzeni miasta był bardzo silnie uwarunkowany bliskością centrum miejskiego (rys. 3.6B). Zupełnie inna tendencja wystąpiła w przypadku trzech pozostałych form terenów niezainwestowanych. Tutaj w miarę oddalania się od centrum miasta wzrastał ich udział w strukturze użytkowania ziemi, a współczynnik korelacji dla całej grupy terenów niezainwestowanych osiągnął wysoką wartość dodatnią wynoszącą $0,941$. W tej grupie terenów najsilniejszą tendencję do ulokowania się na peryferiach miasta wykazywały wody ($0,882$), mniejszą lasy ($0,461$), a najslabszą grunty orne ($0,299$).

Tabela 3.2. Współczynniki korelacji rang Spearmana obrazujące zależność rozkładu przestrzennego poszczególnych form użytkowania ziemi względem centrum miasta

Formy użytkowania ziemi	Wartość współczynnika korelacji
Tereny mieszkaniowe	-0,956
Tereny usługowe	-0,816
Tereny produkcyjne	-0,703
Tereny komunikacyjne	-0,926
Tereny zieleni i rekreacji	-0,968
Pozostałe tereny zainwestowane	-0,260
Ogółem tereny zainwestowane	-0,941
Użytki rolne	0,299
Lasy	0,461
Wody	0,882
Nieuzytki	-0,593
Ogółem tereny niezainwestowane	0,941

Źródło: Obliczono na podstawie danych z badań terenowych.

Tabela 3.3. Współczynniki korelacji rang Spearmana obrazujące zależność rozkładu przestrzennego punktów usługowych względem centrum miasta

Punkty usługowe	Wartość współczynnika korelacji
Handel detaliczny	-0,983
Handel hurtowy	-0,645
Rzemiosło	-0,895
Ogółem punkty usługowe	-0,961

Źródło: Obliczono na podstawie danych z badań terenowych.

Drugą zmienną w sposób istotny określającą lokalizację dziesięciu wyróżnionych form użytkowania gruntów w Brodnicy były wzajemne relacje występujące pomiędzy nimi (tab. 3.4). Niektóre formy użytkowania gruntów mają tendencję do współwystępowania, inne zaś do separacji. Tereny mieszkaniowe w Brodnicy mają silną tendencję do przyciągania do siebie terenów usługowych (0,684), komunikacyjnych (0,875) i produkcyjnych (0,650). Słabsza tendencja przyciągająca występuje w przypadku nieużytków (0,576), terenów zieleni i rekreacji (0,387) oraz pozostałych terenów zainwestowanych (0,265). Natomiast tereny mieszkaniowe najsilniej odseparowane są od wód (-0,875) i słabiej od lasów (-0,480) i użytków rolnych (-0,301). Z kolei lokalizacja terenów usługowych najsilniejszy stopień

Tabela 3.4. Współczynniki korelacji rang Spearmana obrazujące współwystępowanie wyróżnionych form użytkowania ziemi* w przestrzeni miejskiej

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	1,000	0,648	0,650	0,875	0,387	0,265	-0,301	-0,480	-0,875	0,576
2	0,684	1,000	0,801	0,727	0,824	0,390	-0,167	-0,336	-0,640	0,458
3	0,650	0,801	1,000	0,662	0,725	0,601	0,086	-0,086	-0,522	0,618
4	0,875	0,727	0,662	1,000	0,858	0,226	-0,301	-0,355	-0,891	0,733
5	0,387	0,824	0,725	0,858	1,000	0,539	-0,007	-0,130	-0,265	0,583
6	0,265	0,390	0,601	0,226	0,539	1,000	0,311	0,150	-0,179	0,537
7	-0,301	-0,167	0,086	-0,301	-0,007	0,311	1,000	0,748	0,289	0,081
8	-0,480	-0,336	-0,086	-0,355	-0,130	0,150	0,748	1,000	0,370	-0,123
9	-0,875	-0,640	-0,522	-0,891	-0,265	-0,179	0,289	0,370	1,000	-0,746
10	0,576	0,458	0,618	0,733	0,583	0,537	0,081	-0,123	-0,746	1,000

* Oznaczenia: 1) tereny mieszkaniowe, 2) tereny usługowe, 3) tereny produkcyjne, 4) tereny komunikacyjne, 5) tereny zieleni i rekreacji, 6) pozostałe tereny zainwestowane, 7) użytki rolne, 8) lasy, 9) wody, 10) nieużytki.

Źródło: Obliczono na podstawie danych z badań terenowych.

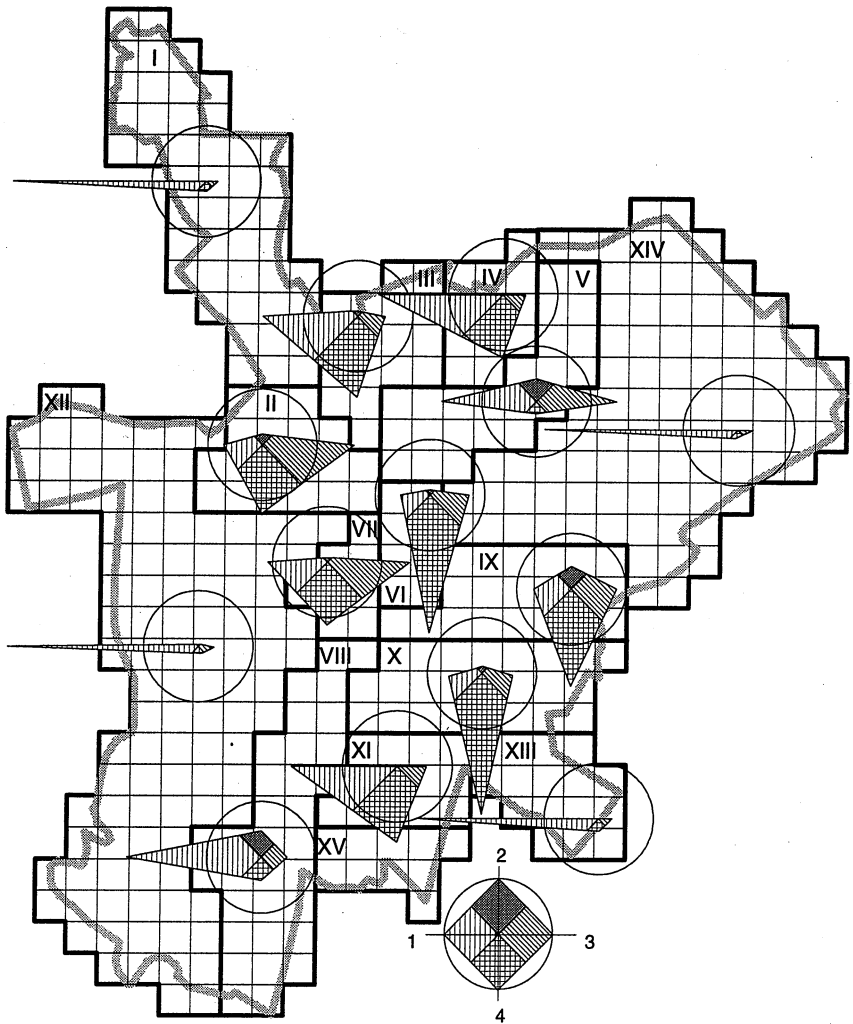
współwystępowania wykazuje z terenami zieleni i rekreacji (0,824), produkcyjnymi (0,727) i mieszkaniowymi (0,684). Znacznie słabszy stopień współwystępowania tereny usługowe mają z nieużytkami (0,458) i pozostałymi terenami zainwestowanymi (0,390). Natomiast wykazują znaczącą separację z wodami (-0,640) i mniejszą z lasami (-0,336) i użytkami rolnymi (-0,167). Tereny produkcyjne wykazują, na mniej więcej wyrównanym poziomie, silne współwystępowanie z terenami usługowymi (0,801), zieleni i rekreacji (0,750), mieszkaniowymi (0,650), komunikacyjnymi (0,662), pozostałymi terenami zainwestowanymi (0,601). Natomiast wykazują wyraźny brak współwystępowania z lasami (-0,086) i użytkami rolnymi (0,086) oraz średni poziom odseparowania od wód (-0,522). Tereny komunikacyjne w największym zakresie współwystępują z terenami mieszkaniowymi (0,875), zieleni i rekreacji (0,858), usługowymi (0,727), nieużytkami (0,733) i produkcyjnymi (0,662). W znaczącym stopniu zaś są odseparowane od wód (-0,891), lasów (-0,355) i użytków rolnych (-0,301). Z kolei tereny zieleni i rekreacji w największym zakresie współwystępują z terenami komunikacyjnymi (0,858), usługowymi (0,824), produkcyjnymi (0,725), pozostałymi terenami zainwestowanymi (0,539) i nieużytkami (0,583) oraz w dużo mniejszym stopniu z terenami mieszkaniowymi (0,387). W zasadzie ich występowanie nie jest współzależne ani z wodami (-0,265), ani też z lasami (0,130) czy użytkami rolnymi (-0,007). Pozostałe tereny zainwestowane wykazują w niewielkim zakresie ciężenie do innych form użytkowania

ziemi w obrębie miasta. Współwystępowanie ich na poziomie istotnym zaznacza się tylko w przypadku terenów produkcyjnych (0,601), zieleni i rekreacji (0,539) i nieużytków (0,537). W przypadku pozostałych form użytków miejskich obserwuje się brak istotniejszych współzależności tak w zakresie sąsiedztwa, jak i separacji tych terenów od innych (współczynniki korelacji przyjmują wartości od $-0,179$ do $0,311$). Ciekawe, że na obszarze Brodnicy niemal wszystkim formom użytkowania gruntów towarzyszą nieużytki, współczynniki korelacji osiągają poziom od $0,458$ do $0,733$. Tylko w przypadku wód ($-0,746$) występuje wyraźna separacja, natomiast lasy ($-0,123$) i użytki rolne ($0,081$) nie wykazują żadnej tendencji ani do współwystępowania, ani też do separacji z terenami nieużytków. Z kolei użytki rolne wykazują niemal wyłącznie współwystępowanie z lasami ($0,748$). Natomiast w stosunku do pozostałych form ich lokalizacja jest w zasadzie obojętna. Podobny charakter współwystępowania posiadają tereny leśne, które wyraźnie powiązane są w przestrzeni miejskiej Brodnicy z użytkami rolnymi ($0,748$), a w stosunku do pozostałych form użytków wykazują zarówno brak wyraźnych powiązań, jak i separacji. Z kolei wody są wyraźnie odseparowane od większości form użytków miejskich, a mianowicie od terenów mieszkaniowych ($-0,875$), komunikacyjnych ($-0,891$), usługowych ($-0,640$), produkcyjnych ($-0,522$) i nieużytków ($-0,746$) oraz w niewielkim już stopniu od terenów zieleni i rekreacji ($-0,265$), pozostałych terenów zainwestowanych ($-0,179$), natomiast na stosunkowo słabym poziomie zaznaczyło się współwystępowanie z lasami ($0,370$) i użytkami rolnymi ($0,289$).

Przedstawione relacje w zakresie lokalizacji poszczególnych form użytkowania ziemi występujące względem centrum miasta oraz pomiędzy wyróżnionymi formami użytkowania przestrzeni miejskiej pozwalają wnioskować o istnieniu a zarazem możliwości wydzielenia na obszarze miasta stref funkcjonalnych.

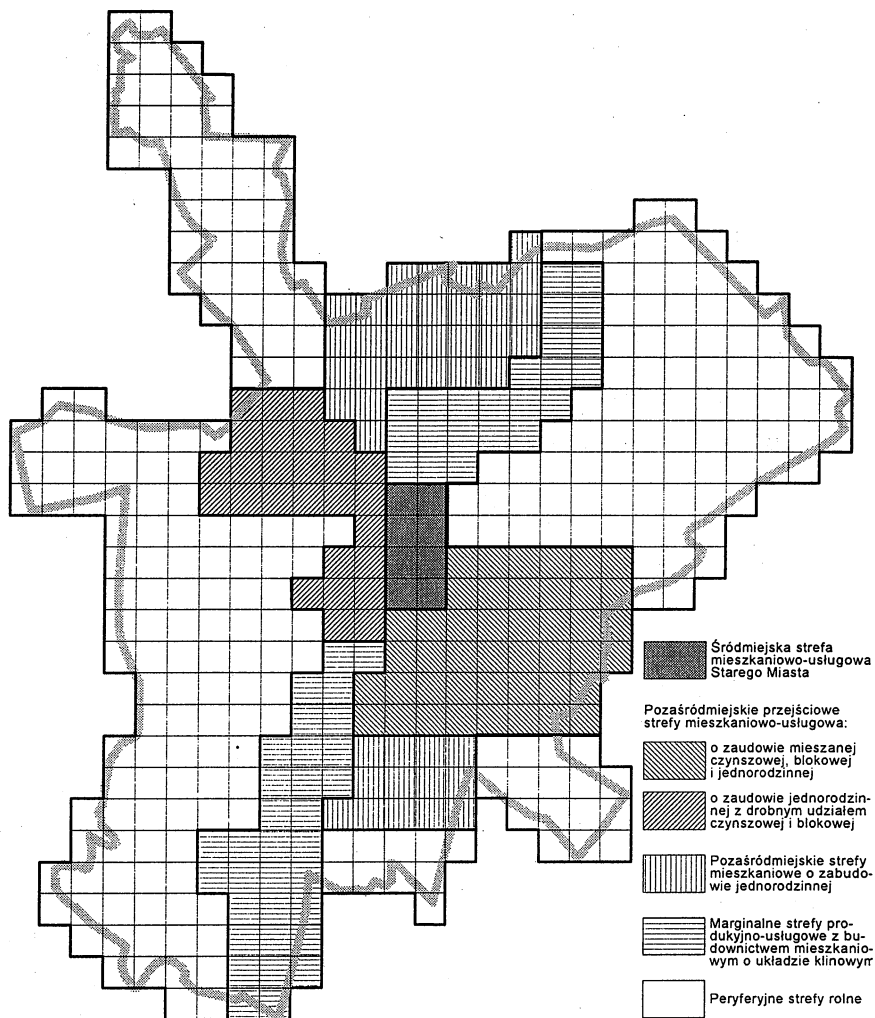
3.5. Strefy funkcjonalne Brodnicy

Przeprowadzona analiza struktury użytkowania przestrzeni miejskiej Brodnicy według dziesięciu wyróżnionych form użytków w układzie siatki kwadratów (o powierzchni $6,25$ ha) pozwala na wyróżnienie stref funkcjonalnych w mieście. Wydzielenia tych stref dokonano przez wyodrębnienie form wiodących (według sześciu kolejnych ilorazów) w strukturze użytkowania ziemi w każdym kwadracie. Kwadraty o podobnej strukturze użytkowania gruntów miejskich łączono w szersze grupy otrzymując w konsekwencji strefy funkcjonalne. Granice tak wyróżnionych stref funkcjonalnych przedstawiono

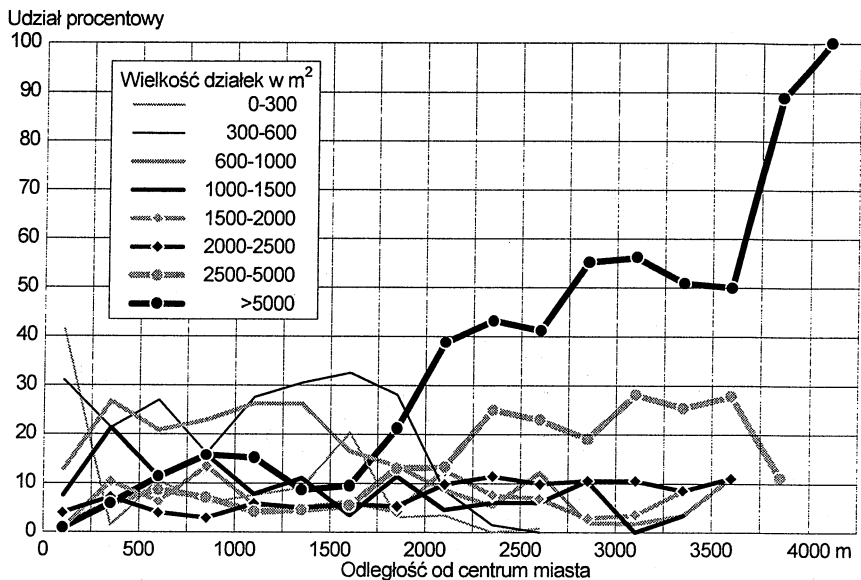
- 1 - tereny I sektora gospodarczego (użytki rolne, lasy, wody, nieużytki)
- 2 - tereny II sektora gospodarczego (tereny produkcyjne i pozostałe zainwestowane)
- 3 - tereny III sektora gospodarczego (tereny usług, komunikacji, zieleni miejskiej i rekreacji)
- 4 - tereny mieszkaniowe

Rys. 3.13. Strefy funkcjonalne Brodnicy (nazwy ich podano w tab. 3.5) wydzielone wg wyróżnionych metodą elementów wiodących w strukturze typów użytkowania ziemi (obwód koła pokazuje średni udział — 25% — każdej z wyróżnionych 4 form bilansowych użytkowania ziemi)

Rys. 3.14. Struktura funkcjonalno-przestrzenna Brodnicy

na mapie (rys. 3.13), a uogólniony charakter struktury użytkowania w nich ziemi zilustrowano za pomocą typogramów wyróżniających tereny użytkowane przez I, II, III sektor gospodarczy i przez mieszkalnictwo. Udziały wyróżnionych sektorów gospodarczych i mieszkalnictwa porównano z ich przeciętnymi udziałami (25%). W ten sposób graficznie otrzymano skalę uprzywilejowania lub upośledzenia w strukturze każdej z czterech wyróżnionych grup użytków (rys. 3.13). Analiza tej mapy pozwoliła wydzielić w przestrzeni miasta pięć stref funkcjonalnych (rys. 3.14).

Rys. 3.15. Zmienność udziału wielkości działek w zależności od odległości od centrum miasta

1. Śródmiejska strefa mieszkaniowo-usługowa (VI). Obejmuje średniowieczne Stare Miasto w granicach dawnych murów miejskich i fos oraz pierścień zrosniętych z nim funkcjonalnie obszarów, głównie zabudowy mieszkaniowej, ale również terenów usługowych oraz zieleni i rekreacji a także komunikacyjnych. W tę strefę śródmiejską od południa i północy wnikają znaczące powierzchniowo obszary sadów i łąk. Generalnie strefa śródmiejska mieści się w zakolu Drwęcy na prawym jej brzegu i tylko w części środkowej i południowej przekracza ją wąskim pasem terenów w pełni zainwestowanych. Zabudowa w 2/3 składa się z budynków dwu- i więcej kondygnacyjnych. W granicach miasta średniowiecznego dominują działki małe: do 300 m² stanowią 41,6% i 300-600 m² 31,0%. W pierścieniu otaczającym średniowieczne miasto działki takie łącznie stanowią tylko 22,7%, przewagę zaś uzyskują tu działki o powierzchni 600-1500 m², których udział wynosi 58% (rys. 3.15). Udział terenów usługowych, chociaż istotny, nie jest duży (5,7%), natomiast liczba punktów usługowych sięga udziału 37% w skali miasta. Tereny produkcyjne nie zaznaczają się w strukturze użytkowania gruntów w śródmiejskiej strefie mieszkaniowo-usługowej.

2. Przejściowe strefy mieszkaniowo-usługowe:

2.1. Przyśródmiejskie strefy mieszkaniowo-usługowe o zabudowie mieszanej: czynszowej, blokowej i jednorodzinnej (IX, X). Od południa i południowego wschodu strefę śródmiejską otaczają dwie zwarte strefy

mieszkańciami usługowymi ze znaczącym udziałem terenów produkcyjnych. Tereny mieszkaniowe osiągają tu udziały rzędu 47,6–66,8%, usługowe 5–7,8%, produkcyjne 2,4–5,9% i komunikacyjne 8,7–11%. Udział zabudowy dwu- i więcej kondygnacyjnej przekracza 50%. Większość osób zamieszkujących tę strefę zasiedla bloki 4–5-kondygnacyjne. Działki budowlane o stosunkowo małych rozmiarach, 300–1000 m², stanowią powyżej 50% ogółu działek w tej strefie. Liczba punktów usługowych sięga 16,5% udziału w skali całego miasta. Użytki rolne w postaci łąk i gruntów ornych uzyskują marginesowe udziały rzędu 4,5–13%.

Tabela 3.5. Struktura użytkowania ziemi według wyróżnionych stref funkcjonalno-przestrzennych Brodnicy (lipiec 1995)

Strefy funkcjonalno-przestrzenne *	Udziały wyróżnionych grup użytkowania ziemi **				Ogółem
	1 sektora	2 sektora	3 sektora	mieszkańciami	
I	92,5	0,5	4,6	2,4	100,0
II	18,4	5,1	43,9	32,6	100,0
III	46,2	2,0	12,5	39,3	100,0
IV	59,6	0,4	10,3	29,7	100,0
V	43,0	10,4	38,7	7,9	100,0
VI	13,6	1,3	18,8	66,3	100,0
VII	28,6	1,1	40,1	30,2	100,0
VIII	64,1	13,4	12,2	10,3	100,0
IX	19,1	11,0	22,5	47,4	100,0
X	16,0	3,4	13,8	66,8	100,0
XI	51,4	—	12,7	35,9	100,0
XII	94,2	0,2	3,6	2,0	100,0
XIII	87,0	—	6,1	6,9	100,0
XIV	91,8	0,3	6,5	1,4	100,0

* Nazwy stref funkcjonalno-przestrzennych: I — północno-zachodnia strefa wodna z gruntami rolnymi i lasami; II — strefa mieszkaniowo-usługowa: Sądowa-Grunwald; III — strefa mieszkaniowo-rolna z nieużytkami: Morskie Oko; IV — strefa rolno-mieszkańciami z nieużytkami: Karbowo; V — strefa komunikacyjno-usługowa z lasami i terenami rolnymi; VI — strefa mieszkaniowo-usługowa Starego Miasta; VII — strefa mieszkaniowo-usługowa z terenami rolnymi: Gdynia; VIII — strefa rolno-mieszkańciami z nieużytkami: Podgórna; IX — strefa mieszkaniowo-usługowa z terenami rolnymi: Lidzbarska-Michałowo; X — strefa mieszkaniowo-usługowa z usługami i terenami rolnymi; XI — strefa rolno-mieszkańciami z usługami: Grażyny; XII — zachodnia strefa rolna z nieużytkami; XIII — południowo-wschodnia strefa rolna; XIV — północno-wschodnia strefa rolna z lasami.

** Grupy użytkowania ziemi: 1 sektora — użytki rolne, lasy, wody, nieużytki; 2 sektora — tereny produkcyjne i pozostałe zainwestowane; 3 sektora — tereny usług, komunikacji, zieleni miejskiej i rekreacji; 4 — tereny mieszkaniowe.

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów z badań terenowych.

2.2. Przyśródmiejskie strefy mieszkaniowo-usługowe o zabudowie jednorodzinnej z drobnym udziałem czynszowej i pawilonowej (II, III).

Od zachodu i północnego zachodu strefę śródmiejską otaczają również dwie zwarte strefy mieszkaniowo-usługowe z dominującym budownictwem jednorodzinnym. Tereny mieszkaniowe stanowią tu 30,2–32,6% powierzchni strefy, rekreacji i zieleni 10,1–24,2%, usługowe 7,5–17% i komunikacyjne 8,4–16,3%. Marginesowe udziały mają tereny produkcyjne (1,8%) oraz inne zainwestowane 1–3,6%. Dominują budynki jedno- i dwukondygnacyjne. Udział wyższych budynków nie przekracza 10%. Zdecydowanie przeważają działki budowlane małe i średnie, 300–1000 m², których udziały przekraczają 50%. Pomimo że tereny usługowe zajmują znaczne powierzchnie, to liczba punktów usługowych nie przekracza 10% udziału w skali miasta. W tej strefie większego znaczenia nabierają tereny wolne: użytki rolne (głównie łąki) 9,7–16,5% i nieużytki 6,5–8,7%.

3. Pozaśródmiejskie strefy mieszkaniowe o zabudowie jednorodzinnej (III, IV, XI). Są to strefy mieszkaniowe położone po północnej stronie torów i dworca kolejowego oraz na południe od Starego Miasta, nie mające bezpośredniego sąsiedztwa ze strefą śródmiejską. Zabudowa mieszkaniowa jest tu już luźniejsza. Przeważają domy jednorodzinne. Niewielki udział ma zabudowa blokowa, pawilonowa i zagrodowa. Dominują budynki jedno- i dwukondygnacyjne. Udział wyższych budynków nie przekracza 10%. Blisko 2/3 działek budowlanych ma rozmiary w granicach 300–1000 m². Tereny mieszkaniowe zajmują 29,7–39,3% powierzchni strefy, usługowe 0,7–6,1% i komunikacyjne 4,1–12%. W strukturze użytkowania ziemi w tej strefie na znaczeniu zyskują tereny rolne (głównie grunty orne), których udział sięga 27,3–50,8% i nieużytki 0,5–14%. Pomimo znaczącej powierzchni zajmowanej przez tereny usługowe udział punktów usługowych w skali miasta jest tu niewielki i nie przekracza łącznie 5%.

4. Marginalne strefy produkcyjno-usługowe z budownictwem mieszkaniowym o układzie klinowym (V, VIII). Są to dwie strefy o wyraźnym układzie klinowym w stosunku do śródmieścia. Jedna rozwija się w kierunku północno-wschodnim, natomiast druga w południowo-zachodnim. Pierwsza z nich to strefa komunikacyjno-usługowa ze znaczącym udziałem terenów mieszkaniowych i produkcyjnych, a zwłaszcza lasów i gruntów rolnych. Tereny komunikacyjne zajmują tutaj 26% powierzchni i składają się głównie z terenów eksploatowanych przez kolej. Z terenami komunikacyjnymi związane jest tu występowanie placów składowych, magazynów i tym podobnych obiektów. Udział terenów usługowych wynosi 12,7%, natomiast produkcyjnych i innych zainwestowanych 10,4%. Udział terenów mieszkaniowych jest zredukowany do 7,9%. Blisko połowę powierzchni tej strefy zajmują tereny pozbawione trwałego zainwestowania, w tym zwłaszcza użytki

rolne (17,9%) i lasy (17%). Znaczący też udział mają nieużytki (8%). Druga strefa o układzie klinowym rozwinięta wzdłuż ulicy Podgórznej ma już inną strukturę użytkowania ziemi. Tereny komunikacyjne (4,1%) mają udział poniżej średniej ogólnomiejskiej. Natomiast znaczący udział w jej strukturze użytkowania ziemi mają tereny produkcyjne i inne zainwestowane (13,4%) oraz usługi (8,1%). Tereny mieszkaniowe mają udział wynoszący zaledwie 10,3%. Natomiast udział terenów niezainwestowanych przekracza 50%. Najwyższy w nich udział mają użytki rolne (45,1%) i nieużytki (16,3%). W obu omówionych strefach przeważa zabudowa jedno- i dwukondygnacyjna. W jej architekturze duże znaczenie mają budynki pawilonowe użytkowane przez usługi i działalność produkcyjną. Wzrasta też znacząco udział dużych działek budowlanych, powyżej 1500 m², których udziały przekraczają 50%.

5. Peryferyjne strefy rolne (I, XII, XIII, XIV). Omówione miejskie strefy funkcjonalne Brodnicy otacza pierścień czterech peryferyjnych stref rolnych. W strefach tych udział terenów zainwestowanych osiąga zaledwie 5,8–12,9%. Dominują przede wszystkim użytki rolne (48,2–84,6%), głównie grunty orne. W strefie północno-wschodniej ze współdominującym udziałem lasów 33,1%, w północno-zachodniej wód 50,3% i zachodniej nieużytków 29,7%. Przeważa w nich zabudowa zagrodowa i jednorodzinna. Tereny komunikacyjne poza przebiegającymi tu trasami drogowymi i kolejowymi mają charakter dróg wewnątrzgospodarczych. Zdecydowanie dominują działki duże o charakterze wiejskim, z reguły powyżej 2000 m².

3.6. Wnioski

Reasumując przedstawione rozważania należy stwierdzić, że społeczeństwo Brodnicy gospodaruje dość rozrzutnie przestrzenią miejską. Duża powierzchnia miasta a stosunkowo mały jego obszar trwale zainwestowany są dostatecznym tego dowodem. Tereny zainwestowane miasta wykazują duży stopień rozbicia przestrzennego, co też nie jest korzystne dla funkcjonowania gospodarki miejskiej. Duże rezerwy terenów budowlanych nie skłaniają do racjonalnej lokalizacji zabudowy miejskiej, często wybierane są bowiem pod zabudowę najlepsze tereny, nie wymagające dodatkowych nakładów na przygotowanie inwestycji, np. wykonanie odwodnienia itp. To wprowadza chaos przestrzenny, utrudnia i będzie podrażało inwestycje w przyszłości. Wydaje się, że na aktualny stan użytkowania ziemi w Brodnicy decydujący wpływ mają dwa czynniki: systematyczny wzrost liczby ludności miasta oraz jego funkcje obsługowe jako ośrodka centralnego w strefie dawnego pogranicza mazowiecko-pruskiego. Zaznacza się to w sposób

wyraźny w charakterze funkcjonalnym miasta jako ośrodka rezydencjalno–obsługowego. Istotną rolę gospodarczą w Brodnicy spełnia dość ubogo reprezentowany przemysł, oparty właściwie na jednym zakładzie kluczowym. Współczesna przestrzeń miejska Brodnicy wyraźnie jest zorganizowana wokół jądra średniowiecznego miasta w postaci nieregularnych koncentryczno–klinowych stref funkcjonalnych. Szczególną zatem uwagę należy zwrócić na Stare Miasto jako na organiczną całość, a nie tylko na jego fasadę. Średniowieczne miasto było zwrócone w kierunku Drwęcy, dziś warto do tej idei wrócić otwierając jej dolinę dla rekreacji i rozrywki na znacznie większej przestrzeni aniżeli jest to obecnie. Szczególnego też rozważenia wymaga lokalizacja terenów komunikacyjnych w mieście, by te pełniły faktyczną rolę osnowy przestrzennej miasta. Ukształtowany obecnie układ przestrzenny miasta wymaga już drogich kapitałowo inwestycji komunikacyjnych przeprowadzających przez miasto ruch tranzytowy nie tylko regionalny, ale i krajowy. Jest to zarazem wyzwanie i szansa dla rozwoju miasta, wymagająca bezkolizyjnego przeprowadzenia dróg szybkiego ruchu przez północne i zachodnie fragmenty miasta.

4. Mieszkańcy miasta

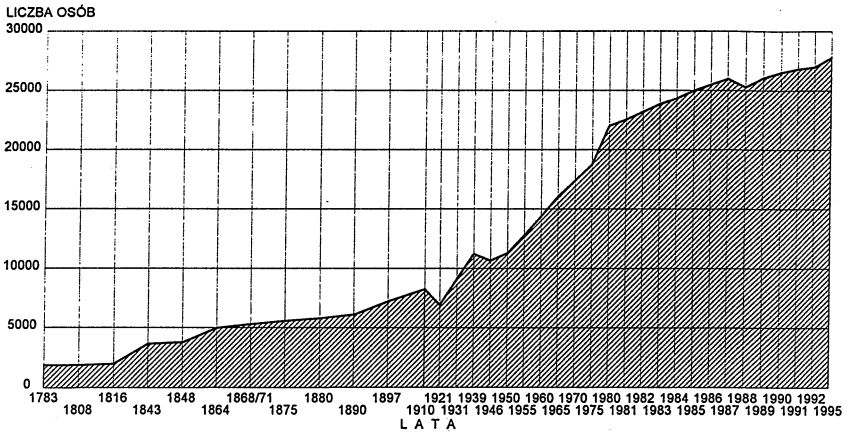
4.1. Liczba ludności

Brodnica jest trzecim co do wielkości miastem województwa toruńskiego, po Toruniu (204 tys. mieszkańców) i Grudziądzu (103 tys. mk.) i liczy obecnie około 28 tys. mieszkańców, z tego nieco ponad połowę stanowią kobiety (wskaźnik feminizacji stale maleje i wynosi obecnie 108,2 kobiet na 100 mężczyzn). Gęstość zaludnienia wynosząca 1218 osób na km² stawia Brodnicę na ósmym miejscu wśród miast województwa toruńskiego. Jest ona prawie o 400 osób mniejsza od gęstości zaludnienia obliczonej dla wszystkich miast tego regionu wynoszącej 1585 osób na km².

Brodnica w końcu XVIII wieku była znaczącym, pod względem liczby ludności, miastem. W 1783 roku Brodnicę zamieszkiwały 1853 osoby. Wzrost liczby mieszkańców w XIX wieku był stosunkowo powolny i w 1900 roku miasto osiągnęło około 6,5 tys. mieszkańców. Wzrost ten dobrze opisuje prostoliniowa funkcja trendu łagodnie nachylona do osi odciętych (x) na rysunku 4.1. Natomiast w XX wieku, pomimo dwóch wyniszczających wojen światowych, rozwój liczby stałych mieszkańców Brodnicy następuje w o wiele szybszym tempie i opisuje go krzywa wykładnicza. W połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku liczba stałych mieszkańców Brodnicy jest piętnastokrotnie większa niż w końcu XVIII w.

Na przestrzeni ostatnich 35 lat liczba mieszkańców Brodnicy podwoiła się, a dynamika przyrostu wynosiła 195% i była obok przyrostu dla Torunia największa dla województwa (Szymańska 1993). Brodnica jest również trzecim ośrodkiem miejskim w województwie toruńskim przyciągającym migrantów, chociaż — jak wykazały badania — napływ do Brodnicy, tak jak i do większości miast w Polsce, uległ w ostatnich latach znacznemu zahamowaniu.

Należy podkreślić, że dynamika rozwojowa miast województwa toruńskiego po II wojnie światowej odzwierciedla charakter powojennej polityki gospodarczej, która preferowała rozwój niektórych okręgów przemysłowych lub nowo powstających obszarów surowcowych. W wyniku takiej polityki region toruński znalazł się poza obszarem intensywnego uprzemysłowienia, co wpłynęło na słabszą dynamikę rozwoju demograficznego miast.

Rys. 4.1. Wzrost liczby ludności Brodnicy w latach 1783–1995
(źródło: zestawiono na podstawie E. Kwiatkowska 1973, S. Biłski 1978, Roczników statystycznych woj. toruńskiego, NSP 1970, 1978, 1988, materiałów Urzędu Ewidencji Ludności w Brodnicy)

Tabela 4.1. Wzrost liczby ludności Brodnicy w latach 1910–1995

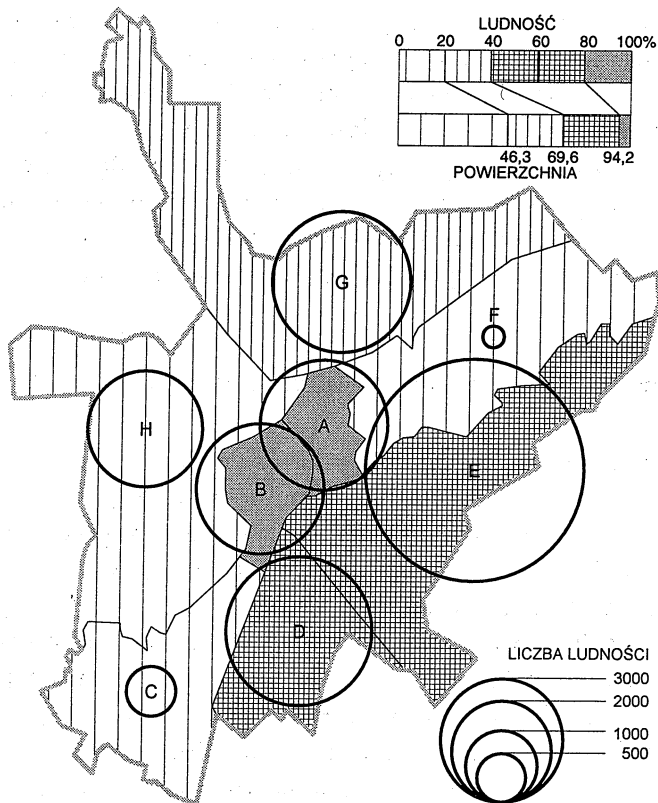
Rok	Liczba ludności		Gęstość zaludnienia w osobach na km ²	Współczynnik femini- zacji (liczba kobiet na 100 mężczyzn)
	ogółem	w tym kobiety		
1910	8 237	—	—	—
1921	6 913	—	—	—
1931	9 080	—	—	—
1939	11 220	—	—	—
1946	10 665	—	762,0	—
1950	11 276	—	805,4	—
1955	12 933	—	923,8	—
1960	14 386	—	1 026,0	—
1965	16 037	—	1 145,5	—
1970	17 923	9 642	1 242,4	116,4
1975	18 742	10 082	1 338,7	116,4
1980	21 983	11 675	956,0	113,3
1985	24 978	13 298	1 057,0	113,8
1990	26 493	13 967	1 137,8	111,0
1995	27 771	14 361	1 218,0	108,2

Źródło: Zestawiono na podstawie E. Kwiatkowska 1973, S. Biłski 1978, Roczników statystycznych woj. toruńskiego, NSP 1970, 1978, 1988, materiałów Urzędu Ewidencji Ludności w Brodnicy.

Tendencja wzrostowa liczby ludności Brodnicy utrzymuje się do chwili obecnej (tj. 1995 r.), przy czym tempo tego przyrostu jest już słabsze. Spowodowane to jest wkraczaniem w wiek prokreacyjny mniej licznych roczników z okresu niżu demograficznego lat sześćdziesiątych, zmniejszeniem się dzietności kobiet, zmniejszonym nasileniem migracji oraz ogólnym kryzysem społeczno-gospodarczym z początku lat dziewięćdziesiątych, stanowiącym koszt transformacji społeczno-gospodarczej i politycznej kraju. Liczba mieszkańców Brodnicy od 1989 r. wzrosła jednak o około 2 tys. osób.

4.2. Rozmieszczenie ludności na terenie miasta

Dysponując podziałem Brodnicy na osiem jednostek urbanistycznych można przedstawić rozmieszczenie ludności na terenie miasta (tab. 4.2). Rozmieszczenie to jest nierównomierne (rys. 4.2). Współczynnik koncentracji uzyskuje dość wysoką wartość, rzędu $\eta = 0,59$. Najwięcej, ponad 1/3 ogółu mieszkańców posiada jednostka E (Matejki, Michałowo) zajmująca 17,4% powierzchni Brodnicy i sąsiadująca od południowego wschodu i wschodu ze Starym Miastem (A). Gęstość zaludnienia nie jest tu duża (rys. 4.3), chociaż dwukrotnie większa niż średnia dla całego miasta, wynosi 2431 osób/km². Struktura płci zrównoważona, wskaźnik feminizacji kształtuje się na poziomie 104,3 kobiet na 100 mężczyzn (rys. 4.4). Drugą pod względem posiadanej liczby ludności jest jednostka D (Chrobrego, Grażyny) zajmująca 7,2% obszaru miasta i skupiająca 15,6% ogółu jego mieszkańców. Średnia gęstość zaludnienia w tej jednostce wynosi 2639 osób/km², natomiast wskaźnik feminizacji 103,4. Trzecią pod względem liczby mieszkańców, z 14% udziałem, jest rozległa terytorialnie (23,3% obszaru miasta) jednostka G (Karbowo, Morskie Oko) sąsiadująca od północy ze Starym Miastem (A). Gęstość zaludnienia jest tutaj mała, znacznie poniżej średniej dla miasta i wynosi 732 osoby na 1 km². Podobnie niską wartość ma też wskaźnik feminizacji wynoszący 103,7. Równorzędną pozycję w liczbie mieszkańców zajmują dwie, położone w centrum miasta, jednostki urbanistyczne: A obejmująca Stare Miasto i B — osiedle Gdynia. Udział każdej z nich w liczbie ludności miasta wynosi 12%. Jednak zajmują niewielką powierzchnię, łącznie 5,8% obszaru Brodnicy, skutkiem tego mają najwyższe w mieście wskaźniki gęstości zaludnienia: 5656 osób/km² (A) i 4555 osób/km² (B). W tej, śródmiejskiej części Brodnicy występuje wyraźna nadwyżka kobiet nad mężczyznami, skutkiem czego wskaźnik feminizacji w jednostce A osiąga wartość 135,8, a w B 112,5. Peryferyjne jednostki urbanistyczne położone na wschodnich i zachodnich krańcach Brodnicy skupiają już dużo mniejszą liczbę ludności, która w zasadzie zamieszkuje

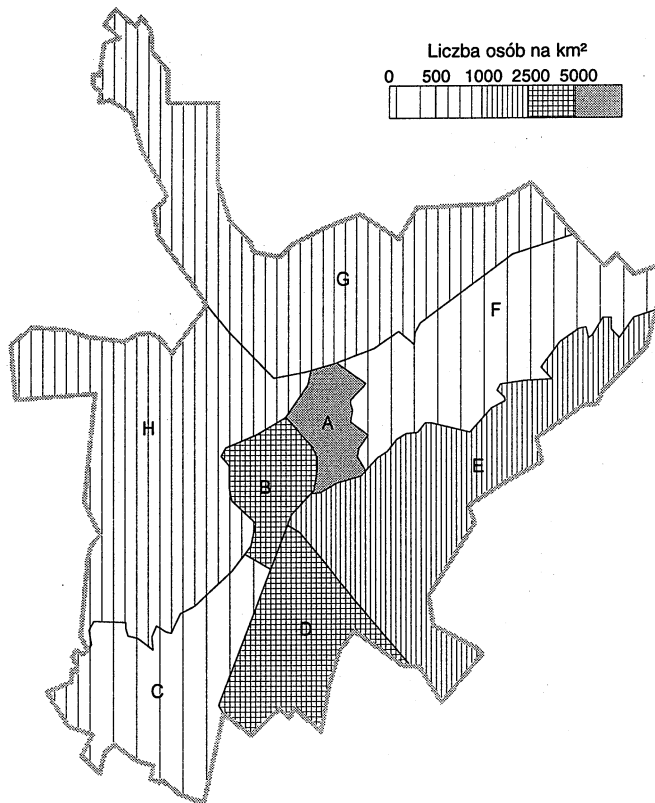

Rys. 4.2. Mapa koncentracji ludności na obszarze Brodnicy; stan w 1995 r. (diagramem kołowym pokazano liczbę ludności)

Tabela 4.2. Rozmieszczenie ludności na terenie miasta wg ośmiu jednostek urbanistycznych

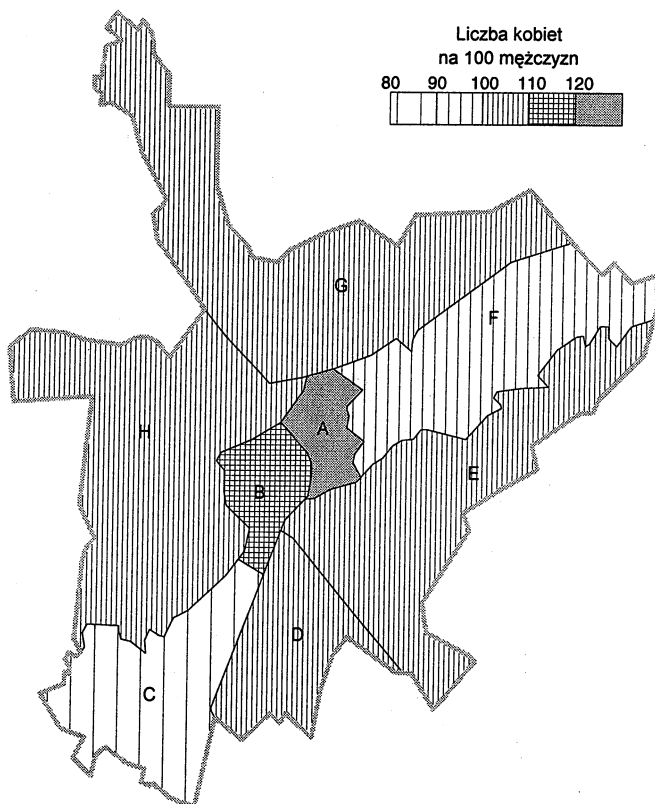
Jednostka urbanistyczna	Powierzchnia w km ²	Liczba mieszkańców			Gęstość zaludnienia w osobach na km ²	Wskaźnik feminizacji
		ogółem	mężczyźni	kobiety		
A	0,59	3 337	1 415	1 922	5 656	135,8
B	0,73	3 325	1 565	1 760	4 555	112,5
C	2,51	491	266	225	196	84,6
D	1,64	4 328	2 128	2 200	2 639	103,4
E	3,97	9 653	4 724	4 929	2 431	104,3
F	3,01	95	49	46	32	93,9
G	5,31	3 886	1 908	1 978	732	103,7
H	5,04	2 656	1 284	1 372	527	106,8
Ogółem	22,80	27 771	13 339	14 432	1 218	108,2

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów Wydziału Ewidencji Ludności m. Brodnicy.

Rys. 4.3. Zróżnicowanie wskaźnika gęstości zaludnienia na obszarze Brodnicy (stan w 1995 r.)

osiedle Grunwald (położone w jednostce H) koncentrujące blisko 2,6 tys. mieszkańców. Liczba ludności w całej jednostce urbanistycznej H wynosi 2656 osób, co stanowi 9,6% ludności miasta, przy czym jednostka jest duża powierzchniowo (zajmuje 22,1% obszaru miasta), co powoduje, że gęstość zaludnienia osiąga wartość 527 osób/km², a wskaźnik feminizacji wynosi 106,8. Pozostałe dwie jednostki C i F, stosunkowo duże terytorialnie (łącznie 24,2%), mają niską przeciętną gęstość zaludnienia, poniżej 200 osób/km². Relacje pomiędzy płcią są podobne jak na terenach wiejskich: w jednostce F wskaźnik feminizacji wynosi 93,9 kobiet na 100 mężczyzn, a w C zaledwie 84,6 (rys. 4.4).

Rys. 4.4. Zróznicowanie wskaźnika feminizacji na obszarze Brodnicy (stan w 1995 r.)

4.3. Struktura demograficzna mieszkańców miasta

Struktura demograficzna mieszkańców Brodnicy jest podobna do struktury ludności zamieszkującej większe miasta województwa toruńskiego. Generalnie biorąc społeczeństwo Brodnicy pod względem wieku jest stosunkowo młode. Chociaż od 1970 r. obserwuje się wyraźny proces jego starzenia w sensie demograficznym (D. Szymańska 1993). O ile w 1970 r. dzieci i młodzież stanowili 35,6% to w 1994 r. już tylko 30,2%. W tym okresie wzrost w udziale zanotowały grupy osób w wieku 19–60 lat z 51,6% do 56,2% oraz w wieku 61 i więcej lat z 12,8% do 13,6% (tab. 4.3). Analiza struktury płci i wieku za 1988 rok wskazuje na ogólne prawidłowości charakterystyczne dla stosunkowo młodych społeczeństw. Wykres 4.5 obrazujący

strukturę płci i wieku mieszkańców Brodnicy jest zbliżony do kształtu piramidy. Widoczna jest „wyrwa” strat wojennych i kolejnych fal rekompensat powojennych. Nie jest ona jednak tak głęboka jak w przypadku całej populacji krajowej. Druga prawidłowość ogólna wyraża się w wyraźnej i narastającej przewadze kobiet poczynając od 15 roku życia. Szczególnie wyraźna jest ta przewaga w wieku 15–29 lat, 45–49 lat (wyraźna nadumieralność mężczyzn w tej grupie wieku) i po 60 roku życia. Zaskakująca jest stosunkowo duża nadwyżka kobiet w wieku 15–29 lat. W liczbach bezwzględnych wynosi ona 625 kobiet. Ten stan jest zapewne pochodną struktury szkolnictwa i pracy w usługach w Brodnicy. Dla miasta nie jest on jednak korzystny, bowiem trudności z założeniem rodziny mogą skłaniać te kobiety (będące w najkorzystniejszym wieku reprodukcyjnym) do migracji. Przewaga kobiet narasta od 45 roku życia i jest już skutkiem nadumieralności mężczyzn wynikającej generalnie z ich niehigienicznego trybu życia (nikotyna, alkohol, stres, przepracowanie itp.). Natomiast przewaga chłopców do 14 roku życia wynika z naturalnego prawa biologicznego przejawiającego się w liczniejszych urodzeniach w stosunku do dziewczynek, ale za to o mniejszym prawdopodobieństwie przeżycia kolejnego roku. W skali całego miasta nadwyżka kobiet w liczbach bezwzględnych wynosi 1516 osób, co nie stanowi żadnego zagrożenia dla dalszego przyrostu naturalnego ludności miasta. Natomiast omówiona struktura wieku ludności miejskiej jest szczególnie korzystna, by promować procesy rozwoju społeczno-gospodarczego.

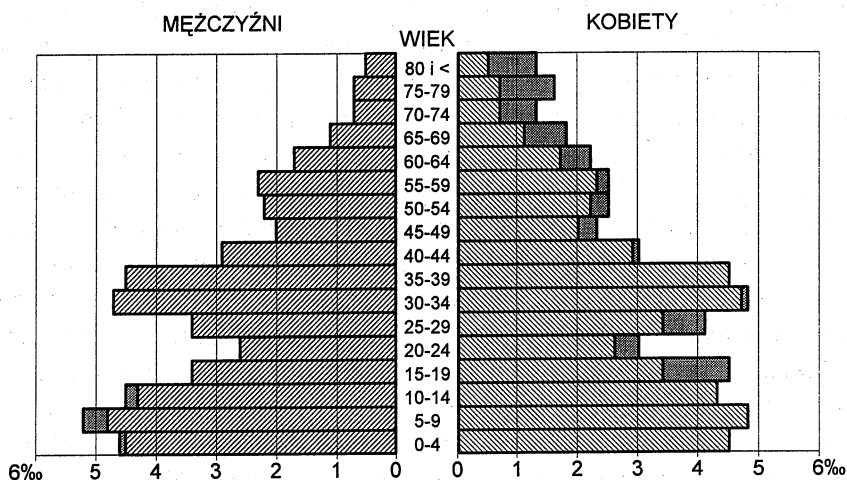
Tabela 4.3. Struktura wieku ludności Brodnicy w latach 1970–1994

Lata	Ludność w wieku w %		
	0–18 lat	19–60 lat	61 lat i więcej
1970	35,6	51,6	12,8
1978	30,6	56,1	13,3
1988	33,0	54,1	12,9
1994	30,2	56,2	13,6

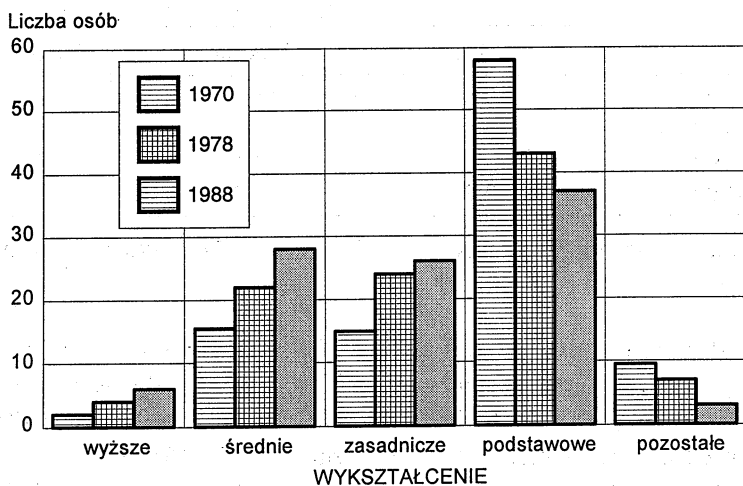
Źródło: Zestawiono na podstawie NSP 1970, 1978, 1988 i materiałów WUS w Toruniu.

Pozytywne zmiany następują również w zakresie wykształcenia ludności miejskiej. Systematycznie spada od 1970 r. udział ludności z wykształceniem podstawowym (z około 58% w 1970 r. do około 37% w 1988 r.), natomiast wzrasta z zasadniczym zawodowym (z około 15% w 1970 r. do około 25% w 1988 r.), średnim (odpowiednio z około 15,5% do około 28%) i wyższym (z około 2% do około 6%). W porównaniu ze strukturą wykształcenia ludności zamieszkującej duże miasta nadal jest to sytuacja niekorzystna, ale

ulega ona stopniowej poprawie. Na tle jednak obszarów wiejskich i małych miast struktura wykształcenia mieszkańców Brodnicy jest stosunkowo korzystna. Jej stopniowe poprawianie, poprzez zwiększenie udziału ludności z wykształceniem średnim zawodowym i wyższym, może w przyszłości przyciągać do miasta zewnętrzne inwestycje produkcyjne (rys. 4.6).

Rys. 4.5. Struktura płci i wieku ludności w Brodnicy (stan w 1988 r.)

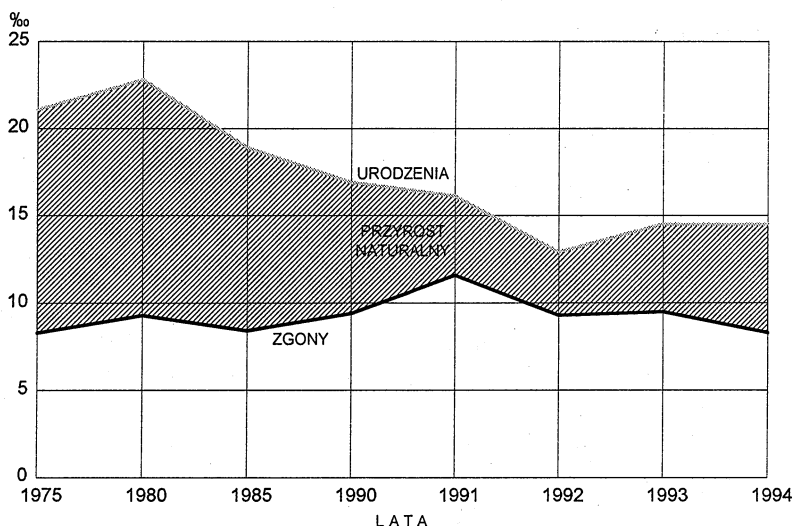

Rys. 4.6. Zmiany w strukturze wykształcenia mieszkańców Brodnicy w latach 1970–1988 (w %)

4.4. Ruch naturalny ludności

W rozwoju liczby ludności małych miast zawsze znaczącą rolę odgrywał przyrost naturalny. Tak było i jest również w przypadku Brodnicy. W latach dziewięćdziesiątych wzrost demograficzny miasta odbywał się niemal w równym stopniu na skutek przyrostu naturalnego (693 osoby w latach 1990–1994) jak i migracyjnego (686 osób w latach 1990–1994).

W okresie 1975–1994 obserwuje się w Brodnicy wyraźną tendencję spadkową w zakresie urodzeń. Natomiast poziom zgonów w tych latach zaczyna wykazywać niezbyt jeszcze wyraźną tendencję wzrostową. Skutkiem tego jest stopniowo malejący przyrost naturalny. W 1980 r. przyrost naturalny w Brodnicy osiągnął wartość 13,5‰. Rok ten charakteryzował się wysokim wskaźnikiem urodzeń i małym wskaźnikiem zgonów (tab. 4.4). Od 1985 roku przyrost naturalny w Brodnicy ciągle się obniżał, a radykalne jego zmniejszenie nastąpiło na początku lat dziewięćdziesiątych, kiedy to w 1992 r. wskaźnik przyrostu naturalnego wyniósł tylko 3,7‰. Natomiast w 1994 r. podniósł się do poziomu 6,2‰ (rys. 4.7). W porównaniu z innymi miastami województwa toruńskiego Brodnica lokuje się na drugiej pozycji od końca pod względem przyrostu naturalnego. Na najbliższą przyszłość należy sądzić, że korzystna struktura wieku mieszkańców Brodnicy przyczyni się co najmniej do utrzymania przyrostu naturalnego na poziomie 6‰, a może i do niewielkiego wzrostu.

Rys. 4.7. Przyrost naturalny ludności w Brodnicy w latach 1975–1994

Tabela 4.4. Ruch naturalny ludności w Brodnicy w latach 1975–1994

Rok	Urodzenia		Zgony		Przyrost naturalny	
	w osobach	w %	w osobach	w %	w osobach	w %
1975	396	21,1	156	8,3	240	12,8
1980	493	22,8	202	9,3	291	13,5
1985	465	18,9	207	8,4	258	10,5
1990	443	16,9	247	9,4	169	7,5
1991	429	16,1	308	11,6	121	4,6
1992	350	12,9	250	9,3	100	3,7
1993	394	14,5	260	9,5	134	4,9
1994	393	14,5	227	8,3	169	6,2

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów WUS w Toruniu i Wydziału Ewidencji Ludności m. Brodnicy.

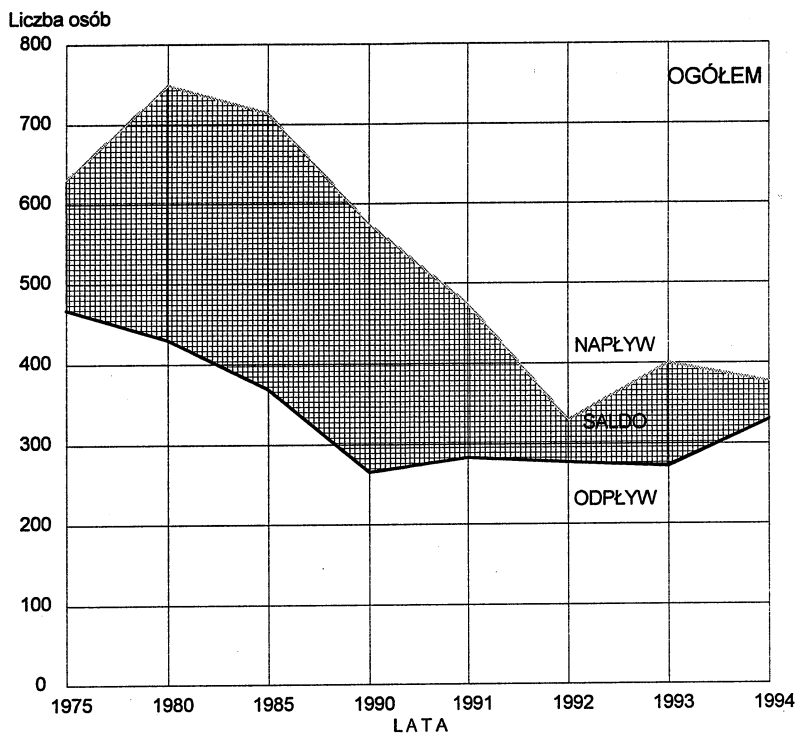
4.5. Ruch wędrownicowy ludności

Analizą objęto natężenie, strukturę płci i wieku migrantów, kierunki i zasięg przestrzenny migracji zakładając, że są one jednym z elementów świadczących o powiązaniach Brodnicy z regionalnym i krajowym układem osadniczym. Związki te wynikają zarówno z aktualnych związków społeczno-gospodarczych, jak i z historii i tradycji dotychczasowych powiązań przestrzennych Brodnicy.

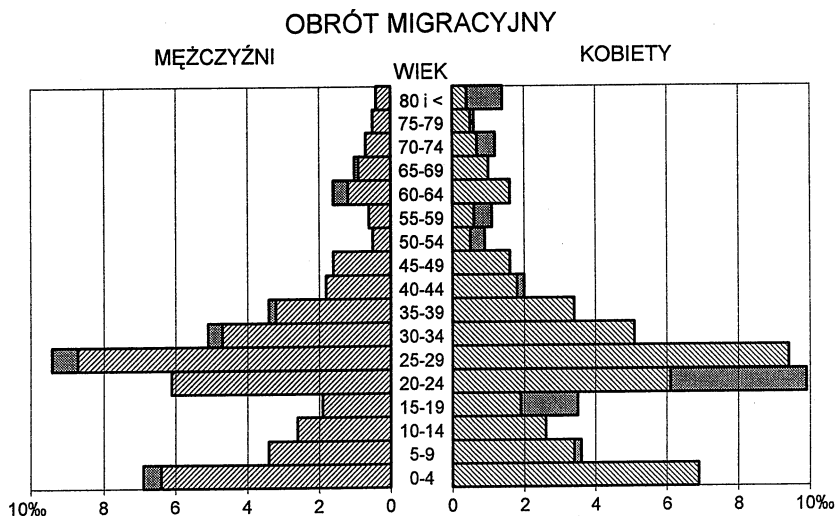
Tabela 4.5. Ruch wędrownicowy ludności w Brodnicy w latach 1976–1994

Rok	Obrót w osobach	Napływ migracyjny		Odływ migracyjny		Saldo migracji	
		osoby	%	osoby	%	osoby	%
1976	1 099	631	33,7	468	25,0	163	8,7
1980	1 179	749	34,1	430	19,6	319	14,5
1985	1 083	714	28,6	369	14,8	345	13,8
1990	839	574	21,7	265	10,0	309	11,7
1991	758	475	17,7	283	10,5	192	7,2
1992	606	329	12,2	277	10,3	52	1,9
1993	672	400	14,7	272	10,0	128	4,7
1994	706	377	13,7	329	12,0	48	1,7

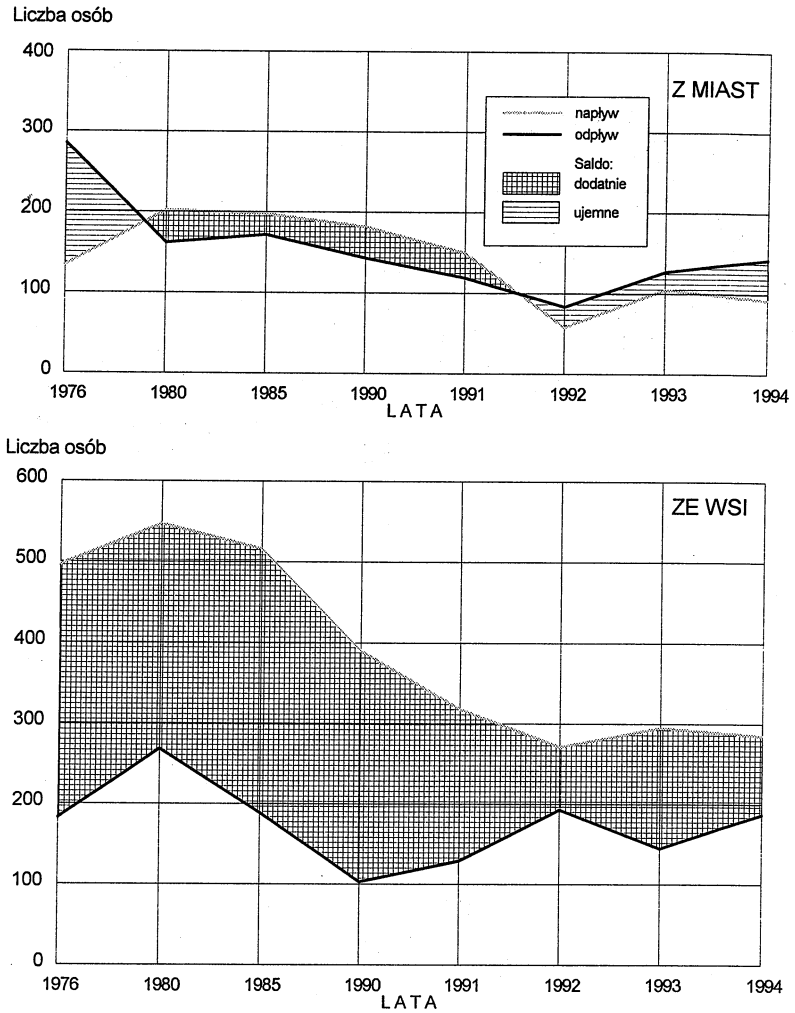
Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów WUS w Toruniu i Wydziału Ewidencji Ludności m. Brodnicy.

Rys. 4.8. Saldo migracji dla miasta Brodnicy w latach 1975–1994

Rys. 4.9. Struktura płci i wieku obrótu migracyjnego w okresie 1.01.1992–31.05.1995

Rys. 4.10. Wymiana migracyjna ludności pomiędzy Brodnicą a pozostałymi miastami i terenami wiejskimi w latach 1975–1994

W 1976 r. obrót migracyjny wyniósł około 1,1 tys. osób. Utrzymywał się on mniej więcej na tym samym poziomie do 1989 r. Wyraźny spadek jego wielkości nastąpił dopiero w latach dziewięćdziesiątych. Początkowo do 839 osób w 1990 r., a w dwa lata później osiąga najniższą wartość 606 osób, po czym rośnie, ale tylko do poziomu 706 osób w 1994 r., kiedy stanowi zaledwie 64,2% wielkości obrotu w porównaniu z 1976 rokiem. W okresie tym saldo migracyjne było dla Brodnicy dodatnie. W 1976 r. do miasta przybyło 631 osób, zaś wyjechało na stałe z niego 468 osób. Saldo migracji było dodatnie, ale wynosiło tylko 163 osoby. Na tę niską wielkość salda

migracyjnego w połowie lat siedemdziesiątych znaczący wpływ wywarła reforma podziału administracyjnego Polski, w wyniku której wraz ze zniesieniem powiatów Brodnica utraciła funkcję miasta powiatowego. W okresie 1976–1994 dynamika zmian pomiędzy napływem a odpływem migracyjnym kształtowała się w różny sposób. O ile wielkość napływu utrzymywała się na mniej więcej wyrównanym poziomie do 1989 roku i dopiero po tym roku następuje wyraźny spadek, to odpływ migracyjny systematycznie malał już od 1976 roku (tab. 4.5), uzyskując minimalne wielkości w 1990 r. (56,6% wielkości odpływu w porównaniu z 1976 r.) i w 1993 r. (58,1%). Skutkiem różnic w dynamice spadku wielkości pomiędzy napływem a odpływem migracyjnym jest znaczna zmienność w tym okresie wielkości salda migracyjnego. Początkowo, do 1985 r. ono rośnie, po czym następuje spadek, ale jeszcze w 1991 r. saldo migracyjne jest wyższe niż w 1976 r. i dopiero w 1992 r. następuje jego gwałtowny spadek do poziomu 31,9% (tj. 52 osób) w porównaniu z 1976 rokiem i zaledwie 29,4% (tj. 48 osób) w 1994 r. (rys. 4.8).

Struktura demograficzna obrotu migracyjnego pod względem płci w latach 1992–1995 wskazuje na przewagę kobiet. Wynosi ona w liczbach bezwzględnych 114 osób, tj. 5% całości obrotu. Udział wśród migrantów osób w wieku przedprodukcyjnym sięga 30,9% i odpowiada udziałowi tej grupy wieku w strukturze demograficznej ludności miasta. Wśród migrantów najliczniejsza jest grupa osób w wieku produkcyjnym, której udział sięga 59,6%. W tej grupie najliczniejsze wśród migrantów są osoby w wieku 20–39 lat, których udział wynosi aż 50,5%. Zatem po 40 roku życia wśród grupy osób w wieku produkcyjnym migracje są już niewielkie (9,1% udziału). Podobnie niewielki udział w obrocie migracyjnym miała grupa osób w wieku poprodukcyjnym (9,5%). We wszystkich wyróżnionych grupach wieku wśród migrantów przewagę miały kobiety, rzędu 1,1–2,6% (rys. 4.9).

Analiza relacji w obrocie migracyjnym pomiędzy miastem a wsią w latach 1976–1994 wskazuje na występowanie w tym zakresie stałych proporcji. Otóż udział miast w obrocie migracyjnym sięgał mniej więcej 1/3, natomiast wsi 2/3 (za wyjątkiem 1992 r., kiedy te proporcje w jeszcze wyższym stopniu kształtowały się na niekorzyść miast, odpowiednio 23,4% i 76,6%). Saldo migracyjne dla wsi było w całym okresie 1976–1994 zawsze dodatnie (tab. 4.6). Stąd Brodnica pozyskiwała część swoich mieszkańców. Saldo migracyjne dla miast charakteryzowało się ujemnymi wartościami w 1976 r. i w latach 1992–1994. W wymienionych okresach Brodnica traciła swoich mieszkańców na rzecz innych miast (rys. 4.10).

Nowym zjawiskiem w zakresie migracji, które pojawiło się właściwie dopiero w latach osiemdziesiątych, są wyjazdy i przyjazdy z zagranicy (tab. 4.7). Wymiana migracyjna z zagranicą wykazuje wysoką dynamikę wzrostową w okresie 1985–1992, kiedy to migracje te wzrosły blisko siedmiokrotnie,

w tym aż 87,3% przypadało na wyjazdy za granicę. W latach 1992–1994 notowano już stopniowy spadek wielkości obrotu migracyjnego z zagranicą. W okresie 1992–1995 obrót migracyjny z zagranicą wyniósł 146 osób. Saldo było ujemne i osiągnęło 90 osób (w tym 38 mężczyzn i 52 kobiety). Wymiana migracyjna obejmowała 11 państw (w tym osiem europejskich i trzy zamorskie). Najwyższy udział w zagranicznej wymianie migracyjnej miały Niemcy, których udział sięgał 81,5% obrotu z zagranicą (tab. 4.8). W analizowanym okresie Brodnica miała również z Niemcami najwyższe saldo ujemne w obrocie migracyjnym (–89 osób).

Tabela 4.6. Relacje pomiędzy miastem i wsią w migracjach w latach 1976–1994

Rok	Obrót migracyjny		Napływ migracyjny		Odpływ migracyjny		Saldo migracji	
	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś
1976	419	680	134	497	285	183	–151	314
1980	364	815	202	547	162	268	40	279
1985	369	705	197	516	172	189	25	327
1990	325	493	182	390	143	103	39	287
1991	269	447	150	318	119	129	31	189
1992	142	464	58	271	84	193	–26	78
1993	232	440	105	295	127	145	–22	150
1994	234	472	92	285	142	187	–50	98

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów WUS w Toruniu i Wydziału Ewidencji Ludności m. Brodnicy.

Tabela 4.7. Wielkość migracji zagranicznych w latach 1976–1994 (w osobach)

Rok	Obrót migracyjny z zagranicą	Napływ migracyjny z zagranicy	Odpływ migracyjny za granicę	Saldo migracji zagranicznych
1976	–	–	–	–
1980	–	–	–	–
1985	9	1	8	–7
1990	21	2	19	–17
1991	42	7	35	–28
1992	62	11	51	–40
1993	34	7	27	–20
1994	24	7	17	–10

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów WUS w Toruniu i Wydziału Ewidencji Ludności m. Brodnicy.

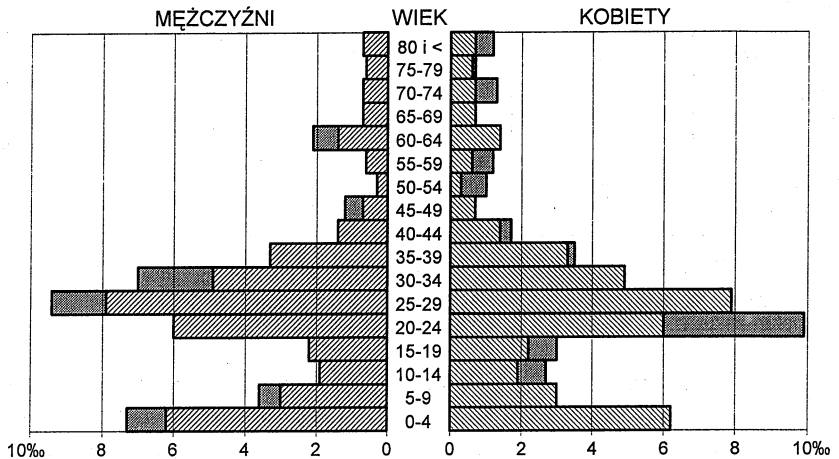
Tabela 4.8. Kierunki migracji zagranicznych w okresie 1.01.1992–31.05.1995

Kraj	Obrót migracyjny	Napływ migracyjny	Odpływ migracyjny	Saldo migracji
Niemcy	119	15	104	-89
Belgia	6	2	4	-2
Holandia	2	-	2	-2
Norwegia	2	-	2	-2
Szwecja	5	3	2	1
W. Brytania	2	1	1	-
Francja	1	1	-	1
Ukraina	1	1	-	1
USA	2	-	2	-2
Kanada	2	1	1	-
Argentyna	4	4	-	4

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów Wydziału Ewidencji Ludności m. Brodnicy.

Z tabeli 4.5 wynika, że począwszy od połowy lat osiemdziesiątych następuje zmniejszenie liczby osób przyjeżdżających na stałe do Brodnicy. Dotyczy to zarówno napływu ludności z miast, jak i ze wsi (tab. 4.6). W napływie (pomimo spadku jego wielkości) nadal utrzymuje się przewaga obszarów wiejskich. W każdym z analizowanych lat 2/3 migrantów przybywających do Brodnicy pochodziło ze wsi. Od roku 1992 do maja 1995 do Brodnicy przybyły na stałe 1202 osoby, z tego na najbliższe 32 ośrodki gminne i miejsko-gminne przypadało prawie 67% całkowitego napływu (801 osób). Do Brodnicy na stałe przyjeżdżają głównie ludzie młodzi do 40 roku życia pochodzący ze wsi. W latach dziewięćdziesiątych „wypychani” do miasta przez kryzys w rolnictwie, głównie uspołecznionym — rozpad Państwowych Gospodarstw Rolnych i Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych. W analizowanym okresie (1992–maj 1995) stanowili oni prawie 80% wszystkich migrantów przybywających do Brodnicy (rys. 4.11). Struktura napływu pod względem płci była zrównoważona, występowała prawie idealna równowaga kobiet (612 osób) i mężczyzn (590 osób). Wśród ludności napływającej do Brodnicy najwięcej osób miało wykształcenie zawodowe i średnie (58%). W napływie do miasta znaczny odsetek też stanowili ludzie z wyższym wykształceniem (prawie 12%). Pod względem struktury zawodowej wśród migrantów przybywających do Brodnicy przeważały osoby zawodo-wo związane z przemysłem i budownictwem (sektor II), których udział sięgał 18,8% oraz z szeroko rozumianym handlem i usługami (sektor III i IV) o udziale wynoszącym 28,3%. Migranci związani z zawodem rolnika (sektor I) stanowili zaledwie 6,2%. Wśród ludności napływającej do Brodnicy

blisko połowę (46,7%) stanowiły dzieci i młodzież oraz w dużo mniejszym stopniu renciści, emeryci i osoby bez zawodu. Potwierdza się zatem fakt, że miasto przejmie z terenów rolniczych nie tylko ludność młodą, ale i lepiej wykształconą i generalnie nie związaną z rolnictwem, co szczególnie widoczne jest wśród kobiet (tab. 4.9 i 4.10).

Rys. 4.11. Struktura płci i wieku napływu migracyjnego do Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995

Tabela 4.9. Migranci przybywający do Brodnicy według poziomu wykształcenia w okresie 1.01.1992–31.05.1995 (w %)

Poziom wykształcenia	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
Wyższe	11,6	6,8	4,8
Policealne	5,4	0,9	4,5
Średnie	26,1	10,4	15,7
Zasadnicze zawodowe	32,1	20,0	12,1
Podstawowe	24,8	10,4	14,4
Ogółem	100,0	48,5	51,5

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów Wydziału Ewidencji Ludności m. Brodnicy.

Odptyw migracyjny z Brodnicy charakteryzował się w latach 1976–1994 niższymi wielkościami aniżeli napływ. Stąd saldo migracyjne przez cały ten okres jest dodatnie. Globalna wielkość odptywu ludności jednak systematycznie malała. O ile w 1976 r. wynosiła 468 osób, to w 1993 r. spadła do 272 osób, by w 1994 r. wzrosnąć, ale tylko do poziomu 329 osób. Od roku 1992

do maja 1995 w odpływie migracyjnym przewagę miały kobiety. W liczbach bezwzględnych wynosiła ona tylko 62 osoby, co jednak stanowiło 6,4% ogółu wyjeżdżających w tych latach z Brodnicy. Udział osób w wieku przedprodukcyjnym spośród tych, którzy opuścili miasto, wyniósł 31,2%, w tym zaznaczyła się 4,6% przewaga kobiet. Największy udział wśród wyjeżdżających z Brodnicy mają osoby w wieku 20–29 lat, na które przypada 34,4% ogółu wyjazdów, przy czym również i w tej grupie zaznacza się 4,2% przewaga kobiet (rys. 4.12). Znacznie mniejsza liczebnie jest już grupa osób w wieku 30–40 lat. Jej udział w wyjazdach osiągnął 16,3% przy 2,1% przewadze mężczyzn. Pozostali wyjeżdżający w wieku produkcyjnym (40–59 lat) stanowili już tylko 9,9% ogółu opuszczających Brodnicę, przy niewielkiej 0,9% przewadze mężczyzn. W wieku poprodukcyjnym miasto opuszcza już niewiele osób, a od roku 1992 do maja 1995 tylko 119 mieszkańców Brodnicy, którzy stanowili 8,2% całego odpływu. Wśród tej grupy osób ponownie przewagę rzędu 1,6% miały kobiety. Emigrujący z Brodnicy ludzie częściej kierowali się na tereny wiejskie aniżeli do miast. Jedynie w latach siedemdziesiątych i w 1990 r. większość wyjeżdżających na stałe z Brodnicy kierowała się do innych miast. Natomiast w pozostałych latach badanego okresu procentowo większa część osób wyjeżdżających z Brodnicy udawała się na obszary wiejskie.

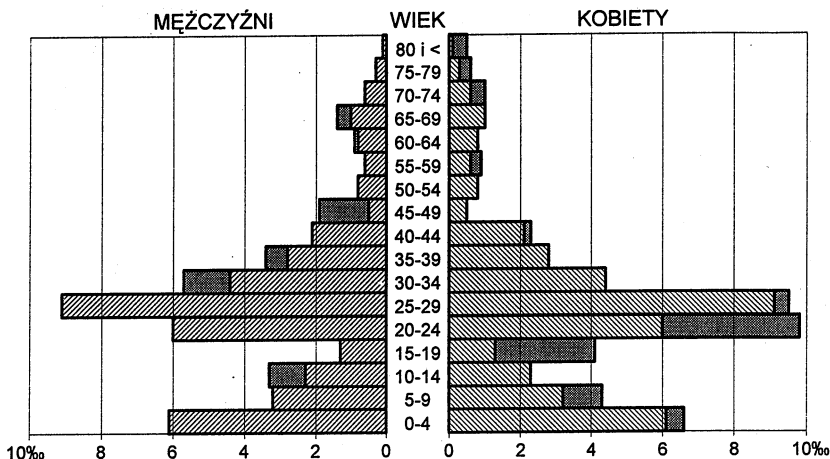
Tabela 4.10. Migranci przybywający do Brodnicy według posiadanego zawodu w okresie 1.01.1992–31.05.1995 (w %)

Sektor gospodarczy	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
I — rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo	6,2	3,1	3,1
II — przemysł, budownictwo	18,8	2,9	15,9
III — usługi handlowe, transportowe i in. usługi materialne	12,2	7,3	4,9
IV — usługi oświatowe, zdrowotne, finansowe i in. usługi niematerialne	16,1	11,3	4,8
Pozostałe	46,7	24,6	22,1
Ogółem	100,0	49,2	50,8

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów Wydziału Ewidencji Ludności m. Brodnicy.

W układzie przestrzennym największe znaczenie miały migracje regionalne. Regionalny obrót migracyjny stanowił aż 63,2% całej wielkości analizowanych migracji od roku 1992 do maja 1995. Udział kraju w obrocie migracyjnym wyniósł 30%, a zagranicy 6,8%. W migracjach regionalnych obserwowano znaczne różnice w udziałach pomiędzy napływem i odpływem

migracyjnym. W napływie udział regionu sięgał 67,2%, natomiast w odpływie tylko 58,3%. Relacje pomiędzy krajowym napływem i odpływem migracyjnym były wyrównane i wynosiły odpowiednio 30,5% i 29,5%. Natomiast silna nierównowaga wystąpiła pomiędzy napływem i odpływem za granicę, które wynosiły odpowiednio 2,3% i 12,2%.

Rys. 4.12. Struktura płci i wieku odpływu migracyjnego z Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995

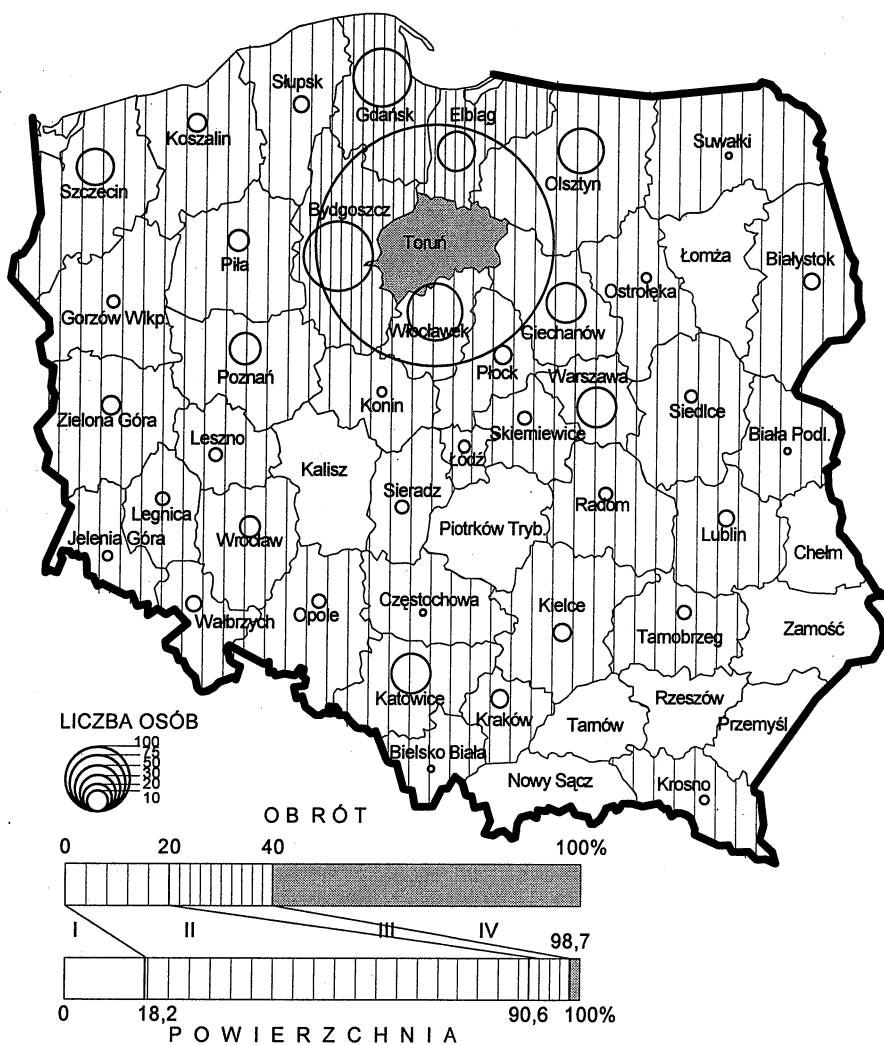
Tabela 4.11. Kierunki migracji w okresie 1.01.1992–31.05.1995

Obszar	Obrót migracyjny	Napływ migracyjny	Odpływ migracyjny	Saldo migracji
Region	1 367	805	562	243
Kraj	649	365	284	81
Zagranica	146	28	118	-90
Ogółem	2 162	1 198	964	234

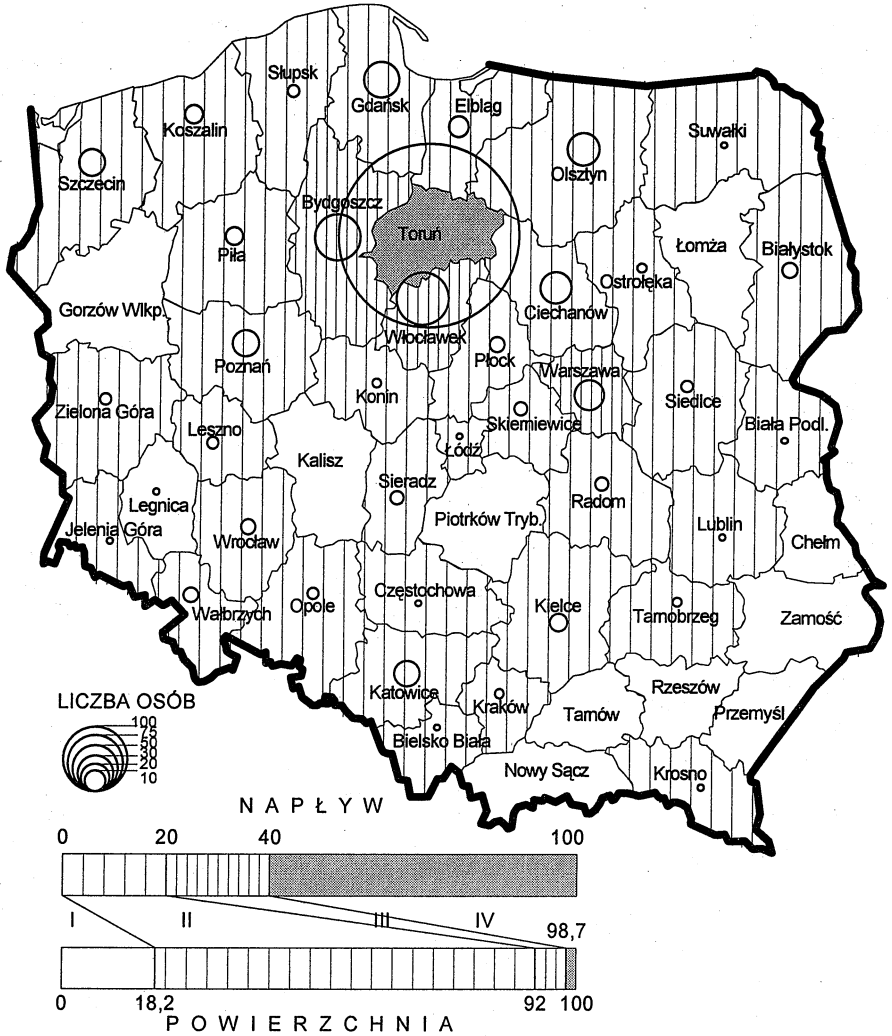
Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów Wydziału Ewidencji Ludności m. Brodnicy.

Krajowa struktura przestrzenna migracji charakteryzuje się zatem bardzo wysokim stopniem koncentracji. W zakresie obrotu migracyjnego wskaźnik koncentracji osiąga wartość $\eta = 0,88$. Na region (województwo toruńskie zajmujące 1,7% powierzchni kraju przypada 67,7% obrotu migracyjnego Brodnicy) i województwa ościennie (bydgoskie, włocławskie, ciechanowskie, olsztyńskie, elbląskie i gdańskie zajmujące 15% powierzchni kraju przypadało od roku 1992 do

maja 1995 łącznie aż 87,1% całości obrotu migracyjnego. Pozostałe obszary kraju (poza znaczniejszym jeszcze udziałem województwa warszawskiego 1,9%, katowickiego 1,7%, szczecińskiego 1,5% i poznańskiego 1,2%) miały już znikomą rolę w obrocie migracyjnym.

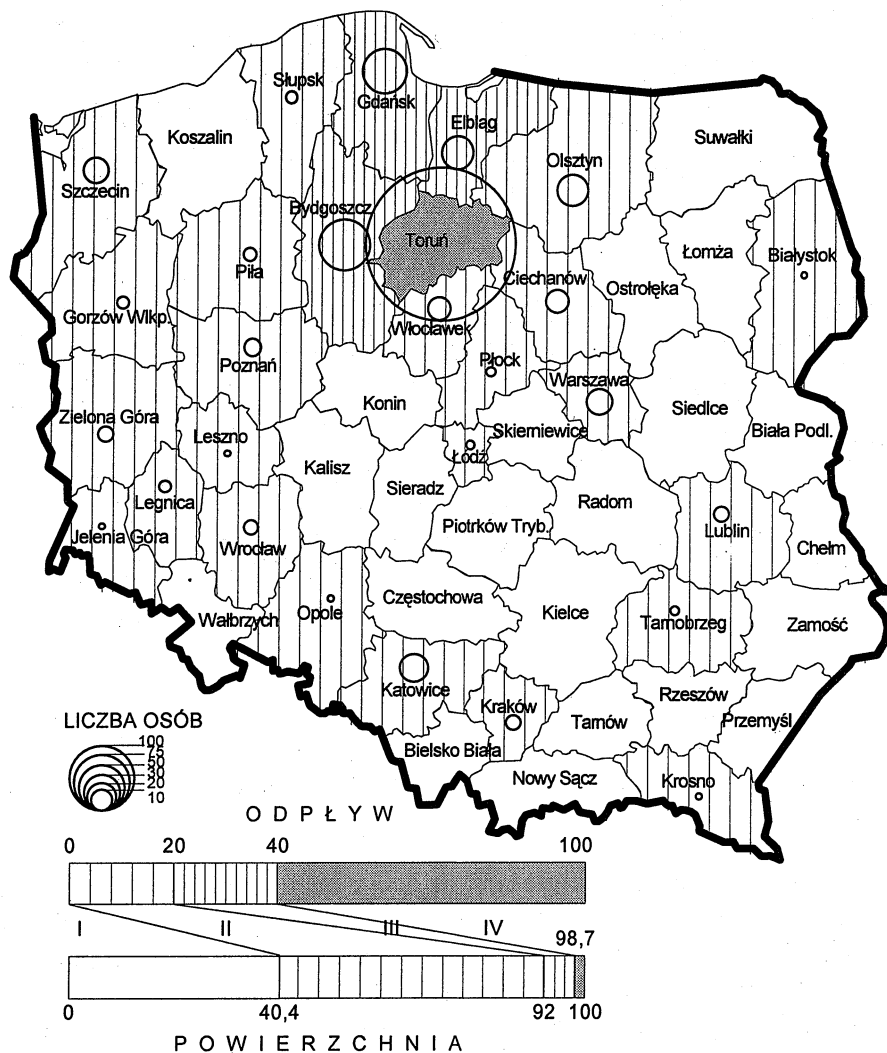
Rys. 4.13. Mapa koncentracji obrotu migracyjnego Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995 (diagramem kołowym pokazano wielkość obrotu migracyjnego)

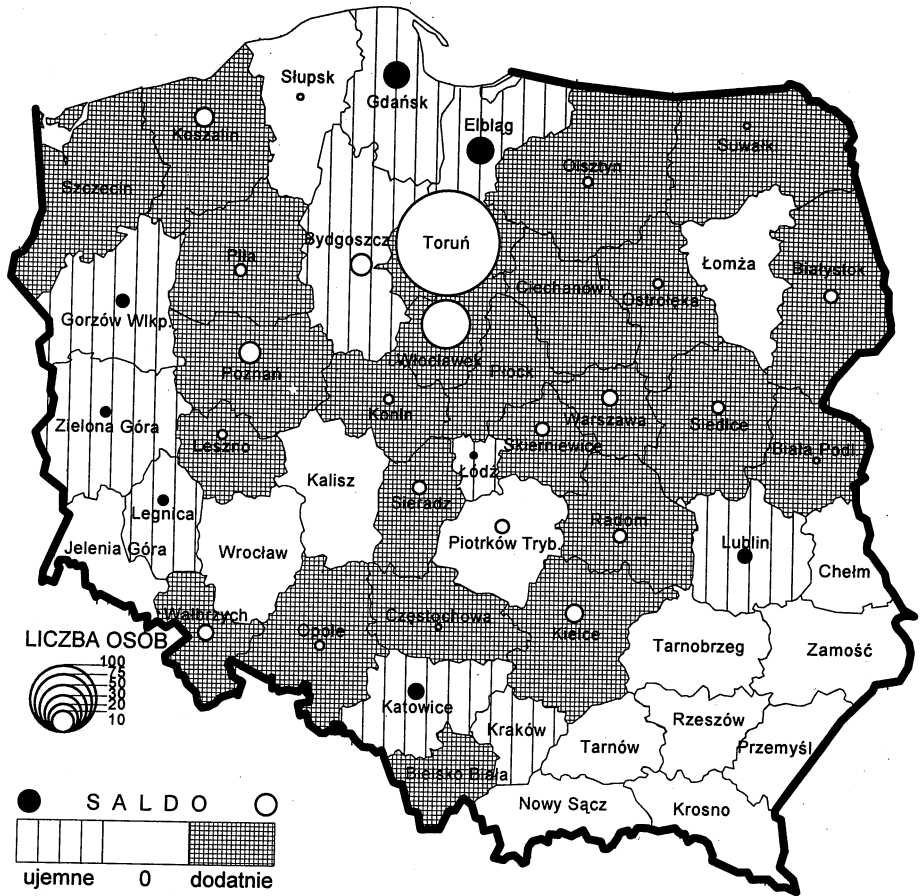
Rys. 4.14. Mapa koncentracji napływu migracyjnego do Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995 (diagramem kołowym pokazano wielkość napływu migracyjnego)

Nieco większe wskaźniki koncentracji przestrzennej charakteryzowały napływ ($\eta = 0,90$) i odpływ ($\eta = 0,86$) migracyjny. W napływie decydującą rolę odgrywał region (z województwa toruńskiego pochodziło 67,2% przybywających do Brodnicy migrantów) oraz dwa sąsiednie województwa: bydgoskie i włocławskie (łącznie dostarczyły dalsze 10% napływu). Udział pozostałych województw ościennych (gdańskie, elbląskie, olsztyńskie, ciechanowskie) był nieco niższy i osiągnął wielkość 7,8%. Znaczącą rolę w napływie migrantów do Brodnicy miało jeszcze województwo warszawskie

(1,9%), katowickie (1,3%), poznańskie (1,4%), szczecińskie (1,4%), które łącznie dostarczyły 7% napływu. Zatem region i 10 wymienionych województw zajmując 25,8% powierzchni kraju dostarczyło 92,0% napływu migracyjnego do Brodnicy.

Rys. 4.15. Mapa koncentracji odpływu migracyjnego z Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995 (diagramem kołowym pokazano wielkość odpływu migracyjnego)

Rys. 4.16. Rozkład przestrzenny salda migracyjnego Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995 (diagramem kołowym pokazano wielkość salda migracyjnego)

Również w odplywie migracyjnym decydujące znaczenie miało obok własnego regionu (na województwo toruńskie przypadało 58,3% całkowitego odplywu migracyjnego z Brodnicy) sześć województw ościennych (bydgoskie 7,2%, włocławskie 1,5%, ciechanowskie 1,4%, olsztyńskie 2,7%, elbląskie 3,1% i gdańskie 5,5%), na które łącznie przypadało 79,7% całości odplywu z Brodnicy. Pewne znaczenie w odplywie migracyjnym miało jeszcze województwo katowickie (2,4%), warszawskie (1,9%), szczecińskie (1,8%) i poznańskie (0,8%). Zatem region i dziesięć województw zajmujących 25,8% powierzchni kraju przyjął aż 86,6% całości odplywu migracyjnego z Brodnicy.

Rys. 4.17. Mapa koncentracji dodatniego salda migracyjnego Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995 (diagramem kołowym pokazano wielkość dodatniego salda migracyjnego)

Relacje pomiędzy rozkładem przestrzennym wielkości napływu i odpływu migracyjnego kształtują rozkład przestrzenny salda migracyjnego. Otóż od roku 1992 do maja 1995 Brodnica ze swoim regionem (województwo toruńskie) i dwudziestu czterema innymi województwami osiągnęła dodatnie saldo migracyjne. Jego wielkość wyniosła dla regionu 243 osoby i dla dwudziestu czterech województw, z którymi miała dodatnie saldo migracji 142 osoby. Były to generalnie województwa położone na wschód od

linii Wisły w jej środkowym i dolnym biegu, pas województw ciągnących się od Pomorza Zachodniego i Środkowego przez Wielkopolskę do Śląska. Natomiast ujemne saldo migracyjne miała Brodnica z dziesięcioma województwami, w tym z trzema ościennymi, kolejnymi trzema położonymi na zachodzie kraju i województwami silnie zurbanizowanymi (łódzkie, katowickie, krakowskie). Ujemne saldo migracyjne z tymi dziesięcioma województwami było jednak niewielkie i wyniosło tylko 61 osób. Zatem Brodnica miała tak w układzie regionalnym, jak i krajowym dodatnie saldo migracyjne. Charakteryzowało się ono wysokim wskaźnikiem koncentracji $\eta = 0,9016$. Na region (województwo toruńskie uzyskało 63,6% udziału w wielkości dodatniego salda migracyjnego) i dwa województwa ościenne (ciechanowskie 3,1% i wrocławskie 13,8%) przypadało 80,3% dodatniego salda migracyjnego. Udział pozostałych dwudziestu jeden województw w wysokości dodatniego salda migracyjnego był niewielki i przestrzennie rozproszony.

4.6. Wnioski

Aktualna struktura płci i wieku mieszkańców Brodnicy jest korzystna z punktu widzenia dynamizacji procesów rozwoju społeczno-gospodarczego miasta. W ciągu najbliższych lat (do 2000 r.) nie ulegnie ona istotnym zmianom, chociaż już dziś obserwowany proces powolnego starzenia się ludności miasta będzie się stopniowo nasilał. Natomiast należy oczekiwać dalszych korzystnych zmian w strukturze wykształcenia ludności, które będą się wyrażać stopniowym wzrostem udziału osób ze średnim i wyższym wykształceniem. Ten trend utrzymujący się od zakończenia II wojny światowej ma tendencję do pogłębiania się. Wpłynie to korzystnie na przekształcenia w strukturze zawodowej ludności oraz na wzrost jej aktywności społeczno-gospodarczej. W zakresie przyrostu rzeczywistego ludności nie należy oczekiwać większej dynamiki w jej rozwoju, a raczej pewną stagnację. Wskazuje na to wyraźnie obniżający się przyrost naturalny wśród mieszkańców Brodnicy, jak i obniżony poziom migracji. Wydaje się, że przyhamowanie przyrostu rzeczywistego ludności Brodnicy w perspektywie najbliższych lat może okazać się dla miasta korzystne i dać czas, przy obecnym stanie zaludnienia (bez dodatkowego obciążenia ekonomiki miasta nadmierną liczbą ludności), na niezbędne przekształcenia strukturalne w zakresie społeczno-ekonomicznym.

4.7. Miejski rynek pracy

W analizie miejskiego rynku pracy uwzględniono aktualną podaż miejsc pracy i występujący popyt na pracę. Bilans wymienionych elementów składowych miejskiego rynku pracy wskazuje na istnienie nadwyżki bądź deficytu wolnych miejsc pracy. Na jego podstawie można określić poziom nierównowagi występujący na miejskim rynku pracy. W dłuższym okresie rzutuje on na dynamikę wzrostu liczby ludności miasta, zarówno poprzez przyrost naturalny jak i migracyjny. Dla pracodawców korzystna jest taka sytuacja na rynku pracy, w której występują nadwyżki wolnej siły roboczej (oczywiście o odpowiedniej strukturze). Wtedy występująca konkurencja wśród pracobiorców obniża skutecznie koszty przedsiębiorców związane z wynagrodzeniami za pracę. Natomiast dla pracobiorców i lokalnych władz stan taki jest zjawiskiem niepożądanym. Stanowi on źródło niezadowolenia społecznego i powoduje mało efektywny sposób wydatkowania środków publicznych (zasiłki, pomoc społeczna itp.).

4.7.1. Podaż miejsc pracy

Aktualną podaż miejsc pracy można określić poprzez faktyczną liczbę osób w nich zatrudnionych. Jednak uzyskanie w tym zakresie kompletnych i wiarygodnych danych jest bardzo trudne. Ewidencji statystycznej nie podlegają małe podmioty gospodarcze (zatrudniające do pięciu osób). Wiele też prywatnych podmiotów gospodarczych funkcjonuje w tzw. „szarej strefie” i nie ujawnia swojej działalności unikając w ten sposób płacenia podatków, składki na ZUS itp. W krajach wysoko rozwiniętych ten sektor gospodarczy, działający w „szarej strefie”, wytwarza do 10% globalnego produktu krajowego brutto. Natomiast w krajach słabiej rozwiniętych udział „szarej strefy” w tworzeniu globalnego produktu krajowego brutto dochodzi do poziomu 20%, a nawet niekiedy go przekracza.

Brak kompletnych i w pełni wiarygodnych danych pochodzących zarówno z materiałów oficjalnych, jak i z badań i wywiadów terenowych wymusił konieczność dokonania szacunku. Przeprowadzono go na podstawie dostępnych danych i dobrego rozpoznania realiów funkcjonowania gospodarki w Brodnicy w lecie 1995 roku. Wyniki tego szacunku prezentuje tabela 4.12. Uwzględniono w nim wszystkie możliwe do zidentyfikowania miejsca pracy, zarówno w sektorze uspołecznionym jak i prywatnym. Otrzymana liczba miejsc pracy w lecie 1995 r. wyniosła 9097. Największym pracodawcą był przemysł i budownictwo (36,2%) oraz usługi o charakterze materialnym (32%), które łącznie dostarczały 68,2% miejsc pracy. Na usługi niematerialne

przypadało 23,3% miejsc pracy. Natomiast rolnictwo partycypowało zaledwie w 8,5% ogółu dostępnych miejsc zatrudnienia. Spadek liczby miejsc pracy w okresie 1987–lipiec 1995 nie był zatem duży, wyniósł 410 stanowisk.

Tabela 4.12. Wielkość i struktura zatrudnienia w Brodnicy w lecie 1995 roku

Wyszczególnienie	Liczba zatrudnionych	w %
Sektor I	768	8,5
1. Rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo	768	8,5
Sektor II	3291	36,2
2. Przemysł	2941	32,4
3. Budownictwo	350	3,8
Sektor III	2932	32,0
4. Transport i łączności	647	7,0
5. Handel (uspołeczniony i nieuspołeczniony razem z gastronomią)	840	9,1
6. Gospodarka komunalna i mieszkaniowa	111	1,2
7. Pozostałe działy produkcji i usług materialnych (rzemiosło przemysłowe, budowlane, transportowe i pozostałe usługi materialne)	1334	14,7
Sektor IV	2106	23,3
8. Oświata i wychowanie	501	5,5
9. Kultura i sztuka	26	0,3
10. Ochrona zdrowia i opieka społeczna	573	6,2
11. Kultura fizyczna, turystyka i wypoczynek	30	0,3
12. Finanse i ubezpieczenia	398	4,5
13. Administracja państwowa i samorządowa, wymiar sprawiedliwości	172	1,8
14. Pozostałe działy usług niematerialnych	406	4,7
Ogółem	9097	100,0

Źródło: Szacunek oparty na inwentaryzacji brodnickich zakładów i instytucji przeprowadzonej w lecie 1995 r.

Inaczej sprawa wygląda, gdy oprzemy analizę liczby miejsc pracy na oficjalnych lecz niepełnych materiałach statystycznych. Nie uwzględniają one zatrudnienia w rolnictwie indywidualnym i małych podmiotach gospodarczych, których liczebność jest duża, zwłaszcza w handlu i różnego typu usługach, a zatrudnienie niestabilne. Te materiały w 1994 r. określają liczbę miejsc pracy na 8110 (tab. 4.13). Ich znaczenie jest o tyle istotne, że sporządzane na identycznych podstawach w skali całego kraju dają możliwość porównania struktury podaży miejsc pracy w Brodnicy i jej

Tabela 4.13. Struktura miejsc pracy w Brodnicy i jej wiejskim zapleczu w 1994 r. (w EKD)

Wyszczególnienie	Pracujący w Brodnicy		Pracujący w gminach jej zaplecza	
	w osobach	w %	w osobach	w %
Sektor I	67	0,8		
1. Rolnictwo uspołecznione, leśnictwo i rybołówstwo	67	0,8	456	19,3
Sektor II	3 901	48,1	416	17,6
2. Przemysł	3 369	41,5	298	12,6
3. Budownictwo	532	6,6	118	5,0
Sektor III	1 509	18,6	271	11,5
4. Transport, gospodarka magazynowa, łączność	769	9,5	96	4,1
5. Handel detaliczny, hurtowy, naprawy	372	4,6	159	6,7
6. Zaopatrzenie w energię, gaz i wodę	326	4,0	9	0,4
7. Hotele i restauracje	42	0,5	7	0,3
Sektor IV	2 633	32,5	1 216	51,6
8. Edukacja	636	7,8	637	27,1
9. Ochrona zdrowia i opieka społeczna	988	12,2	148	6,3
10. Obsługa nieruchomości i biznesu	143	1,8	–	–
11. Pośrednictwo finansowe	343	4,2	55	2,3
12. Administracja publiczna, obrona narodowa	340	4,2	324	13,7
13. Pozostałe działalności	183	2,3	52	2,2
Ogółem	8 110	100,0	2 359	100,0

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów WUS w Toruniu.

wiejskim zapleczu. Z materiałów tych wynika, że o wiele gorsza sytuacja występuje na wiejskim rynku pracy (w obszarze działania Rejonowego Urzędu Pracy w Brodnicy). W ośmiu gminach otaczających miasto zatrudnienie w gospodarce (poza rolnictwem indywidualnym) wynoszące w końcu 1987 roku 4733 osoby zmniejszyło się do 2434 osób w 1994 r., tj. o 48,6%. Zredukowane zostało zatrudnienie w uspołecznionym rolnictwie i spółdzielczości wiejskiej, w podmiotach gospodarczych dawniej silnie powiązanych z gospodarką rolną oraz potrzebami ludności wiejskiej. W rejonie Brodnicy uległy rozwiązaniu Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne w miejscowościach: Pasiaki (gm. Bobrowo), Sobieszyno (gm. Brodnica), Ciche (gm. Zbiczno).

Zwolniły licznych pracowników były Państwowe Gospodarstwa Rolne w Mileszewach (gm. Jabłonowo Pom.), Ruszkowie i Wąpielsku (gm. Wąpielsk), Słoszewach (gm. Bobrowo), Osieku (gm. Osiek), Brzezinkach (gm. Zbiczo). Uległy rozwiązaniu również Spółdzielnie Kółek Rolniczych. W stadium zaniku są Gminne Spółdzielnie „Samopomocy Chłopskiej”.

Pomiędzy strukturą miejsc pracy (wg materiałów statystycznych) znajdujących się w Brodnicy oraz w jej zapleczu występują duże różnice. W mieście dominują miejsca pracy ulokowane w przemyśle, budownictwie i różnych usługach materialnych, których łączny udział osiąga 66,7%. Pozostałe miejsca pracy są ulokowane w usługach niematerialnych. Natomiast na obszarach wiejskich (wyłączając pracujących w rolnictwie indywidualnym) obecnie głównym pracodawcą są usługi niematerialne, aż 51,6%, w tym głównie budżetowe, jak edukacja (27,1%), administracja (13,7%), ochrona zdrowia i opieka społeczna (6,3%). Rola zatrudnienia w przemyśle, budownictwie i usługach jest mniejsza i lokuje się tu 29,1% miejsc pracy. Nadal znaczącą rolę w podaży miejsc pracy na wsi w rejonie Brodnicy miało rolnictwo uspołecznione dostarczające blisko 1/5 ogółu miejsc zatrudnienia. Ta analiza różnic i zmian zachodzących na wiejskim rynku pracy dość jednoznacznie wskazuje, że będzie on z kolei silnie oddziaływał na miejski rynek pracy, który jest i będzie nadal pod jego silną presją.

4.7.2. Zasoby pracy

Zasoby pracy są w zasadzie pochodną struktury płci i wieku ludności, tzn. relacji kategorii ludności w wieku zdolności do pracy do ludności, która tej zdolności jeszcze, bądź już, nie posiada. W dotychczasowym prawie pracy przyjmuje się, że zdolność tę posiadają kobiety w wieku 18–59 lat i mężczyźni w wieku 18–64 lata. Analizę zasobów pracy oparto na nieco innych przedziałach wieku, a mianowicie przedział 0–18 lat określono wiekiem przedprodukcyjnym, 19–60 lat produkcyjnym, 61 i więcej lat poprodukcyjnym, co było spowodowane dostępnymi materiałami statystycznymi. Przyjęta w analizie kategoria ludności w wieku produkcyjnym nie ujmuje osiemnastolatków, którzy i tak w tym okresie życia częściej jeszcze uczą się, aniżeli pracują. Tak ustalona kategoria nie obejmuje również ludności starszej, powyżej 60 roku życia, faktycznie grupy mężczyzn w wieku 61–64 lata. Wskazane odstępstwa od prawnie zdefiniowanej kategorii ludności w wieku produkcyjnym są jednak na tyle niewielkie, że nie rzutują w sposób istotny na oszacowanie stanu ludności w wieku zdolności do pracy. Natomiast pozwalają na szersze porównania, bowiem dostępne statystyki ludności tak właśnie grupują ludność według wieku.

W końcu 1994 r. odsetek mieszkańców Brodnicy w tak określonym wieku produkcyjnym wynosił 56,2%. Odpowiadało to 15,6 tys. osób. Był to udział mniejszy aniżeli dla ogółu ludności miast województwa toruńskiego (60,1%). Należy jednak zauważyć, że w tymże roku Brodnica posiadała liczniejszą grupę ludności w wieku przedprodukcyjnym (30,2%), niż pozostałe miasta województwa toruńskiego (28%). Była zatem w sensie demograficznym miastem młodym. Jednak w porównaniu z innymi miastami województwa toruńskiego miała liczniejszą grupę ludności w wieku poprodukcyjnym (13,6%). Średnia udziału tej najstarszej grupy ludności w pozostałych miastach województwa toruńskiego wynosiła 11,9%. Również w porównaniu z gminami wiejskimi struktura wieku ludności Brodnicy jest korzystna. Względna wielkością ludności w wieku produkcyjnym Brodnica wyraźnie wyróżniała się na tle gmin wiejskich swojego zaplecza. W końcu 1994 r. kategoria ludności w wieku produkcyjnym występowała w nich w wielkościach 50–52,1%. W gminach zaplecza wyższe były udziały ludności zarówno w wieku przedprodukcyjnym, jak i poprodukcyjnym. Powyższe relacje są naturalną konsekwencją wyższego poziomu urodzeń na obszarach wiejskich i emigracji ludności wiejskiej w wieku produkcyjnym do miast, co powoduje wyraźne zwiększenie tej kategorii ludności w miastach, a jednocześnie większe proporcje ludności w wieku nieprodukcyjnym na terenach wiejskich. Względne wielkości ludności w wieku przedprodukcyjnym w gminach otaczających Brodnicę wskazują, że jeszcze przez pewien czas miasto to może być zasilane ludnością wiejską z zaplecza.

Tabela 4.14. Ludność w wieku produkcyjnym i nieprodukcyjnym w 1994 r. (w %)

Wyszczególnienie	Ludność w wieku		
	przedprodukcyjnym 0–18 lat	produkcyjnym 19–60 lat	poprodukcyjnym 61 lat i więcej
Brodnica	30,2	56,2	13,6
Tereny wiejskie w zapleczu Brodnicy	32,8	51,1	16,1
Pozostałe miasta woj. toruńskiego	28,0	60,1	11,9
Tereny wiejskie woj. toruńskiego	31,9	55,0	13,1

Źródło: Zestawiono na podstawie Rocznika Statystycznego woj. toruńskiego, WUS, 1995 r.

Podana liczba mieszkańców Brodnicy w wieku produkcyjnym, wynosząca 15,6 tys. osób, nie stanowi w całości faktycznych zasobów pracy. Musi zostać pomniejszona o tych, którzy z powodu choroby, inwalidztwa

czy wcześniejszej emerytury nie mogą lub nie muszą podejmować pracy oraz o tych, co pracują, ale poza Brodnicą. Dane Inspektoratu ZUS w Brodnicy informują, że w 1994 r. z terenu miasta renty pobierało 3,5 tys. osób. Nie wszystkie jednak osoby pobierające renty są w wieku produkcyjnym (tak jak i nie wszyscy pobierający emerytury są w wieku poprodukcyjnym). Podobnie liczba mieszkańców Brodnicy pracująca poza miastem też jest bliżej nieznaną. Oszacowanie ich liczby nie jest zatem łatwe. Wydaje się jednak, że nie stanowią one zbyt dużej wielkości. Można sądzić, że będąca w wieku produkcyjnym grupa osób niezdolna do podjęcia pracy w swoim mieście może osiągać wielkość rzędu 3 tys. osób. Pomniejszając o taką wielkość grupę osób w wieku produkcyjnym uzyskujemy oszacowanie dostępnych zasobów pracy na poziomie 12,6 tys. osób. Niezbilansowana nadwyżka popytu na pracę sięgnęła w 1994 r. na terenie miasta około 2,6 tys. osób. Miejski rynek pracy znajdował się w głębokiej nierównowadze skutkiem czego było duże bezrobocie, które pogłębiały dojazdy do pracy w Brodnicy.

4.7.3. Bezrobocie

Brodnica posiada dość urozmaiconą strukturę gospodarki. Obok różnorodnego przemysłu (są tutaj reprezentowane przemysły: elektromaszynowy, spożywczy, drzewno-papierniczy, lekki) reprezentowane są takie działy, jak transport i łączność, budownictwo, rolnictwo i leśnictwo oraz nieźle rozwinięta sfera usług dla ludności. Dzięki temu zróżnicowaniu podatność na zmiany stymulowana nowymi warunkami ekonomicznymi jest stosunkowo duża. To spowodowało, że w Brodnicy nie wystąpiło w wyraźniejszej skali zjawisko bezrobocia strukturalnego, chyba że za takie uznać bezrobocie po zlikwidowanym w mieście rolnictwie uspołecznionym.

Pierwsi bezrobotni pojawili się w Brodnicy, podobnie jak w całym kraju, już na początku 1990 r. Po dwóch latach reformy gospodarczej (Planu Stabilizacji Gospodarki min. L. Balcerowicza), w końcu 1991 r., zarejestrowanych było w Brodnicy 2145 bezrobotnych (tab. 4.15).

Najwyższy stan bezrobocia na terenie miasta Brodnicy wystąpił w połowie 1994 r. Wyniósł on 3120 osób, w tym 1842 kobiet. Począwszy od tego okresu, poziom bezrobocia zaczął powoli maleć osiągając w październiku 1995 r. 2817 osób. Zwolnienia grupowe, tak powszechne w początkowym okresie redukcji zatrudnienia, na terenie Rejonowego Urzędu Pracy w Brodnicy i samym mieście Brodnicy były stosunkowo nieznaczne, wyraźnie mniej liczne aniżeli np. w Chełmnie, Nowym Mieście Lubawskim czy Golubiu-Dobrzyniu. Najliczniejsze były one w 1993 r., kiedy w tym trybie zwolniono z pracy 375 osób.

Tabela 4.15. Dynamika bezrobocia i wybranych jego kategorii w mieście Brodnicy w okresie od 31.12.1991 do 30.09.1995

Bezrobotni i wybrane ich kategorie	Stan w dniu						
	31.12.1991	31.12.1992	31.12.1993	31.06.1994	31.12.1994	30.06.1995	31.10.1995
Bezrobotni ogółem	2145	2543	3024	3120	3065	2973	2817
w tym kobiety	—	—	1763	1842	1690	1660	1611
w osobach	—	—	58,30	59,04	55,14	55,84	57,19
w %							
w tym:							
— ze zwolnień grupowych	—	—	362	276	242	166	153
— absolwenci	—	—	165	166	171	310	—
— bez prawa do zasiłku	—	—	1694	1688	1568	1552	—

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów WUP w Toruniu.

Tabela 4.16. Bezrobotni w mieście Brodnicy wg czasu pozostawania bez pracy

Okresy pozostawania bez pracy	Stan w dniu							
	31.12.1993		30.06.1994		31.12.1994		30.06.1995	
	ogółem	kobiety	ogółem	kobiety	ogółem	kobiety	ogółem	kobiety
Bezrobotni ogółem	3024	1763	3120	1842	3065	1690	2973	1660
w tym bez pracy w okresie:			327	217	146	66	306	172
— do 1 m-ca	—	—	411	161	755	341	584	270
— od 1 do 6 m-cy	—	—	656	253	554	300	667	337
— od 7 do 12 m-cy	—	—	—	—	817	428	626	341
— 12 mies. i dłużej	2011	1163	1726	1211	793	555	790	540

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów WPU w Toruniu.

Tabela 4.17. Bezrobotni w mieście Brodnicy wg wieku

Wyszczególnienie	Stan w dniu							
	30.06.1994		31.12.1994		30.06.1995			
	ogółem	kobiety	ogółem	kobiety	ogółem	kobiety	ogółem	kobiety
Bezrobotni ogółem	3120	1842	3065	1690	2973	1660	100,00	100,00
w tym w wieku								
15–17 lat	9	3	2	0	9	3	0,30	0,18
18–34 lat	} 2828	} 1664	1830	1036	1868	1063	62,83	64,04
35–44 lat			824	466	761	437	25,60	26,33
45–54 lat	277	171	338	174	278	145	9,35	8,73
55 lat i więcej	6	4	71	14	57	12	1,92	0,72

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów WUP w Toruniu.

Bardzo skromny popyt na pracę powodował, że wśród bezrobotnych zaczęła z upływem czasu rosnąć grupa osób o długim stażu pozostawiania bez pracy, a tym samym pozbawionych prawa do zasiłku dla bezrobotnych. W grudniu 1993 r., po czterech latach nowej sytuacji na rynku pracy, przy stanie 3024 bezrobotnych aż 1694 z nich nie posiadało prawa do zasiłku, tj. 56% ogółu (tab. 4.16). Powyższa relacja utrzymuje się zapewne po dzień dzisiejszy.

Populacja osób bezrobotnych w Brodnicy odznacza się młodą strukturą wieku (tab. 4.17), gdyż około 60% tej grupy to osoby w przedziale wieku 18–34 lata i z niskimi kwalifikacjami zawodowymi (tab. 4.18), bowiem ok. 70% osób z tej grupy posiada wykształcenie zawodowe, podstawowe i niepełne podstawowe. W roku 1995 wśród bezrobotnych w Brodnicy zwiększonym udziałem zaznaczyli się absolwenci szkół (tab. 4.19) i być może od tego roku udział tej kategorii bezrobotnych będzie zaznaczać się dobitniej aniżeli dotąd.

Tabela 4.18. Bezrobotni w mieście Brodnicy wg poziomu wykształcenia

Wyszczególnienie	Stan w dniu							
	30.06.1994		31.12.1994		30.06.1995			
	ogółem	kobiety	ogółem	kobiety	ogółem	kobiety	ogółem	kobiety
Bezrobotni ogółem	3 120	1 842	3 065	1 690	2 973	1 660	100,00	100,00
w tym z wykształceniem								
— wyższym	35	19	41	19	37	22	1,25	1,32
— średnim zawodowym	384	243	590	399	594	398	19,98	23,97
— średnim ogólnokształc.	267	216	259	196	304	235	10,22	14,16
— zawodowym	1 266	614	1 257	515	1 181	527	39,72	31,75
— podstawowym i niepełnym podstawowym	1 168	750	918	561	857	478	28,83	28,80

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów WUP w Toruniu.

Rynek pracy obsługiwany przez Rejonowy Urząd Pracy w Brodnicy odznaczał się dużą dynamiką. Świadczą o tym coraz wyższe odsetki bezrobotnych rejestrujących się po raz drugi a nawet trzeci (tab. 4.19), a także odpowiednie wielkości wskaźników płynności i dynamiki rynku pracy (tab. 4.19 i 4.20). Mając na uwadze, że bezrobocie jest z natury zjawiskiem zmiennym, a dane go charakteryzujące należy rozpatrywać w konkretnym czasie, warto zauważyć wysokie wartości wskaźnika podjęć pracy (tab. 4.19 i 4.20), najwyższą wartość wskaźnika płynności rynku pracy, a jednocześnie najniższą w województwie wartość wskaźnika dynamiki napływu bezrobotnych (dane z okresu 31.12.1994 do 30.06.1995 roku).

Tabela 4.19. Wybrane charakterystyki zjawiska bezrobocia w obszarze działania Rejonowego Urzędu Pracy w Brodnicy za okres 31.12.1992–30.06.1995

Cechy bezrobocia	Okresy sprawozdawcze			
	31.12.1992 31.12.1993	31.12.1993 30.06.1994	31.12.1993 31.12.1994	31.12.1994 30.06.1995
Liczba bezrobotnych na początku okresu sprawozdawczego	6 358	7 836	7 836	7 984
Liczba bezrobotnych zarejestrowanych w okresie sprawozdawczym w tym w %:				
— po raz pierwszy	—	56,6	46,0	33,5
— po raz drugi (od 1990 r.)	—	30,2	34,2	42,5
— po raz trzeci i kolejny (od 1990 r.)	—	13,2	19,8	24,0
Zarejestrowani po raz pierwszy wśród ogółu bezrobotnych na końcu okresu w %	—	13,3	27,0	10,7
Zarejestrowani po raz drugi i kolejny wśród ogółu bezrobotnych na końcu okresu w %	—	10,2	31,2	21,4
Liczba bezrobotnych wyłączona z rejestru w okresie	3 562	1 929	4 500	2 765
Liczba bezrobotnych którzy podjęli pracę w okresie	2 505	1 411	3 010	1 889
Odsetek osób, którzy podjęli pracę do ogółu wyrejestrowanych w okresie sprawozdawczym ¹	70,3	73,1	66,9	68,3
Wskaźnik płynności rynku pracy ² (%)	49,7	77,5	64,8	76,5
Wskaźnik dynamiki napływu ³ (%)	79,3	23,2	59,3	30,9
Wskaźnik odpływu bezrobotnych ⁴ (%)	56,0	24,6	57,4	34,6
Stopa bezrobocia ⁵ (%)	21,0	23,1	23,7	21,3
Bezrobotni absolwenci (%)	5,9	6,1	6,0	10,2

¹ Wskaźnik podjęć pracy to: stosunek bezrobotnych, którzy podjęli pracę do ogółu wyłączonych (wyrejestrowanych) z ewidencji w okresie sprawozdawczym.

² Wskaźnik płynności rynku pracy to: stosunek osób, które podjęły pracę w okresie sprawozdawczym do osób zarejestrowanych jako bezrobotne w tym okresie (w tym także rejestrujących się kolejny raz). ³ Wskaźnik dynamiki napływu to: stosunek zarejestrowanych bezrobotnych w okresie sprawozdawczym do stanu bezrobotnych na początku tego okresu (końcu poprzedniego okresu sprawozdawczego). ⁴ Wskaźnik odpływu bezrobotnych to: stosunek bezrobotnych wyrejestrowanych w okresie sprawozdawczym do stanu na początku okresu (końcu poprzedniego okresu sprawozdawczego). ⁵ Stopa bezrobocia to: stosunek bezrobotnych do ogółu zawodowo czynnych (poza rolnictwem indywidualnym).

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów WUP w Toruniu.

Tabela 4.20. Wybrane wskaźniki charakteryzujące sytuację na rynkach pracy w obrębie działania Rejonowych Urzędów Pracy w województwie toruńskim za okres 31.12.1994–30.06.1995 (w %)

Rejonowy Urząd Pracy	Wskaźnik podjęć pracy	Wskaźnik płynności rynku pracy	Wskaźnik dynamiki napływu bezrobotnych
Toruń	52,7	69,3	29,7
Brodnica	68,3	76,5	30,9
Chełmno	58,9	68,1	38,0
Chełmża	76,5	75,1	44,3
Golub-Dobrzyń	63,5	69,0	45,7
Grudziądz	64,4	55,8	46,9
Nowe Miasto Lubawskie	62,7	59,4	44,8
Wąbrzeźno	52,8	60,5	44,7

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów WUP w Toruniu.

Blizsza analiza tych danych sugeruje, że zjawisko bezrobocia dotyczy w Brodnicy względnie stałej grupy mieszkańców miasta, ustalonej obecnie na poziomie ok. 3000 osób, o niskich kwalifikacjach zawodowych, i w większej części kobiet. Z rejestrów Rejonowego Urzędu Pracy wynika, że status bezrobotnego miało około 5000 mieszkańców miasta, czyli prawie co trzecia osoba w wieku produkcyjnym.

Analiza rynku pracy miasta Brodnicy winna uwzględniać także kwestię popytu na pracę i jej podaży w bezpośrednim zapleczu tego miasta. Jego zasoby miejsc pracy rozpatrywane są jako potencjalnie dostępne również przez mieszkańców wiejskiego otoczenia. Drastycznej redukcji uległa też liczba miejsc pracy w gospodarce poza rolnictwem indywidualnym (tab. 4.20) w gminach położonych wokół Brodnicy. Tabela 4.21 ilustruje wzrost bezrobocia w tych gminach w okresie od końca 1993 roku do końca września 1995 r. Było ono i jest także obecnie bardzo wysokie, a w przypadku wiejsko-miejskiej gminy Jabłonowo Pomorskie było wyraźnie rosnące. Liczba ludności tych gmin pozostająca bez pracy była nawet dwukrotnie wyższa aniżeli pracujących poza rolnictwem indywidualnym, przy czym uwagę przyciąga rzeczywista wielkość bezrobotnych w każdej gminie.

Cechy bezrobotnych mieszkańców Brodnicy i gmin zaplecza tego miasta były w zasadzie podobne (tab. 4.22). Na tle otoczenia bezrobotni w Brodnicy charakteryzowali się większym udziałem bezrobotnych kobiet, osób w wieku 45 lat i starszych, a jednocześnie najniższym udziałem bezrobotnych w wieku 18–34 lata oraz z wykształceniem zawodowym i podstawowym. Warto także zwrócić uwagę, że 45–53% to przedział wielkości, w którym zawierają się odsetki bezrobotnych nie posiadających już prawa do pobierania zasiłku. W połowie 1995 r. prawie co drugi bezrobotny tak w mieście

Brodnicy jak i w gminach wokół tego miasta nie zyskiwał nawet tak skromnego dochodu, jakim bywa zasiłek dla bezrobotnych.

Zadanie zrównoważenia miejskiego rynku pracy w Brodnicy wydaje się być niezwykle trudne do rozwiązania. Podstawowym warunkiem dla poprawy w tym względzie w mieście jest jednoczesne rozwiązywanie kwestii zatrudnienia ludności wiejskiej w gminach zaplecza. Wydaje się, iż konieczna będzie tu rola miasta jako ośrodka koordynacyjnego i wspomagającego działania na rzecz popytu na pracę w wiejskim otoczeniu.

Tabela 4.21. Bezrobotni i pracujący* w mieście Brodnicy i gminach jego bezpośredniego zaplecza

Gminy	Bezrobotni					Pracujący 31.12. 1994 r.
	31.12. 1993 r.	30.06. 1994 r.	31.12. 1994 r.	30.06. 1995 r.	30.09. 1995 r.	
Miasto Brodnica	3 024	3 120	3 065	2 973	2 901	8 110
Miasto i gmina Górzno	405	340	362	324	345	—
Miasto i gmina Jabłonowo Pomorskie	800	851	922	926	993	—
Gmina Bobrowo	650	622	634	615	597	363
Gmina Brodnica	625	578	600	546	547	439
Gmina Brzozie	417	410	363	392	368	151
Gmina Grązawy	447	417	457	419	422	360
Gmina Osiek	415	407	419	386	377	211
Gmina Świdziebnia	381	368	400	441	439	244
Gmina Wąpielsk	525	483	522	522	551	286
Gmina Zbiczno	560	534	575	518	532	380

* Pracujący wg EKD bez rolnictwa indywidualnego. Gmina Brzozie znajduje się w obrębie działania Rejonowego Urzędu Pracy w Nowym Mieście Lubawskim, natomiast pozostałe są obsługiwane przez Rejonowy Urząd Pracy w Brodnicy.

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów WUP i WUS w Toruniu.

Sytuacja na wiejskich rynkach pracy może już w najbliższej przyszłości być silnie modyfikowana przez coraz wyraźniejsze zmiany struktury agrarnej. Obserwowane w gminach wiejskich zaplecza miasta Brodnicy procesy koncentracji ziemi w dużych gospodarstwach rolnych (pow. 15 ha UR), a jednocześnie wzrost liczby gospodarstw bardzo małych (do 2 ha UR), implikuje wzrost liczby ludności, która będzie szukać źródeł zarobkowania poza rolnictwem. Zmiany na rynku ziemią rolniczą, procesy demograficzne na wsi, zaczynają się dopiero ujawniać i sądenie o dalszych kierunkach przebiegu pojawiających się zjawisk jest dziś przedwczesne.

Tabela 4.22. Wybrane cechy bezrobotnych w mieście Brodnicy i gminach jego zaplecza wg stanu w dniu 30.06.1995 r. (w %)

Gmina	Bezrobotne kobiety	Bezrobotni z wykształceniem zasadniczym i podstaw.	Bezrobotni w wieku 18–34 lata	Bezrobotni w wieku 45 lat i więcej	Bezrobotni bez pracy 12 miesięcy i dłużej	Bezrobotni bez pracy 24 miesiące i dłużej	Bezrobotni bez prawa do zasiłku
m. Brodnica	55,8	68,5	62,8	11,3	47,6	26,6	52,2
m.g. Górzno	49,5	74,4	75,3	7,7	47,8	27,2	48,4
m.g. Jabłonowo	52,5	82,7	69,5	8,7	42,4	21,8	47,2
g. Bobrowo	51,2	83,7	68,0	9,3	46,7	26,0	53,5
g. Brodnica	52,2	83,2	69,8	7,7	50,0	30,2	52,6
g. Brzeźno	49,2	82,2	65,3	9,4	33,2	14,0	49,2
g. Grażawy	51,3	79,5	76,4	6,7	50,1	27,0	51,5
g. Osiek	47,1	78,2	72,3	7,8	47,9	27,0	50,5
g. Świdziebnia	44,4	77,5	84,4	4,7	41,9	21,5	50,8
g. Wąpielsk	46,4	81,0	68,8	9,6	44,2	24,7	46,5
g. Zbiczno	52,7	82,0	68,5	7,3	41,1	20,6	45,4

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów WUP w Toruniu.

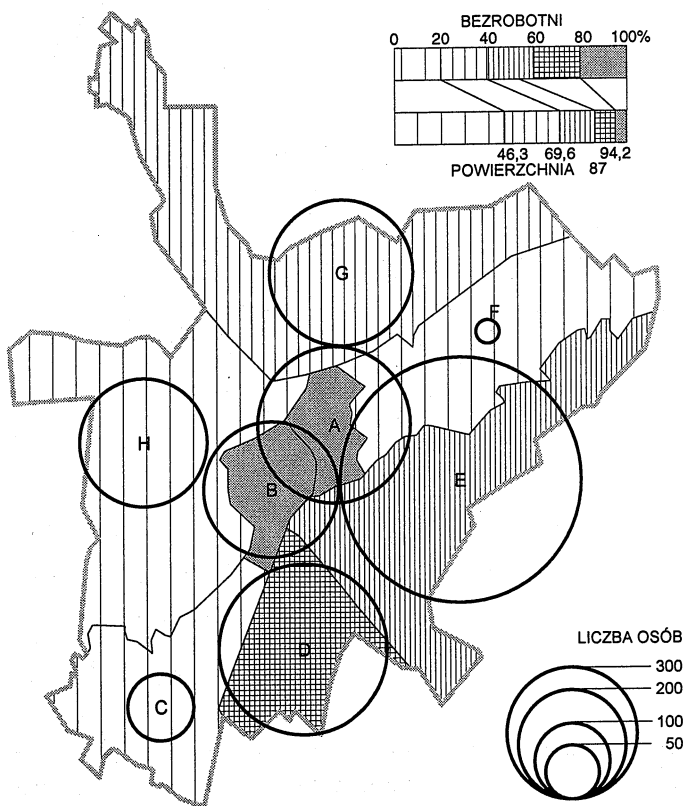
4.7.4. Zróżnicowanie wewnątrzmijskie bezrobocia w Brodnicy

W połowie lipca 1995 roku przeprowadzono badania dotyczące zróżnicowania wewnątrzmijskiego poziomu i cech społeczno-demograficznych bezrobocia w Brodnicy. W zakresie cech społeczno-demograficznych bezrobotnych wzięto pod uwagę płeć, wiek, wykształcenie, wyuczony zawód i fakt pobierania lub nie zasiłku dla bezrobotnych wraz z lokalizacją ich w przestrzeni miejskiej. Dysponując podziałem obszaru miasta na 8 jednostek urbanistycznych (od A do H) dokonano w ich obrębie agregacji liczby ludności i bezrobotnych wraz z ich strukturą społeczno-demograficzną i według nich przeprowadzono analizę zróżnicowania wewnątrzmijskiego podstawowych cech występującego w mieście bezrobocia (rys. 4.18–4.22). W zakresie udziału bezrobotnych w liczbie mieszkańców miasta oraz udziału osób biorących zasiłek dla bezrobotnych analizę zróżnicowania wewnątrzmijskiego przeprowadzono również według poszczególnych ulic.

W skali miasta średni udział bezrobocia w stosunku do ogółu jego mieszkańców w połowie lipca 1995 roku oscylował wokół 11%. Średnią wartość wskaźnika poziomu bezrobocia rejestrowano sporadycznie w północnej części miasta (ulice Niskie Brodno, Wycieczkowa, Karbowska,

Skwarna), na osiedlu Grunwald (ulica Zawiszy, Armii Ludowej), na Starym Mieście (północny fragment ulicy Przykop, Żwirki i Wigury), na osiedlu Matejki (ulice Matejki Krótka, 18 Stycznia) oraz na ulicy Piaski.

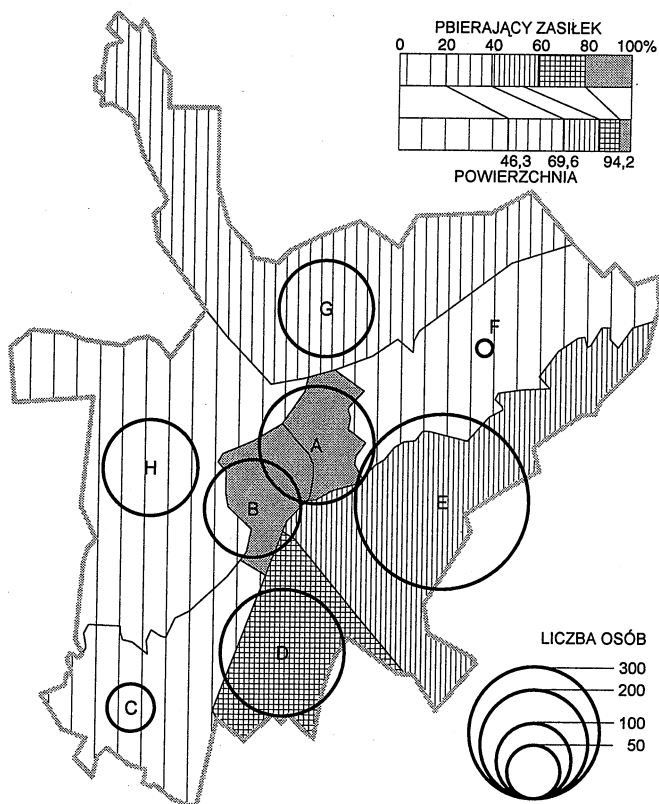
Niższe wartości od średniej wskaźnika bezrobocia występowały na osiedlu Morskie Oko, Gdynia, częściowo po wschodniej stronie osiedla Matejki oraz Chrobrego i Grunwald. Najniższe wartości tego wskaźnika bezrobocia wystąpiły wśród mieszkańców ulicy Jodłowej (4,4%), Polnej (5,5%), Królowej Jadwigi (7,9%) i in. Natomiast nie zarejestrowano większej liczby, bądź w ogóle, bezrobotnych w rejonie osiedla Michałowo i w paru przypadkach ulic o bardzo małej liczbie mieszkańców.

Rys. 4.18. Mapa koncentracji bezrobotnych na obszarze Brodnicy w lipcu 1995 r. / (diagramem kołowym pokazano liczbę bezrobotnych)

Pozostałe obszary miasta miały wśród swoich mieszkańców dużą liczbę bezrobotnych, która znacznie przekraczała wartość średnią bezrobocia obliczoną dla całego miasta. Był to szczególnie obszar Starego Miasta (ulica

Mostowa, Mazurska, Kościelna, Wodna, Kościuszki, Kamionka i in.), osiedla Ustronie (ulice Ustronie, Długa, Podgórna), osiedla Grażyny (m.in. ulica Reymonta, Akacyjowa, Cisowa, Wierzbowa), osiedla Grunwald (m.in. ulica W. Pola, Kard. S. Wyszyńskiego, Partyzantów, Wojska Polskiego, 15 Lipca) i osiedla Karbowo (ulica Karbowska, Kolejowa). Skrajnie wysokie wartości wskaźnika bezrobocia przekraczały 2–3-krotnie średni poziom bezrobocia obliczony w stosunku do ogółu mieszkańców miasta.

Rys. 4.19. Mapa koncentracji osób bezrobotnych pobierających zasiłek na obszarze Brodnicy w lipcu 1995 r. (diagramem kołowym pokazano liczbę pobierających zasiłek)

Drugim ważnym wskaźnikiem charakteryzującym poziom bezrobocia jest wielkość udziału wśród bezrobotnych osób pobierających zasiłek. Pobieranie comiesięcznego zasiłku w sposób istotny przeciwdziała, w trudnym dla wielu mieszkańców Brodnicy okresie braku zatrudnienia, szybkiej ich pauperyzacji. Spowalnia procesy zubożenia i części bezrobotnym daje

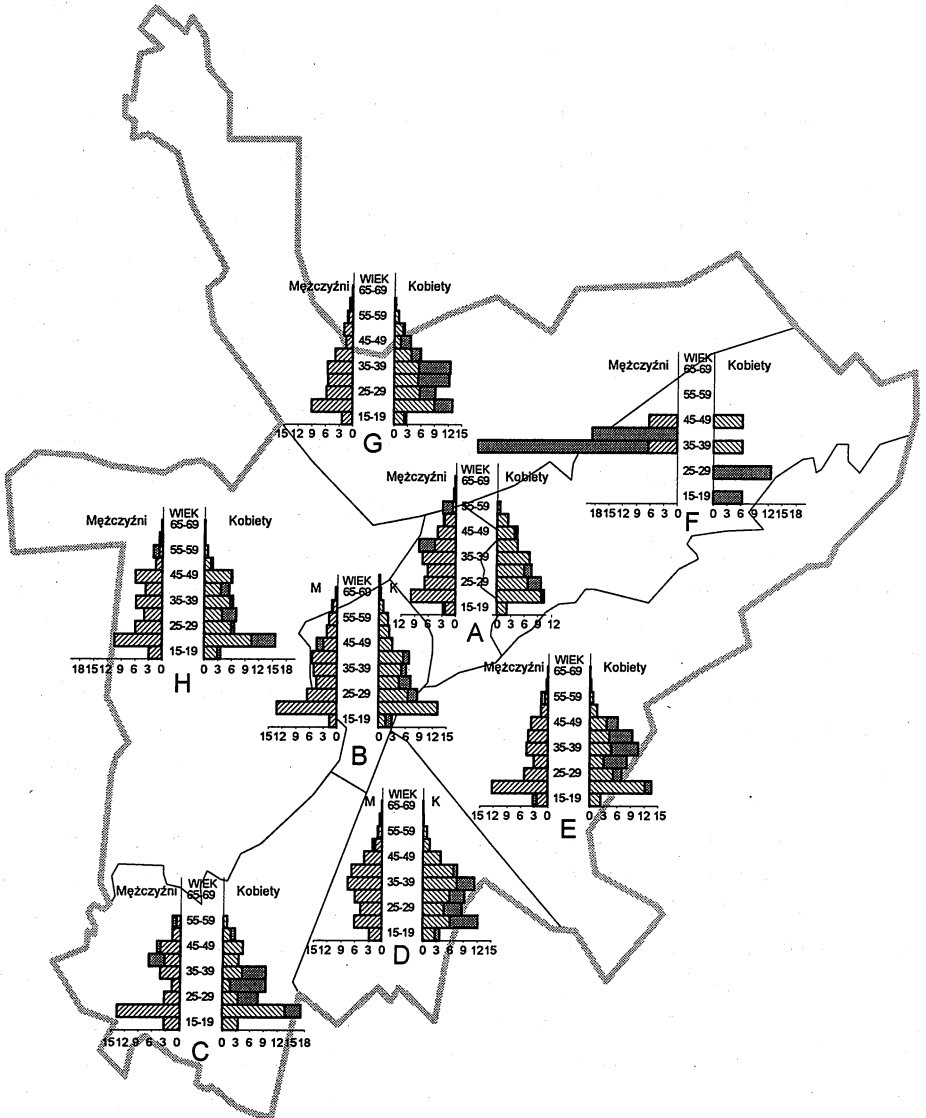
szansę przekwalifikowania się i uzyskania ponownie zatrudnienia. Zróżnicowanie wewnątrzmijskie udziału osób pobierających zasiłek wśród bezrobotnych jest duże. Średnio w skali miasta zasiłek pobierało około 47,8% bezrobotnych. Wartości średnie tego wskaźnika nie obejmowały w przestrzeni miasta zwartych obszarów lecz były rozrzucone w sposób mozaikowy na obszarze całej Brodnicy. Średni poziom udziału pobierających zasiłek dla bezrobotnych wystąpił wśród mieszkańców takich ulic jak Bataliony Chłopskie, Boczna, Ceglana, Długa, Jagiellońska, Kombatantów, Mała, Mieszka, Mostowa, Partyzantów, Skarpa, Słowackiego, Waryńskiego, Wiejska, W. Witosa.

W przestrzeni miejskiej wyraźnie wyodrębniły się osiedla, w których udział bezrobotnych mieszkańców pobierających zasiłek przekraczał wartość średnią. Były to przede wszystkim osiedla Grunwald (niemal w całości), częściowo Karbowo i Morskie Oko, Gdynia i Stare Miasto, Matejki i Chrobrego oraz w mniejszym stopniu Ustronie. Najwyższe udziały wśród bezrobotnych pobierających zasiłek mieli mieszkańcy ulicy Dworcowej, W. Jagiełły, Jodłowej, Pięknej, Półwiejskiej, Przedzamcze, Sądowej, Stokowej, Tylnej, Zamkowej, Zawiszy, Zduńskiej, Żwirowej.

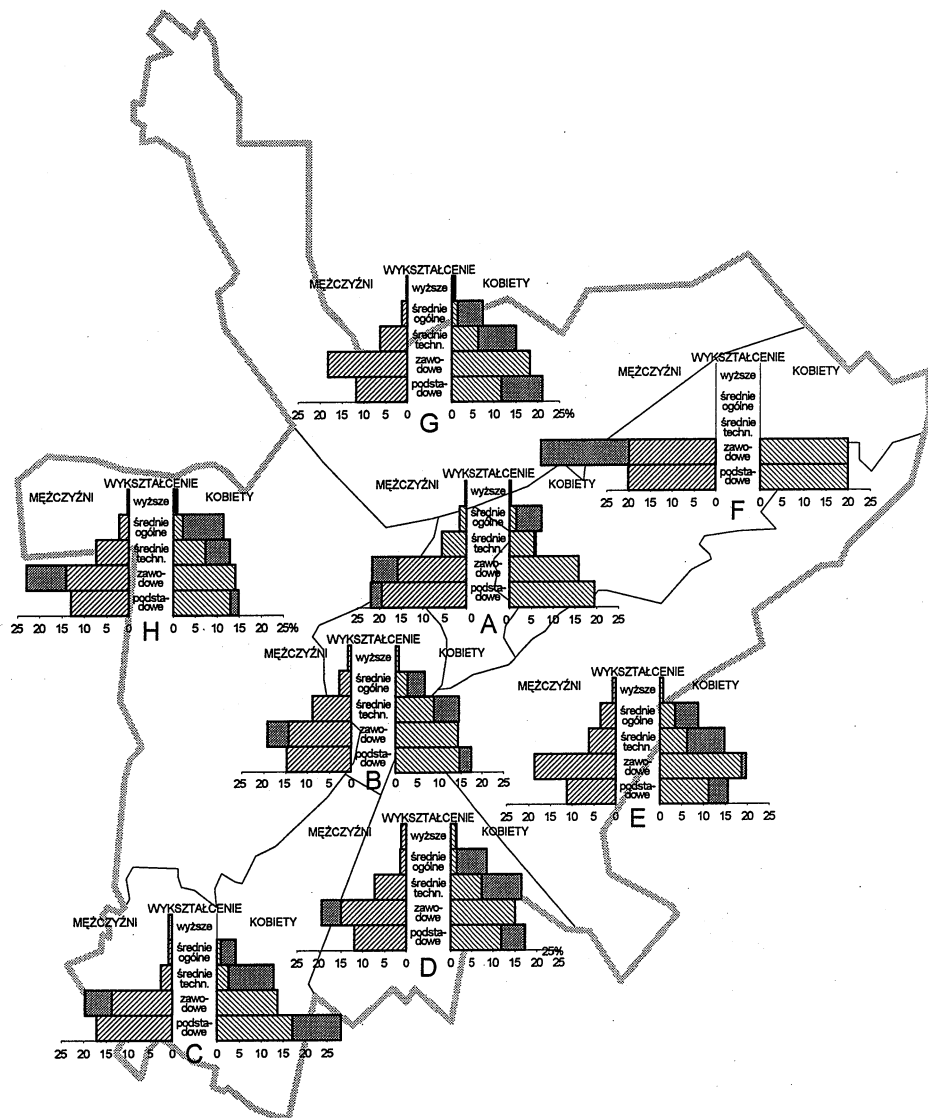
Najniższe udziały pobierających zasiłek wśród bezrobotnych występowały w przypadku mieszkańców peryferyjnych ulic, takich jak Podgórna, Nowa, Słoneczna, Grażyny, 18 Stycznia, Reymonta, Lidzbarska, Wybudowanie Michałowskie, Krańcowa, Mazurska, Piaski, Paderewskiego, Ks. Kujota, Świerkowa, Okrężna, Sikorskiego, Kolejowa, Wesoła, Karbowska, Niskie Brodno. W przypadku większości wymienionych ulic wśród ich mieszkańców również notowano ponadprzeciętne wskaźniki bezrobocia. Niskie udziały osób pobierających zasiłek przy wysokich wskaźnikach bezrobocia wskazują, że mieszkańcy tych obszarów miasta stosunkowo najdłużej pozostają bez pracy, co powoduje trudną sytuację materialną i postępujący proces ich pauperyzacji. Warto by odpowiednie służby miejskie zwróciły uwagę szczególnie na te ostatnio wymienione obszary miasta.

Rozkład zróżnicowania wewnątrzmijskiego cech społeczno-demograficznych bezrobotnych analizowano w przekroju 8 jednostek urbanistycznych. Rysunek 4.20 pokazuje zróżnicowanie wewnątrzmijskie struktury płci i wieku bezrobotnych. Niemal we wszystkich obszarach miasta relatywnie więcej jest bezrobotnych kobiet aniżeli mężczyzn. Jedynie na Starym Mieście i na osiedlu Grunwald różnice te zacierają się i obserwuje się wśród bezrobotnych względne wyrównanie udziałów obu płci. Nietypową strukturę płci ma również jednostka F, gdzie wśród bezrobotnych przeważają mężczyźni. Struktura wieku bezrobotnych jest w sposób znaczący zróżnicowana w przestrzeni miejskiej. We wszystkich jednostkach udziały bezrobotnych poniżej 20 roku życia są niewielkie i nie przekraczają 10%.

Największy udział wśród bezrobotnych mają roczniki między 20 a 50 rokiem życia, zarówno wśród kobiet jak i mężczyzn. W tym przedziale wieku obserwuje się tendencję spadku liczby bezrobotnych w miarę starzenia się populacji. Nietypową w tym zakresie jest również jednostka F, częściowo też E, G, H, po stronie bezrobotnych kobiet oraz A i C po stronie bezrobotnych mężczyzn.

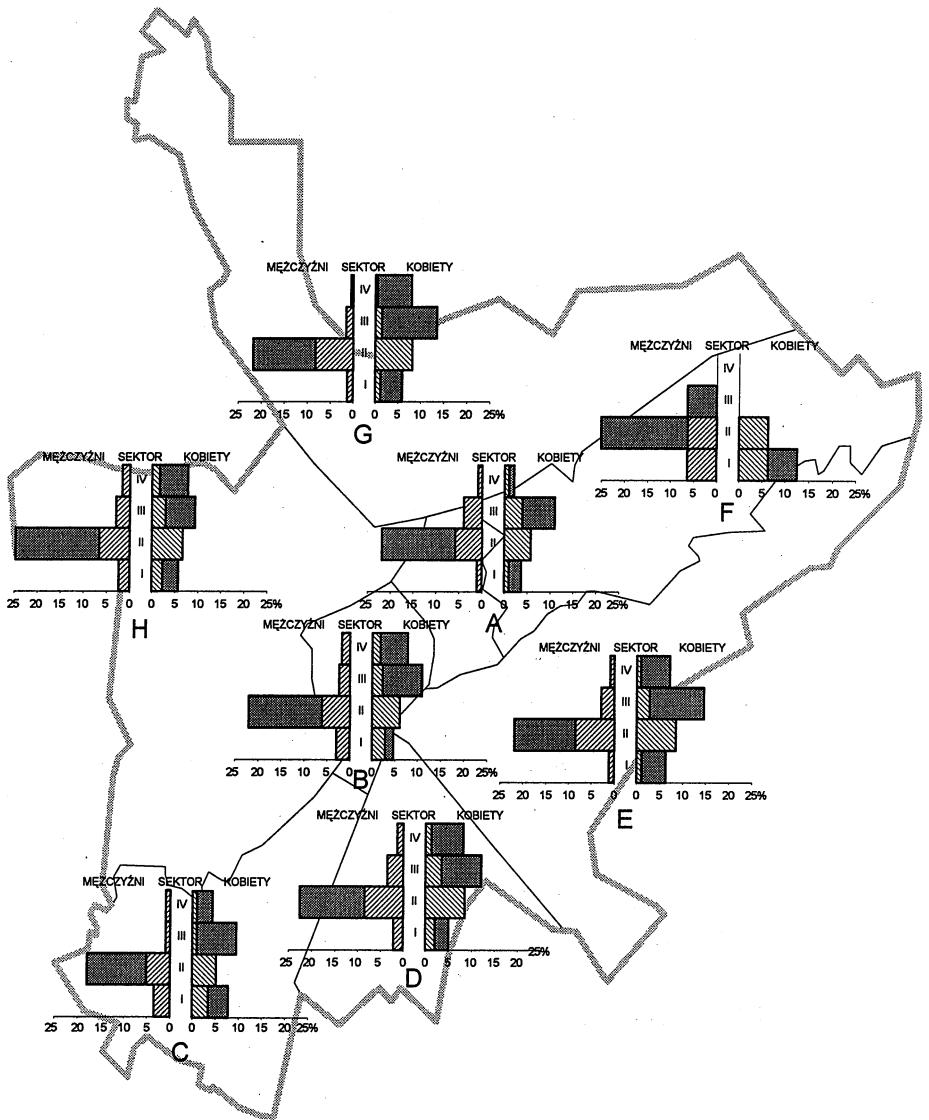

Rys. 4.20. Zróżnicowanie wewnątrzmijskie struktury płci i wieku bezrobotnych w Brodnicy (lipiec 1995)

Rys. 4.21. Zróżnicowanie wewnątrzmijskie struktury wykształcenia bezrobotnych w Brodnicy (lipiec 1995)

Na rysunku 4.21 zilustrowano zróżnicowanie wewnątrzmijskie liczby bezrobotnych uwzględniając strukturę posiadanego przez nich wykształcenia. Pomimo wyraźnie zaznaczającego się zróżnicowania wewnątrzmijskiego struktury poziomu wykształcenia bezrobotnych uwypukla się wspólna cecha: niższy poziom wykształcenia wiąże się z wyższym poziomem bezrobocia. We wszystkich jednostkach urbanistycznych najniższe bezrobocie notuje się wśród osób z wyższym wykształceniem. Obecnie są to tylko

Rys. 4.22. Zróżnicowanie wewnętrznej struktury zawodowej bezrobotnych w Brodnicy (lipiec 1995)

jednostkowe przypadki braku zatrudnienia osób z wyższym wykształceniem. Również niewielki udział w liczbie bezrobotnych mają mężczyźni ze średnim wykształceniem. Są to udziały nie przekraczające w zasadzie 10%. Dwukrotnie większy poziom bezrobocia w tej grupie wykształcenia notuje się po stronie kobiet zwłaszcza w jednostkach B, D, E i H. Na ogół wiąże się to z częstszym ukończeniem liceum ogólnokształcącego przez kobiety oraz z nasyceniem rynku pracy w Brodnicy kobietami o wykształceniu

średnim zawodowym — zwłaszcza pielęgniarskim. Najwyższe wskaźniki bezrobocia bez wyjątku we wszystkich jednostkach urbanistycznych notowano wśród osób posiadających wykształcenie zasadnicze zawodowe i podstawowe. Osoby o tym wykształceniu najbardziej dziś są dotknięte bezrobociem i to niezależnie, gdzie zamieszkują w przestrzeni miejskiej.

Posiadanie lub nie kwalifikacji zawodowych silnie różnicuje poziom bezrobocia, zwłaszcza wśród kobiet (rys. 4.22). Najczęściej bezrobotnymi, we wszystkich bez wyjątku jednostkach urbanistycznych, są osoby nie posiadające wyuczonego zawodu. Skala bezrobocia wśród mężczyzn bez zawodu jest dwukrotnie mniejsza aniżeli wśród kobiet. Drugą kategorią zawodową najczęściej pozostającą bez pracy są mężczyźni z zawodami związanymi z pracą w przemyśle i budownictwie (II sektor), a wśród kobiet z zawodami usługowymi, bardziej związanymi z usługami materialnymi (III sektor) aniżeli niematerialnymi (IV sektor). W tym zakresie zróżnicowanie wewnątrzmijskie struktury zawodowej bezrobotnych nie jest duże, co ilustruje rysunek 4.22. Wskazuje on raczej na występujące w tym zakresie ogólne prawidłowości.

Dane zestawione graficznie na rysunkach 4.18–4.22 oraz w tabeli 4.23 potwierdzają, że w przestrzeni miejskiej powiązanie potencjału demograficznego miasta, wielkości i poziomu bezrobocia oraz cech społeczno–demograficznych bezrobotnych wskazuje bardziej na ogólne prawidłowości, aniżeli na lokalne zróżnicowania. Niemniej jednak w przestrzeni miasta uwidaczniają się obszary problemowe obejmujące zwłaszcza Stare Miasto, obszary peryferyjne, głównie jednostki C, G i F oraz w mniejszym stopniu osiedli blokowych w jednostce E.

Tabela 4.23. Zróżnicowanie wewnątrzmijskie poziomu bezrobocia w Brodnicy (lipiec 1995 r.)

Jednostki urbanistyczne	Liczba mieszkańców	Liczba bezrobotnych	Liczba bezrobotnych uprawnionych do zasiłku	Liczba bezrobotnych nieuprawnionych do zasiłku	Udział bezrobotnych w liczbie mieszkańców	Udział bezrobotnych pobierających zasiłek
A	3 337	416	186	230	12,5	44,7
B	3 325	318	153	165	9,6	48,1
C	491	74	35	39	15,1	47,3
D	4 328	488	215	273	11,3	44,1
E	9 653	1 023	497	526	10,6	48,6
F	95	9	5	4	9,5	55,6
G	3 886	369	209	160	9,5	56,6
H	2 656	276	118	158	10,4	42,8
Ogółem	27 771	2 973	1 421	1 552	10,7	47,8

Źródło: Opracowano na podstawie materiałów Rejonowego Urzędu Pracy w Brodnicy.

4.7.5. Uwagi końcowe

W terminologii ekonomicznej bezrobotni to niewykorzystana nadmierna podaż zasobów pracy. W terminologii społecznej to grupa ludzi o ograniczonym horyzoncie egzystencji, ograniczonych możliwościach społecznego funkcjonowania. Bezrobocie to jedno z głównych źródeł negatywnej selekcji społecznej, depresji społecznej. Należy zauważyć, że liczne negatywne zjawiska społeczne powodowane brakiem stałych, nawet minimalnych, dochodów, w warunkach polskich nie są jeszcze w pełni obecne. Samo zjawisko braku stałego zatrudnienia, a tym samym zapewnienia stałych dochodów, istnieje w naszej rzeczywistości gospodarczej i społecznej dopiero od kilku lat. Znane nam bezrobocie na przykładach krajów Europy Zachodniej jest bezrobociem w warunkach gospodarki znajdującej się na innym etapie rozwoju, bezrobociem w społeczeństwie ogólnie zamożnym i od wielu lat z tym zjawiskiem obcującym, w społeczeństwie, które wypracowało rozmaite sposoby radzenia sobie w sytuacji pozostawania bez pracy. W skali całej gospodarki krajowej, także gospodarek lokalnych, mamy już dziś bardzo duży nadmiar rąk do pracy i jak się wydaje bardzo niewielkie możliwości oferowania im pracy.

Oficjalna statystyka pracy podaje, iż nadwyżkowe zasoby siły roboczej w mieście Brodnicy wynosiły pod koniec 1995 r. ok. 2800 osób. Nawet jeżeli przyjąć, że statystyka dość formalnie śledzi sytuację na rynku pracy, niedoszacowuje zatrudnionych w tzw. małych podmiotach gospodarczych, to liczba osób pozostająca w mieście bez pracy i tak jest bardzo duża. Nie wydaje się możliwe, aby w czasie określonym udało się stworzyć w Brodnicy te brakujące 2800–3000 miejsc pracy i to miejsc raczej predestynowanych dla kobiet, pracy nie wymagającej wyższych kwalifikacji zawodowych. Można także założyć, że bezrobotni nie wyjadą do pracy poza Brodnicę, bowiem nie tworzą się, jak dotąd, wyraźne ośrodki wzrostu gospodarczego, które będą absorbować wolną siłę roboczą z szerokiego zaplecza. Pozostaje zatem czynić w wymiarze lokalnym usilne starania, aby wzrastała podaż miejsc zatrudnienia na lokalnym rynku pracy. Przewidując bardzo powolne rozwiązanie problemu lokalnego bezrobocia w aspekcie ekonomicznym, pozostaje ono w wymiarze społecznym. Już dziś bezrobotni stanowią najliczniejszą grupę społeczną korzystającą z usług Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej. W 1994 r. 819 gospodarstw domowych osób bezrobotnych, z 1975 osobami w tych gospodarstwach, korzystało ze świadczeń ośrodka. Solidarna pomoc społeczna grupie osób bezrobotnych jest absolutnie konieczna, jeżeli prestiżu miasta nie mają pomniejszać zjawiska niepożądane, jak: żebractwo, prostytutka, zagrożenia natury kryminalnej.

5. Baza ekonomiczna Brodnicy

Podstawowym zagadnieniem leżącym u podstaw wypracowania strategii rozwojowej miasta jest konieczność zidentyfikowania podstawowych czynników społeczno-gospodarczych warunkujących jego powstanie, istnienie i rozwój (a mianowicie „od czego zależy podstawa gospodarcza Brodnicy, jej istnienie i rozwój?”). Tak postawiony problem wymaga analizy aktualnej struktury gospodarczej (funkcjonalnej) Brodnicy oraz identyfikację głównych elementów składowych opisujących wzrost gospodarczy miasta.

Poszukiwanie rozwiązania tak postawionego problemu należy oprzeć na teorii bazy ekonomicznej (K. Dziewoński 1971). Teoria ta wyjaśnia strukturę gospodarczą miasta i jego wzrost w kategoriach podziału gospodarki miejskiej na dwa składniki. Pierwszy z nich obejmuje działalności społeczno-gospodarcze podejmowane w mieście i świadczone względem świata zewnętrznego. Są to tak zwane funkcje egzogeniczne (miastotwórcze). Stanowią one podstawowy czynnik egzystencji i rozwoju miasta, jego bazę ekonomiczną oraz wyznaczają miejsce miasta w społeczno-gospodarczym i przestrzennym podziale pracy. Natomiast drugi składnik gospodarki miejskiej tworzą działalności tak zwane endogeniczne (uzupełniające) świadczone na rzecz rynku wewnętrznego. Siła gospodarcza miasta i jego wzrost uwarunkowany jest rozwojem sektora egzogenicznego, który jest funkcją krajowych i/lub międzynarodowych czynników rozwoju. Sektor egzogeniczny wyposażony jest w mnożnikowy mechanizm rozwojowy. Ma on charakter oddziaływania kaskadowego. Wytwarza impulsy rozwojowe w całej gospodarce miejskiej, w tym także w sektorze endogenicznym, co w konsekwencji powoduje wzrost liczby ludności miasta. Reasumując dotychczasowe rozważania należy podkreślić, że powstanie i rozwój miasta są zdeterminowane egzogenicznym składnikiem gospodarki miejskiej.

W toku rozwoju miasta w jego strukturze gospodarczej następuje wyraźny podział funkcji na wyspecjalizowane i standardowe. Obejmuje to zarówno sektor egzogeniczny jak i endogeniczny. Na ogół wyspecjalizowane funkcje egzogeniczne rozwijają się szybciej, zwłaszcza jeśli są nośnikami postępu technicznego, i zaczynają dominować nad funkcjami standardowymi.

Egzogeniczne funkcje wyspecjalizowane miasta zwiększają zasięg jego oddziaływania terytorialnego. Powiększają stopień otwarcia zewnętrznego jego gospodarki, co szczególnie jest charakterystyczne dla miast małych. Natomiast standardowe funkcje egzogeniczne pokrywają się z funkcjami ośrodków centralnych. Proces specjalizacji funkcjonalnej obejmuje także sektor endogeniczny, na ogół jednak w znacznie mniejszym stopniu. Wskazany tu krótko proces specjalizacji funkcjonalnej miasta nadaje mu indywidualne oblicze, pobudza potrzebę wzajemnej współpracy i wymiany z innymi miastami, zacieśniając między nimi związki społeczno-gospodarcze.

Podział funkcji egzogenicznych na wyspecjalizowane i standardowe znajduje swoje odbicie w zarządzaniu gospodarką miejską. Jednostki gospodarki o funkcjach wyspecjalizowanych zarządzane są centralnie (np. w Brodnicy głównie zakłady „Polmo”), natomiast o funkcjach standardowych terenowo (np. przemysł mięsny, handel hurtowy, szkolnictwo średnie i inne), a ich zasięg jest regionalny. Funkcje endogeniczne wykonywane są głównie przez jednostki gospodarcze zarządzane terenowo. Jednostki te działają w obrębie handlu detalicznego, gospodarki komunalnej i mieszkaniowej, ochrony zdrowia, oświaty, kultury itp. Niewielką część funkcji endogenicznych mogą także spełniać jednostki gospodarcze zarządzane centralnie, dotyczy to np. stołówek zakładowych, szkół przyzakładowych, własnych przewozów pracowniczych itp.

A zatem, w obrębie gospodarki miejskiej możemy wyróżnić trzy sektory: egzogeniczny wyspecjalizowany (gospodarka centralna), sektor egzogeniczny standardowy (gospodarka terenowa o zasięgu regionalnym) i sektor endogeniczny (gospodarka terenowa o zasięgu lokalnym oraz działalność usługowa gospodarki centralnej).

Pomiar bazy ekonomicznej Brodnicy przeprowadzono w obrębie jej granic administracyjnych. Jednostką pomiaru była wielkość zatrudnienia w sektorze egzogenicznym i endogenicznym, oparta na badaniach terenowych wszystkich zakładów i instytucji działających w Brodnicy. Ustalone podczas tych badań proporcje między towarami i usługami wytwarzanymi i sprzedawanymi na rynek lokalny i pozalokalny (poza granice miasta) odniesiono do liczby zatrudnionych. Sumując uzyskane wyniki dla wszystkich jednostek produkcyjnych i usługowych na obszarze Brodnicy uzyskano całkowitą liczbę zatrudnienia w sektorze egzogenicznym i endogenicznym. W ten sposób wykorzystano procedurę zaproponowaną przez R. Andrewsa (1954). Następnie przeprowadzono analizę wyróżnionych sektorów gospodarki miejskiej Brodnicy.

5.1. Wielkość i struktura zatrudnienia

Określenie aktualnej wielkości i struktury zatrudnienia (miejsc pracy) w Brodnicy jest zabiegiem niezmiernie skomplikowanym. Składa się na to wiele przyczyn. Między innymi ograniczenia w państwowej sprawozdawczości statystycznej, jej rozkład w zakresie statystyki regionalnej (np. oddział terenowy WUS w Toruniu z siedzibą w Brodnicy nie udostępnia nic poza materiałami publikowanymi otrzymywanymi z Torunia) oraz niektórych branż (np. brak statystyki zatrudnienia dotyczącej małych podmiotów gospodarczych). Kwerenda prowadzona w przedsiębiorstwach i instytucjach miasta nie przyniosła spodziewanych wyników i nie dostarczyła pełnych informacji o stanie zatrudnienia, bowiem tylko nieliczne prywatne podmioty gospodarcze udzieliły rzetelnych informacji o stanie zatrudnienia, natomiast pozostałe w sposób nieracjonalny utajniały liczbę zatrudnionych osób. W konsekwencji pracując na różnych, często nieporównywalnych materiałach, podjęto próbę wykonania szacunku wielkości i struktury zatrudnienia w Brodnicy w drugiej połowie lipca 1995 roku.

Tabela 5.1. Wielkość i struktura zatrudnienia w przemyśle Brodnicy w 1993 roku

Gałęzie przemysłu	Liczba zatrudnionych w osobach
Przemysł elektromaszynowy	1 098
Przemysł chemiczny	16
Przemysł mineralny	11
Przemysł drzewno-papierniczy	395
Przemysł lekki	275
Przemysł spożywczy	1 021
Pozostałe branże przemysłu	125
Ogółem	2 941

Źródło: Dane WUS w Toruniu.

W zakresie przemysłu należy sądzić, że zatrudnienie to osiąga liczbę 2941 osób. Nie wszystkie przedsiębiorstwa udzieliły w tym zakresie informacji. Te, które dostarczyły takich danych (6 przedsiębiorstw) zatrudniały w połowie 1995 roku 1887 osób. Jednak materiały z 1993 roku (tab. 5.1) wskazują, że liczba bliska 3 tys. zatrudnionych w przemyśle Brodnicy jest najbardziej prawdopodobna. Dużo więcej kłopotu sprawia oszacowanie liczby zatrudnionych w budownictwie. Informacji udzieliły zaledwie trzy przedsiębiorstwa, które w połowie 1995 roku zatrudniały 258 osób. Materiały WUS za 1992 rok podają liczbę 688 osób zatrudnionych w budownictwie.

Po 1992 roku rzeczywiście nastąpił spadek zatrudnienia w budownictwie, ale część przedsiębiorstw pozostała na rynku i utrzymała zatrudnienie. A zatem spadek nie był tak duży. Można zatem szacować to zatrudnienie w połowie 1995 roku na poziomie około 350 osób. Podobne trudności występują w ustaleniu wielkości zatrudnienia w rolnictwie. Upadek uspołecznionego sektora rolniczego spowodował ograniczenie tego zatrudnienia do 86 osób. Natomiast rolniczy sektor nieuspołeczniiony też zmniejszył zatrudnienie, ale w o wiele mniejszym stopniu. Jednak w tym zakresie kompletnie brak aktualnych danych. Spis rolny odbędzie się dopiero w 1996 roku. Według NSP z 1988 roku w rolnictwie czynnych zawodowo było 3,8% mieszkańców Brodnicy. Odpowiadało to mniej więcej liczbie 950 zatrudnionym. Należy sądzić, że liczba około 650 osób pracujących w nieuspołecznionym sektorze rolniczym jest aktualnie wielce prawdopodobna. Określenie wielkości zatrudnienia w leśnictwie nie sprawia kłopotu, a uzyskane informacje podają 32 osoby pracujące w tej branży. Podobnie jest z transportem i łącznością. Informacje uzyskane w wyniku przeprowadzonej kwerendy w lipcu 1995 roku określają to zatrudnienie na 647 osób. Pozyskane w wyniku kwerendy informacje podają zatrudnienie w gospodarce komunalnej i mieszkaniowej na 111 osób, w oświacie i wychowaniu na 501 osób, kulturze i sztuce na 26 osób, ochronie zdrowia i opiece społecznej na 573 osoby, w administracji i wymiarze sprawiedliwości na 172 osoby oraz w finansach i ubezpieczeniu na 398 osób. Sprawa ponownie się komplikuje przy oszacowaniu zatrudnienia w handlu. W tym dziale, a także rzemiośle i w pozostałych usługach wielkość zatrudnienia można próbować oszacować, wykorzystując dane o liczbie działających w tych branżach podmiotów gospodarczych. Małe podmioty gospodarcze (zatrudniające do 5 osób) w Brodnicy działają w siedmiu branżach. W przemyśle działało ich 325, budownictwie 156, transporcie 157, handlu 840, gastronomii 59, usługach materialnych 29 i w usługach niematerialnych 203. Łącznie, działających w połowie 1995 roku na terenie Brodnicy małych podmiotów gospodarczych było 1768. Te podmioty gospodarcze zostały zarejestrowane przez 2053 osoby. Zakładając, że każda osoba rejestrująca mały podmiot gospodarczy jednocześnie w nim pracuje, mamy minimalne w nich zatrudnienie na poziomie 2053 osoby. Maksymalną liczbę zatrudnienia w nich można obliczyć przy założeniu, że w każdym takim podmiocie gospodarczym pracują maksymalnie cztery osoby. Uzyskujemy wtedy zatrudnienie na poziomie 7062 osoby. Jest to wielkość raczej nierealna. Można z większym prawdopodobieństwem sądzić, że każdy z małych podmiotów gospodarczych przeciętnie zatrudnia dwie osoby. Daje to wtedy zatrudnienie 3536 osób. Ta liczba zatrudnienia wydaje się najbardziej prawdopodobna w całym tym sektorze. Przy powyższym szacunku małe podmioty gospodarcze

Tabela 5.2. Wielkość i struktura zatrudnienia w Brodnicy w latach 1970–1995

Działy gospodarki	Wielkość zatrudnienia w osobach					
	1970 ¹	1978 ¹	1983 ²	1988 ¹	1992 ³	1995 ⁴
Przemysł	2 112	2 521	2 728	2 974	3 062	2 941 ⁶
Budownictwo	635	903	846	962	688	350
Rolnictwo:						
— uspołecznione	830	967	609	947	161	86
— nieuspołecznione	—	—	9051	—	—	650
Leśnictwo	30	50	120	54	35	32
Transport i Łączność	656	1 049	1 417	1 217	829	647
Handel (uspołeczniony i nieuspołeczniony razem z gastronomią)	911	1 184	1 022	1 368	4635	840
Gospodarka komunalna i mieszkaniowa	170	280	423	475	466	111
Pozostałe działy produkcji i usług materialnych (rzemiosło przemysłowe, budowlane, transportowe i pozostałe usługi materialne)	—	71	389	52	—	1 334
Oświata i Wychowanie	469	536	641	851	767	501
Kultura i Sztuka	—	47	40	65	38	26
Ochrona zdrowia i Opieka społeczna	354	464	613	786	882	573
Kultura fizyczna, turystyka i wypoczynek	—	43	23	51	29	30
Pozostałe działy usług niematerialnych	298		71			406
Administracja Państwowa i Samorządowa, Wymiar Sprawiedliwości	229	693	120	827	391	172
Finanse i Ubezpieczenia	—		161			398
Ogółem	6 694	8 808	10 138	11 629	7 811	9 097

¹ Dane zaczerpnięto z Narodowych Spisów Powszechnych. ² Dane zaczerpnięto ze Spisu Kadrowego. ³ Dane zaczerpnięto z materiałów WUS w Toruniu. ⁴ Dane pochodzą z własnego szacunku autora przeprowadzonego w połowie 1995 roku. ⁵ Dane dotyczą handlu uspołecznionego. ⁶ Dane zaczerpnięto z materiałów WUS w Toruniu z 1993 roku.

Źródło: Zestawiono na podstawie NSP 1970, 1978, 1988, Spisu Kadrowego 1983, materiałów WUS w Toruniu i własnych szacunków.

Tabela 5.3. Wielkość i struktura zatrudnienia według trzech sektorów gospodarczych w Brodnicy w latach 1970–1995

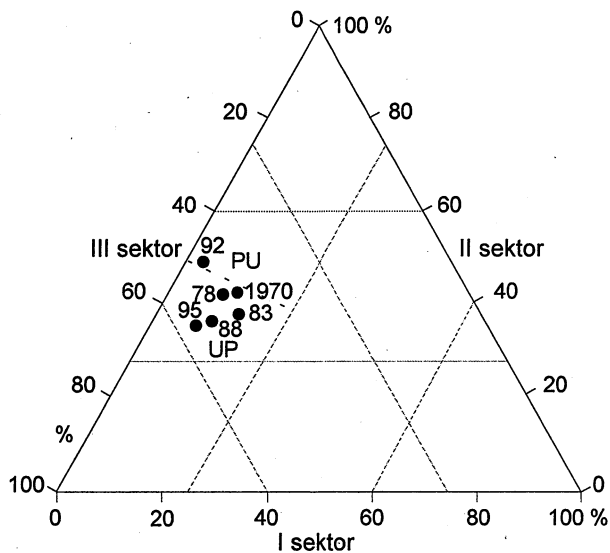
Zatrudnienie w latach	Wielkość zatrudnienia wg trzech sektorów gospodarczych			
	I	II	III	ogółem
1970 r.				
liczba osób	860	2 747	3 087	6 694
udział w %	12,8	41,0	46,2	100,0
1978 r.				
liczba osób	1 017	3 424	4 367	8 808
udział w %	11,5	38,9	49,6	100,0
1983 r.				
liczba osób	1 634	3 574	4 930	10 138
udział w %	16,1	35,2	48,7	100,0
1988 r.				
liczba osób	1 001	3 936	5 692	10 629
udział w %	9,4	37,0	53,6	100,0
1992 r.				
liczba osób	196	3 750	3 865	7 865
udział w %	2,5	48,0	49,5	100,0
1995 r.				
liczba osób	778	3 291	5 038	9 097
udział w %	8,5	36,2	55,3	100,0

Źródło: Zestawiono na podstawie danych NSP 1970, 1978, 1988, Spisu Kadrowego 1983, materiałów WUS w Toruniu i własnych szacunków.

działające w przemyśle (zarejestrowane przez 376 osób) zatrudniały 650 osób i w pozostałych branżach odpowiednio: w budownictwie (177) 312, transporcie (174) 314, handlu (977) 1680, gastronomii (72) 118, usługach materialnych (38) 58 i usługach niematerialnych (240) 406. Przeprowadzone rozważania umożliwiają oszacowanie globalnej wielkości i struktury zatrudnienia w Brodnicy w połowie 1995 roku (tab. 5.2).

W tabeli 5.2 zestawiono wielkość i strukturę zatrudnienia w latach 1970–1995. Zgromadzone w niej dane wskazują na braki i rozbieżności istniejące w oficjalnych statystykach zatrudnienia. Zatem należy podchodzić do nich ze znacznym krytycyzmem. Wszystko to utrudnia racjonalną ocenę stanu zatrudnienia w Brodnicy. Zgromadzone w tabeli 5.2 według wyróżnionych działów wielkości zatrudnienia zagregowano w trzy sektory gospodarcze (I — rolnictwo i leśnictwo, II — przemysł i budownictwo, III — usługi), co ilustruje tabela 5.3. Dane z tabeli 5.3 przeniesiono na wykres strukturalny zwany trójkątem Ossana (rys. 5.1) i określono zmienność struktury funkcjonalnej Brodnicy w latach 1970–1995. W ten sposób

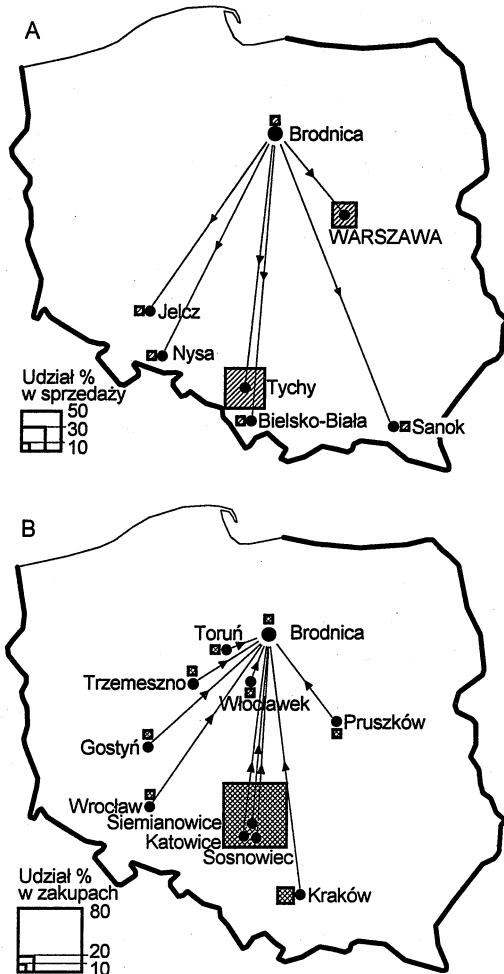
określono charakter gospodarczy miasta, który kwalifikuje Brodnicę do typu miasta usługowo–przemysłowego (jedynie dane dla 1992 roku przesuwają Brodnicę w kierunku typu miasta przemysłowo–usługowego, co należy raczej wiązać z niepełnością dostępnej statystyki). Niewielkie wahania w typie funkcjonalnym miasta w okresie 1970–1995 wskazują na poprawność oszacowanej struktury zatrudnienia w Brodnicy. To upoważnia do podjęcia próby określenia wielkości zatrudnienia w egzogenicznym sektorze wyspecjalizowanym i standardowym oraz w sektorze endogenicznym.

Rys. 5.1. Zmienność struktury funkcjonalnej Brodnicy w latach 1970–1995

5.2. Wielkość i struktura zatrudnienia w sektorze egzogenicznym

Wielkość zatrudnienia w sektorze egzogenicznym Brodnicy oszacowano na 4322 osoby, tj. 47,9% ogółu pracujących w mieście (tab. 5.4). W obrębie sektora egzogenicznego więcej zatrudnionych przypada na działalności standardowe (60% udziału w zatrudnieniu w sektorze egzogenicznym), aniżeli na wyspecjalizowane (40% zatrudnionych). Jednak w gospodarce miejskiej egzogeniczny sektor wyspecjalizowany ma znaczenie podstawowe. W Brodnicy jest on reprezentowany głównie przez zakłady przemysłu elektromaszynowego (Przedsiębiorstwo Sprzętu Motoryzacyjnego „Polmo”, gdzie 97% produkcji skierowane jest na rynek pozaregionalny) (rys. 5.2),

Rys. 5.2. Powiązania rynkowe w zakresie sprzedaży i zakupów towarowych Przedsiębiorstwa Sprzętu Motoryzacyjnego „Polmo” z Brodnicy:
A — sprzedaż (w %); B — zakupy (w %)

spożywczego (Fabryka Żelatyny, gdzie 90% produkcji sprzedaje się na pozaregionalnym rynku krajowym, Zakłady Mięsne „Polmeat” z 40% udziałem sprzedaży na rynku pozaregionalnym, Mleczarskie Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowe „Bromilk” z 65% udziałem sprzedaży na rynku ogólnopolskim), częściowo drzewno-papierniczy (Toruńskie Przedsiębiorstwo Przemysłu Drzewnego z 70% sprzedażą na rynku ogólnopolskim, czy przedsiębiorstwa „Samindruk”, „Cimir Poland” informujące o 100% sprzedaży swoich wyrobów poza regionem). Obok zakładów przemysłowych egzogeniczny sektor wyspecjalizowany wspierają niektóre przedsiębiorstwa

Tabela 5.4. Wielkość i struktura miejsc pracy w Brodnicy według sektora egzogenicznego i endogenicznego (stan w lipcu 1995 roku)

Działy gospodarki	Sektor		
	Egzogeniczny		Endo- geniczny
	wyspecja- lizowany	standar- dowy	
Przemysł i Budownictwo	1 681	976	574
Rolnictwo (uspołecznione i nieuspołecz- nione) i Leśnictwo	–	32	746
Transport i Łączność	–	155	492
Handel (uspołeczniony i nieuspołecz- niony razem z gastronomią)	50	306	534
Gospodarka komunalna	–	–	95
Gospodarka mieszkaniowa	–	–	16
Pozostałe działy produkcji i usług material- nych (rzemiosło przemysłowe, budownictwo, usługi transportowe i pozostałe usługi ma- terialne)	–	487	847
Oświata i Wychowanie	–	70	431
Kultura i Sztuka	–	10	16
Ochrona zdrowia i Opieka społeczna	–	209	364
Kultura fizyczna, turystyka i sport	12	10	8
Pozostałe działy usług niematerialnych	–	148	258
Administracja Państwowa i Samorządowa, Wymiar Sprawiedliwości	–	63	109
Finanse i Ubezpieczenia	–	145	253
Ogółem	1 743	2 611	4 743

Źródło: Zestawiono na podstawie kwerendy terenowej i własnych szacunków.

budowlane (jak Przedsiębiorstwo Budowlano–Montażowe „Kamał” lokujące 94% wartości swoich usług poza regionem, czy Przedsiębiorstwo Drogowo–Budowlane lokujące poza regionem 20% sprzedanych usług), handlowe i turystyczne. W stosunku do przemysłu mają one jednak charakter marginalny w egzogenicznym sektorze wyspecjalizowanym. W chwili obecnej sektor ten odgrywa podstawową rolę na rynku pracy w Brodnicy. Utrzymuje on bowiem ustabilizowany poziom zatrudnienia i poprzez to wpływa stabilizująco na dochody indywidualne znaczącej części społeczeństwa Brodnicy, skutecznie przeciwdziałając nadmiernym i skokowym wahaniom obrotów na rynku lokalnym. W obecnej strukturze dalszy rozwój tego segmentu egzogenicznego sektora wyspecjalizowanego nie wydaje się możliwy. Jedynie zakłady „Polmo” mogą uzyskać silne bodźce wzrostowe z chwilą rozwoju produkcji samochodów przez obcy kapitał w Polsce, o ile będą

w stanie zagwarantować sobie odpowiednio znaczącą rolę kooperanta. Dalsze wzmocnienie tego sektora może odbyć się poprzez nieduże zakłady działające na pograniczu przemysłu i usług materialnych, nieszkodliwe ekologicznie i nieźle płacące pracownikom, ale o mniejszej gwarancji stabilizacji na rynku pracy. Przyciągnięcie wielkiego inwestora przemysłowego działającego w sferze „czystych” przemysłów winno być strategicznym celem władz lokalnych. Tylko taka inwestycja może poprzez swoje oddziaływanie mnożnikowe uruchomić nowy ilościowo i jakościowo wzrost gospodarczy miasta. Takiego znaczenia nie należy przypisywać turystyce, która w Brodnicy może rozwijać się opierając się na centralnych funkcjach standardowych, co oznacza, że może ona uruchomić jedynie procesy wzrostu o mniejszej skali. Należy zatem dążyć do wzmocnienia w gospodarce miasta sektora egzogenicznego wyspecjalizowanego poprzez wielokierunkowe działania, a mianowicie stwarzając wokół niego sprzyjający „klimat” intelektualny, podejmować lokalne inicjatywy go wspierające, przygotowywać elastyczny i o odpowiednim poziomie kwalifikacji ogólny rynek pracy, a nade wszystko poszukiwać odpowiednich inwestorów.

Większe znaczenie w zatrudnieniu w sektorze egzogenicznym mają działalności standardowe, które obejmują część przemysłu i budownictwa (nieco ponad 1/3 zatrudnienia w egzogenicznym sektorze standardowym) oraz sferę usługową regionu (tab. 5.5), w której z kolei dominują usługi materialne (również nieco ponad 1/3 zatrudnienia w egzogenicznym sektorze standardowym). Udział usług niematerialnych w zatrudnieniu sięga około 1/4 ogółu pracujących w tym sektorze. Szacunek wielkości zatrudnienia w egzogenicznym sektorze standardowym oparto w przemyśle i budownictwie na wielkości udziału sprzedaży kierowanej w region Brodnicy, a w usługach na udziale klientów pochodzących z regionu Brodnicy w stosunku do ogółu klientów (udział ten w szkolnictwie średnim, ochronie zdrowia, finansach i ubezpieczeniu kształtował się na poziomie około 36,5%). Dalszego wzmocnienia tego sektora należy oczekiwać w zakresie szkolnictwa i kształcenia pomaturalnego, turystyki, administracji, zwłaszcza samorządowej, jeśli zostaną powołane powiaty, oraz w poszerzeniu oferty pozostałych usług niematerialnych łącznie z działalnością finansową i ubezpieczeniową. Szczególnej uwagi wymaga wzmocnienie sektora turystycznego, który winien przejąć rolę węzła rozrządowego, kulturalno-rozrywkowego i tranzytowego w stosunku do kształtowanego w zapleczu Brodnicy regionu turystycznego. Wydaje się, że w przyszłości rozwojowymi działalnościami w obrębie funkcji standardowych jest kształcenie oraz stworzenie z miasta prężnego ośrodka centralnego obsługującego w zakresie kulturalno-rozrywkowym turystów wypoczywających w zapleczu (regionie) Brodnicy. Oczywiście utrzymanie, modernizacja i stopniowy rozwój egzogenicznego sektora

standardowego w pozostałych działalnościach usługowych materialnych i niematerialnych jest niezbędne, i zarówno dziś jak i w przyszłości będzie to podstawą funkcjonowania miasta. Funkcjonowanie gospodarki Brodnicy było zawsze, jest dziś i nadal będzie uzależnione od jej zaplecza.

Tabela 5.5. Wielkość i struktura miejsc pracy w Brodnicy według sektora gospodarczego i funkcjonalnego (stan w lipcu 1995 r.)

Sektor gospodarczy	Sektor funkcjonalny		
	egzogeniczny		endogeniczny
	wyspecjalizowany	standardowy	
I	–	32	746
II	1 681	976	574
III	62	1 603	3 423
Ogółem	1 743	2 611	4 743

Źródło: Zestawiono na podstawie kwerendy terenowej i własnych szacunków.

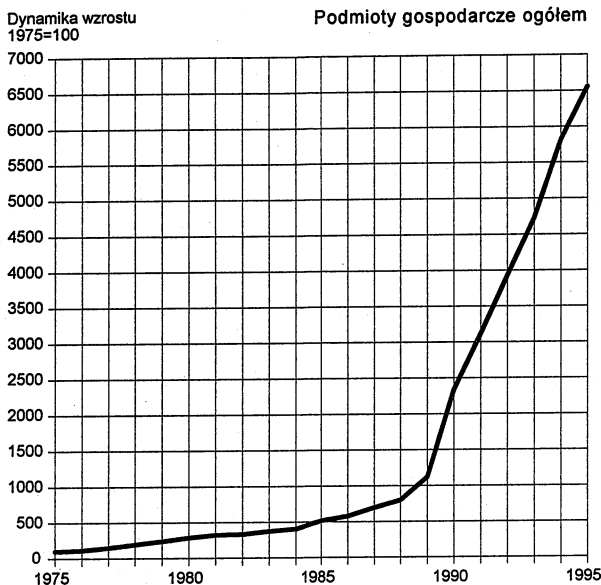
Uzyskane wyniki w zakresie wielkości i struktury zatrudnienia egzogenicznego dla Brodnicy wymagają odniesienia do innych miast. W badaniach zachodnich (M. Jerczyński 1973) opartych głównie na metodach pośrednich udziały sektora egzogenicznego wahały się przy wykorzystaniu metody najmniejszych zapotrzebowań w przedziale 52,1–70,8%, a przy sporadycznie stosowanej metodzie nadwyżki pracowników w granicach 18,3–33,5%. Badania wykonane tymi metodami w Polsce określają udział sektora egzogenicznego na poziomie 21,7–37,0%, metodą najmniejszych zapotrzebowań 24,3–37,7% (dla Zielonej Góry 51,3%, S. Kozłowski 1977), a nadwyżki pracowników 23,2–27,2% (M. Jerczyński 1973). Wydaje się, że uzyskane wyniki metodą szacunku i pomiaru bezpośredniego udziału sektora egzogenicznego w Brodnicy na poziomie 47,9% trudno porównywać z przedstawionymi wyżej wielkościami dla innych miast Polski i świata. Dodatkowo jeszcze sprawę komplikuje fakt, że podstawą odniesienia są prace posługujące się danymi z lat sześćdziesiątych. Metodę bezpośredniego pomiaru dla analizy bazy ekonomicznej Zielonej Góry w 1970 roku wykorzystał S. Kozłowski (1977) i uzyskał udział sektora egzogenicznego na poziomie 63,8% (w poszczególnych działach odsetki te wynosiły: przemysł 91,2%, budownictwo 44,8%, rolnictwo 92,6%, leśnictwo 100%, transport i łączność 34,2%, obrót towarowy 52,5%, gospodarka komunalna i mieszkaniowa 14%, oświata, nauka i kultura 48,5%, ochrona zdrowia 51,9%, instytucje finansowe 44,5%, administracja 70%, organizacje społeczno-polityczne 50,7% i pozostałe 60,4%). Baza ekonomiczna w sektorze egzogenicznym

była nieporównywalnie silniejsza w Zielonej Górze niż w Brodnicy. Zatem udział tego sektora w Zielonej Górze był wyższy. Stąd oba miasta trudno porównywać. Pomimo wskazanych trudności w prostym porównywaniu znaczenia sektora egzogenicznego można wnosić jednak na podstawie przeprowadzonych badań, że sektor ten w Brodnicy jest już wystarczająco silny, by nadal generować mnożnikowe impulsy rozwojowe, a przy jego wzmocnieniu efekty mnożnikowe ulegną zwielokrotnieniu.

5.3. Wielkość i struktura zatrudnienia w sektorze endogenicznym

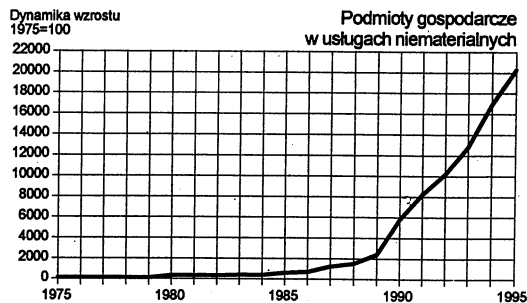
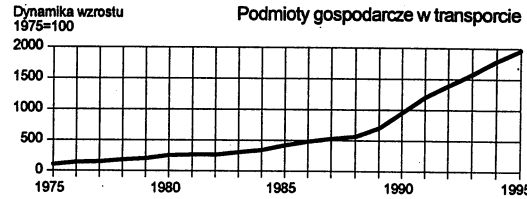
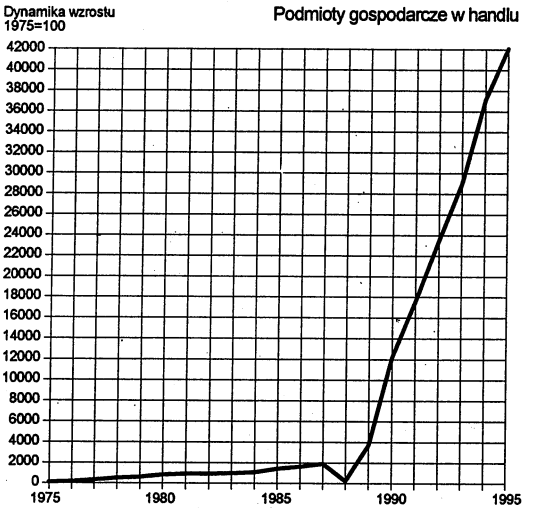
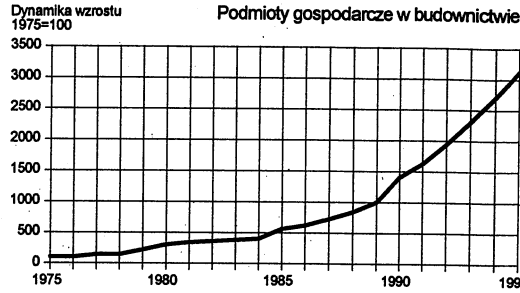
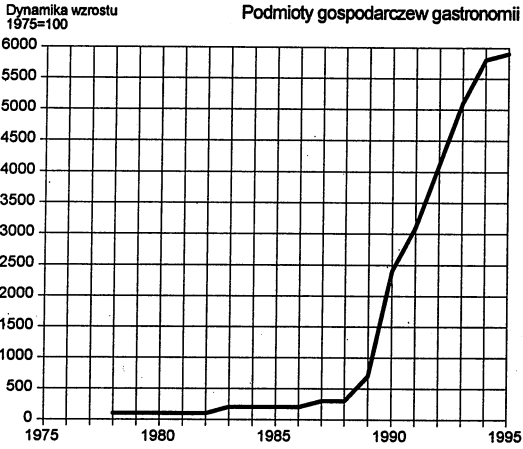
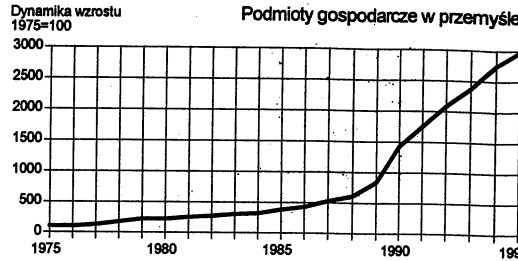
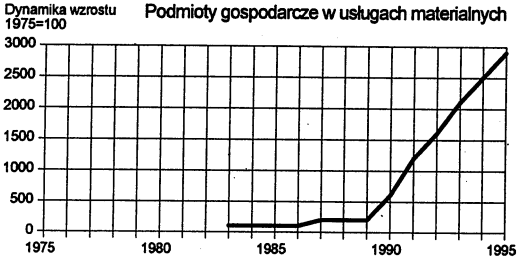
Udział sektora endogenicznego w gospodarce Brodnicy wynosi 52,1%. W świetle dotychczasowych badań światowych i krajowych wydaje się on przeszacowany. Miasta tej wielkości co Brodnica są raczej silnymi ośrodkami wymiany i produkcji towarowej oraz centrami usługowymi dla najbliższego zaplecza, a ograniczenia dla rozwoju sektora endogenicznego stwarza mała liczba ich mieszkańców. Tymczasem w przypadku Brodnicy sektor ten jest silniejszy pod względem wielkości zatrudnienia aniżeli egzogeniczny. Z faktu tego wynikają dwa przeciwstawne wnioski. Przeszacowanie tego sektora jest wynikiem błędu spowodowanego niepełnymi i niepewnymi danymi statystycznymi lub zostało spowodowane zachodzącymi zmianami systemu gospodarczego kraju (na co wskazują ewentualne nadwyżki zatrudnienia w tym sektorze), które obecnie warunkują dobre zaopatrzenie w produkty i usługi mieszkańców Brodnicy, a w przyszłości łatwo mogą zostać uruchomione na rzecz regionu. Autorom wydaje się, że ten drugi wniosek jest bliższy rzeczywistości.

Zatrudnienie w sektorze endogenicznym Brodnicy jest najwyższe w usługach. Stanowi ono 72,2% zatrudnienia tego sektora (tab. 5.5). W usługach materialnych zatrudnionych jest 31,5%, a w niematerialnych 40,7%. Marginalne udziały w zatrudnieniu endogenicznym ma przemysł i budownictwo — 12,1% oraz rolnictwo i leśnictwo — 15,7%. Ten sektor, poza usługami „budżetowymi”, komunalnymi i rolnictwem nieuspołecznionym oraz dużymi przedsiębiorstwami tylko w niewielkim procencie kierującymi swe towary i usługi na rynek miejski Brodnicy, charakteryzuje się niską stabilnością zatrudnienia. Ma on jednak dziś największą siłę w kreowaniu nowych miejsc pracy, przyczyniając się do utrzymania aktywności zawodowej wielu mieszkańców Brodnicy. Jego uosobieniem w Brodnicy są dziś tak zwane małe podmioty gospodarcze działające w sferze przemysłu, budownictwa, transportu, handlu, gastronomii, usług materialnych i niematerialnych. Analiza dynamiki rozwoju tych podmiotów gospodarczych w latach

Rys. 5.3. Dynamika wzrostu liczby małych podmiotów gospodarczych w Brodnicy w latach 1975–1995

1975–1995 wskazuje, że znajdują się one w fazie intensywnego wzrostu (rys. 5.3). Rysunek (rys. 5.3) obrazujący dynamikę wzrostu wszystkich małych podmiotów gospodarczych ogółem uzasadnia hipotezę, że ten sektor gospodarczy nadal jest w fazie przyspieszonego rozwoju i wydaje się, że w najbliższej przyszłości nie zostanie przyhamowany. Można zatem wnioskować, że lokalny rynek daleki jest od nasycenia tymi podmiotami gospodarczymi. Oczywiście sytuacja nieco się różnicuje w przypadku poszczególnych sfer działalności gospodarczej. W najbliższej przyszłości w usługach materialnych i niematerialnych, budownictwie, handlu i najprawdopodobniej gastronomii rynek lokalny daleki jest od nasycenia. Jednak w przemyśle i transporcie krzywe obrazujące dynamikę wzrostu (rys. 5.4) wskazują, że w przyszłości należy oczekiwać pojawienia się fazy progresywnego (wygasającego) wzrostu, co wskazuje na stosunkowo szybkie nasycenie lokalnego rynku tymi podmiotami gospodarczymi. A więc małe podmioty gospodarcze podejmujące działalność w tych sferach spotykać się będą z największą konkurencją, a ich przetrwanie na rynku będzie wymagać najwięcej wysiłku. W zakładaniu małych podmiotów gospodarczych większą aktywność wykazują mężczyźni, którzy stanowią 71% ogółu rejestrujących te podmioty gospodarcze. Na kobiety przypada pozostałe 29%. Oczywiście jest to zróżnicowane w poszczególnych branżach. Największy udział mają kobiety w zakładaniu małych podmiotów gospodarczych w gastronomii 43,1%,

Rys. 5.4. Dynamika wzrostu liczby małych podmiotów gospodarczych w poszczególnych branżach w Brodnicy w latach 1975–1995

handlu 37,3% i usługach niematerialnych 37,1%. Choć w wszystkich pozostałych branżach gospodarczych są one obecne, to ich udział jest już o wiele niższy (5,7–23,7%). Natomiast mężczyźni najczęściej zakładają drobne firmy w budownictwie 94,3%, transporcie 89,6%, przemyśle 80,3% i usługach materialnych 76,3%. W pozostałych branżach ich udział jest mniejszy (56,9–62,9%). Najczęściej rejestrowane są podmioty gospodarcze, w których zgłasza się 1–5 działalności. Stanowią one 87,6% wszystkich rejestrowanych podmiotów. W tym zakresie różnicowanie pomiędzy branżami jest nieduże. Natomiast po 1990 roku wręcz upowszechnił się zwyczaj rejestrowania w obrębie jednego podmiotu wielu działalności gospodarczych.

Tabela 5.6. Struktura działowo-branżowa rejestrowanych podmiotów gospodarczych w Brodnicy w latach 1989–1995 (w %)

Wyszczególnienie	Lata						
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Przemysł	36,0	26,9	23,5	21,6	20,8	20,0	19,0
Budownictwo	18,2	11,0	9,1	8,8	8,4	8,2	8,4
Transport	22,5	12,8	10,8	9,2	8,5	8,0	7,8
Handel	16,9	41,6	48,0	50,5	51,9	53,3	53,5
Gastronomia	2,5	2,9	3,0	3,3	3,4	3,2	3,3
Usługi materialne	0,4	0,4	0,5	0,7	0,8	0,9	0,9
Usługi niematerialne	3,5	4,3	5,1	5,9	6,2	6,4	7,1
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: Zestawiono na podstawie materiałów Urzędu Miasta Brodnicy.

W strukturze branżowej rejestrowanych w Brodnicy podmiotów gospodarczych w latach 1989–1995 zachodzą wyraźne zmiany (tab. 5.6). Systematycznie maleje udział rejestrowanych podmiotów gospodarczych w przemyśle (o 17%), budownictwie (o 9,8%) i transporcie (o 14,7%), natomiast wzrasta w handlu (o 36,6%), gastronomii (o 0,8%), usługach materialnych (o 0,5%) i niematerialnych (o 3,6%). Zachodzące obecnie w gospodarce Brodnicy zmiany ilościowe i strukturalne są uwarunkowane ogólnokrajowymi procesami transformacji społeczno-ustrojowej i gospodarczej.

5.4. Wnioski

Aktualnie baza ekonomiczna Brodnicy mierzona wielkością i strukturą zatrudnienia (miejsc pracy) jest znacząca co do wielkości (liczba miejsc pracy może obsłużyć blisko 40% jego mieszkańców) i w miarę zróżnicowana

co do struktury. Brodnica swoją egzystencję opiera na zyskach pochodzących z obsługi regionu (swojego naturalnego zaplecza) oraz z pracy paru przedsiębiorstw kluczowych. Ta podstawa gospodarczej egzystencji miasta jest wystarczająco silna i trwała, by utrzymać je w przyszłości. Miasto dysponuje znaczącymi rezerwami pracy, które utrzymuje częściowo w sektorze endogenicznym oraz w postaci bezrobocia (około 5 tys. osób w lipcu 1995 roku) i przy sprzyjających okolicznościach może rezerwy te uruchomić w działalnościach egzogenicznych. W tym zakresie najprostsza droga wiedzie poprzez uruchamianie małych podmiotów gospodarczych nastawionych jednak głównie na rynek pozamiejski. Lokowanie w Brodnicy drobnych zakładów reprezentujących czyste ekologicznie przemysły i usługi materialne wymaga mniejszych nakładów kapitałowych na inwestycje i łatwiej je pozyskać. Tego typu przedsiębiorców przyciągają różne ułatwienia podatkowe i inwestycyjne, ale głównie młody, na wysokim poziomie intelektualnym, tani i łatwo dostępny pracownik. Wydaje się, że Brodnica dziś i w przyszłości te warunki będzie spełniać. Ma niezłe rozwinięte szkolnictwo średnie, które należy nadal rozwijać i jednocześnie wzmocnić kształceniem pomaturalnym oraz podjąć wysiłek dostosowania jego struktury do przyszłych potrzeb. Ponieważ potrzeby te dziś trudno określić, ciężar kształcenia powinien w szerszym zakresie uwzględniać ogólny rozwój intelektualny młodzieży przy jednocześnie bardzo zróżnicowanych profilach zawodowych (licea zawodowe, w których są profilowane zawodowo klasy, np. w jednym roku pielęgnarska, w następnym turystyczna czy gastronomiczna itp.). Takie kształcenie stwarza niezwykle elastyczny rynek pracy. Na takiego też pracownika nastawione są potem małe podmioty gospodarcze, których działalność produkcyjna jest często efemeryczna. Na względną obfitość takich pracowników w pierwszej fazie rozruchu nastawiony jest też duży inwestor. Pozyskanie dla Brodnicy takiego inwestora jest dziś koniecznością. Powiększa i stabilizuje on bowiem lokalny rynek miejsc pracy. Tylko taka inwestycja może wzbudzić wystarczająco silne impulsy rozwojowe o charakterze mnożnikowym.

Brodnica więcej uwagi musi poświęcić najbliższemu regionowi. Mocna pozycja w regionie, to jednocześnie większy i bardziej zróżnicowany rynek regionalny stymulujący z kolei rozwój miasta. Generalnie należy go upatrywać w sferze usług, zwłaszcza w szkolnictwie średnim i pomaturalnym, służbie zdrowia — zwłaszcza po wprowadzeniu do niej na szerszą skalę mechanizmów rynkowych, obsłudze finansowej, kulturze i handlu. Głównie ta sfera usług może wzmocnić gospodarczą pozycję Brodnicy w regionie i podjąć skuteczniejszą konkurencję o klienta z pobliskimi ośrodkami centralnymi, zwłaszcza z Hławą i Działdowem, o pozycję centrum subregionalnego w tym dość słabo zurbanizowanym obszarze. W sferze egzo-

genicznych funkcji standardowych Brodnica ma do wykorzystania wielką szansę, którą stwarza współcześnie turystyka. Miasto powinno wykorzystać rolę naturalnego pośrednika, jaką stwarza mu jego położenie geograficzne pomiędzy wielkimi krajowymi i zagranicznymi rynkami popytu turystycznego a własnym regionem i regionami turystycznymi północno-wschodniej Polski. W tym zakresie należy podjąć działania promocyjne, inwestycyjne i koordynujące. Najważniejszym czynnikiem promocyjnym miasta jest festiwal muzyczny. To głównie dzięki niemu Brodnica (sama nazwa miasta) znana jest powszechnie w Polsce. Ta impreza ogólnopolska, niezależnie od innych lokalnych, wymaga szczególnego zrozumienia i nieporównywalnie szerszego wykorzystania jej w promocji miasta i regionu. Inwestycje są niezbędne, zwłaszcza w sferze kulturalno-rozrywkowej. Miasto, głównie latem, winno stać się centrum rozrywki dla turystów tranzytowych i wypoczywających w jego najbliższym regionie. W tym zakresie wystarczy działalność małych i średnich podmiotów gospodarczych, których pracę należy koordynować, np. poprzez lokalną izbę turystyki. Z tym również wiążą się prace porządkowe i upiększające na terenie miasta, zwłaszcza w zakresie czystości i bezpieczeństwa. Natomiast od społeczności lokalnej wymagają dobrze pojętej uprzejmości i gościnności.

6. Turystyka jako czynnik rozwoju społeczno-ekonomicznego Brodnicy

Współcześnie turystyka staje się jedną z najważniejszych branż działalności gospodarczej przynoszącej poważne wpływy finansowe. Wielu regionom w Polsce, zwłaszcza słabiej rozwiniętym, może ona dać szansę uruchomienia procesów rozwoju społeczno-ekonomicznego. W związku z tym pojawiają się pytania, czy małe miasta i wykształcone wokół nich regiony mogą, a jeśli tak, to w jakim zakresie, wykorzystać turystykę dla celów integracyjnych i rozwojowych oraz jaką wiedzę i działania winni posiadać i podejmować ich mieszkańcy i lokalne elity, by przyciągnąć ruch turystyczny? Prezentowany rozdział podejmuje próbę poszukiwania odpowiedzi na te pytania, niezwykle dziś aktualne i istotne nie tylko dla Brodnicy, ale i dla wielu innych małych miast, na przykładzie badań przeprowadzonych w lecie 1995 roku w Brodnicy.

Istotnym czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego Brodnicy może być turystyka. Od pewnego czasu miasto jest znane w Polsce jako ośrodek festiwalowy (festiwal muzyki bluesowej) i turystyczny. Na podstawie dotychczasowych tradycji w tym zakresie Brodnica powinna podjąć trud wykreowania nowoczesnego produktu turystycznego i rozpocząć jego promocję. W tej części opracowania zidentyfikowano i przeprowadzono analizę elementów składowych produktu turystycznego Brodnicy, jego ocenę przez mieszkańców miasta i przybywających do niego gości oraz podjęto próbę zidentyfikowania aktualnej wielkości i struktury popytu turystycznego występującego na produkt turystyczny Brodnicy.

6.1. Produkt turystyczny

Na produkt turystyczny Brodnicy składają się warunki przyrodnicze, w jakich położone jest miasto i jego region, przeszłość historyczna uzewnętrzniająca się w układzie urbanistycznym, zabytkach architektury i tradycjach oraz aktualny stan infrastruktury w postaci zagospodarowania turystycznego oraz imprez kulturalno-turystycznych.

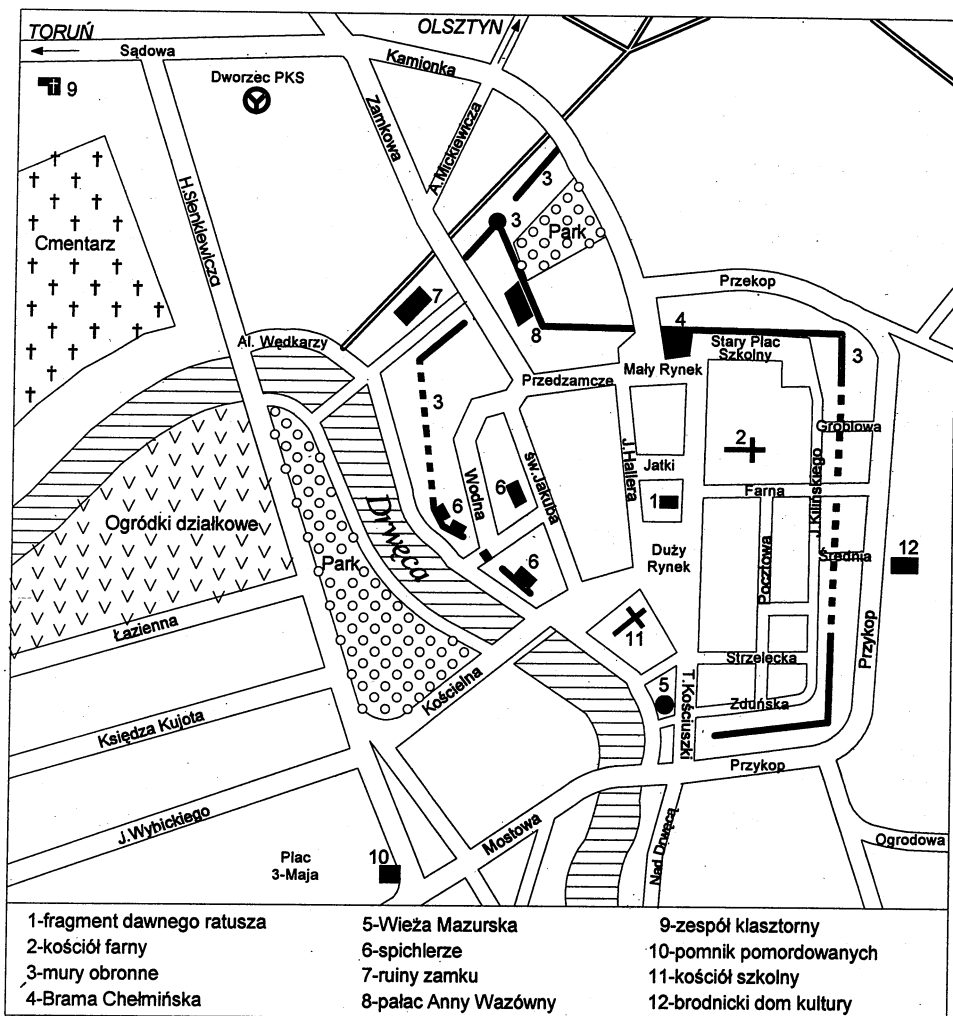
6.1.1. Warunki przyrodnicze

Brodnica położona jest w dolinie Drwęcy, w pobliżu dawnej przeprawy przez tę rzekę. Dolina Drwęcy ma tu wyraźny charakter pradoliny, którą odprowadzane były wody roztopowe lodowca fazy pomorskiej. Dziś Drwęca należy do jednej z najczystszych rzek Polski. Stanowi największy w kraju ichtiologiczny rezerwat przyrody. Żyją w niej łososie, trocie, pstragi, certy oraz bardzo już rzadkie minogi rzeczne. Drwęca przecina wzdłuż Pojezierze Chełmińsko–Dobrzyńskie. Krajobraz Pojezierza ukształtowało ostatnie zlodowacenie. Występują tu piękne jeziora rynnowe, ozy, kemy i drumliny. Na północ, północny zachód i północny wschód od Brodnicy rozciągają się Pojezierza Chełmińskie i Brodnickie oraz Garb Lubawski. W krajobrazie występują tu liczne wzniesienia morenowe, sięgające około 150 m n.p.m. i kulminujące w obrębie Garbu Lubawskiego (Góra Dylewska 312 m n.p.m.), gdzie w centralnej jego części znajduje się słynne pole bitwy pod Grunwaldem, oraz jeziora. Szczególne zgrupowanie jezior polodowcowych (w postaci trzech równoległych rynien o przebiegu południkowym) występuje na niewielkim obszarowo (561 km²) Pojezierzu Brodnickim, które obecnie w części objęte jest ochroną krajobrazową w postaci Brodnickiego Parku Krajobrazowego. Na południe od Brodnicy rozciąga się Pojezierze Dobrzyńskie wyniesione do około 150 m n.p.m., silnie pagórkowate, z ciekawym krajobrazem drumlinowym w okolicy Zbójna, wałami ozów i niewielką liczbą jezior (w jego części wschodniej utworzono Górznieńsko–Lidzbarski Park Krajobrazowy) oraz Równina Urszulewska będąca zewnętrznym sandrem ostatniego zlodowacenia, dziś urozmaicona torfowiskami i nielicznymi jeziorami będącymi pozostałością po wytopionych bryłach martwego lodu. Pojezierze Chełmińsko–Dobrzyńskie jest na ogół krainą rolniczą, ze znacznym udziałem lasów, niezbyt gęsto zaludnioną. W obrębie parków krajobrazowych (Brodnickiego i Górznieńsko–Lidzbarskiego) i ich otulin wraz z Drwęcą występują dobre warunki dla uprawiania turystyki o charakterze pobytowym, specjalistycznym (żeglarstwo, kajakarstwo) oraz wycieczkowo–krajoznawczym. Dla tych form turystyki możliwych do uprawiania w zapleczu Brodnicy miasto stanowi doskonały punkt tranzytowo–rozrządowy. W granicach samego miasta znajduje się nieźle zagospodarowany fragment jeziora Niskie Brodno, które umożliwi również w jego granicach administracyjnych wypoczynkową turystykę przyrodną.

6.1.2. Walory historyczne

Brodnica jest starym, średniowiecznym miastem. Na jego powstanie i rozwój przemożny wpływ wywarli Krzyżacy. Założono je na starym pograniczu

mazowiecko-pruskim. Ten charakter pograniczny miało miasto przez większą część swojej historii: w całym okresie rządów krzyżackich, pruskich i polskich w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Tylko w okresach silnego Państwa Polskiego Brodnica zatracala charakter miasta pogranicznego i „wchodziła do wnętrza terytorialnego” organizmu państwowego. Wczesne lokowanie miasta, jego funkcje administracyjne (siedziba komturii, starostwa, rejencji i powiatu) i gospodarcze oraz położenie geograficzno-polityczne ukształtowały jego ciekawą urbanistykę i architekturę, zwłaszcza w obrębie Starego Miasta, która przetrwała częściowo do dziś i stanowi niekiedy atrakcję turystyczną (rys. 6.1).

Rys. 6.1. Turystyczne walory antropogeniczne Brodnicy

Średniowieczny układ urbanistyczny. Lokacja Brodnicy nastąpiła w końcu XIII wieku na prawie chełmińskim. Układ przestrzenny miasta został skryształizowany w połowie XIV wieku. Plan Brodnicy został rozwinięty na nieregularnym pięcioboku zawartym pomiędzy Drwęcą a dzisiejszą ulicą Przykop odtwarzającą zarys dawnej fosy otaczającej mury miejskie. Miasto opasane było linią murów obronnych z 15 basztami i bramami, z których dwie i wieża zamkowa zachowały się do dziś, oraz fosą. Miasto lokacyjne posiada charakterystyczny układ ulic z centralnie położonym rynkiem, kształtem zbliżonym do trójkąta i na ogół regularnymi, prostokątnymi kwartałami. W północno-zachodnim narożniku znajdował się zamek z przedzamczem oddzielone murami i fosą. Poza murami miejskimi, w północno-wschodniej części średniowiecznej Brodnicy rozwinęło się rolniczo-rzemieślnicze (partacze) przedmieście Kamionka służące również jako plac turniejowy rycerzy zakonnych. Suburbie to zostało ograniczone od północy murem obronnym zakończonym basztami. Od końca XIV wieku rozwinęły się kolejne przedmieścia: Chełmińskie (niemieckie), Mazurskie (polskie), Rybaki, Nowa Jerozolima, Wenecja, Węgorzyna, Michałowo (w rejonie dawnego grodu), Miejskie Pole, Nowa Gdynia, Poczłówka.

Kościół. Kościół parafialny p.w. św. Katarzyny jest świątynią gotycką, pochodzącą z końca XIV wieku. Budowla ta jest ceglana, trójnawowa, halowa z prosto zamkniętym prezbiterium. Fasada zachodnia w pierwotnym założeniu miała być dwuwieżowa, jednak w całości wykonano tylko wieżę południową. Nawa główna nakryta została sklepieniem gwiaździstym, natomiast nawy boczne sklepieniami krzyżowo-żebrowymi. Wewnątrz świątyni znajdują się m.in. fragmenty polichromii gotyckiej, renesansowej i barokowej oraz rzeźby dwunastu apostołów z II połowy XIV wieku. Kościół i Klasztor Poreformacki (zlokalizowany już poza murami średniowiecznego miasta) ponownie będący we władaniu franciszkanów, powstał w 1751 roku. Pierwotnie był to obiekt drewniany, po pożarze w 1769 roku został odbudowany jako murowany w obecnym kształcie. Kościół po kasacie zakonu franciszkanów w 1831 roku zmieniono na cmentarny i garnizonowy, a klasztor od 1839 roku na więzienie. Od roku 1945 ponownie znajduje się w rękach franciszkanów.

Zamek pokrzyżacki. Zbudowano go w latach 1305–1339. Tak jak wszystkie zamki krzyżackie wzniesiony został z cegły. Rozwinięty na planie zbliżonym do kwadratu. Dziedziniec otaczały budynki przylegające w północno-wschodnim narożu do wysokiej na 54 m wieży. Pozostałe naroża budowli łączyły niższe od wieży baszty. Całość warowni krzyżackiej otoczona była fosą i zewnętrznymi murami. Z przedzamczem łączyła się poprzez most zwodzony. Zamek był siedzibą komturów już od 1331 roku. W 1454 roku został zdobyty przez wojska Związku Pruskiego. W latach 1462–1481

pozostawał jako zastaw w rękach zaciężnych wojsk krzyżackich. W późniejszych latach po powrocie Brodnicy w granice Królestwa Polskiego stał się siedzibą starostów. Został zniszczony podczas pożaru w 1550 roku. Podejmowane próby odbudowy nie przyniosły większego skutku i podczas wojen szwedzkich zamek ostatecznie popadł w ruinę. W 1785 roku został rozebrany za wyjątkiem piwnic i wieży zamkowej, którą odrestaurowano w 1842 roku. Obecnie (od 1986 roku) w odrestaurowanych piwnicach zamkowych siedzibę znalazło Muzeum Regionalne. Natomiast wieża, udostępniona turystom, stanowi dobry punkt widokowy, z którego można podziwiać panoramę miasta.

Pozostałości gotyckiego ratusza. W północnej pierzei rynku w końcu XIV wieku wybudowano ceglany ratusz. Z czasem ratusz podupadł i w latach 1598–1646 wykorzystywano go na zbór ewangelicki. W późniejszych latach częściowo go odbudowano i otoczono budynkami mieszkalnymi. Do dnia dzisiejszego zachował się fragment szczytu wraz z wieżyczką ratuszową, w której wnętrzu zachowały się dzwony z połowy XVI wieku. Dziś wieżyczka ratuszowa wraz z otaczającymi rynek kamienicami stanowi ważny element kulturowo-turystyczny miasta.

Brama miejskie. Brama Chełmińska (nazywana także Kamienną) została zbudowana w latach 1310–1340, po czym w 1370 roku ją jeszcze nadbudowano. Założona została na planie zbliżonym do kwadratu. Budowla trójkondygnacyjna z przejazdem pośrodku. Arkady przejazdu zamknięte są ostrymi łukami. Nad przejazdem widoczne są ślady nie zrealizowanego lub zerwanego sklepienia. Obecnie są tu stropy drewniane. W XIX wieku brama służyła jako więzienie miejskie, a później w przejeździe jako waga miejska. Dziś stanowi jedną z atrakcji turystycznych miasta.

Wieża bramy Mazurskiej. Zbudowano ją wraz z murami miejskimi na początku XIV wieku, po czym około 1370 roku ją jeszcze nadbudowano. Zbudowana została z cegły na planie kwadratu, w części górnej przechodzi w ośmioboczną wieżę. Jej wnętrze zostało adaptowane początkowo na obiekt noclegowy, a ostatnio na siedzibę biura turystycznego.

Pałac Anny Wazówny. Został wzniesiony na przedzamczu w II połowie XVI wieku przez starostę brodnickiego Rafała Działyńskiego. W latach 1605–1625 na starostwie brodnickim zasiadała siostra królewska Zygmunta Wazy Anna. Ona to przebudowała pałac w stylu renesansowym, który stanowił jej rezydencję. Obecnie mieści się tutaj biblioteka i siedziba muzeum.

Renesansowe spichrze. Wybudowano je na początku XVII wieku. Są one świadectwem roli miasta i rzeki Drwęcy jako szlaku transportowego i składu zboża. Brodnica miała stać się miejscem wymiany towarów pruskich, polskich oraz zamorskich dostarczanych z Gdańska. Stąd też już pod koniec

XIV wieku rezerwowano miejsce na budowę małego portu, nabrzeża dla barek i zaplecza magazynowego w postaci spichrzy. Szczególnie urokliwy jest spichrz przy ul. św. Jakuba zbudowany w 1604 roku. Obecnie po odrestaurowaniu, które ma mu przywrócić pierwotne cechy renesansowe, przeznaczony jest na magazyn i pracownię muzealne.

Interesujący jest zgłoszony przez środowisko intelektualne Brodnicy projekt (zob. K. Grażawski 1997) odtworzenia, w postaci skansenu archeologicznego, dawnego grodu w Michałowie. Powołanie takiego skansenu z szerokim programem edukacyjnym i rekreacyjnym jest jak najbardziej uzasadnione. Zapotrzebowanie lokalnej społeczności jak i turystów na tego typu obiekt, jak i szczególnie na związane z nim imprezy, jest duże, o czym może świadczyć frekwencja w zorganizowanym w sierpniu 1994 roku I Brodnickim Spływie Kajakowym „Szlakami odkryć archeologicznych” na trasie Bachotek–Michałowo–Mszano, oraz w czerwcu 1996 roku „Festynie historyczno–archeologicznej” (zob. W. Gęsicki 1997).

Przedstawione obiekty zabytkowe miasta muszą zostać „spięte” szlakiem turystycznym. Szlak ten powinien umożliwiać zapoznanie się z historią miasta i jego obiektami zabytkowymi w ciągu 2–3 godzin. W trakcie zwiedzania należy uwzględnić wykorzystanie cichych i dobrze zacienionych terenów parkowych nad Drwęcą na krótki wypoczynek (ok. pół godziny). W celach promocyjnych miasta niezbędne jest też opracowanie odpowiednio zsynchronizowanego z wytyczonym szlakiem przewodnika turystycznego.

6.1.3. Zagospodarowanie turystyczne

Zagospodarownie turystyczne Brodnicy składa się z obiektów noclegowych, gastronomicznych, rozrywkowych i sportowo–rekreacyjnych. Nie jest ono dobrze rozwinięte, wykazuje wiele braków i generalnie dość niski standard.

Baza noclegowa Brodnicy liczy aktualnie 708 miejsc noclegowych (tab. 6.1). Składa się z obiektów typu hotelowego i motelowego, schronisk młodzieżowych użytkujących w miesiącach wakacyjnych szkoły i ich internaty oraz z pól namiotowych.

Aktualnie funkcjonujące hotele charakteryzują się przeciętnym standardem. Nie wszystkie pokoje w hotelach są wyposażone w łazienki i ciepłą wodę. Pewna część pokoi hotelowych dysponuje jeszcze wspólnymi toaletami. Hotel Jurkiewiczów dysponuje starszym budynkiem, a hotel Happy End posiada nowy budynek, ale o zbyt małej liczbie miejsc, by rozwinąć szerszą działalność. Bardziej nowoczesny i o wyższym standardzie jest wybudowany w 1995 roku przy ul. Sądowej motel o 60 miejscach noclegowych. Miasto jak dotychczas nie zgłasza zapotrzebowania

na obiekt hotelowy o wysokim standardzie. Wydaje się, że słusznie, bowiem dotychczasowi goście zarówno krajowi jak i cudzoziemcy zatrzymują się w Brodnicy na krótko i bardziej celowe wydaje się inwestowanie w mniejsze obiekty typu motelowego obsługujące znaczący co do wielkości ruch tranzytowy. Poza tym budowa nowoczesnego hotelu wymaga odpowiedniego (ekskluzywnego) zaplecza, a tego dziś Brodnica nie jest w stanie zapewnić. Na dziś miasto musi poprawić ogólną infrastrukturę, zwłaszcza rozrywkowo-rekreacyjną, która z czasem stworzy na odpowiednim poziomie zaplecze niezbędne do lokalizacji bardziej wymagających obiektów hotelowych.

Tabela 6.1. Wielkość bazy noclegowej w Brodnicy
(stan na przełomie lipca i sierpnia 1995 roku)

Rodzaj bazy noclegowej	Liczba miejsc noclegowych
Hotele:	128
— hotel Jurkiewiczów	40
— hotel Happy End	28
— motel przy ul. Sądowej	60
Schroniska:	280
— w szkole podstawowej nr 2	40
— w internacie liceum medycznego	90
— w internacie zespołu szkół zawodowych	60
— w internacie I LO	90
Pola namiotowe	300
Ogółem	708

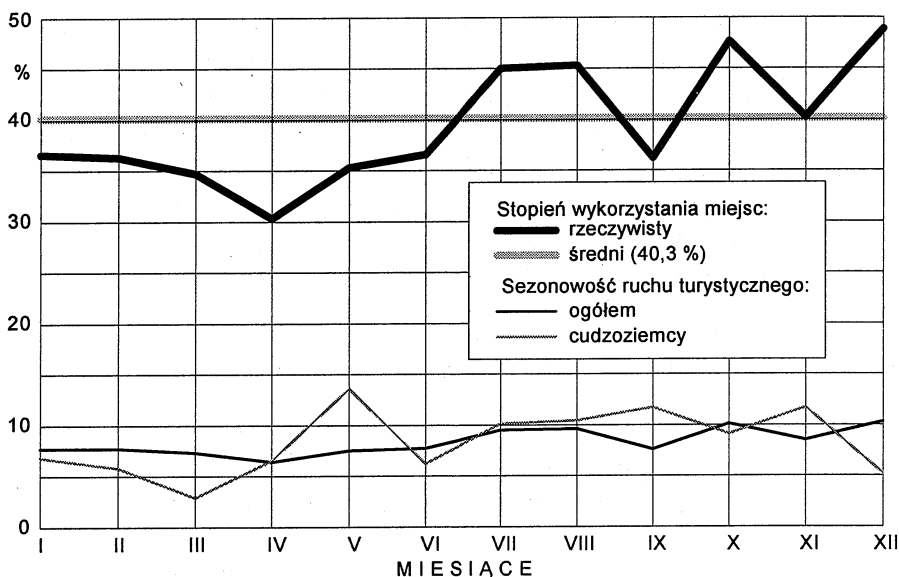
Źródło: Zestawiono na podstawie kwerendy terenowej w wymienionych obiektach.

Schroniska młodzieżowe organizowane w okresie wakacji letnich i ferii oferują noclegi tańsze, o znacznie niższym standardzie — wspólne sanitariaty, często bez ciepłej wody. Obiekty te wykorzystywane są głównie przez kolonie dziecięce oraz obozy młodzieżowe i studenckie. W miesiącach letnich wykorzystywane są średnio przez dwa turnusy po 20–40 osób każdy. Z obiektów tych również korzystają, ale znacznie rzadziej, 2–3-osobowe, niezorganizowane grupy młodzieżowe przyjeżdżające na festiwal na przełomie lipca i sierpnia.

Niewielkim powodzeniem cieszą się pola namiotowe. Usytuowane nad jeziorem Niskie Brodno pole namiotowe jest wyposażone w sanitariaty i ciepłą wodę oraz w pobliżu istniejące zaplecze rekreacyjno-gastronomiczne. Przegrywa ono jednak wyraźnie z gorzej zagospodarowanymi polami namiotowymi oraz z ośrodkami wypoczynkowymi zlokalizowanymi

w Brodnickim Parku Krajobrazowym i w jego otulinie, posiadającymi czystą wodę, ładniejsze krajobrazy, las. Być może wyposażenie tego pola częściowo w domki kempingowe i odpowiednia jego promocja przyciągnie w przyszłości poszukujące taniego wypoczynku rodziny z małymi dziećmi.

Omówiona baza noclegowa jest w sezonie wykorzystywana w zaledwie 40–80% (rys. 6.2). Hotele wykorzystywane były w ciągu roku w 40,3% (najmniej w kwietniu 30,3%, najbardziej w grudniu 48,9%). Korzystny dla nich był mniej więcej równomierny napływ gości w ciągu całego roku. Świadczy to raczej o wykorzystaniu hoteli przez turystykę służbową i tranzytową. Wśród gości zagranicznych dominują obywatele państw ościennych: Niemcy (39%) i obywatele państw byłego ZSRR (58,8%). Wśród Polaków przeważali mieszkańcy pochodzący z południowych i zachodnich regionów kraju.

Rys. 6.2. Stopień wykorzystania miejsc i sezonowość ruchu turystycznego w obiektach hotelowych Brodnicy w 1994 roku

Obiekty gastronomiczne Brodnicy reprezentowane są dość licznie przez restauracje, bary, pizzerie, kawiarnie, pijalnie. Dysponują wystarczającą liczbą miejsc do obsługi własnych mieszkańców oraz niezbyt licznych gości. Nie oferują jednak w szerszym zakresie bardziej urozmaiconych rozrywek (poza klubem muzycznym „Piano”, czy kawiarnią „Forte”). Skutkiem tego większa liczba gości w Brodnicy nie ma właściwie co robić

w godzinach przedwieczornych i wieczornych. To też m.in. zniechęca potencjalnych turystów do dłuższych pobytów w mieście. Obiekty gastronomiczne, obok odpowiedniej kuchni, muszą stać się w większym niż obecnie stopniu organizatorami imprez rozrywkowych, zwłaszcza w sezonie turystycznym.

Pozostałe obiekty kulturalno-rozrywkowe i rekreacyjne (Brodnicki Dom Kultury, Muzeum Regionalne, biblioteki, kina, kluby) swoją działalnością mogą i powinny wspierać i urozmaicać, poprzez organizowanie różnych imprez (zwłaszcza w okresie letnim), pobyty potencjalnych gości. Szczególnej uwagi wymaga festiwal muzyki bluesowej. To on, niezależnie od negatywnej o nim opinii części władz i mieszkańców miasta, uczynił z Brodnicy znany w całej Polsce ośrodek. Jest też jedyną liczącą się w skali ogólnopolskiej imprezą promującą miasto. Wszystkie inne przedsięwzięcia promocyjne mogą być w stosunku do tego festiwalu jedynie skromnym dodatkiem. Zatem w interesie miasta i jego społeczności jest uczynienie z festiwalu głównej dźwigni rozwoju i promocji turystyki w Brodnicy i regionie. Powołanie odpowiedniego konsorcjum (z udziałem kapitałowym miasta), które by odpowiednio organizowało i ciągnęło zyski z festiwalu, wydaje się być rzeczą najpilniejszą dla miasta. Może to być główna dźwignia rozwoju funkcji kulturalnej i turystycznej miasta. Oczywiście festiwal musi zostać odpowiednio zorganizowany tak pod względem artystycznym, jak i zapewnienia bezpieczeństwa. A to jest i możliwe i realne, jak na to wskazuje festiwal w Mrągowie.

6.1.4. Stosunek mieszkańców do turystyki

Wykreowanie Brodnicy jako ośrodka turystycznego w dużym stopniu zależy od stosunku jej mieszkańców do turystyki. Aby poznać ten stosunek, przeprowadzono wywiad z przypadkowo wylosowanymi 292 mieszkańcami Brodnicy.

Wśród osób ankietowanych przeważali ludzie w średnim (25–45 lat) i młodym (poniżej 25 lat) wieku, którzy odpowiednio stanowili 42,5% i 36% ogółu badanych. Udział starszego pokolenia, powyżej 45 lat, wyniósł w tych badaniach 21,5%. Przeważały kobiety, których udział osiągnął 53,8%, natomiast mężczyzn 46,2%. Osoby zamieszkałe od urodzenia w Brodnicy stanowiły 74% ogółu respondentów, natomiast udział tych, którzy osiedlili się w mieście w ostatnich latach, osiągnął 26%.

Stosunek respondentów do turystyki był w 73,6% przypadkach pozytywny (tab. 6.2). Tylko 8,2% miało stosunek negatywny, a 18,2% obojętny. Zaznaczała się wyraźna prawidłowość, że im młodszy respondent (zwłaszcza kobiety), tym bardziej pozytywny stosunek do turystyki. Dopiero po

przekroczeniu 50 roku życia bardziej wyraźnie zaczął ujawniać się stosunek negatywny. Natomiast obojętny stosunek do turystyki mieli najczęściej respondenci w średnim wieku. Większość respondentów (48,7%) uważała, że ruch turystyczny w ich mieście jest zbyt mały, ale niemal taka sama liczba badanych (44,5%) stwierdzała, że jest w sam raz. Tylko 6,8% ankietowanych stwierdzało, że ruch turystyczny w ich mieście jest zdecydowanie za duży. W większości ankietowani mieszkańcy Brodnicy byli przekonani o wymiernych korzyściach ekonomicznych, jakie przynosi turystyka. Aż 71,9% badanych stwierdzało, że turystyka już wpływa w sposób istotny na rozwój ekonomiczny ich miasta. Zaledwie 14,7% było przeciwnego zdania, a 13,4% nie posiadało na ten temat własnego zdania. Dość duży odsetek (10,6%) ankietowanych stwierdzał, że wynajmuje kwatery obcym turystom, znajomym bądź rodzinie. Z pozostałych 89,4%, którzy aktualnie nie wynajmowali kwater, aż 63,4% stwierdziło, że jeśli miałyby po temu warunki, to udostępniłoby chętnie własne lokale turystom, natomiast 22,6% nie było zainteresowanych wynajmem kwater, a 3,4% odpowiedziało, że nie wie, czy zdecydowałiby się wynająć kwatery turystom.

Tabela 6.2. Stosunek mieszkańców Brodnicy do rozwoju turystyki w ich mieście (według płci i wieku respondentów)

Wiek respondentów	Respondenci		Stosunek respondentów do turystyki					
			pozytywny		obojętny		negatywny	
	ogółem	w tym kobiety	ogółem	w tym kobiety	ogółem	w tym kobiety	ogółem	w tym kobiety
Do 20 lat	100,0	71,0	92,8	66,7	7,2	4,3	–	–
21–25	100,0	48,1	85,2	37,0	14,8	11,1	–	–
26–30	100,0	47,4	89,5	42,1	10,3	5,3	–	–
31–35	100,0	57,6	78,8	45,5	21,2	12,1	–	–
36–40	100,0	36,1	77,8	25,0	13,9	5,6	8,3	5,5
41–45	100,0	46,1	65,4	34,6	30,8	7,7	3,8	3,8
46–50	100,0	48,0	70,4	40,8	14,8	–	14,8	7,2
51–55	100,0	44,5	33,3	22,2	22,2	–	44,5	22,3
56–60	100,0	50,0	66,7	33,4	25,0	8,3	8,3	8,3
61–65	100,0	33,4	41,7	8,4	33,3	8,3	25,0	16,7
66–70	100,0	100,0	75,0	75,0	–	–	25,0	–
Pow. 70	100,0	50,0	25,0	–	25,0	25,0	50,0	25,0
Ogółem	100,0	53,8	73,6	40,1	18,2	7,6	8,2	4,4

Źródło: Zestawiono na podstawie badań ankietowych.

Reasumując wyniki przedstawionych badań ankietowych należy stwierdzić, że wśród mieszkańców Brodnicy istnieje wola i przekonanie o możliwości i celowości rozwoju turystyki w ich mieście. Zatem brodniczanie mają po temu wolę, zrozumienie i są w stanie na bazie istniejącego produktu turystycznego wykreować swoje miasto na znaczący w regionie ośrodek turystyczny.

6.2. Popyt turystyczny

Wielkość aktualnego popytu turystycznego na scharakteryzowany produkt turystyczny Brodnicy jest bardzo trudno oszacować. Elementami składowymi popytu są: liczba uczestników ruchu turystycznego w poszczególnych formach turystyki, przeciętne wydatki turystów i średni okres ich pobytu w mieście. O ile można jeszcze podjąć próbę szacunku globalnej wielkości ruchu turystycznego osób przybywających rocznie do Brodnicy, to oszacowanie ich wydatków i okresu pobytu w mieście, przy aktualnym stanie informacji w tym zakresie, jest niemożliwe. Przeprowadzenie własnych badań ankietowych jest trudne merytorycznie (kwestia prawdziwości informacji) jak i organizacyjnie (dość duża próba). Dlatego charakteryzując aktualny popyt turystyczny poprzestano wyłącznie — na i tak trudnym do oszacowania — na jego podstawowym elemencie, jakim jest ruch turystyczny.

6.2.1. Wielkość ruchu turystycznego

W Brodnicy występuje kilka form ruchu turystycznego. Jest to turystyka związana: po pierwsze, z użytkowaniem takich obiektów noclegowych jak hotele i motele, schroniska i pola namiotowe, po drugie, oparta na kwaterach pozyskanych u rodziny, znajomych i prywatnie wynajętych oraz, po trzecie, turystyka krótkookresowa (jednodniowa lub trwająca krócej niż jeden dzień), gdy turyści nie korzystają z noclegów w mieście. Ruch turystyczny oparty na zorganizowanej bazie noclegowej w postaci hoteli i moteli można szacować na około 5 tysięcy osób rocznie. Pobytu wykorzystujące schroniska w obiektach szkolnych osiągną liczbę około 500 osób rocznie. Podobna liczba turystów korzysta z pól namiotowych. Zatem optymistycznie szacując wielkość ruchu turystycznego opartego na zorganizowanej bazie noclegowej można określić ją liczbą około 6 tysięcy osób rocznie.

Liczbę turystów korzystających z kwater prywatnych i zaplecza u rodziny i znajomych można oszacować na podstawie przeprowadzonych badań

ankietowych z mieszkańcami Brodnicy. Udostępnianie noclegów deklaro-
wało 10,6% respondentów. Odnosząc ten udział do całkowitej liczby miesz-
kańców Brodnicy uzyskujemy wielkość rządu około 2,8 tysiąca przyjezd-
nych (przy założeniu, że jeden deklarujący przyjmuje jedną osobę).

Wielkość ruchu turystycznego krótkookresowego wiążącego się z tran-
zytem przez miasto, ale z zatrzymaniem się w nim oraz z jego odwiedzi-
niami przez osoby wypoczywające w najbliższym regionie, jest niemożliwa
do bardziej ścisłego oszacowania. Wywiady przeprowadzone z wczasowic-
zami w paru ośrodkach turystycznych zlokalizowanych na Pojezierzu
Brodnickim wskazują, że 79% wczasowiczów już odwiedziło Brodnicę, z tego
aż 64% planuje ją ponownie odwiedzić. Z tych, którzy nie odwiedzili jesz-
cze Brodnicy (21%), planuje ją odwiedzić około 18%. A zatem można sądzić,
że zdecydowana większość turystów przebywających w okolicy Brodnicy
przynajmniej raz odwiedza miasto. Przyjeżdżają oni do Brodnicy głównie
w celach turystycznych (42%) i na zakupy (28%). W 1995 roku w niewiel-
kim tylko stopniu przyciągał ich do Brodnicy festiwal, tylko około 5%. Ten
rodzaj ruchu turystycznego można oszacować maksymalnie liczbą około 5 ty-
sięcy osób rocznie.

Reasumując, wielkość ruchu turystycznego przybywającego do Brod-
nicy w ciągu roku we wszystkich wymienionych formach turystyki można
oszacować liczbą około 15 tysięcy osób. Jest to znacząca wielkość. Wywie-
ra ona istotny i pozytywny wpływ na gospodarkę lokalną, co znakomicie
dostrzegają małe podmioty gospodarcze, działające zwłaszcza w handlu
detalicznym.

6.2.2. Charakterystyka ruchu turystycznego

Charakterystyka demograficzno-socjalna, struktury motywów i obsza-
rów rynkowych, z których pochodzą turyści korzystający ze zorganizowa-
nej bazy noclegowej, możliwa jest do rozpoznania poprzez udostępnienie
w obiektach noclegowych zapisów w księgach meldunkowych. Ponieważ
takich ksiąg nie udostępniono w żadnym obiekcie noclegowym Brodnicy,
stąd też bliższe rozpoznanie struktury demograficzno-socjalnej i przestrzen-
nej, a tym samym dokonanie analizy i segmentacji rynku klientów tych
obiektów na podstawie tego typu materiałów jest niemożliwe.

W związku z tym podjęto na szeroką skalę badania ankietowe, które
prowadzono z turystami na terenie Starego Miasta (302 ankiety) i na kąpie-
lisku (147 ankiet) na przełomie lipca i sierpnia 1995 roku. Badaniami tymi
objęto łącznie 449 osób. Wśród ankietowanych mężczyźni stanowili 46%,
a kobiety 54%. Wśród respondentów przeważali ludzie młodzi. Udział osób
do 25 roku życia wynosił 57,2%, w wieku 25–45 lat kolejne 32,5%. Pozostałe

10,3% respondentów miało więcej niż 45 lat. Blisko 2/3 z ankietowanych turystów odwiedziło już Brodnicę. Tylko 33,8% respondentów zadeklarowało, że do Brodnicy przyjechali po raz pierwszy w życiu. Ponad 3/4 badanych deklarowało chęć ponownego odwiedzenia miasta. Ciekawie przedstawiała się deklarowana długość pobytów tych turystów w Brodnicy. Otóż zaledwie 20,5% z nich przybyło do miasta na kilka godzin. Natomiast połowa respondentów (51,7%) deklarowała pobyt w mieście od jednego do siedmiu, a 27,8% nawet powyżej 7 dni. Stosunkowo wysoki udział pobytów paroi- i kilkunastodniowych oraz kilkakrotne już odwiedziny Brodnicy wskazują, że miasto w dużym stopniu ma stałą klientelę wywodzącą się generalnie spośród młodych ludzi. Wskazuje to, że w przyszłości należy oczekiwać ustabilizowanego co do wielkości i struktury popytu na produkt turystyczny Brodnicy. Na nim w dużej mierze można opierać funkcjonowanie biznesu turystycznego. Turyści odwiedzający Brodnicę podróżują na ogół w kręgach przyjaciół i znajomych (57,6%), rzadziej w kręgu rodzinnym (26,5%). Przyjeżdżając do Brodnicy turyści kierują się różnymi motywami. Najważniejszym był wypoczynek (27,5%) i uczestnictwo w festiwalu muzycznym (30,8%). Ważnym motywem odwiedzania Brodnicy były też inne formy rozrywki (kino, restauracja itp.), w których uczestniczyło 10,3% respondentów. A zatem motywy zabawowo-rozrywkowe (41,1%) i rekreacyjne (27,5%) były przyczyną przyjazdów do Brodnicy aż 68% respondentów. Z tymi też motywami wiązały się częściowo przyjazdy turystów do Brodnicy w celu dokonania zakupów (13% ogółu respondentów zgłaszało ten motyw). Pobyt wakacyjny w Brodnicy wiązał się też z odwiedzinami rodziny oraz znajomych, ale tylko w 13,3%. Przedstawiona struktura motywów wskazuje na ważną rolę Brodnicy jako centrum rozrywkowo-handlowego dla turystów wypoczywających na Pojezierzu Brodnickim. Znaczącą rolę odgrywają dla Brodnicy również przyjazdy w celach wypoczynkowych i rodzinnych. Turyści odwiedzający Brodnicę zakwaterowani są na ogół w ośrodkach turystycznych (11,6%) i na polach namiotowych (17,9%). Z noclegów w hotelach korzystało zaledwie 0,3% respondentów. Jednak ważną rolę pełni baza noclegowa udostępniana przez rodzinę (17,5%) i znajomych (15,2%), zarówno w Brodnicy, jak i w jej regionie. Istotną rolę odgrywają kwatery prywatne jako baza recepcyjna. Wykorzystanie ich deklarowało 6% respondentów.

Podsumowując tę charakterystykę ruchu turystycznego należy podkreślić, że wśród turystów odwiedzających Brodnicę duży udział mają stali bywalcy, którzy chętnie będą ją odwiedzać i w przyszłości. Są to na ogół turyści młodzi, bez mała w 90% do 45 roku życia, co dodatkowo utwierdza w przekonaniu o ich ponownych przyjazdach do Brodnicy. Młody wiek turystów wskazuje też na bardziej beztrudne wydawanie pieniędzy, chociaż

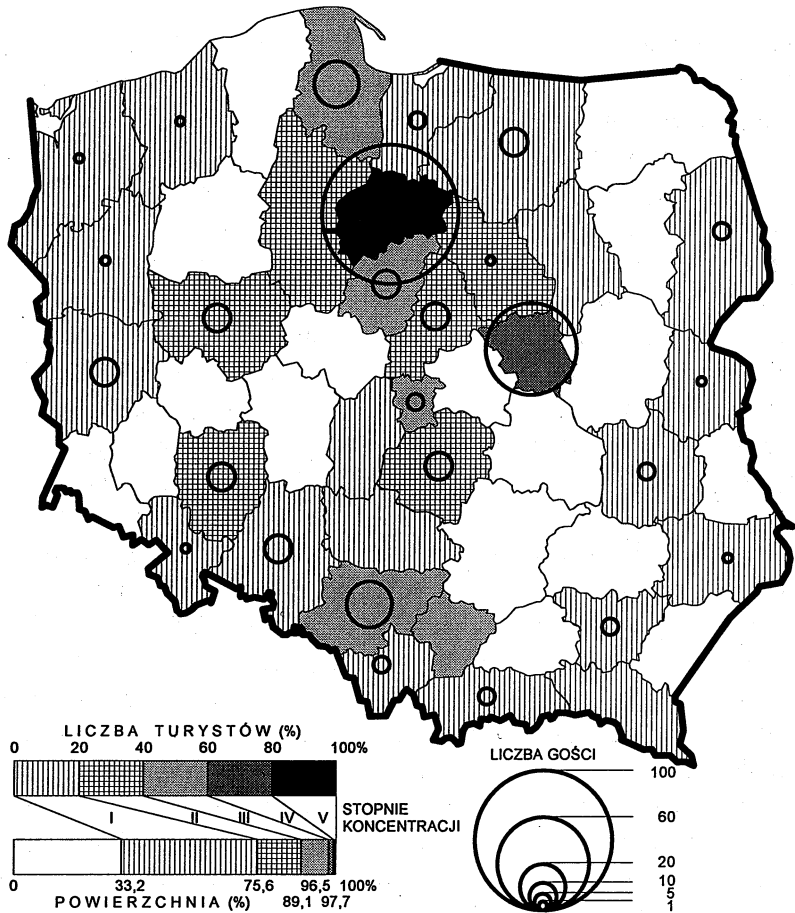
zapewne mniejszych aniżeli w przypadku starszych i bardziej zamożnych turystów. Wszystko zatem wskazuje, że przedsiębiorcy turystyczni oferujący różnorodne produkty i usługi turystyczne winni wziąć pod uwagę i wręcz ukierunkować się w przyszłości m.in. pod wyżej scharakteryzowane typy turystów.

6.2.3. Obszary rynkowe

Turyści odwiedzający Brodnicę na przełomie lipca i sierpnia 1995 roku pochodzili ze 100 miejscowości znajdujących się w 32 województwach. Zasięg oddziaływania turystycznego Brodnicy objął 66,8% obszaru Polski, co w liczbach bezwzględnych wynosi 208,8 tysięcy km². W obrębie tego obszaru rynkowego (rys. 6.3), biorąc pod uwagę wielkość przyjazdów turystycznych do Brodnicy, możemy wyróżnić trzy typy pól rynkowych. Pierwsze o najintensywniejszych przyjazdach turystycznych obejmuje 47 miejscowości zlokalizowanych w siedmiu województwach (na rysunku 6.3 od III do V stopnia koncentracji) o powierzchni 32 359 km² (tj. 10,3% terytorium Polski) zamieszkałej przez ponad 11 mln osób (tj. 29,9% całkowitej liczby ludności kraju). Są to tereny najsilniej zurbanizowane w kraju, o wysokiej gęstości zaludnienia i najlepiej rozwiniętym przemyśle, zarówno w tradycyjnych branżach (Katowice, Kraków), jak i wysoce nowoczesnych (Warszawa). Ich ludność w porównaniu z innymi regionami Polski jest stonkowo najlepiej wykształcona i najzamożniejsza. Drugie obejmuje 23 miejscowości zlokalizowane w 6 województwach (na rysunku 6.3 wyodrębnia je II stopień koncentracji) o powierzchni 42 532 km² (tj. 13,5% powierzchni kraju) zamieszkiwanej przez ponad 5 mln. osób (tj. około 13,5% całkowitej ludności Polski). Są to tereny o mniejszej skali urbanizacji, ale o dobrze rozwiniętym przemyśle przetwórczym (poznańskie, wrocławskie, bydgoskie) i różnego typu usługach. W tej grupie znalazły się też trzy najbliższe położone województwa ościenne, które ze względu na niewielką odległość dostarczają do Brodnicy znaczną liczbę turystów. Trzecie z kolei obejmuje 30 miejscowości w 19 województwach (na rysunku 6.3 wyodrębnia je I stopień koncentracji) o powierzchni 133 tysięcy km² (tj. 42,5% całkowitej powierzchni kraju) zamieszkałej przez ponad 12 mln osób (tj. 32,6% ludności Polski). Jest to już grupa bardzo zróżnicowanych województw, z których niewielu turystów przyjeżdża do Brodnicy, a przyczyny tych odwiedzin związane są z bliską odległością (olsztyńskie, ostrołęckie), z kontrastowością krajobrazu (nowosądeckie, krośnieńskie) i innymi czynnikami.

Łącznie traktowane pierwsze i drugie pole rynkowe dzieli się wyraźnie na dwa regiony. Pierwszy z nich obejmuje województwa od Poznania,

Piotrkowa, Łodzi i Warszawy do 6 kolejnych województw leżących w rejonie dolnej Wisły z Toruniem, Grudziądzem, Gdańskiem. Drugi region obejmuje trzy województwa południowe: od wrocławskiego przez katowickie do krakowskiego. Trzecie pole rynkowe nie stanowi zwartego regionu, lecz dzieli się z grubsza na dwa: wschodnio-południowy i zachodnio-północny.

Rys. 6.3. Obszary popytu na produkt turystyczny Brodnicy wyznaczone metodą koncentracji

Uogólniony obraz obszaru rynkowego, z którego przyjeżdżają turyści do Brodnicy, przedstawiono graficznie przy pomocy metody koncentracji. Wskazuje ona na niezwykle silne skupienie się obszaru rynkowego wokół Brodnicy, co m.in. potwierdza wysoka wartość wskaźnika koncentracji ($\eta = 0,886$). Można zatem zaryzykować wniosek, że oddziaływanie turystyczne

Brodnicy ma charakter regionalny, a nie krajowy. W dalszej odległości od Brodnicy obszary rynkowe przyjmują charakter wysp obejmujących silnie zurbanizowane województwa (wrocławskie, katowickie, krakowskie). Obszar rynkowy w postaci wyspy obejmującej województwo poznańskie można wiązać też (podobnie jak i wrocławskie czy bydgoskie) z tranzytową rolą Brodnicy przeprowadzającą ruch turystyczny w kierunku jezior mazurskich. Z pierwszego pola rynkowego pochodzi 62,5% ogółu turystów przybywających do Brodnicy, natomiast z dwóch pozostałych po 18,75%.

Tabela 6.3. Wiek turystów odwiedzających Brodnicę według poszczególnych pól rynkowych

Wiek ankietowanych turystów	Pole rynkowe		
	I	II	III
Do 25 lat	62,1	45,6	71,9
25–45 lat	31,6	43,9	22,8
Powyżej 45 lat	6,3	10,5	5,3
Ogółem	100,0	100,0	100,0

Źródło: Zestawiono na podstawie badań ankietowych.

Tabela 6.4. Motywy, jakimi kierują się turyści odwiedzający Brodnicę z wyróżnionych pól rynkowych

Motywy odwiedzających	Pola rynkowe		
	I	II	III
Rozrywka i zabawa	38,2	42,1	44,0
Wypoczynek	36,1	31,6	46,0
Odwiedziny rodziny i znajomych	13,1	7,0	6,0
Zakupy	9,4	12,3	2,0
Inne	3,2	7,0	2,0
Ogółem	100,0	100,0	100,0

Źródło: Zestawiono na podstawie badań ankietowych.

Wyróżnione typy pól rynkowych charakteryzują się częściowo odmiennym klientem pod względem jego wieku i motywów, jakimi kieruje się przyjeżdżając do Brodnicy (tab. 6.3. i 6.4). Pierwsze pole rynkowe o największym dla Brodnicy znaczeniu obejmuje głównie ludzi młodych, wśród których osoby do 25 roku życia stanowią 62,1% ogółu przybywających stąd osób, i w mniejszym stopniu osoby w średnim wieku (25–45 lat), których udział sięga 31,6%. Z tego pola rynkowego starszy klient (powyżej 45 lat)

przyjeżdża tylko sporadycznie, bowiem stanowią oni zaledwie 6,3%. Wśród motywów, którymi kierują się klienci przybywający z pierwszego pola rynkowego, dominuje rozrywka i zabawa (38,2%) oraz wypoczynek (36,1%), z którymi łącznie wiąże się 74,3% wszystkich przyjazdów z tego obszaru. Odwiedziny rodziny i znajomych jako główny motyw przyjazdów do Brodnicy deklarowało 13,1%, a zakupy 9,4%.

Odmianą strukturą wieku i motywów charakteryzowali się turyści przybywający do Brodnicy z drugiego pola rynkowego. Tutaj udział klientów bardzo młodych (do 25 roku życia) był wyraźnie niższy i osiągał 45,6%, natomiast znacząco wyższy był udział turystów w średnim (25–45 lat) i starszym (ponad 45 lat) wieku, który odpowiednio wynosił 43,9% i 10,5%. Wśród motywów przyjazdów zdecydowanie dominowała rozrywka i zabawa (42,1%) oraz wypoczynek, ale o mniejszym nasileniu (31,6%), z którymi łącznie wiązało się 73,7% przyjazdów do Brodnicy z drugiego pola rynkowego. Ważną rolę wśród motywów odwiedzenia Brodnicy spełniało dokonywanie zakupów (12,3%), natomiast marginesową rolę pełniły przyjazdy w celu odwiedzenia rodziny i znajomych (7% przyjazdów pochodzących z tego pola). Ta grupa klientów, wywodząca się z drugiego pola rynkowego, wydaje się być najsilniej związana z turystyką i to raczej pobytową nie tyle odbywaną w Brodnicy, co w jej regionie.

Jeszcze inną strukturą wieku i motywów charakteryzowali się turyści przybywający do Brodnicy z trzeciego pola rynkowego. Stąd przyjeżdżali niemal wyłącznie ludzie młodzi. Grupa osób w wieku do 25 lat miała udział sięgający 71,9%. Udział osób w średnim (25–45 lat) i starszym (powyżej 45 lat) wieku był zredukowany odpowiednio do 22,8% i 5,3%. Wśród motywów skłaniających do odwiedzin Brodnicy dominowały dwa: rozrywka i zabawa (44%) oraz wypoczynek (46%), których łączny udział sięgał 90%. Pozostałe motywy, w tym odwiedziny rodziny i znajomych (6%) czy zakupy (1%), miały znaczenie marginalne.

Podsumowując przedstawioną analizę należy podkreślić, że z przeprowadzonych badań ankietowych wyłania się wyraźny obraz obszarów rynkowych Brodnicy. Najważniejszym jest rynek skoncentrowany wokół Brodnicy, a następnie rozwinięty na południe, południowy zachód i południowy wschód w kierunku dużych aglomeracji Polski centralnej (Warszawy, Łodzi, Poznania) oraz na północ wzdłuż doliny dolnej Wisły sięgający Gdańska. Również istotne znaczenie mają wyspowo rozrzucone na południu Polski obszary rynkowe obejmujące Wrocław, Górny Śląsk, Kraków. Na wymienione dotychczas obszary rynkowe w pierwszym rzędzie musi zostać nakierowana promocja i działalność turystyczna władz i przedsiębiorców z Brodnicy. Pozostałe obszary Polski nie stanowią dziś istotniejszego zaplecza turystycznego dla Brodnicy. We wszystkich obszarach

rynkowych największe znaczenie dla miasta ma turysta bardzo młody, częściowo też w średnim wieku, poszukujący w mieście rozrywki i wypoczynku, deklarujący niemal w 90% chęć ponownego przyjazdu do Brodnicy.

6.3. Wnioski

Brodnica posiada potencjalne możliwości wykreowania chodliwego produktu turystycznego. Występujący dziś popyt turystyczny poszukuje produktu dostarczającego rozrywki, zabawy, aktywnej rekreacji i krajoznawstwa. Zatem miasto musi w tych dziedzinach przygotować ofertę dla potencjalnych gości. Oferta ta powinna w głównej mierze objąć: wykreowanie festiwalu muzyki bluesowej jako głównej dźwigni promocji miasta i jego regionu w skali ogólnopolskiej, przygotowanie i wdrożenie szerokiego programu rozrywek kulturalnych i sportowych wykorzystujących istniejące obiekty gastronomiczne, kluby, biblioteki, kina itp., wytyczenie 2–3-godzinnego szlaku zwiedzania miasta wspartego przewodnikiem turystycznym, opracowanie programu współdziałania z najbliższym regionem w celu pozyskania jak największej liczby gości. Brodnica nie ma jednak większej szansy na samodzielny rozwój turystyki na dużą skalę. Taka szansa istnieje tylko przy współpracy z najbliższym regionem. Miasto natomiast może, powinno i ma szansę spełniać funkcje ośrodka centralnego w stosunku do pobliskiego regionu turystycznego. A zatem sama Brodnica nie powinna rozwijać na dużą skalę, przynajmniej początkowo, sensu stricte zagospodarowania turystycznego dla wypoczynku pobytowego, które powinno być umiejscowione w jej regionie, natomiast powinna rozwijać w stosunku do niego urządzenia komplementarne, głównie w zakresie bazy towarzyszącej, komunikacyjnej i gastronomicznej o wysokim standardzie. Gość przyjeżdżający do Brodnicy jest osobą młodą, podróżującą z przyjaciółmi, nastawioną zabawowo, chętną realizować program poznawczy w stosunkowo krótkim czasie i miasto, zwłaszcza dla takiego turysty, musi przygotowywać odpowiednią ofertę. Współczesne zaplecze turystyczne (obszar rynkowy) Brodnicy stanowi pobliski region i większe aglomeracje miejsko-przemysłowe środkowej i południowej Polski. W Brodnicy zatrzymuje się także, chociaż dość rzadko, turysta zagraniczny (w badaniu ankietowym zarejestrowano 15 cudzoziemców na 449 respondentów, w hotelach w 1994 roku około 10% zarejestrowanych gości było obcokrajowcami), który najczęściej jest w podróży tranzytowej.

7. Szkolnictwo ponadpodstawowe jako czynnik rozwoju społeczno-ekonomicznego Brodnicy

Brodnica jest ważnym centrum kształcenia ponadpodstawowego dla młodzieży pochodzącej z jej regionu. Aktualnie w szkołach ponadpodstawowych kształci się nieco ponad 3 tys. osób. W ciągu ostatnich dwudziestu lat liczba kształcącej się w tych szkołach młodzieży wykazuje tendencję wzrostową, z około 2,6 tys. w roku szkolnym 1977/1978 (M. Żurawska 1978) do nieco ponad 3 tys. w 1994/1995. Przeszło połowa uczniów pochodzi z samej Brodnicy, ale około 45% młodzieży tych szkół przybyło do miasta z jego regionu, aby tu pobierać naukę. Młodzież ta potrzebuje miejsc w internatach i stancjach u stałych mieszkańców Brodnicy oraz zabezpieczenia w elementarne usługi: żywieniowe, edukacyjne, zdrowotno-rekreacyjne, kulturalno-rozrywkowe itp. Zakupienie wskazanych dóbr i usług daje miastu znaczące wpływy. Dotychczas niedoceniane, bo ukryte w dotacjach z budżetu państwa, nieopodatkowanych korepetycjach itp., ale realnie istniejące i umożliwiające pracę i zarobkowanie znaczącej liczbie mieszkańców Brodnicy. Ta młodzież jest również ważnym klientem sklepów detalicznych, kawiarni, dyskotek, kin, prasy, bibliotek itp. Zatem ten sektor standardowej działalności egzogenicznej miasta w gospodarce rynkowej jest tak samo ważny jak szereg innych działalności usługowych czy produkcyjnych. Jego rola w gospodarce miejskiej będzie stawać się coraz bardziej widoczna, w miarę jak sektor ten będzie się komercjalizował.

7.1. Wielkość, struktura i rozwój szkolnictwa ponadpodstawowego

W latach 1990/1991–1994/1995 w szkołach ponadpodstawowych Brodnicy kształciło się średnio rocznie 2979 osób (tab. 7.1). Najważniejsze znaczenie w liczbie kształczonej młodzieży miały licea (średnio w ciągu roku uczyło się po 1528 uczennic i uczniów). Na nie przypadało 51,3% ogółu uczących się w szkołach ponadpodstawowych miasta. Wśród nich prym wiodło powstałe w 1873 roku liceum ogólnokształcące (posiadające 28,4%

Tabela 7.1. Wielkość i struktura szkolnictwa ponadpodstawowego
(średnia roczna liczba uczniów w latach 1990–1995)

Typ szkoły	Średnia roczna liczba uczniów	
	w osobach	w %
I. Licea:		
1. Liceum Ogólnokształcące	846	28,4
2. Liceum Medyczne	375	12,6
3. Liceum Ekonomiczne	257	8,6
4. Liceum Zawodowe	50	1,7
Razem Licea	1528	51,3
II. Technika:		
5. Technikum Mechaniczne	142	4,8
6. Technikum Rolnicze	43	1,4
Razem Technika	185	6,2
III. Zasadnicze Szkoły Zawodowe:		
7. Zasadnicza Szkoła Zawodowa	1054	35,4
8. Zasadnicza Szkoła Rolnicza	140	4,7
Razem Zasadnicze Szkoły Zawodowe	1194	40,1
IV. Szkoły Pomaturalne:		
9. Medyczne Studium Podyplomowe	72	2,4
10. Podyplomowe Studium Bankowo-Finansowe ¹	–	–
Razem Szkoły Pomaturalne	72	2,4
Ogółem	2979	100,0

¹ W 1995 r. było ono w trakcie tworzenia.

Źródło: Zestawiono na podstawie pracy M. Straus (1994) i materiałów pozyskanych w trakcie kwerendy w szkołach Brodnicy w lipcu 1995 r.

udziału w liczbie kształconej w mieście młodzieży). Wydaje się, że w przyszłości liczba uczniów w tym liceum utrzyma się na dzisiejszym poziomie, natomiast na znaczeniu będą zyskiwać raczej licea zawodowe, które częściowo będą przejmować młodzież z zasadniczych szkół zawodowych. Obecnie porównywalne znaczenie z liceami w kształceniu ponadpodstawowym młodzieży w Brodnicy mają zasadnicze szkoły zawodowe (40,1% udziału). W pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych średnio rocznie uczęszczało do nich około 1200 osób. W przyszłości należy liczyć się ze stopniowym ograniczaniem tego poziomu szkolnictwa na rzecz średniego zawodowego i ogólnokształcącego. W strukturze szkolnictwa ponadpodstawowego w Brodnicy niewielki udział mają obecnie technika (tylko 6,2% udziału). Ich rozwój w przyszłości jest dość ograniczony, zwłaszcza po wprowadzeniu i upowszechnieniu się liceów zawodowych oraz proponowanych przez Ministerstwo

Edukacji Narodowej półwyższych szkół zawodowych. Zatem w najbliższych latach należy raczej oczekiwać stagnacji w tym sektorze kształcenia ponadpodstawowego. Natomiast nienaturalnie niski udział (2,4%) ma szkolnictwo pomaturalne (półwyższe, licencjackie) i doskonalące (np. wieczorowe kształcenie i doksztalcanie osób na poziomie średnim i półwyższym). W tym zakresie władze miejskie i samorządowe podjęły już działania powołując we współpracy z Uniwersytetem Łódzkim Podyplomowe Studium Bankowo–Finansowe. Należy oczekiwać szybszego niż dotychczas rozwoju tego typu szkolnictwa.

Tabela 7.2. Uczniowie szkół ponadpodstawowych w Brodnicy w latach 1990/1991–1994/1995

Typ szkoły	Liczba uczniów w latach:			
	1990/1991		1994/1995	
	ogółem	w tym chłopcy	ogółem	w tym chłopcy
Licea:				
1. Liceum Ogólnokształcące	772	242	922	305
2. Liceum Medyczne	408	–	329	–
3. Liceum Ekonomiczne	258	13	252	39
4. Liceum Zawodowe	–	–	65	7
Razem Licea	1 438	255	1 568	351
Technika:				
5. Technikum Mechaniczne	146	146	136	136
6. Technikum Rolnicze	–	–	53	26
Razem Technika	146	146	189	162
Zasadnicze Szkoły Zawodowe:				
7. Zasadnicza Szkoła Zawodowa	1 010	779	1 122	865
8. Zasadnicza Szkoła Rolnicza	127	20	122	20
Razem Zasadnicze Szkoły Zawodowe	1 137	799	1 244	885
Szkoły Pomaturalne:				
9. Medyczne Studium Podyplomowe	64	–	80	–
10. Podyplomowe Studium Bankowo–Finansowe ¹	–	–	–	–
Razem Szkoły Pomaturalne	64	–	80	–
Ogółem	2 785	1 200	3 081	1 398

¹ W 1995 r. było ono w trakcie tworzenia.

Źródło: Zestawiono na podstawie pracy M. Straus (1994) i materiałów pozyskanych w trakcie kwerendy w szkołach Brodnicy w lipcu 1995 r.

W latach dziewięćdziesiątych obserwuje się w szkolnictwie średnim rosnące znaczenie, pod względem liczby uczniów, Liceum Ogólnokształcącego i odpowiadający mu spadek udziału procentowego młodzieży kształcącej się w Liceum Medycznym i Ekonomicznym. Obserwuje się też zwiększony napływ chłopców do Liceum Ogólnokształcącego, Ekonomicznego i Rolniczego. Natomiast udział dziewcząt kształcących się w liceach wykazywał niewielki spadek (tab. 7.2).

Reaktywowane w roku szkolnym 1991/1992 Technikum Rolnicze stworzyło możliwości kształcenia dziewcząt w tym typie szkolnictwa. Jednak ze względu na małą liczbę uczniów w tej szkole dziewczęta stanowią około 14%, co odpowiada 2% ogólnej liczby dziewcząt uczących się w szkołach ponadpodstawowych Brodnicy. Technikum Mechaniczne w badanym okresie nie zwiększyło liczby uczniów.

W strukturze zasadniczego szkolnictwa zawodowego w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych nie zachodziły istotne zmiany. Najwięcej uczniów posiadała Zasadnicza Szkoła Zawodowa, do której uczęszczało 90% młodzieży zasadniczych szkół zawodowych. Ta szkoła ma wyraźnie charakter męski. Udział uczących się w niej dziewcząt sięga 20%. Zasadnicza Szkoła Rolnicza, będąca w fazie likwidacji, kształciła tylko na kierunku ogrodnictwem. Tutaj przewagę miały dziewczęta, a udział chłopców sięgał 20%. Do obu zasadniczych szkół zawodowych uczęszczało w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych około 40% uczniów szkół ponadpodstawowych w Brodnicy.

Do 1995 roku w Brodnicy funkcjonowała jedna szkoła pomaturalna. Było to Medyczne Studium Podyplomowe, które kształciło około 15% uczennic uczęszczających do szkół ponadpodstawowych w Brodnicy. Jest to szkoła żeńska, kształcąca obecnie dziewczęta w zakresie pielęgniarstwa. Kształcenie pomaturalne w Brodnicy wzmocni powołane w 1995 roku Podyplomowe Studium Bankowo-Finansowe.

W pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych w szkołach ponadpodstawowych Brodnicy następowała wyraźna zmiana proporcji między liczbą dziewcząt i chłopców. W roku szkolnym 1990/1991 dziewczęta stanowiły 57% ogólnej liczby uczniów szkół ponadpodstawowych w Brodnicy. Udział ten zmniejszał się o niecały 1% w każdym, kolejnym roku szkolnym. W 1994/1995 dziewczęta stanowiły 55%, a chłopcy 45% ogólnej liczby uczniów. Świadczy to o szybszym przyroście liczby chłopców w szkołach ponadpodstawowych w Brodnicy. Wynika to po części ze zmian demograficznych zachodzących w regionie, zmian zachodzących w strukturze szkolnictwa ponadpodstawowego i kurczenia się rynku na niskokwalifikowaną pracę. W analizowanym okresie ulegają powolnej likwidacji (nie prowadzi się naboru kandydatów) szkoły typowo żeńskie jak Liceum Medyczne czy

Podyplomowe Studium Medyczne, co ogranicza liczbę miejsc nauki dla dziewcząt.

Największymi pod względem liczby uczniów szkołami w Brodnicy były: Zasadnicza Szkoła Zawodowa i Liceum Ogólnokształcące. W roku szkolnym 1994/1995 do szkół tych uczęszczało 66,3% uczniów szkół ponadpodstawowych. Najwięcej uczniów kształciło się w szkołach licealnych 50,8% i w zasadniczych zawodowych 40,4% ogólnej liczby uczniów. W roku szkolnym 1994/1995 do liceum uczęszczało 72% dziewcząt, tj. o 2% mniej w porównaniu z rokiem 1990/1991. Chłopcy w ostatnim roku szkolnym analizowanego okresu w 63,3% uczęszczali do zasadniczych szkół zawodowych. Było to o 3,3% mniej niż w 1990/1991 roku. W porównaniu z 1990/1991 rokiem nastąpił wzrost udziału chłopców w liceach o 4,1% w 1994/1995 r. Świadczy to o rosnącym zainteresowaniu chłopców średnim szkolnictwem licealnym. Wśród dziewcząt obserwuje się tendencję spadkową w ich udziale w szkołach licealnych i zawodowych (za wyjątkiem Technikum Rolniczego). Spowodowane jest to przede wszystkim postępującą likwidacją Liceum Medycznego i ograniczoną liczbą przyjęć do liceów zawodowych, a nie spadkiem zainteresowania szkolnictwem średnim w ogóle (wzrost o 4% udziału w Liceum Ogólnokształcącym dziewcząt w porównaniu z ogólną liczbą dziewcząt w szkołach ponadpodstawowych w Brodnicy).

W pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych reaktywowano w Brodnicy dwie szkoły: Liceum Zawodowe i Technikum Rolnicze, co stworzyło szersze możliwości do bardziej intensywnego oddziaływania przestrzennego Brodnicy, jako ośrodka szkolnictwa ponadpodstawowego. Rozpoczęta likwidacja Liceum Medycznego oraz Medycznego Studium Podyplomowego (pozostał tylko wydział pielęgniarstwa) zmniejszy zasięg tego oddziaływania, gdyż obie te szkoły kształciły również młodzież spoza zasięgu oddziaływania pozostałych szkół ponadpodstawowych Brodnicy. Planowana jest również likwidacja Zasadniczej Szkoły Rolniczej (obecnie kształci w kierunku ogrodniczym, natomiast zamknięto kierunek związany z gospodarstwem wiejskim) ze względu na małe zainteresowanie uczniów tym kierunkiem kształcenia (zwłaszcza w zakresie gospodarstwa wiejskiego) oraz brakiem możliwości zmiany tego profilu kształcenia (szczerpła baza szkoleniowa). Można zatem się spodziewać odpływu młodzieży, szczególnie wiejskiej, do innych ośrodków kształcenia ponadpodstawowego w tym zakresie.

Przedstawiona analiza pokazuje, że w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych zachodzą wyraźne zmiany w strukturze szkolnictwa ponadpodstawowego. Są one niewątpliwie związane z ogólnymi zmianami społecznymi i gospodarczymi zachodzącymi w całym kraju, a zmierzającymi do lepszego przygotowania młodzieży do przyszłej ich pracy zawodowej w innych niż dotychczas zawodach i przy innym przygotowaniu intelektualnym.

W strukturze szkolnictwa ponadpodstawowego Brodnicy i strukturze szkolnictwa województwa toruńskiego widoczne są daleko idące podobieństwa. Uczniowie szkół ponadpodstawowych w Brodnicy stanowili w roku szkolnym 1994/1995 nieco ponad 7% uczniów wszystkich tego typu szkół w województwie toruńskim. W okresie analizowanego pięciolecia udział ten wzrósł o 0,5%. Ogólnie biorąc, tendencje zmian struktury szkolnictwa ponadpodstawowego w Brodnicy i w województwie toruńskim są podobne. Następuje procentowy wzrost udziału liczby uczniów kształcących się w średnich szkołach ogólnokształcących, a stopniowy spadek ich udziału w zasadniczych szkołach zawodowych wszystkich typów. Cechą różniącą szkolnictwo ponadpodstawowe w Brodnicy od szkolnictwa tego poziomu w województwie toruńskim jest wyraźnie niższy procent uczniów kształcących się na poziomie policealnym oraz dużo wyższy, rzędu 8,9% ogólnej liczby, odsetek uczniów szkół ogólnokształcących. W Brodnicy brakuje również szkół ponadpodstawowych kształcących systemem zaocznym lub wieczorowym. Tą formą kształcenia było w województwie toruńskim objętych blisko 10% wszystkich uczniów szkół ponadpodstawowych.

7.2. Zasięg i kierunki przestrzennego oddziaływania brodnickich szkół ponadpodstawowych

Zasięg i kierunki przestrzennego oddziaływania każdej z brodnickich szkół ponadpodstawowych są różne. Decyduje o tym wiele czynników, z których najważniejszymi są: atrakcyjność szkoły i profilu nauczania, jej wielkość, oddalenie od innych szkół tego typu, połączenia komunikacyjne, koszty kształcenia, a także tradycje historyczne danej szkoły. Szkołami o największym zasięgu oddziaływania przestrzennego są: Liceum Medyczne oraz Medyczne Studium Policealne. Zasięg ich oddziaływania obejmuje całą wschodnią część województwa toruńskiego: począwszy od Golubia-Dobrzynia, Kowalewa Pomorskiego, Wąbrzeźna. Na południe i południowy wschód od Brodnicy oddziaływanie to sięga po Lipno, Sierpc, Żuromin, Lidzbark Welski. O tak dużym zasięgu oddziaływania tych dwóch szkół decyduje brak tego typu placówek w pobliżu Brodnicy i dotychczasowa ich atrakcyjność i użyteczność kształconych tu umiejętności. Szkołami o stosunkowo dużym zasięgu oddziaływania są: Liceum Ogólnokształcące oraz Zasadnicza Szkoła Zawodowa. Zasięg oddziaływania w niewielkim stopniu przekracza odległość 25 km od Brodnicy (pomiar wzdłuż tras dojazdowych młodzieży szkolnej). Decyduje tutaj wielkość tych szkół oraz połączenia komunikacyjne. Pozostałe szkoły ponadpodstawowe (Liceum Zawodowe, Liceum Ekonomiczne, Technikum Rolnicze, Technikum Mechaniczne, Zasadnicza Szkoła

Rolnicza) mają mniejsze terytorialnie zaplecze w zdecydowanej większości zamykające się w promieniu do 25 km od Brodnicy. Decydują o tym względy dojazdowe oraz bliskość podobnych szkół w miastach otaczających Brodnicę (Nowe Miasto Lubawskie, Jabłonowo Pomorskie, Rypin, Kowalewo Pomorskie, Lidzbark Welski). Szkołami o najmniejszym zasięgu oddziaływania, gdzie większość uczniów mieszka w Brodnicy lub w bliskiej jej odległości, są: Liceum Zawodowe i Technikum Mechaniczne.

W okresie 1977/1978–1994/1995 oddziaływanie szkół ponadpodstawowych Brodnicy na zaplecze jest w zasadzie stabilne. Procent młodzieży uczącej się w Brodnicy a pochodzącej z jej zaplecza wahał się w analizowanych latach w granicach 42–45,3%. W przypadku większości gmin udział ten malał lub utrzymywał się na niezmiennym poziomie. Tylko w przypadku dwóch gmin: Osiek i Świdziebnia, nastąpił widoczny jego wzrost (tab. 7.3).

Tabela 7.3. Pochodzenie terytorialne uczniów szkół ponadpodstawowych uczących się w Brodnicy w latach 1977/1978–1994/1995

Miasto/gmina	Udział uczniów w latach (w %):		
	1977/1978	1990/1991	1994/1995
Miasto Brodnica	57,4	54,7	58,0
Gmina Brodnica	7,8	6,7	7,8
Gmina Brzozie	3,7	4,2	2,9
Gmina Bobrowo	7,1	5,9	6,0
Gmina Grażawy	7,1	4,6	3,4
Miasto i Gmina Górzno	3,3	4,2	2,4
Miasto i Gmina Jabłonowo Pom.	3,3	1,9	2,9
Gmina Zbiczno	5,4	6,5	4,3
Gmina Osiek	2,4	3,7	3,5
Gmina Świdziebnia	1,4	4,4	4,5
Miasto i Gmina Rypin	–	1,2	0,3
Gmina Wapielsk	–	2,0	1,9
Pozostałe	1,1	–	2,1
Ogółem	100,0	100,0	100,0

Źródło: Zestawiono na podstawie prac M. Żurawska (1978), M. Straus (1994) i materiałów pozyskanych w trakcie kwerendy w szkołach Brodnicy w lipcu 1995 r.

Natężenie oddziaływania szkolnictwa ponadpodstawowego Brodnicy nie zmniejsza się w sposób płynny wraz ze wzrostem odległości od miasta. Związane to jest z układem i strukturą sieci osadniczej, a co za tym idzie — rozmieszczeniem ludności. Brodnica i jej najbliższe otoczenie (do 5 km) charakteryzuje się największym procentowym udziałem uczniów szkół ponadpodstawowych, gdyż tu jest największa koncentracja ludności badanego

obszaru. W strefie 6–15 km od Brodnicy, gdzie znajdują się duże wsie gminne, udział młodzieży uczęszczającej do szkół ponadpodstawowych jest nadal wysoki (w granicach 1/3). W odległości 16–22 km do szkół ponadpodstawowych Brodnicy przybywa jeszcze około 10% ogółu uczących się w nich. Natomiast udział młodzieży pochodzącej z odległości powyżej 22 km od Brodnicy i uczącej się w szkołach ponadpodstawowych tego miasta jest już znikomy, w granicach 2%.

Tabela 7.4. Zmienność zasięgu oddziaływania przestrzennego szkolnictwa ponadpodstawowego Brodnicy w latach 1977/1978–1994/1995

Odległość od centrum Brodnicy w km	Udział uczniów szkół ponadpodstawowych w latach (w %):			Udział mieszkańców stałych w latach (w %):		Liczba uczniów na 1000 mieszkańców	
	1977/1978	1990/1991	1994/1995	1990/1991	1994/1995	1990/1991	1994/1995
0–5	57,4	54,7	58,0	27,8	27,2	57,4	64,9
6–10	22,7	22,8	21,6	21,7	21,6	30,7	30,4
11–15	8,5	9,0	7,9	10,3	11,3	25,6	21,2
16–20	7,0	10,4	7,2	12,0	12,2	24,3	17,8
21–25	3,3	3,1	3,2	28,1	27,8	3,3	3,5
26 i więcej	1,1	–	2,1	–	–	–	–

Źródło: Zestawiono na podstawie pracy M. Żurawska (1978), M. Straus (1994), materiałów pozyskanych w trakcie kwerendy w szkołach Brodnicy w lipcu 1995 r. i roczników statystycznych woj. toruńskiego.

O skali natężenia powiązań Brodnicy z jej zapleczem w zakresie kształcenia ponadpodstawowego informuje wskaźnik liczby uczniów w brodnickich szkołach ponadpodstawowych przypadających na każde 1000 stałych mieszkańców (tab. 7.5). Z obszaru w promieniu do 25 km od Brodnicy, zamieszkiwanego w 1990 roku przez około 95 tys. osób, pochodziło 2785 uczniów, co dawało na każdych 1000 stałych mieszkańców blisko 29,3 uczniów kształcących się w szkołach ponadpodstawowych Brodnicy. W pięć lat później wskaźnik ten podniósł się do około 30,5. Przy czym najwyższy wzrost tego wskaźnika za lata 1990/1991–1994/1995 nastąpił w samej Brodnicy (z 57,4 uczniów na 1000 mieszkańców w 1990/1991 r. do 64,9 uczniów na 1000 mieszkańców w 1990/1991 r.) i jej gminie (z 34,8 uczniów na 1000 mieszkańców w 1990/1991 r. do 40,8 uczniów na 1000 mieszkańców w 1994/1995 r.). Natomiast w większości pozostałych gmin, nieco bardziej odległych od Brodnicy, wartość tego wskaźnika obniżyła się, a tylko w nielicznych utrzymała się na niezmiennym poziomie (tab. 7.5). Jeszcze wyraźniej spadek tego wskaźnika ilustruje tabela 7.4. Wynika z niej, że jego wzrost wystąpił tylko w Brodnicy. Poza nią w strefie odległości 6–10 km wartość wskaźnika w latach 1990/1991–1994/1995 stagnuje, a w dalszych

strefach szybko maleje. Potwierdza to postępujący proces koncentracji oddziaływania brodnickich szkół ponadpodstawowych, zwłaszcza obejmujący położone najbliżej tego miasta jednostki administracyjne. Przyczyną tego zjawiska jest m.in. z jednej strony stale rosnąca rola ośrodków szkolnictwa ponadpodstawowego w miastach sąsiadujących z Brodnicą, a z drugiej malejąca atrakcyjność niektórych szkół ponadpodstawowych funkcjonujących w Brodnicy (Liceum Medyczne, Policealne Studium Medyczne, Zasadnicza Szkoła Rolnicza, Technikum Rolnicze). Aktualnie o wyborze szkoły w rosnącym zakresie decydują koszty nauki, na które m.in. składa się wysoki koszt pobytu w internacie czy dojazdu do szkoły.

Tabela 7.5. Liczba uczniów kształcących się w szkołach ponadpodstawowych Brodnicy w przeliczeniu na 1000 stałych mieszkańców w latach 1990/1991–1994/1995

Miasto/Gmina	Liczba uczniów na 1000 mieszkańców	
	1990/1991	1994/1995
Miasto Brodnica	57,4	64,9
Gmina Brodnica	34,8	40,8
Gmina Brzozie	32,4	23,6
Gmina Bobrowo	25,8	26,3
Gmina Grążawy	28,1	21,8
Miasto i Gmina Górzno	33,5	18,6
Miasto i Gmina Jabłonowo Pom.	15,9	23,2
Gmina Zbiczno	39,1	29,4
Gmina Osiek	24,0	24,0
Gmina Świdziebnia	23,5	20,8
Miasto i Gmina Rypin	1,5	0,4
Gmina Wąpielsk	12,9	12,4
Średnia	29,3	30,5

Źródło: Zestawiono na podstawie pracy M. Straus (1994) i materiałów pozyskanych w trakcie kwerendy w szkołach Brodnicy w lipcu 1995 r. oraz roczników statystycznych województw.

7.3. Wnioski

Współcześnie rośnie znaczenie Brodnicy jako ośrodka kształcenia ponadpodstawowego. Wymaga to przemyślanych zmian strukturalnych w szkolnictwie ponadpodstawowym miasta. Trend koniecznych zmian strukturalnych rysuje się dość wyraźnie i polega na stopniowym zmniejszaniu skali kształcenia w zakresie zasadniczym zawodowym, powiększaniu znaczenia

kształcenia ogólnego i zawodowego na poziomie średnim oraz rozbudowywanie prężnego szkolnictwa pomaturalnego. To ostatnie będzie w konsekwencji decydować m.in. o rozwoju Brodnicy jako ośrodka subregionalnego. Zasięg oddziaływania brodnickich szkół ponadpodstawowych może być z powodzeniem wykorzystany jako jeden z elementów delimitacji granic przyszłego powiatu brodnickiego. Planowane granice tego powiatu (Bagdziński 1993) tylko częściowo dziś pokrywają się z wyznaczonym obszarem zasięgu oddziaływania brodnickich szkół ponadpodstawowych. Dla przykładu miasto i gmina Lidzbark Welski w znikomym zaledwie stopniu podlega oddziaływaniu brodnickich szkół ponadpodstawowych, natomiast w planowanym podziale administracyjnym znajdują się w granicach powiatu brodnickiego. Odwrotnie sytuacja przedstawia się w przypadku gminy Wapielsk oraz miasta i gminy Jabłonowo Pomorskie, które znajdują się w strefie oddziaływania szkolnictwa ponadpodstawowego Brodnicy, natomiast w planowanym podziale administracyjnym znalazły się poza powiatem brodnickim.

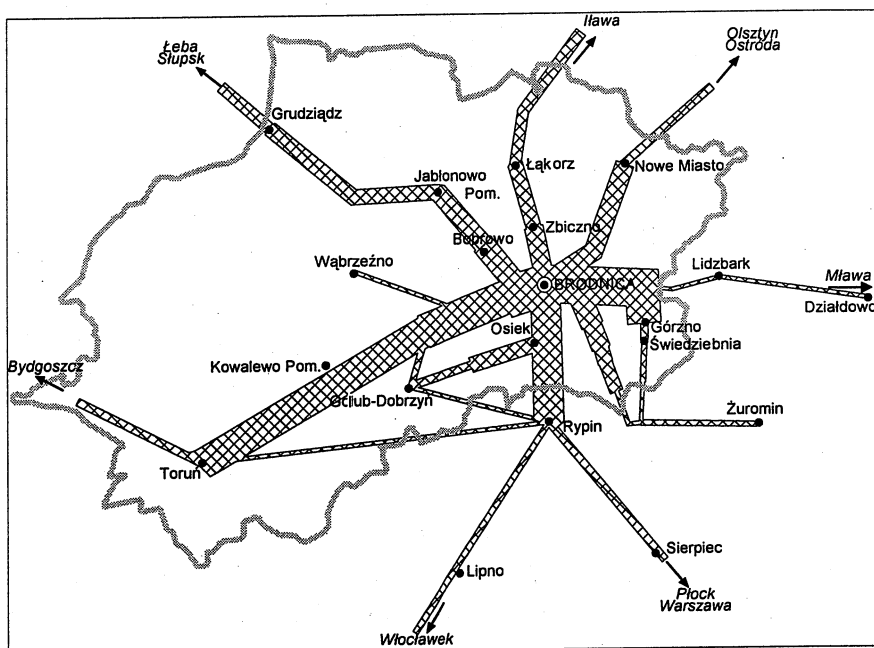
8. Zasięg oddziaływania społeczno-gospodarczego Brodnicy

Analiza egzogenicznych funkcji standardowych Brodnicy pokazała, że na funkcjonowanie i rozwój miasta przemożny wpływ ma jego zaplecze. Zatem ważny jest problem określenia miejsca, jakie zajmuje Brodnica w swoim otoczeniu oraz jakie łączą ją stosunki z tym otoczeniem. Dotychczasowe badania geografów (bardzo liczne zarówno w Polsce jak i na świecie, a także w łódzkim i toruńskim ośrodku geograficznym zwalniają autorów z konieczności ich omawiania i cytowania) jednoznacznie potwierdzają, że działalności społeczno-gospodarcze, produkcja dóbr i oferowanych usług wykonywane na rzecz zaplecza są decydującym czynnikiem rozwoju miasta. Ważnym też czynnikiem podnoszącym efektywność tych działalności jest centralne położenie miasta względem swojego zaplecza. Badający relacje miasto-region zaobserwowali wyraźne występowanie sprzężeń zwrotnych. Z jednej strony zasięgi wpływów i siła ciężenia regionu do miasta zależą w dużym stopniu od jego wielkości, potencjału ekonomicznego i atrakcyjności, z drugiej zaś wielkość strefy wpływów i siła oddziaływania miasta jest zależna od rozwoju komunikacji, gęstości osiedli, mobilności ludności w zapleczu oraz poziomu jego urbanizacji i industrializacji. Powiązania miasta z jego regionem badane są na ogół poprzez analizę występujących związków w zakresie komunikacji, demografii, aprowizacji, handlu i finansów, administracji, służby zdrowia, kultury, polityki i religii oraz rekreacji. W przypadku Brodnicy występujące związki pomiędzy miastem a jego zapleczem oraz zasięg jego oddziaływania zbadano opierając się na występujących powiązaniach w zakresie komunikacji i ruchu ludności.

8.1. Powiązania komunikacyjne

Zasięg powiązań komunikacyjnych zanalizowano na podstawie komunikacji autobusowej PKS przyjmując za jednostkę pomiaru liczbę kursów docelowych zarówno wychodzących z Brodnicy, jak i do niej się kierują-

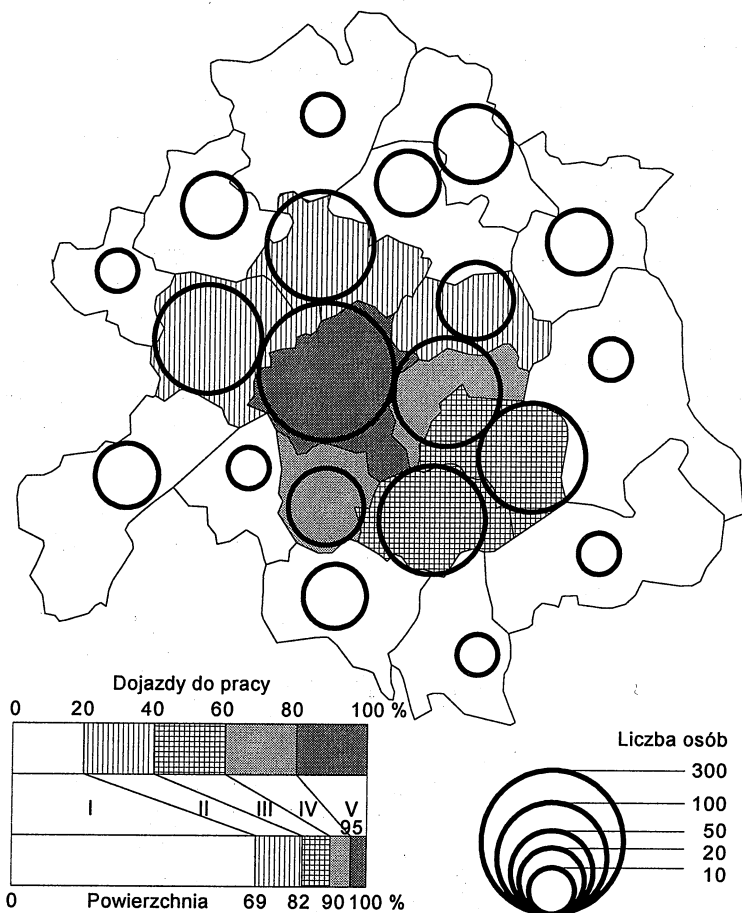
cych (rys. 8.1). Komunikacja ta obsługuje głównie powiązania regionalne Brodnicy. Na najbliższy jej region (14 gmin) przypada 70,7% wszystkich kursów docelowych. Poza najbliższym regionem miasto jest dobrze skomunikowane z Toruniem (8,6% kursów docelowych) pełniącym funkcję centrum administracyjnego województwa oraz z paru ośrodkami regionalnymi położonymi w strefie do 100 km odległej od Brodnicy, na które przypada 12,4% ogółu kursów docelowych. Dalekie połączenia na ogół z dużymi miastami (łącznie w liczbie pięciu) mają już dużo mniejsze znaczenie. Przypada na nie tylko 8,3% ogółu kursów docelowych. Omówione na podstawie liczby kursów docelowych PKS powiązania komunikacyjne Brodnicy wyraźnie wyznaczają zasięg jej regionu, który na południu sięga po Rypin, wschodzie po Górzno, północy po Nowe Miasto Lubawskie i Jabłonowo Pomorskie, a na zachodzie po Golub-Dobrzyń (rys. 8.1).

Rys. 8.1. Powiązania regionalne Brodnicy komunikacją PKS
(liczba kursów docelowych)

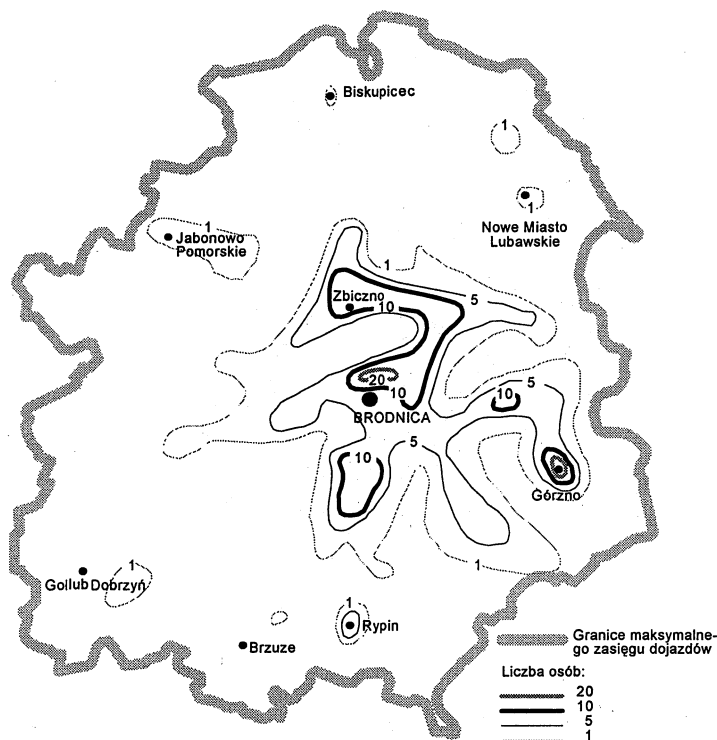
8.2. Powiązania w zakresie dojazdów do pracy

Przeprowadzona w przedsiębiorstwach przemysłowych, budowlanych i instytucjach usługowych (które udzieliły informacji) inwentaryzacja stanu

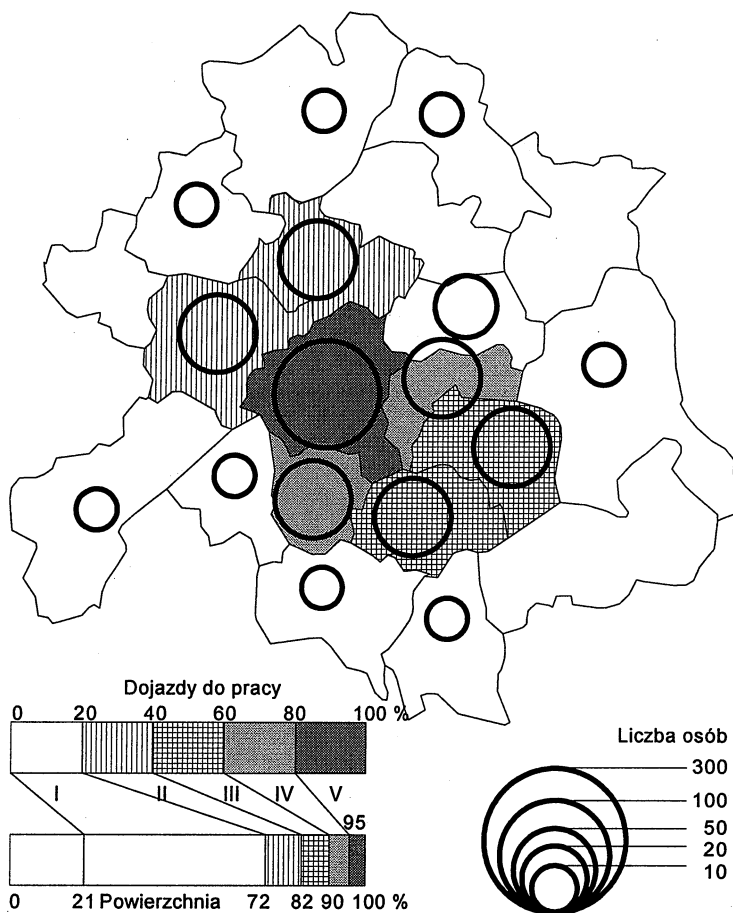
Rys. 8.2. Dojazdy ogółem do pracy w Brodnicy (lipiec 1995 r.)

zatrudnienia i miejsc zamieszkania ich pracowników ujawniła 644 osoby dojeżdżające codziennie do pracy spoza Brodnicy. Stanowiło to około 16% ogółu zatrudnionych w tych przedsiębiorstwach i instytucjach. Dojeżdżający do pracy w Brodnicy pochodzili z 20 ośrodków gminnych i miejsko-gminnych otaczających Brodnicę (rys. 8.2). Wielkość tego obszaru wynosiła około 2,8 tys. km² i zamieszkiwało go 174 tys. osób. Wymieniona liczba ośrodków gminnych i miejsko-gminnych w 80% przynależą do województwa toruńskiego (16 ośrodków) i w 20% do województw ościennych: włocławskiego i ciechanowskiego (4 ośrodki), stanowiących 25,4% powierzchni tego obszaru i 30,4% jego mieszkańców. Cechą charakterystyczną obszaru skąd pochodzą dojeżdżający do pracy w Brodnicy, jest duże jego zróżnicowanie w zakresie intensywności dojazdów pracowniczych (wskaźnik koncentracji $\eta = 0,828$). W tym zakresie najsilniejsze powiązania Brodnicy

Rys. 8.3. Zasięg dojazdów do pracy w przemyśle i budownictwie do Brodnicy (lipiec 1995 r.)

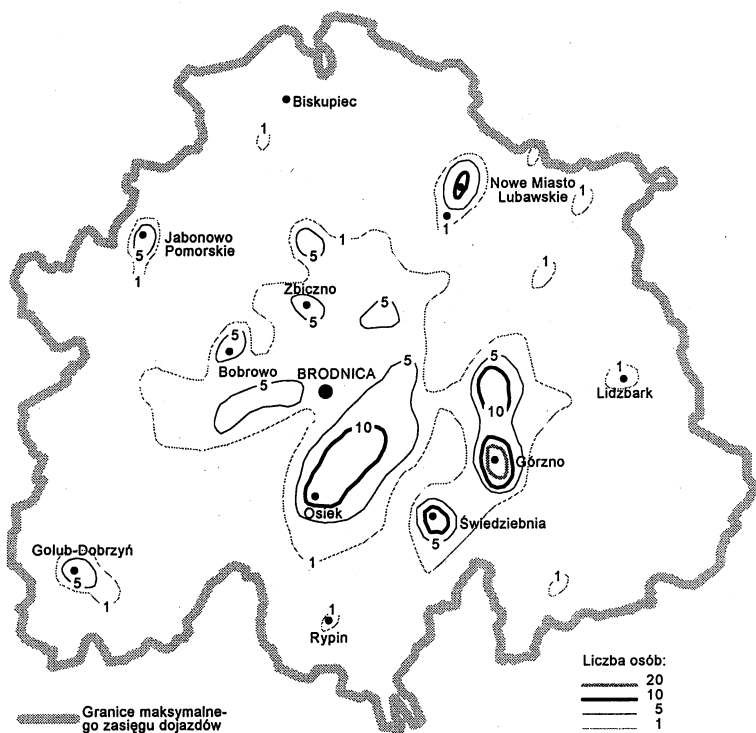
występują z jej własną gminą (V stopień koncentracji), na którą przypada 23,7% ogółu dojazdów do pracy w Brodnicy oraz z dwoma gminami z nią sąsiadującymi od południa i zachodu, tj. gminą Osiek i Grążawy (IV stopień koncentracji), skupiającymi dalsze 18,7% ogółu tych dojazdów. Stosunkowo silne powiązania ma Brodnica z kolejnymi dwoma gminami położonymi na południowy wschód, tj. Górzniem i Świdziebnią (III stopień koncentracji), na które przypada 17,6% dojazdów. Charakterystyczne, że Brodnica w zakresie dojazdów do pracy najsilniej powiązana jest z gminami położonymi od niej w kierunku południowo-wschodnim. Pas słabszych powiązań miasta z jego zapleczem rozciąga się w jego bezpośrednim sąsiedztwie od strony zachodnio-północnej, północnej i północno-wschodniej, gdzie trzy gminy: Bobrowo, Zbiczno i Brzoze (II stopień koncentracji) skupiają 22,1% ogółu dojazdów do pracy. Z pozostałych 12 gmin otaczających Brodnicę pochodziło zaledwie 17,9% ogółu dojazdów, a gminy te w tym zakresie są słabo powiązane (I stopień koncentracji) z miastem i stanowią raczej tło dla analizowanego zjawiska.

Rys. 8.4. Dojazdy do pracy w przedsiębiorstwach przemysłowych i budowlanych Brodnicy (lipiec 1995 r.)

Pomiędzy poszczególnymi sektorami gospodarczymi (II i III sektor) występują różnice w wielkości, zasięgu i intensywności dojazdów do pracy w Brodnicy. Do brodnickich przedsiębiorstw przemysłowych i budowlanych dojeżdżało spoza miasta do pracy 359 osób, co stanowiło blisko 17% ogółu ich zatrudnienia. Natomiast do pracy w usługach dojeżdżało 285 osób, co stanowiło około 15% zarejestrowanego w trakcie badań (głównie usługi budżetowe) zatrudnienia w tym sektorze. Wykonane przy pomocy metody izarytmicznej mapy (rys. 8.3 i 8.5) obrazujące wielkość i zasięg dojazdów do pracy w II i III sektorze gospodarczym przedstawiają dość różne obrazy analizowanego zjawiska. Strefa dojazdów do pracy w przemyśle i budownictwie jest zwarta (wskaźnik koncentracja $\eta = 0,856$) i wydłużona w układzie południkowym obejmującym pas terytorium od Zbiczna przez gminę

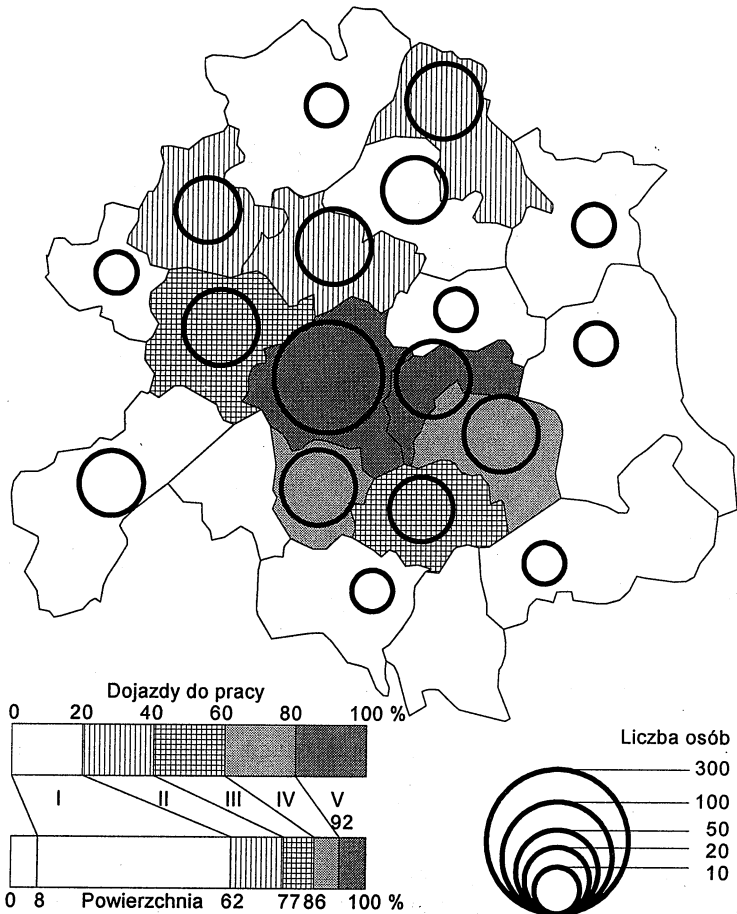
Brodnicę po Osiek z wyraźnym przesunięciem na wschód w kierunku gminy Grażawy i Górzno. Potwierdza to również mapa koncentracji (rys. 8.4), gdzie V–III stopień koncentracji obejmuje 5 gmin: Brodnicę, Grażawy, Osiek, Górzno i Świdziebnię, na które łącznie przypada aż 65% dojazdów do pracy w II sektorze gospodarczym. Powiązanie Brodnicy z gminami położonymi na zachód i północ od miasta jest słabsze (II stopień koncentracji) i obejmuje tylko dwie gminy: Bobrowo i Zbiczno z 19% udziałem.

Rys. 8.5. Zasięg dojazdów do pracy w instytucjach usługowych Brodnicy (lipiec 1995 r.)

Inny rozkład przestrzenny mają dojazdy do pracy w instytucjach usługowych Brodnicy. Mapa izarytmiczna (rys. 8.5) wskazuje na znacznie większy ich zasięg i rozproszenie przestrzenne (wskaźnik koncentracji $\eta = 0,800$), przy czym strefy najintensywniejszych dojazdów grupują się w południowo-wschodniej i północno-zachodniej części zaplecza Brodnicy. Potwierdza to również mapa koncentracji dojazdów do pracy w usługach (rys. 8.6), na której wyraźnie wyodrębnia się pas gmin o przebiegu z północnego zachodu na południowy wschód. W zakresie dojazdów do pracy w usługach

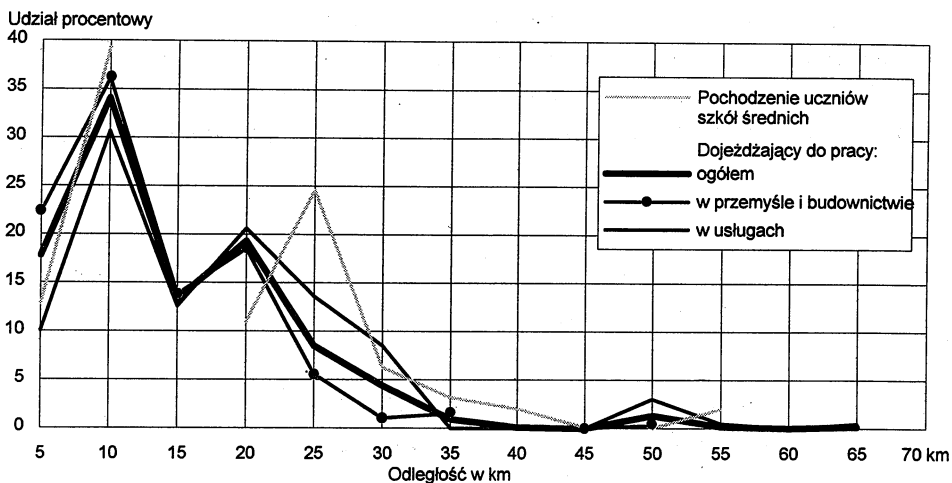
najsilniej powiązana z Brodnicą jest jej własna gmina oraz sąsiednia Grążawy (V stopień koncentracji) z 30% udziałem w dojazdach, dalej gminy Górzno i Osiek (IV stopień koncentracji) z 17,2% udziałem oraz gminy Świedziebnia i Bobrowo (III stopień koncentracji) z 15,5% udziałem. Słabsze powiązania w tym zakresie występują z gminą Zbiczno i dwoma ośrodkami miejsko-gminnymi: Jabłonowem Pomorskim i Nowym Miastem Lubawskim (II stopień koncentracji), które skupiają 11,6% udziału całości dojazdów do pracy w usługach.

Rys. 8.6. Dojazdy do pracy w instytucjach usługowych Brodnicy (lipiec 1995 r.)

Podsumowując analizę wielkości, zasięgu i zróżnicowania przestrzennego dojazdów do pracy do Brodnicy do II i III sektora gospodarczego należy podkreślić, że dojazdy te nie są zbyt liczne, są silnie skoncentrowane

przestrzennie i wyznaczają stosunkowo niewielkie obszarowo, bezpośrednie zaplecze Brodnicy w zakresie zaopatrywania się jej w siłę roboczą. Zaplecze to obejmuje 8 ośrodków gminnych i miejsko-gminnych o powierzchni 881 km² z 39,1 tys. mieszkańców. Generalnie biorąc w zapleczu tym można wyodrębnić dwie strefy (rys. 8.7): pierwszą, o bardzo intensywnych powiązaniach, bezpośrednio przylegającą do miasta i rozciągającą się od niego w promieniu do 15 km, oraz drugą, zaczynającą się w odległości 15 km od Brodnicy, o powiązaniach o mniejszej już intensywności i niemal zupełnie wygasającą w odległości 35 km od niej. Dojazdy z dalszych odległości, pomimo że są rejestrowane, to ich znaczenie jest wyłącznie marginalne.

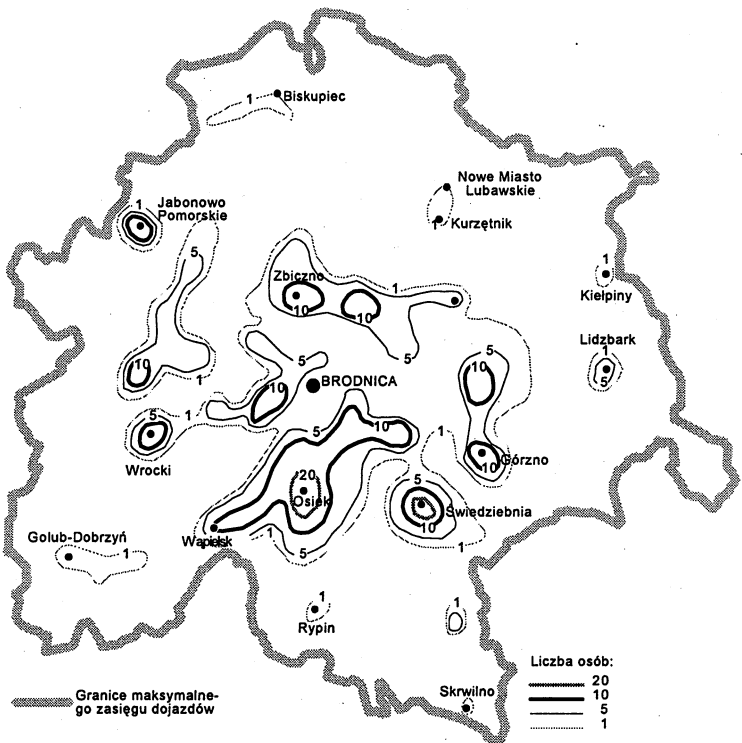
Rys. 8.7. Zasięg oddziaływania Brodnicy w zakresie dojazdów do pracy i pochodzenia uczniów szkół średnich (lipiec 1995 r.)

8.3. Powiązania w zakresie kształcenia ponadpodstawowego

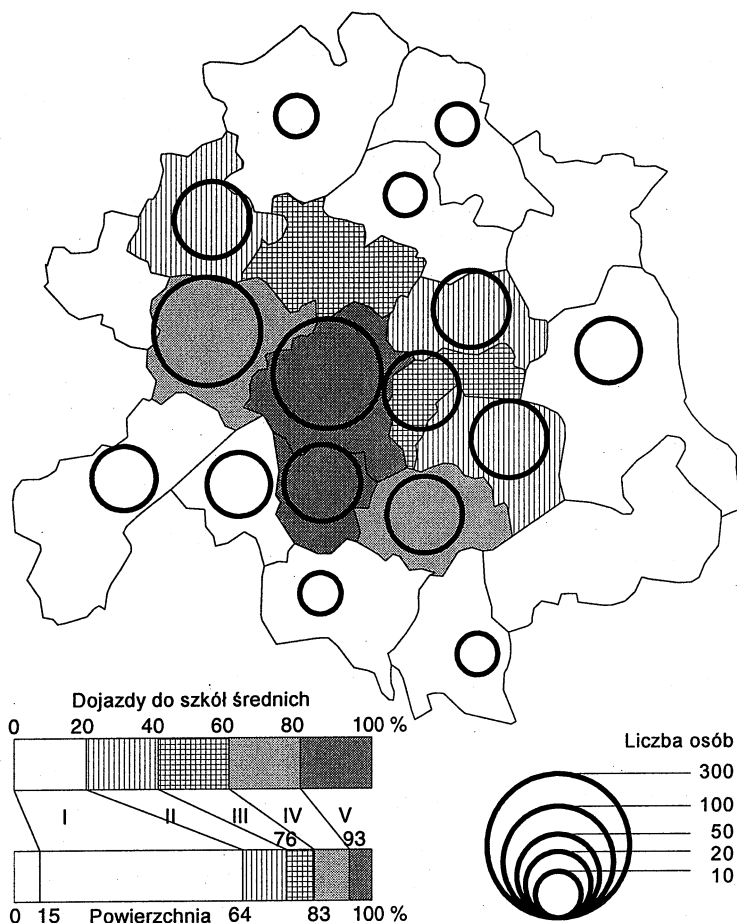
Brodnica jest ważnym centrum kształcenia ponadpodstawowego dla młodzieży pochodzącej z jej regionu. Aktualnie w szkołach ponadpodstawowych kształci się nieco ponad 3 tys. młodzieży. W ciągu ostatnich dwudziestu lat liczba kształcącej się w tych szkołach młodzieży wykazuje tendencję wzrostową z około 2,6 tys. w roku szkolnym 1977/1978 do nieco ponad 3 tys. w 1994/1995. Przeszło połowa uczniów pochodzi z samej Brodnicy, ale około 45% młodzieży tych szkół przybyło do miasta z jego regionu, aby tu pobierać naukę. Udział młodzieży pochodzącej z regionu Brodnicy i kształcącej się w jej szkołach ponadpodstawowych jest w ciągu

ostatnich dwudziestu lat w zasadzie stały, oscyluje wokół 45%, odchylając się w dół lub w górę nie więcej niż o 2–3 punkty. Zasięg oddziaływania szkolnictwa ponadpodstawowego Brodnicy obejmuje 17 gmin. W ciągu ostatnich dwudziestu lat jest on w zasadzie stabilny. Nie obserwuje się w nim większych przesunięć przestrzennych. Zmienne są jednak udziały poszczególnych gmin w liczbie dostarczanych miastu uczniów. W analizowanym okresie najwięcej uczniów dostarczyła Brodnicy jej własna gmina, ale jej udział wahał się od 14,8% do 18,4%. Podobna sytuacja występowała również w przypadku innych gmin, np. Bobrowa, Grażaw, Zbiczna. Wyraźnie mniejsze znaczenie ma szkolnictwo ponadpodstawowe Brodnicy dla ośrodków miejsko-gminnych: Jabłonowa Pomorskiego, Górzna czy Rypina w porównaniu z czterema wyżej wymienionymi gminami.

Na mapie izarytmicznej (rys. 8.8) przedstawiono miejsca stałego zamieszkania pozamiejscowych uczniów brodnickich szkół ponadpodstawowych. Mapa ta ujawnia występowanie zwartej strefy ciągnącej się od

Rys. 8.8. Miejsca stałego zamieszkania uczniów szkół ponadpodstawowych kształcących się w Brodnicy (lipiec 1995 r.)

Rys. 8.9. Koncentracja miejsc stałego zamieszkania uczniów szkół ponadpodstawowych kształcących się w Brodnicy (lipiec 1995 r.)

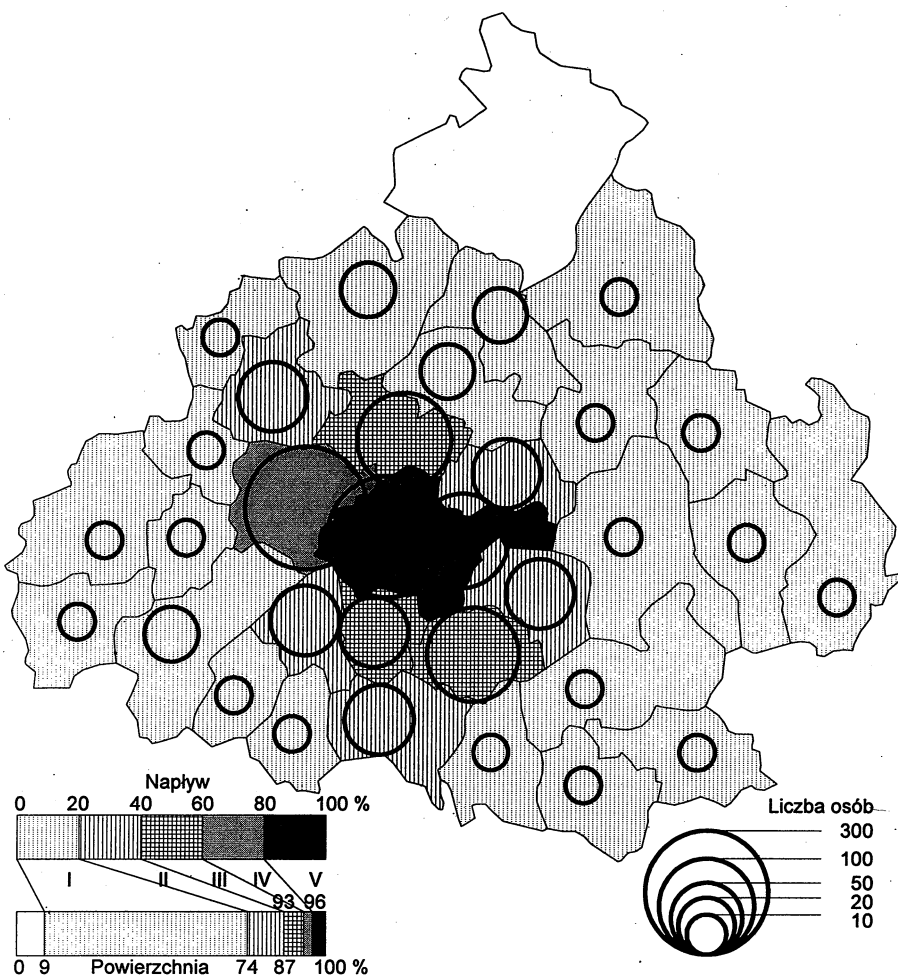
Brodnicy na południe aż po Osiek i Wąpielsk oraz istnienie wielu mniejszych „wysp” zgrupowanych wokół takich ośrodków gminnych, jak Świdziebnia, Górzno, Grażawy, Zbiczo, Bobrowo, Jabłonowo Pomorskie. Koncentracja miejsc stałego zamieszkania pozamiejscowych uczniów brodnickich szkół ponadpodstawowych w jej regionie jest wysoka (wskaźnik koncentracji $\eta = 0,815$), co obrazuje rysunek 8.9. Na dwie gminy, Brodnicę i Osiek (V stopień koncentracji), przypada 1/4 pozamiejscowych uczniów kształcących się w szkołach ponadpodstawowych miasta. Na dwie kolejne gminy, Świdziebnię i Bobrowo (IV stopień koncentracji), przypada ich dalsze 23,4%. Z kolei gminy Grażawy i Zbiczo (III stopień koncentracji) zamieszkuje na stałe 17,1% pozamiejscowych uczniów brodnickich szkół

ponadpodstawowych. Wymienione sześć gmin uzupełniają dalsze trzy gminy: Górzno, Brzozie i Jabłonowo Pomorskie (II stopień koncentracji) łącznie dostarczające Brodnicy 18,1% uczniów do jej szkół ponadpodstawowych. Mapa koncentracji dość klarownie wyznacza wielkość zaplecza Brodnicy w zakresie regionalnego ośrodka szkolnictwa ponadpodstawowego, który obejmuje w pierwszym rzędzie 9 gmin, które łącznie dostarczają do ponadpodstawowych szkół Brodnicy aż 83,6% pozamiejscowych uczniów. Na pozostałe 8 gmin oddziaływanie regionalnego ośrodka szkolnictwa ponadpodstawowego Brodnicy jest już niewielkie. Dobrze to ilustruje wykres (rys. 8.7) pokazujący udział poszczególnych stref odległości w liczbie przybywającej młodzieży po naukę do szkół ponadpodstawowych Brodnicy. Najwięcej uczniów przybywa z pierwszej strefy odległości nie przekraczającej 15 km (prawie 2/3), a pozostali z drugiej strefy oddalonej od miasta o 15–30 km (blisko 1/3). Uczniowie zamieszkujący miejscowości położone w dalszych odległościach reprezentowani są już w szkołach Brodnicy w bardzo małej liczbie.

8.4. Powiązania w zakresie migracji stałych

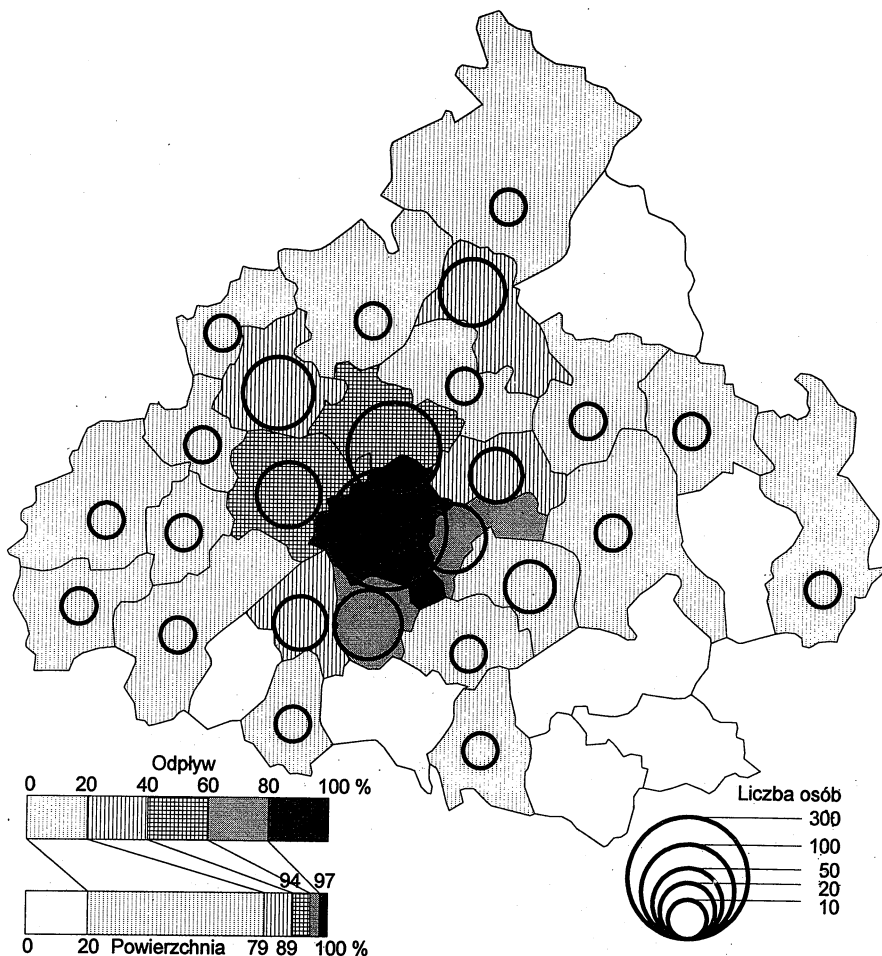
Powiązania miasta z jego zapleczem dobrze ilustrują migracje stałe. Wynikają one nie tylko z aktualnych powiązań społeczno-gospodarczych, ale także odzwierciedlają tradycje i historię dotychczasowych powiązań przestrzennych Brodnicy z jej najbliższym regionem. W okresie od 1.01.1992 roku do 31.05.1995 roku do Brodnicy przybyły 1202 osoby, z tego na najbliższe 32 ośrodki gminne i miejsko-gminne przypadało 801 osób, tj. 67,2% całkowitego napływu. Natomiast w podanym okresie opuściły Brodnicę 964 osoby, z tego do pobliskiego regionu skierowały się 564 osoby, tj. 58,3% ogółu wyjeżdżających na stałe z Brodnicy. W migracjach stałych w analizowanym okresie Brodnica miała globalne saldo dodatnie wynoszące 234 osoby. Natomiast w migracjach regionalnych saldo to również było dodatnie, ale o nieco wyższym poziomie i wynosiło 243 osoby. Generalnie biorąc Brodnica w wyniku migracji stałych traci swoich mieszkańców na rzecz zagranicy i częściowo kraju, natomiast pozyskuje nowych mieszkańców z najbliższego zaplecza. Całkowity obrót migracyjny w okresie 1.01.1992–31.05.1995 wyniósł 2162 osoby, w tym regionalny 1364 osoby i stanowił on 63,2% obrotu globalnego.

Regionalny zasięg migracji z i do Brodnicy zamyka się generalnie w obrębie 32 ośrodków gminnych i miejsko-gminnych otaczających Brodnicę i obejmuje obszar 4978 km² zamieszkały przez 375,8 tysięcy osób. W jego

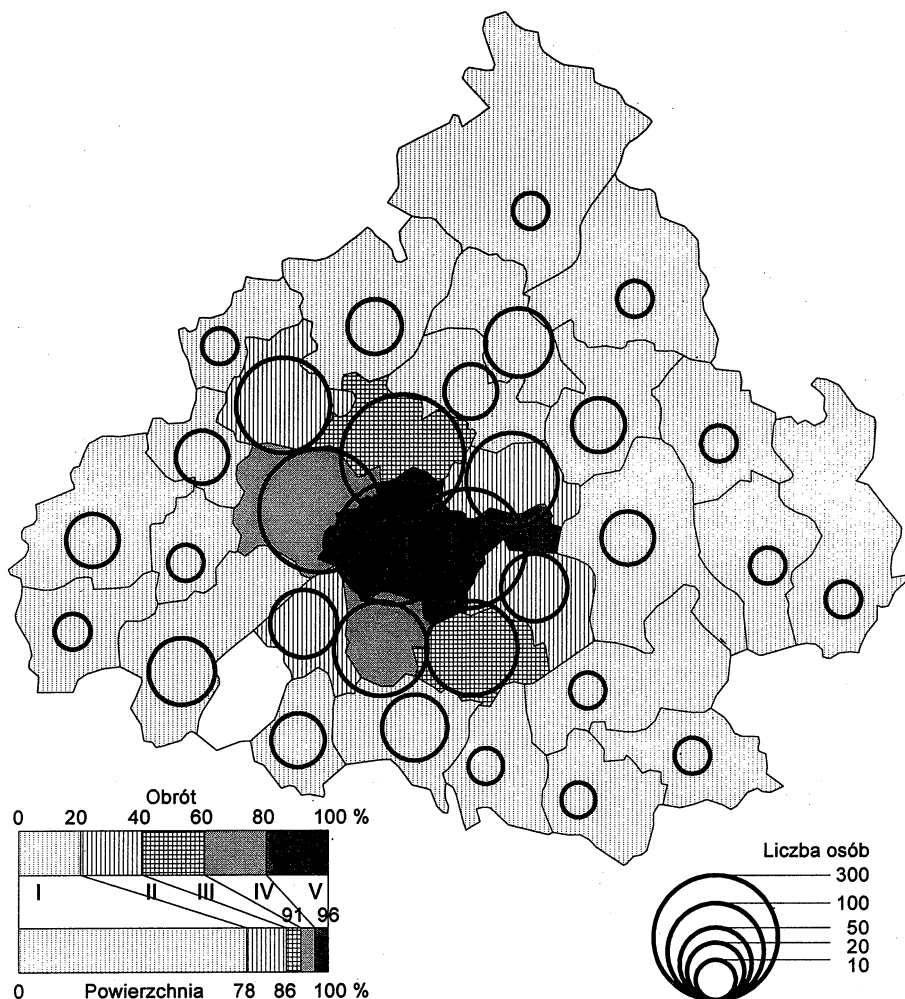
Rys. 8.10. Napływ z regionu migrantów stałych do Brodnicy
w okresie 1.01.1992–31.05.1995

obrębie występuje wyraźne zróżnicowanie przestrzenne wielkości i intensywności migracji stałych. Wyraża się ono wyodrębnianiem, tak w napływie jak i odpływie migracyjnym dwóch obszarów; centralnego obejmującego 9–11 ośrodków gminnych i miejsko-gminnych bezpośrednio otaczających Brodnicę oraz peryferyjnego obejmującego pozostałe 21–23 ośrodki, rozwiniętego w sposób ciągły wokół obszaru centralnego (rys. 8.10, 8.11 i 8.12). Po stronie napływu migracyjnego obszar centralny stanowi 11 ośrodków gminnych. Największą liczbę migrantów brutto do miasta dostarcza jego własna gmina i sąsiednie Grażawy (40,1%), a następnie Świdziebnia, Zbiczno i Osiek (15%), które pod względem intensywności napływu mieszczą się

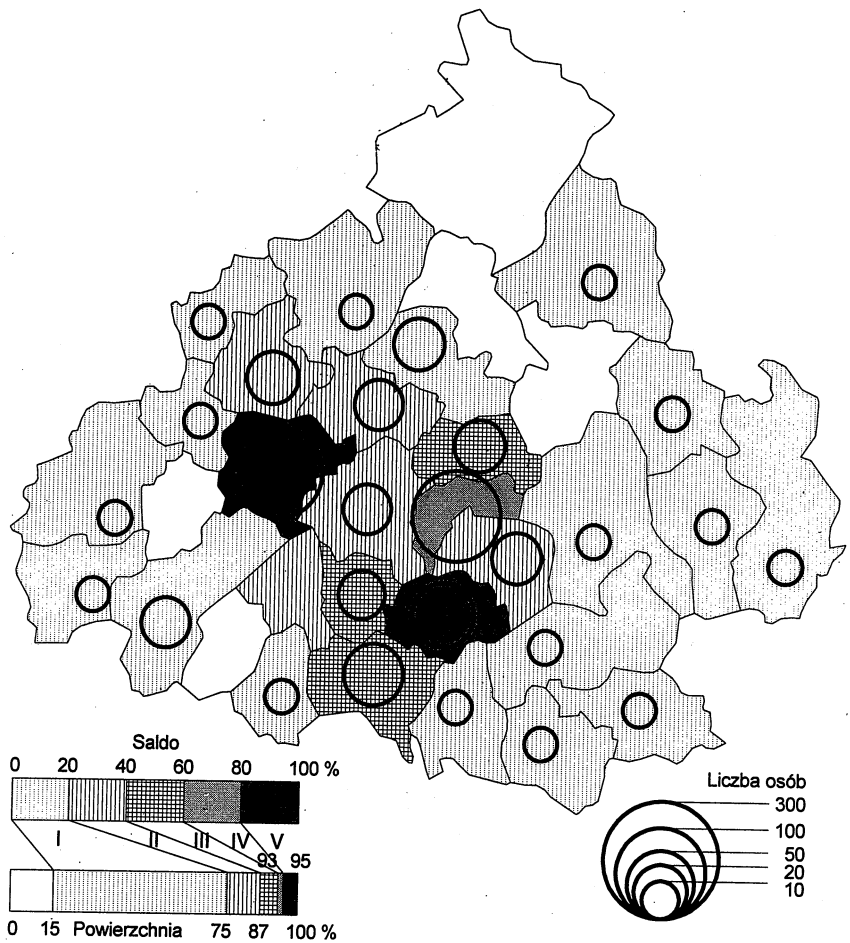
Rys. 8.11. Odpływ do regionu migrantów stałych z Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995

w V–III stopniu koncentracji. Dalsze pięć ośrodków gminnych: Rypin, Wąpielsk, Górzno, Jabłonowo Pomorskie i Brzozie reprezentujące II stopień koncentracji skupiają 17,2% całego napływu regionalnego (rys. 8.10). Nieco inna sytuacja występuje po stronie odpływu (rys. 8.11). Najwięcej osób przenosi się z miasta do jego gminy (24%), Grażaw i Osieku (16,1%), Bobrowa i Zbiczna (23,1%), które mieszczą się w V–III stopniu koncentracji. Pozostałe cztery ośrodki gminne: Wąpielsk, Brzozie, Nowe Miasto Lubawskie, Jabłonowo Pomorskie mieszczące się w II stopniu koncentracji uzupełniają ten zwarty obszar, na który kieruje się odpływ migracyjny z Brodnicy. Pozostałe gminy nie odgrywają już większej roli w regionalnym odpływie migracyjnym.

Rys. 8.12. Regionalne migracje stałe (obróć) z i do Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995

Wypadkową napływu i odpływu migracyjnego jest obrót migracyjny (rys. 8.12). Obszar o V–III stopniu koncentracji obrotu migracyjnego obejmuje 10 gmin tworzących zwarty obszar otaczający Brodnicę. Ma on kształt owalu. Na północnym zachodzie obejmuje Jabłonowo Pomorskie, Bobrowo i Zbiczno, w części centralnej Brzozie, Grażawy, Brodnicę, Osiek i Wąpielsk oraz na południowym wschodzie Górzno i Świdziebnię. Regionalny napływ, odpływ i obrót migracyjny charakteryzuje się zatem wysokim stopniem koncentracji przestrzennej (wskaźniki koncentracji przyjmują odpowiednio wartości: $\eta = 0,856$, $\eta = 0,800$, $\eta = 0,828$).

Rys. 8.13. Regionalne saldo (dodatnie) migracji stałych z i do Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995

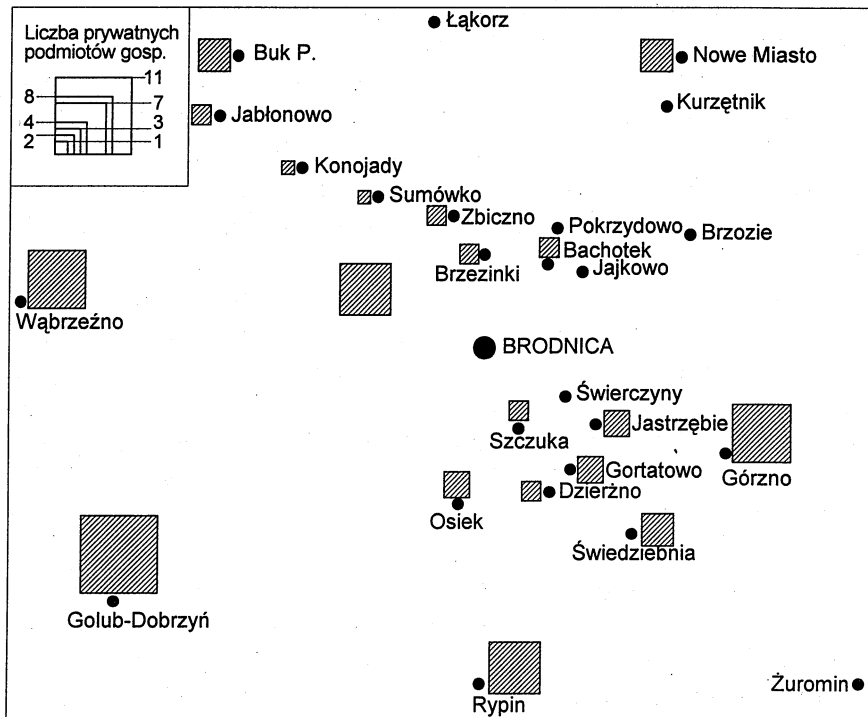
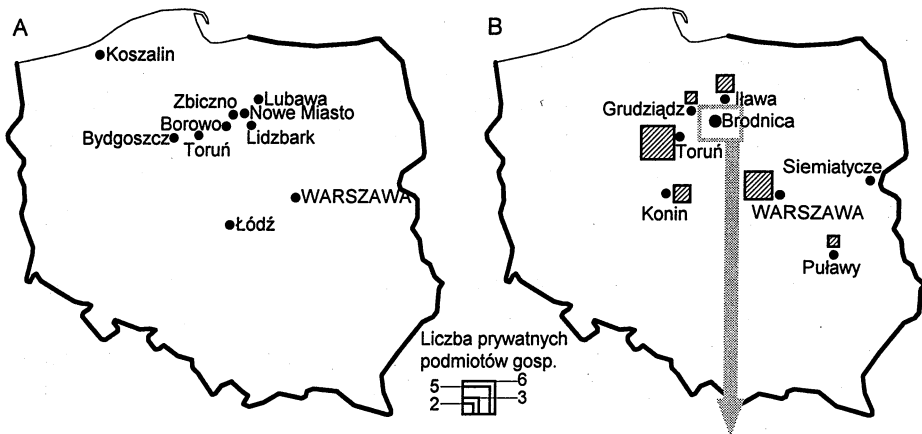
Inny charakter rozkładu przestrzennego ma regionalne saldo migracyjne (rys. 8.13). W tym względzie największe znaczenie mają gminy: Bobrowo, Świdziebnia i Grążawy dostarczające do miasta netto aż 43,5% migrantów. Ważną pozycję zajmują dalsze trzy gminy: Brzozie, Osiek i Rypin, na które netto przypada 16,5% migrantów. Mniejsze znaczenie dla Brodnicy w zakresie migracji netto ma jej własna gmina oraz Górzno, Jabłonowo Pomorskie, Zbiczno i Wąpielsk skupiające łącznie 20,3% salda migracyjnego. Również dodatnie saldo migracyjne jest przestrzennie silnie skupione, na co wskazuje wysoka wartość wskaźnika koncentracji wynosząca $\eta = 0,854$. Na demograficzny wzrost miasta odbywający się poprzez migracje regionalne największy wpływ ma 10 poprzednio wymienionych gmin oraz miasto i gmina Rypin.

8.5. Powiązania w zakresie działalności prywatnych podmiotów gospodarczych

Od początku lat dziewięćdziesiątych obszar Brodnicy i jej regionu jest penetrowany przez kapitał prywatny. Wielu małych i większych przedsiębiorców z Brodnicy, jak również i spoza niej, podejmuje działalność gospodarczą i inwestycyjną w mieście i w jego regionie. Na rysunku 8.14 przedstawiono zasięg i skalę penetracji Brodnicy i jej regionu przez prywatne podmioty gospodarcze.

Samo miasto jest obiektem zainteresowania prywatnych inwestorów, którzy założyli tu filie swoich przedsiębiorstw. Są to osoby prowadzące interesy (rys. 8.14A) zarówno w dużych miastach, takich jak Warszawa, Łódź, Koszalin, Bydgoszcz i Toruń oraz w pobliskich małych miastach i ośrodkach gminnych, takich jak Lubawa, Nowe Miasto Lubawskie, Lidzbark, Zbiczno, Bobrowo.

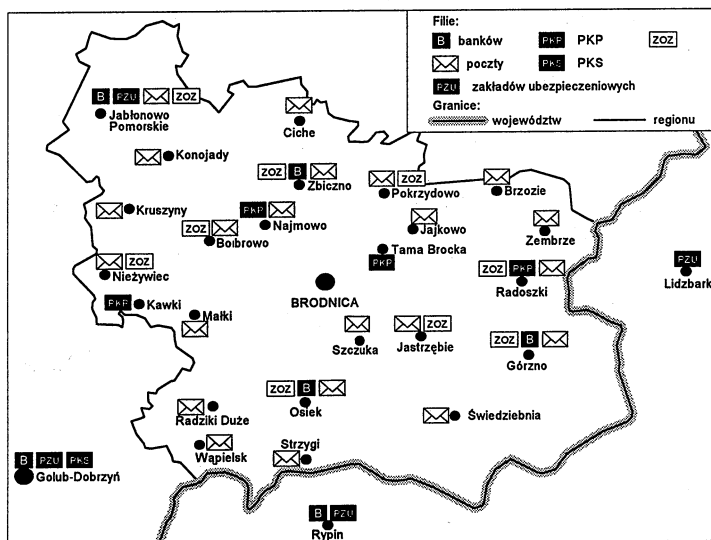
Prywatni przedsiębiorcy pochodzący z Brodnicy podejmują, na o wiele większą skalę aniżeli inwestorzy pozamiejscy, ekspansję na rynku regionalnym w zapleczu swojego miasta oraz częściowo w dużo skromniejszym wymiarze na rynku ogólnopolskim. Z 1768 małych podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w lipcu 1995 roku w Brodnicy blisko 70 z nich wykazywało swoją działalność gospodarczą i inwestycyjną poza Brodnicą deklarując posiadanie filii swoich firm w ośmiu miastach poza regionem, m.in. w takich jak Warszawa, Toruń, Grudziądz, Konin, Puławy, Siemiatyże, Iława, oraz w 26 miastach i wsiach na terenie swojego regionu (rys. 8.14B). Wydaje się, że obecnie jest to dopiero początek, dość jeszcze nieśmiały, wchodzenia prywatnych podmiotów gospodarczych w terytorialny system ekonomiczny regionu. W strefie oddziaływania gospodarczego swojego miasta brodniczanie najwięcej filii swoich firm założyli w pobliskich miastach: Wąbrzeźnie, Golubiu-Dobrzyniu, Rypinie i Górznie oraz mniej w okolicznych wsiach układających się wyraźnie wzdłuż linii od miejscowości Buk Pomorski i Jabłonowo Pomorskie na północnym zachodzie po Świdziebnię i Górzno na południowym wschodzie (rys. 8.14B). Szybko postępujący prężny rozwój prywatnego sektora gospodarczego w Brodnicy będzie musiał w przyszłości w większym niż dotychczas stopniu korzystać z zasobów swojego regionu oraz jego rynku. Należy zatem oczekiwać większego zainteresowania prywatnych przedsiębiorców własnym regionem i ich ekspansję m.in. na rynek regionalny, co w konsekwencji wzmocni siłę powiązań społeczno-gospodarczych miasta z jego regionem.

Rys. 8.14 Prywatne podmioty spoza Brodnicy mające w niej swoje filie (A) oraz podmioty gospodarcze z Brodnicy mające swoje filie poza nią (B)

8.6. Powiązania formalne w zakresie usług

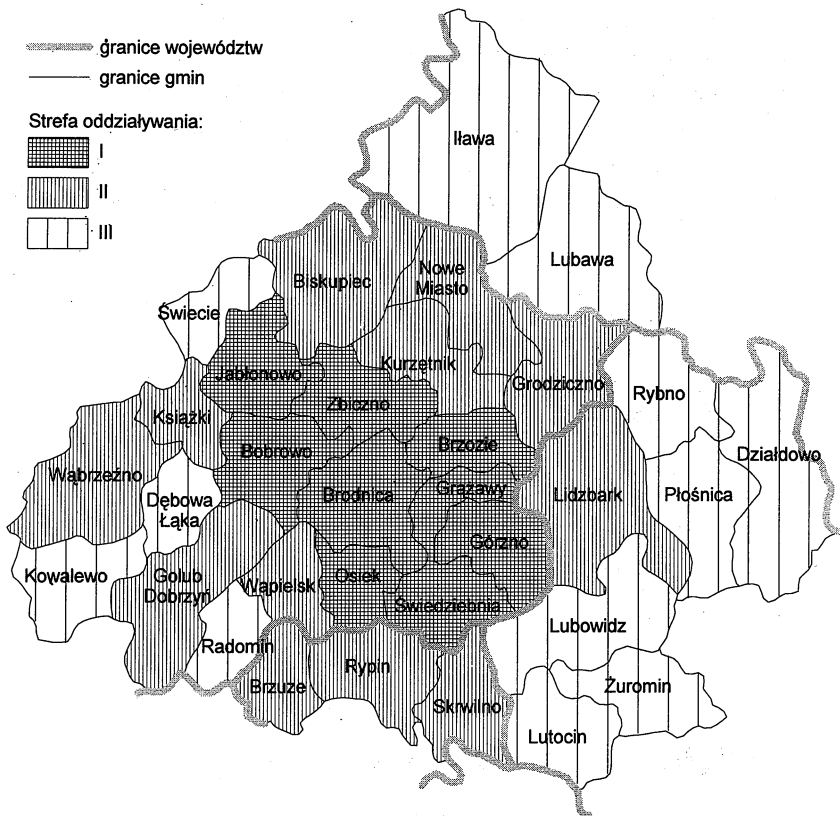
Powiązania formalne Brodnicy z jej zapleczem wynikają z patronatu miasta w zakresie usług bankowych, ubezpieczeniowych, służby zdrowia, poczty i jeszcze wielu innych. W prezentowanym opracowaniu poprzestano na analizie patronatu miasta w wymienionych formach usług. W oparciu o formalnie przypisany miastu rejon obsługi w zakresie wymienionych usług sporządzono mapę (rys. 8.15) ilustrującą formalny zasięg oddziaływania Brodnicy. Obejmuje on 9 gmin (Jabłonowo Pomorskie, Bobrowo, Zbiczno, Brzozie, Grażawy, Górzno, Świdziebnię, Osiek i Wąpielsk) zwartym obszarem otaczających miasto. W zakresie usług bankowych, ubezpieczeniowych i komunikacyjnych Brodnica obejmuje patronatem jeszcze trzy małe miasta: Golub–Dobrzyń, Rypin i Lidzbark. Wymieniony obszar, zwłaszcza w obrębie dziewięciu wskazanych gmin, jest tradycyjnie najsilniej powiązany z Brodnicą i w przeszłości stanowił jego powiat. Należy oczekiwać, że te formalne więzi będą utrzymywać się nadal i w przyszłości stanowiąc będą łącznie z omówionymi więziami społeczno–gospodarczymi ośrodek terytorialną do ewentualnego reaktywowania powiatu (starostwa) brodnickiego.

Rys. 8.15. Formalny zasięg oddziaływania Brodnicy w zakresie usług bankowych, ubezpieczeniowych, służby zdrowia i poczty

8.7. Wnioski

Wyznaczenie granicy i charakterystykę zasięgu oddziaływania Brodnicy przeprowadzono na podstawie wyszczególnionych w opracowaniu elementów. Daje ono siłą rzeczy zróżnicowany i niejednorodny obraz tego zasięgu. Poszukując syntezy, w wyniku której można by jednoznacznie określić zasięg oddziaływania miasta, dokonano hierarchizacji (rangowania) gmin według pozycji, jaką zajmują w zakresie poszczególnych, analizowanych w opracowaniu elementów. Następnie tak wyznaczone i przypisane poszczególnym gminom rangi zsumowano. Uzyskane sumy umożliwiły podział obszaru wpływów Brodnicy na trzy strefy (rys. 8.16).

Rys. 8.16 Zasięg oddziaływania społeczno-ekonomicznego Brodnicy (lipiec 1995 r.)

Pierwsza strefa obejmuje 9 gmin. W zasadzie w sposób ciągły i zwartym pierścieniem otaczają one miasto. Strefa ta ma wydłużony, owalny kształt zaczynający się od Jabłonowa Pomorskiego na północnym zachodzie

i kończący się na Górznie i Świedziebni na południowym wschodzie. Ta strefa stanowi obszar trwale powiązany z miastem i będący jego naturalnym zapleczem.

Tabela 8.1. Wielkość i zasoby stref oddziaływania Brodnicy

Strefa	Liczba		Powierzchnia w km ²	Liczba ludności		Gęstość zaludnienia w osobach na 1 km ²
	gmin	miast		ogółem	w miastach	
I	9	2	1 015	48 075	4 667	47,4
II	12	5	1 898	146 673	61 865	77,3
III	11	5	2 065	153 783	74 764	74,5
Ogółem	32	12	4 978	348 531	141 296	70,0

Źródło: Zestawiono na podstawie opracowania *Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym*, GUS, Warszawa 1995.

Druga strefa obejmuje 12 gmin i jej związki z Brodnicą są już dużo luźniejsze, a ich natężenie jest słabsze. Tereny te nie ciążą tak mocno w kierunku Brodnicy jak poprzednie. W większości mają swoje ośrodki lokalne w małych miastach. Ale stanowią potencjalny obszar ekspansji społeczno-gospodarczej Brodnicy. Myśląc w przyszłości o bardziej dynamicznym rozwoju gospodarczym miasta nie można w żaden sposób pominąć włączenia tych gmin i ich ośrodków miejskich w orbitę silnych związków z Brodnicą. Posiadają one zasoby niezbędne miastu do jego rozwoju oraz stanowią dla niego ważny rynek regionalny. W bliższej i dalszej perspektywie to m.in. właśnie ten obszar może zadecydować o dynamice rozwojowej Brodnicy. Włączenie tego obszaru w orbitę wpływów miasta warunkuje przekształcenie się Brodnicy w wyraźne centrum subregionalne.

Pewnego wsparcia w rozwoju centrum subregionalnego w Brodnicy można oczekiwać po nawiązaniu bliższej współpracy z 11 ośrodkami gminnymi i miejsko-gminnymi reprezentującymi trzecią strefę. Jednak tutaj znajdują się takie miasta, jak Iława, Działdowo i z drugiej strefy Wąbrzeźno, które same są silnymi ośrodkami centralnymi i mają ambicje przekształcenia się w centra subregionalne, co przesądziłoby z kolei włączenie Brodnicy w ich strefy wpływów. W tym zakresie potrzebne są jednak szersze badania, które dałyby podstawy do zdiagnozowania istniejącej sytuacji także od strony wymienionych konkurentów. Nie ulega jednak wątpliwości, że dla Brodnicy i jej przyszłego rozwoju niezbędne jest poszerzenie własnego zaplecza, by móc przekształcić się w centrum subregionalne. W tym względzie nadal aktualna jest uwaga J. Szczepkowskiego (1977, s. 78), że „mikroregion węzłowy Brodnicy nie ma szans na awansowanie bez powiększenia go kosztem zaplecza Iławy czy Działdowa”.

9. Życie w Brodnicy w opinii jej mieszkańców

Obiektywne warunki życia i gospodarowania społeczeństwa zamieszkującego w Brodnicy oraz możliwości ich poprawy w wyniku dalszego rozwoju miasta przedstawiono w poprzednich rozdziałach opracowania charakteryzując usytuowanie miasta w przestrzeni geograficznej, stan jego zagospodarowania oraz funkcje miejskie określające aktualne i przyszłe możliwości zarobkowania i zaspokajania w nim różnorodnych potrzeb życiowych, tak stałych mieszkańców jak i odwiedzających je interesantów i gości. Na ocenę warunków życia składają się jednak nie tylko obiektywne parametry ilościowe, ale także subiektywne odczucia mieszkańców tego czy są zadowoleni z zamieszkiwania w Brodnicy, czy znają swoje miasto, czy czują się w nim bezpiecznie itp. W tym celu przeprowadzono na jesieni 1995 r. ankietę z ponad 300 stałymi mieszkańcami Brodnicy. Pytano ich o znajomość wielkości i funkcji miasta, czy są zadowoleni z zamieszkiwania w nim, czy wyjechaliby z niego na stałe, czy chcą, by ich dzieci w przyszłości w nim zamieszkały, jak oceniają swoje miasto pod względem estetycznym (czyste-brudne) i egzystencjalnym (ciche-spokojne-bezpieczne), jak postrzegają dostępność do usług: medycznych, edukacyjnych, kulturalnych, handlowych, komunikacyjnych (dostępność przestrzeni wewnątrz i pozamiejskiej), jak widzą przyszły rozwój społeczno-ekonomiczny swojego miasta, jaki jest ich stosunek do osób odwiedzających Brodnicę.

9.1. Charakterystyka respondentów

W badaniu ankietowym wzięło udział 65% kobiet i 35% mężczyzn. Były to osoby głównie w wieku 25–55 lat, których udział wyniósł 91%. Młodsze jak i starsze osoby stanowiły już marginesowy udział. Zaznaczyła się też wyraźna nadreprezentacja osób z wyższym wykształceniem (20% udziału w badaniu ankietowym). Udział osób z wykształceniem podstawowym był znikomy (4,4%). Wśród respondentów dominowały osoby z wykształceniem średnim (43%) i zasadniczym zawodowym (24%). Osoby uczest-

niczące w badaniu ankietowym aż w 65% wywodziły się z rodzin 4–5–osobowych i w 20% z rodzin 3–osobowych. Udział osób z mniejszych i większych rodzin uczestniczących w badaniu był już niewielki. Poziom zamożności ankietowanych mieszkańców Brodnicy nie przedstawia dużego zróżnicowania. Ponad 52% respondentów posiada mieszkanie, a 35% własny dom. Mieszkania 90% badanych wyposażone są w łazienkę, telewizor kolorowy, lodówkę, 82% w pralkę automatyczną, 75% w wideo, ponad 50% respondentów posiada maszynę do szycia i antenę satelitarną, a około 30% komputer, 62% ankietowanych jest właścicielami samochodu. Z przedstawionej struktury wynika, że społeczeństwo Brodnicy jest dość zamożne.

Populacja zamieszkująca Brodnicę w większości przybyła tu po zakończeniu II wojny światowej. Ujawniło się to również wśród osób uczestniczących w badaniu ankietowym. Zaledwie 2% respondentów zamieszkiwało w Brodnicy już przed II wojną światową. Pozostali przybyli tu w 1945 roku (32%) i później (66%). Wśród respondentów znaczący był udział osób mieszkających w Brodnicy zaledwie od dziesięciu lat (34%).

Respondenci uczestniczący w badaniu ankietowym stanowili grupę mieszkańców Brodnicy w młodym i średnim wieku, dobrze wykształconą, stosunkowo zamożną i przybyłą do miasta po 1945 roku.

9.2. Percepcja miasta i życia w nim

9.2.1. Postrzeganie wielkości i funkcji miasta przez respondentów

Należy stwierdzić, że wielkość miasta można określić liczbą mieszkańców względnie wielkością powierzchni zajmowanej przez dane miasto. W przeprowadzonym badaniu pytano mieszkańców o funkcje i o ocenę wielkości miasta mierzoną liczbą ludności.

Analiza odpowiedzi na to pytanie wykazała, że większość ankietowanych (79%) zna wielkość Brodnicy, określając jej liczbę mieszkańców w przedziale od 20 do 30 tysięcy (faktyczna wielkość miasta wynosiła 27 771 mieszkańców w lipcu 1995 roku). Ponad 20% respondentów postrzega Brodnicę jako miasto 30–50–tysięczne. Opinię taką wyrażają najczęściej osoby starsze, zwłaszcza kobiety (12%), mieszkające w Brodnicy od czasów powojennych.

Wydaje się, że rozwój miasta i dynamiczny wzrost liczby ludności w okresie powojennym był podstawą do wydania takiej opinii przez starszych mieszkańców Brodnicy. Jak wynika z analizy, wielkość Brodnicy w ocenie respondentów, poza nielicznymi wyjątkami, potwierdza się z rzeczywistą wielkością miasta.

Na egzystencję miasta składają się różnorodne działy życia gospodarczego i społecznego, dostarczają rozmaitych zajęć ludności miasta, na podstawie których można określić jego funkcje. Nie wszystkie funkcje mają to samo znaczenie, jedne są mniej, inne więcej rozwinięte. Na ogół jednak w każdym mieście można znaleźć jedną lub dwie funkcje wiodące. Jest to tzw. funkcja dominująca, czyli główna, wokół której koncentrują się inne.

Zamiarem tej części wywiadu było uzyskanie opinii respondentów na temat funkcji, jaką pełni Brodnica. Spośród podanych funkcji (w wypadku Brodnicy podano funkcję turystyczną, usługową, przemysłową, bez wyraźnej funkcji), jakie może pełnić miasto, ankietowani wskazywali tę, która ich zdaniem dominuje w ich mieście.

Analizując wyniki badań stwierdza się, że prawie 60% respondentów postrzega Brodnicę jako miasto wybitnie turystyczne. Są to głównie ludzie młodzi, najczęściej kobiety (31%), oraz respondenci o przychylnym nastawieniu do turystów. Opinia, że Brodnica jest miastem turystycznym, nie jest zapewne przypadkowa, wynika ona z faktu jego położenia w atrakcyjnym leśno-pojeziernym regionie, o bogatych walorach przyrodniczych i turystycznych. Zdaniem 6% ankietowanych, zwłaszcza mężczyzn w wieku 25–39 lat, miasto pełni funkcję usługową. Inne opinie wyrażają ludzie w wieku od 40 do 50 lat twierdząc, że Brodnica jest miastem bez wyraźnej funkcji (29% respondentów). Natomiast w opinii osób starszych Brodnica jest miastem przemysłowym. Stanowisko takie wyrażają zarówno kobiety, jak i mężczyźni mieszkający w tym mieście od ponad 45 lat, co niewątpliwie wpłynęło na ich ocenę, bowiem w okresie powojennym nastąpił wzrost funkcji przemysłowej dzięki budowie nowych zakładów oraz rozbudowie zakładów już istniejących. Jak z tego wynika, postrzeganie funkcji miasta związane jest z wiekiem respondentów. Młodzi uważają Brodnicę za ośrodek turystyczny, starsi natomiast za ośrodek bez wyraźnej funkcji lub przemysłowy.

9.2.2. Akceptacja miasta przez respondentów

Akceptacja miasta wyraża się poprzez związki emocjonalne i osobisto-rodzinne mieszkańców z miastem. Aby zrozumieć, jakie znaczenie dla mieszkańców Brodnicy ma ich miasto, zadano ankietowanym następujące pytania: czy jest Pan(i) zadowolony(a) z zamieszkiwania w Brodnicy?; Gdyby mógłby Pan(i) urządzić sobie życie w dowolnie wybranej miejscowości, to czy chciałaby Pan(i) zmienić miejsce zamieszkania?; Czy chciałby Pan(i), żeby Pana(i) dzieci pozostały na stałe w Brodnicy?

Analiza wypowiedzi respondentów wykazuje, że zdecydowana ich większość (84%) jest zadowolona z faktu zamieszkiwania w Brodnicy. Są to zarówno kobiety jak i mężczyźni w różnym wieku. Jedynie w opinii około 6%

badanych Brodnica nie jest tym miastem, w którym chcieliby mieszkać. Takiego zdania są przede wszystkim kobiety, które chcą wyprowadzić się z Brodnicy do miasta znacznie większego lub na wieś.

Również wśród respondentów zadowolonych ze swojego miejsca zamieszkania są osoby, które gdyby mogły, urządziłyby sobie życie w innej miejscowości. Taką decyzję podjęłoby około 24% wyżej wymienionych osób, z których znaczna część wyraża chęć zamieszkania w większym mieście niż Brodnica. Najczęściej wymieniano takie miasta jak: Toruń, Bydgoszcz, Warszawa, Poznań, Trójmiasto.

Z zamiarem zamieszkania w innym mieście noszą się szczególnie młodzi mieszkańcy (15%), którzy zapewne widzą tam większe możliwości zrealizowania swoich życiowych planów. Starsi respondenci, mieszkający w Brodnicy od 20 lat lub od czasów powojennych, szukając ciszy i spokoju chętnie wyprowadziliby się na wieś. Taką opinię wyraziły głównie kobiety (40–55 lat i więcej). Jak wykazuje analiza, jednak większość ankietowanych (64%) nie chce zmienić miejsca zamieszkania. Takiego zdania są respondenci zadowoleni z faktu zamieszkiwania w Brodnicy, wśród których są osoby w różnym wieku z przewagą kobiet.

Tabela 9.1. Opinia respondentów na temat akceptacji swojego zamieszkania w Brodnicy

Wyszczególnienie	Opinia w %		
	tak	nie	nie wiem
Zadowoleni z faktu zamieszkiwania w Brodnicy	84	6	10
Wyrażający chęć wyjazdu z Brodnicy	24	64	12
Wyrażający chęć, by ich dzieci zamieszkiwały w Brodnicy	45	22	33
Akceptujący rozwój społeczno- –ekonomicznego Brodnicy	20	29	51

Źródło: Zestawiono na podstawie badań ankietowych.

Na podstawie wypowiedzi udzielonych przez badaną grupę mieszkańców na ostatnie pytanie dotyczące tego zagadnienia stwierdzono, że 45% ankietowanych chciałoby, żeby ich dzieci pozostały na stałe w Brodnicy. Taki pogląd wyrazili mieszkańcy, których rodziny składają się z 3–4 osób. W tej grupie respondentów są również ci, którzy nie mają zamiaru wyprowadzić się z Brodnicy i chcą, aby ich jedno czy dwoje dzieci mieszkało w tym mieście. Odmiennego zdania jest 22% ankietowanych mających większe rodziny oraz wyrażających chęć zmiany miejsca zamieszkania. Pozostali

respondenci nie mają zdania na ten temat, są to w większości mężczyźni oraz głównie osoby nie mające dzieci, a także mieszkańcy powyżej 60 roku życia.

W wyniku analizy stwierdza się, że Brodnica dla swoich mieszkańców jest miastem, w którym wielu przebywa od urodzenia i nadal chce tu mieszkać.

Zbadano również, jak postrzegany jest rozwój społeczno-gospodarczy Brodnicy przez jej mieszkańców. W wyniku przeprowadzonych badań można stwierdzić, iż ankietowani w różny sposób postrzegają rozwój swojego miasta. Niepokojąco duża grupa respondentów (51%) nie jest zainteresowana rozwojem społeczno-gospodarczym Brodnicy, o czym świadczy brak poglądu na ten temat. Wśród tej grupy mieszkańców większość stanowią respondenci w wieku 25–39 lat z wykształceniem średnim.

Drugą grupę stanowi 29% badanych, którzy nie akceptują wytyczonego kierunku rozwoju społeczno-gospodarczego ich miasta. Opinię taką wyrazili starsi mieszkańcy z wykształceniem średnim lub zawodowym. Zdaniem tylko 20% ankietowanych omawiany rozwój miasta idzie we właściwym kierunku. Autorami takiej oceny są respondenci w przedziale wieku 40–55 lat obojga płci. Jak wykazała analiza, nie ma jednolitego poglądu na powyższy temat wśród badanej grupy mieszkańców Brodnicy. Na sposób postrzegania rozwoju społeczno-gospodarczego miasta ma wpływ wiek, płeć, w mniejszym stopniu wykształcenie respondentów.

9.2.3. Opinie respondentów na temat wartości estetycznych i egzystencjalnych miasta

Wartości estetyczne wyznaczane są przez takie pojęcia jak: czyste, brudne. Wartości egzystencjalne odwołują się do pojęcia bezpieczeństwa.

Brodnica w opinii większości spośród badanych jest miastem raczej czystym (67%) i czystym (25%). Taki pogląd wyraziło 44% kobiet i 25% mężczyzn, wśród których niewielką przewagę stanowiły osoby w wieku 25–39 lat. Część młodszych respondentów (20%) zarówno kobiet jak i mężczyzn twierdzi, że ich miasto jest czyste. Odmiennego zdania jest niewielka grupa ankietowanych, która uważa, że Brodnica jest miastem raczej brudnym (3%), a nawet brudnym (4%). Taką opinię wyraziły młode kobiety, z których część jest niezadowolona z zamieszkiwania w tym mieście. Tylko niewielu badani nie mają zdania na ten temat.

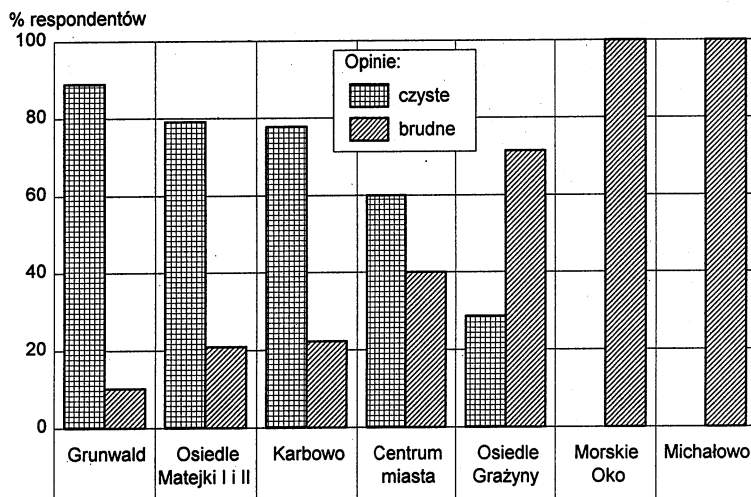
Objęci badaniem mieszkańcy wypowiedzieli się też na temat czystości osiedli. Świadomość istnienia czystych i brudnych osiedli w mieście jest powszechna i różnorodna. Osiedla postrzegane jako czyste przez jednych, widziane są jako brudne przez innych. Tak ankietowani mieszkańcy

Brodnicy postrzegają centrum, Matejki I i II, Grunwald i Karbowo. Ta dwuznaczność odczuć nie wskazuje na nijakość czy brak zdecydowanego charakteru danego miejsca, lecz raczej jest uwarunkowana tym, iż w granicach osiedli obok ulic czystych, zadbanech występują ulice na peryferiach osiedli, zaniedbane, o starej zabudowie, uznawane przez mieszkańców za brudne.

Centrum Brodnicy w opinii 60% ankietowanych jest czyste, a przez 40% uważane jest za brudne. Wśród czystych terenów centrum mieszkańcy wymieniają najczęściej: Duży Rynek i Mały Rynek, ulicę Hallera, Mostową i Kamionkę. Natomiast do brudnych zaliczają ulice: Pocztową, Strzelecką i Przykop, są to ulice stanowiące zlepek starej zabudowy. Domy są zaniedbane, tylko częściowo odnawiane, w tej części miasta położone jest również targowisko miejskie, co niewątpliwie jest powodem negatywnej oceny.

Osiedle Matejki I i II oceniane jest przez 79% ankietowanych jako czyste, a przez 21% jako brudne. Pozytywnie mówią o tych osiedlach przede wszystkim młodzi respondenci, których większość mieszka na tym terenie. Jednoznacznie pod względem czystości postrzegane są osiedla: Morskie Oko i Michałowo, które w opinii grupy ankietowanych uważane są za brudne. Osiedla te położone są na krańcach miasta i odznaczają się zaniedbaniem, zwłaszcza Michałowo, będące najstarszą częścią miasta (rys. 9.1).

Na czystość całego miasta jak i środowiska, które je otacza, duży wpływ wywarło uruchomienie w 1990 roku oczyszczalni ścieków.

Rys. 9.1. Czystość osiedli w opinii respondentów

Obok wartości estetycznych, znaczące miejsce zajmują wartości egzystencjalne, takie jak: spokój, cisza, bezpieczeństwo. Brodnica w opinii 48% ankietowanych jest miastem bezpiecznym, natomiast zdaniem 19% niebezpiecznym. Niepokojąco duża grupa badanych, bo aż 33% nie ma zdania na ten temat.

Jak wynika z analizy, poglądy na temat bezpieczeństwa miasta są różne, uzależnione od wieku respondentów oraz płci. Dominującą grupą mieszkańców, w świadomości której miasto jest bezpieczne, są osoby w wieku 25–39 lat. Natomiast odmiennego zdania są najczęściej osoby w wieku 40–55 lat. Negatywnie oceniane jest bezpieczeństwo w Brodnicy przede wszystkim przez kobiety.

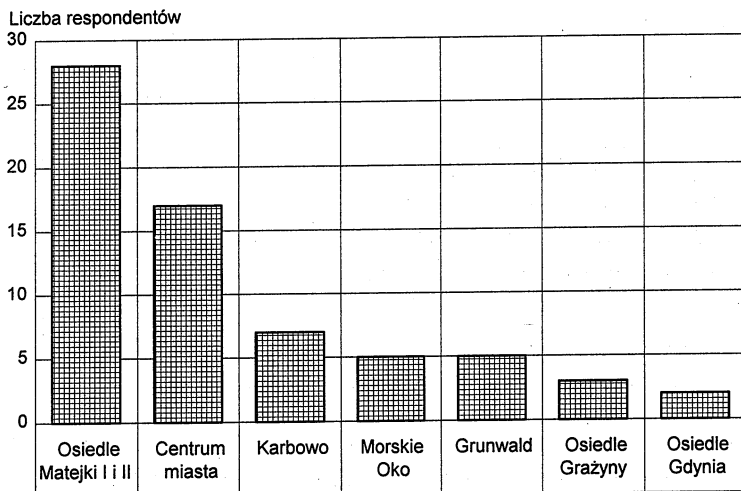
Bezpieczeństwo osiedli podobnie jak czystość postrzegane jest różnorodnie. Szczególnie wyraźne jest to w ocenie bezpieczeństwa centrum, które przez 30% badanych oceniane jest za bezpieczne, a aż przez 70% za niebezpieczne. Za bezpieczne w centrum uważane są: Duży Rynek i ulica Kościelna, natomiast niebezpieczne to ulice: Przykop, Zduńska, Kamionka, Jakuba, Nad Drwęcą i najczęściej wymieniany teren — okolice targowiska. Wiele z ulic uznawanych za niebezpieczne to równocześnie ulice uznawane za brudne. Czynnikiem wpływającym na negatywne odczucia wobec tego rejonu miasta związane z brakiem poczucia bezpieczeństwa jest środowisko społeczne: meliny, pijaństwo, chuligaństwo. Poczucie zagrożenia wywołane jest brakiem odpowiedniego oświetlenia wąskich, nieprzyjemnych bocznych ulic Centrum.

Ankietowani oceniają niejednoznacznie stopień bezpieczeństwa osiedli: Matejki I i II, Grunwald, Karbowo oraz Ustronie, Gdynia, Morskie Oko i Grażyny. Powodem takiej oceny jest zapewne występowanie na terenie osiedli ulic, które respondenci nazywają: boczne, peryferyjne, nieoświetlone, co niewątpliwie decyduje o braku poczucia bezpieczeństwa.

Jednoznacznie oceniane jest Michałowo, które w opinii mieszkańców uważane jest za osiedle niebezpieczne. O negatywnym nastawieniu do tego obszaru decyduje przede wszystkim, według ankietowanych, niewłaściwe środowisko społeczne.

Waloryzację przestrzeni miasta wyrazili badani mieszkańcy opinią na temat osiedli, w których chcieliby zamieszkać. Najwyższym uznaniem cieszą się osiedla: Matejki I i Matejki II. Osiedle Matejki I oceniane jest tak wysoko ze względu na ulice willowe, cechujące się ładną zabudową, estetyką otoczenia, ciszą i poczuciem bezpieczeństwa. Osiedle Matejki II mimo zabudowy blokowej jest osiedlem, gdzie chętnie zamieszkałyby ankietowane osoby. Osiedle to odznacza dobrze rozwinięta infrastruktura, ład przestrzenny i dużo zieleni.

Następnym w hierarchii osiedlem, gdzie zamieszkaliby mieszkańcy Brodnicy, jest centrum, doceniane ze względu na walory urbanistyczne, bliskość centrum handlowego, usługowego i administracyjnego miasta. Osiedlami, które za miejsce zamieszkania wybrałyby część respondentów, są: Karbowo, Grunwald, Morskie Oko oraz Grażyny i Gdynia (rys. 9.2).

Rys. 9.2. Osiedla mieszkaniowe preferowane jako miejsce zamieszkania

9.2.4. Ocena wyposażenia w infrastrukturę społeczno-ekonomiczną

W tej części wywiadu starano się uzyskać odpowiedź na pytania dotyczące infrastruktury społeczno-ekonomicznej (handlowo-usługowej, oświatowej itp.) Brodnicy w percepcji jej mieszkańców.

Na obraz infrastruktury społecznej składają się spostrzeżenia respondentów dotyczące wyposażenia miasta w placówki medyczne i kulturalno-oświatowe oraz ich roli w zaspokajaniu potrzeb mieszkańców. W opinii 32% badanych obecna liczba placówek medycznych zaspokaja potrzeby miasta. Twierdzą tak głównie osoby młode, zwłaszcza kobiety. Zdaniem 58% ankietowanych Brodnica wykazuje pewne braki w wyposażeniu w przychodnie, gabinety itp.

Braki wielu placówek medycznych sygnalizowane są przez respondentów w wieku 40–55 lat i starszych, a także przez liczną grupę mieszkańców młodszych (25–39 lat). Ci ankietowani szczególnie odczuwają brak gabinetów stomatologicznych, często wymieniają również przychodnie specjalistyczne, takie jak: laryngologiczna, neurologiczna, kardiologiczna, ortodontyczna, dermatologiczna, alergiczna, rehabilitacyjna. Część respondentów

twierdzi, że w mieście potrzebny jest nowoczesny szpital, oddział zakaźny w obecnie istniejącej placówce oraz należy zwiększyć liczbę aptek. Zdaniem około 10% młodych kobiet Poradnia Matki i Dziecka nie zaspokaja ich potrzeb.

Tabela 9.2. Opinia respondentów na temat wyposażenia ich miasta w podstawowe usługi

Wyszczególnienie	Opinia w %		
	Wystarczający	Niewystarczający	Nie mam zdania
Poziom wyposażenia w placówki medyczne	32	58	10
Poziom zaspokojenia potrzeb kulturalnych	31	51	18
Poziom wyposażenia w placówki handlowe	85	12	3
Poziom wyposażenia w placówki rzemieślnicze	70	10	20
Poziom zaspokojenia potrzeb w zakresie komunikacji wewnętrznej	21	53	26

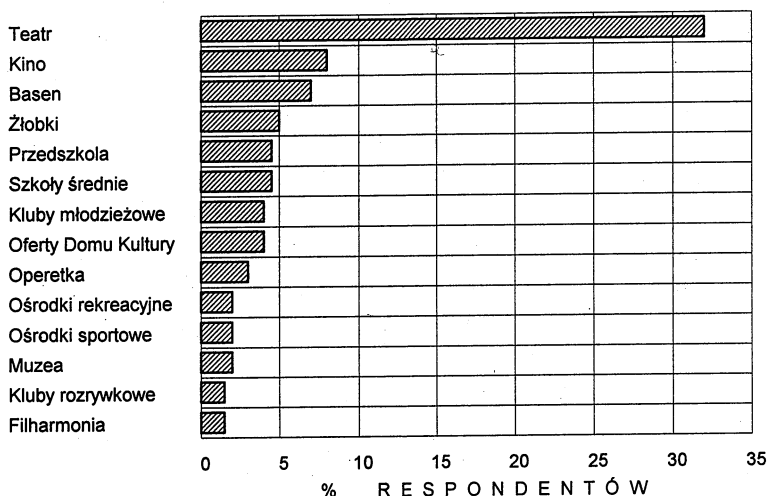
Źródło: Zestawiono na podstawie badań ankietowych.

W wyniku przeprowadzonych badań stwierdza się, że mieszkańcy Brodnicy najbardziej odczuwają i często zwracają uwagę na brak usług medycznych świadczonych w placówkach Zespołu Opieki Zdrowotnej. Istniejące natomiast gabinety prywatne o różnych specjalizacjach nie są dostępne dla przeciętnego mieszkańca miasta.

W tej części wywiadu respondenci mieli wyrazić pogląd, czy życie kulturalne Brodnicy zaspokaja ich potrzeby. Należy podkreślić, że w codziennym życiu człowieka 1/3 dobowego limitu czasu jest czasem swobodnym, do własnej dyspozycji. Część go poświęca się na sprawy związane z codziennym bytowaniem, ale pozostała część człowiek może wykorzystać w inny sposób. W zależności od własnych zainteresowań może ten czas przeznaczyć na zajęcia związane z pracą zawodową, doksztalcaniem, rekreacją, hobby, utrzymaniem domu czy na sen. Każdy człowiek pewien limit wolnego czasu powinien poświęcić na zaspokojenie potrzeb kulturalnych. Jak wykazuje analiza, działalność kulturalna w mieście jest na miarę potrzeb 31% badanych głównie z wykształceniem średnim i zawodowym. Innego zdania jest ponad 51% respondentów twierdzących, że życie kulturalne miasta nie zaspokaja ich potrzeb.

Natomiast liczba placówek kulturalno-oświatowych w opinii ponad 49% ankietowanych jest wystarczająca, odmiennego zdania jest około 41% respondentów, pozostali nie wyrazili opinii. Pogląd badanej grupy mieszkańców na powyższy temat budzi kontrowersje, bowiem ponad połowa ankietowanych nie ma zaspokojonych potrzeb kulturalnych, a jednocześnie

prawie połowa jest zdania, że liczba ośrodków jest wystarczająca. Wnioskować można, że powodem takiej rozbieżności zdań jest fakt, iż ilość tego typu placówek jest wystarczająca, ale ich działalność nie zaspokaja potrzeb mieszkańców miasta. Dowodem na to są stwierdzenia respondentów, że amfiteatr i Dom Kultury nie spełniają swoich funkcji, brakuje ciekawych ofert tego ośrodka, należy usprawnić i propagować działalność istniejących placówek.

Rys. 9.3. Placówki kulturalno-oświatowe brakujące w Brodnicy

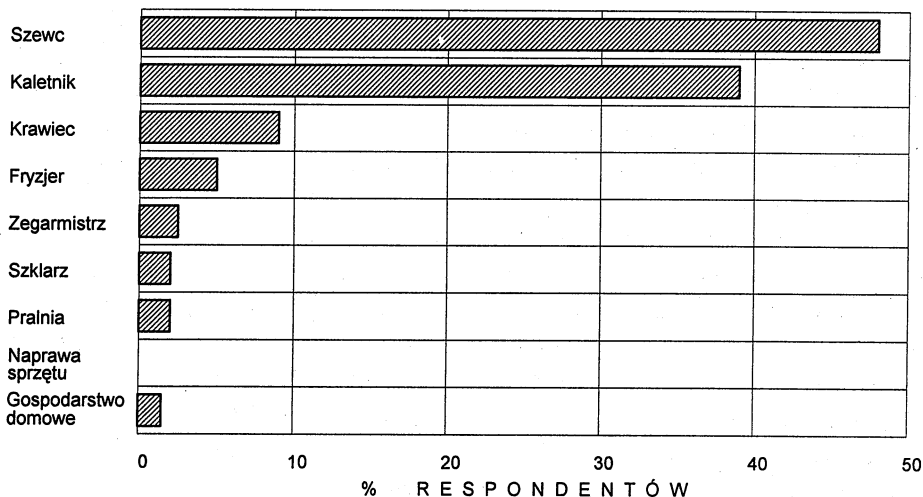
Ocena życia kulturalnego miasta zależy od potrzeb, przyzwyczajajeń, inicjatywy czy wykształcenia każdego człowieka. Wśród grupy ankietowanych wyrażających opinię, że ich potrzeby kulturalne są niezaspokojone, dominują mieszkańcy z wykształceniem średnim i wyższym w różnym wieku, którzy spośród brakujących w Brodnicy placówek kulturalno-oświatowych najczęściej wymieniają teatr (30%). Część respondentów twierdzi, że w mieście brakuje basenu, filharmonii, operetki. Zdaniem tej grupy badanych jedno kino i muzeum to za mało dla mieszkańców Brodnicy. Ankietowani, których rodziny składają się z 4 do 5 osób, wyrazili pogląd, że należy zwiększyć liczbę żłobków, przedszkoli i szkół średnich. Ci spośród badanych, którzy aktywnie chcieliby spędzić swój wolny czas uważają, że brakuje ośrodków rekreacyjnych i sportowych, są to głównie mężczyźni. Respondenci stwierdzili również, iż zbyt mało jest klubów młodzieżowych i rozrywkowych, gdzie można spędzić wolny czas.

Generalnie więc, nie można wyznaczyć jednolitego poglądu na powyższy temat wśród badanej grupy mieszkańców Brodnicy. Główny wpływ ma

na to wiek, kultura osobista, własne upodobania, przyzwyczajenia i wykształcenie. Przeważa jednak opinia, że życie kulturalne miasta nie zawsze zaspokaja potrzeby jego mieszkańców.

W dalszej części badania ankietowani wyrazili ocenę infrastruktury handlowo-usługowej Brodnicy. Zdaniem znacznej większości respondentów (85%) wyposażenie miasta w placówki handlowe jest wystarczające. Taką opinię przedstawili mieszkańcy w różnym wieku, kobiety jak i mężczyźni, jednak nieznaczną większość stanowiły kobiety w wieku 25–39 lat. Natomiast około 12% ankietowanych, zwłaszcza starsze kobiety i młodzi mężczyźni nie podzielają opinii większości twierdząc, że należy zwiększyć liczbę omawianych placówek. Wśród brakujących sklepów najczęściej wymieniają pasmanteryjne (49%), równie często meblowe i obuwnicze, nieco rzadziej spożywcze, mięsne, odzieżowe, drogeryjne i chemiczne.

Obraz infrastruktury usługowej Brodnicy spostrzegany przez mieszkańców miasta przedstawia się mniej korzystnie. Obecna liczba placówek usługowych (szewc, kaletnik, fryzjer, zegarmistrz i inne) zaspokaja potrzeby 42% badanych, taki pogląd wyraziły starsze kobiety (26%) oraz mężczyźni w wieku 25–39 lat (16%). Jednak 53% respondentów spostrzega pewne braki w wyposażeniu miasta w zakłady świadczące usługi na rzecz mieszkańców. Autorami takiej opinii są ankietowani różnego wieku i płci, ale zdecydowana większość to kobiety w wieku 25–39 lat. Zdaniem tej grupy badanych szczególnie brakuje w Brodnicy usług szewskich (49%) i kaletniczych (40%), mało jest również zakładów: krawieckich, fryzjerskich, zegarmistrzowskich, szklarskich i naprawy sprzętu domowego.

Rys. 9.4. Placówki usługowo-rzemieślnicze brakujące w Brodnicy

Infrastruktura handlowo-usługowa w Brodnicy ulega ciągłym zmianom. Pomimo że obserwuje się rozwój handlu i usług, to w opinii respondentów liczba placówek usługowych nie zaspokaja potrzeb mieszkańców miasta.

Objęci badaniem mieszkańcy Brodnicy przedstawili swoją opinię na temat infrastruktury ekonomicznej miasta, obejmującej połączenia komunikacyjne Brodnicy z innymi ośrodkami województwa oraz komunikację miejską. Zdaniem 40% ankietowanych, głównie młodych mężczyzn, połączenia te są wystarczające; odmiennego zdania było również 40% respondentów, którzy stwierdzili, że należy rozwinąć powiązania komunikacyjne z innymi ośrodkami. Taki pogląd wyraziła grupa mieszkańców, wśród której przewagę stanowiły osoby w wieku 25–39 lat, zwłaszcza kobiety. Część respondentów tej grupy (15%) nie posiada samochodu, co zapewne było powodem takiej opinii. Większość mieszkańców (56%) uważa, że rozwój komunikacji powinien nastąpić w zakresie połączeń kolejowych, a 44% twierdzi, że w zakresie połączeń autobusowych. Pozostała część objętych badaniem mieszkańców Brodnicy nie wyraziła poglądu na powyższy temat, były to najczęściej osoby starsze.

Rozrastająca się powierzchniowo Brodnica stwarza coraz większe trudności mieszkańcom w przemieszczaniu się z jednego krańca na drugi, w dotarciu do pracy, szkoły czy centrum handlowo-usługowego. Zamiarem tej części wywiadu było poznanie poglądu ankietowanych na temat funkcjonowania sieci transportu miejskiego. W opinii 46% respondentów komunikacja miejska nie zaspokaja ich potrzeb. Ponad połowa badanych (53%) odczuwa braki wynikające z ograniczenia częstotliwości kursów autobusów miejskich i opowiada się za ich zwiększeniem. Takie zdanie wyrażają głównie starsi mieszkańcy, z których większość nie posiada samochodu i korzysta z komunikacji miejskiej. Pozostali ankietowani są odmiennego zdania (21%) lub nie wyrażają poglądu na ten temat (26%). Są to mieszkańcy, którzy — jak często podkreślają — nie korzystają z tej formy transportu.

9.2.5. Stosunek respondentów do osób odwiedzających Brodnicę

Położenie Brodnicy w atrakcyjnym leśno-pojeziernym regionie o bogatych walorach przyrodniczych i turystycznych oraz liczne zabytki miasta są przyczyną napływu turystów a także cudzoziemców. Szczególne ożywienie ruchu turystycznego obserwowane jest w okresie letnim.

Jedno z pytań wywiadu dotyczyło stosunku mieszkańców Brodnicy do osób odwiedzających to miasto. Na podstawie wypowiedzi respondentów udzielanych na to pytanie, stwierdza się, że większość z nich ma przychylny

stosunek do turystów (59%) i cudzoziemców (49%). Taką opinię wyraziły kobiety, w większości młode z wykształceniem średnim oraz mężczyźni w wieku 25–39 lat i starsi reprezentujący wykształcenie średnie i wyższe. Znacznie mniejsza grupa ankietowanych, głównie kobiet w wieku 40–55 lat z wykształceniem średnim, mówi o bardzo dobrym nastawieniu do osób odwiedzających miasto. Obojętny stosunek do turystów wyrażają przeważnie młode kobiety, natomiast do cudzoziemców w większości mężczyźni w przedziale wieku 40–55 lat. Około 6% respondentek w różnym wieku określiło swoje nastawienie do wymienionych grup jako złe, które przejawiają przede wszystkim do obywateli Rumunii oraz turystów przyjeżdżających ze wschodnich obszarów Europy.

Od roku 1982 Brodnica jest miejscem działalności Campingu Muzycznego, to też co roku w lipcu jest odwiedzana przez fanów muzyki młodzieżowej. Obecność licznej grupy młodzieży, należącej do różnych ugrupowań, powoduje duże zmiany w życiu miasta w ciągu dnia jak i nocy. Objęci badaniem mieszkańcy Brodnicy wypowiedzieli się na temat działalności Campingu Muzycznego i jego wpływu na życie miasta. W wyniku analizy wyodrębniono dwie grupy wypowiedzi, pierwsza obejmuje opinie 52% respondentów twierdzących, że działalność campingu nie zakłóca życia miasta. Druga, to wypowiedzi około 40% ankietowanych uważających, iż tego typu impreza negatywnie wpływa na życie ich miasta.

Tabela 9.3. Opinia respondentów na temat ich stosunku do osób odwiedzających miasto

Wyszczególnienie	Opinia w %		
	pozytywna	negatywna	obojętna
Stosunek mieszkańców do turystów	80	2	18
Stosunek mieszkańców do cudzoziemców	67	4	29
Stosunek mieszkańców do uczestników Campingu Muzycznego	52	40	8

Źródło: Zestawiono na podstawie badań ankietowych.

W celu uzasadnienia powyższych opinii zwrócono uwagę na wiek i wykształcenie respondentów. W jednej i w drugiej grupie wypowiedzi większość stanowią mieszkańcy w wieku 25–39 lat i 40–55 lat z wykształceniem średnim, wyższym i w mniejszy stopniu zawodowym.

Jak wykazała analiza, pogląd badanej grupy mieszkańców na temat działalności Campingu Muzycznego w Brodnicy nie jest jednoznaczny. Stwierdza się, że nie zależy on głównie od wieku czy wykształcenia respon-

dentów, ale od zainteresowań, upodobań, tolerancji i na pewno od miejsca zamieszkania. Mieszkańcy centrum — miejsca, w którym odbywają się koncerty muzyczne i okolic jeziora Niskie Brodno, gdzie obozują fani, inaczej oceniają tego typu imprezę niż osoby zamieszkujące inne rejony Brodnicy.

Zamiarem dalszej części wywiadu było poznanie składników obrazu miasta, które zdaniem mieszkańców są źródłem powodu do dumy, pochwalenia się przed osobami z zewnątrz, a konkretnie turystami. W tym celu badana grupa mieszkańców z dwunastu obiektów wymienionych w ankiecie wskazywała te, które ich zdaniem należy pokazać turyście w Brodnicy. Na podstawie opinii respondentów stwierdza się, że większość mieszkańców pokazałaby osobom odwiedzającym miasto wszystkie z wymienionych zabytków. Ponad 80% ankietowanych uważa, że turyści powinni zobaczyć przede wszystkim: ruiny zamku z wieżą, Rynek Starego Miasta, kościół farny, Bramę Chełmińską.

Zdaniem części respondentów godne pokazania są: mury obronne, pałac Anny Wazówny, Wieża Mazurska, spichlerz, wieża ratuszowa, klasztor o.o. Reformatorów, kościół szkolny. Odwiedzający Brodnicę turyści powinni obejrzeć wymienione obiekty przede wszystkim ze względu na ich historyczne znaczenie dla miasta oraz ich walory estetyczne. Według ankietowanych należy pokazać również jezioro Niskie Brodno ze względów rekreacyjnych i wypoczynkowych. Jednak część respondentów stwierdza, że jezioro pokazałoby dopiero po uprzednim oczyszczeniu i zagospodarowaniu terenów przyległych. W opinii badanej grupy mieszkańców dużo jest w Brodnicy obiektów godnych pochwalenia się nimi przed turystami, ale są to głównie zabytki związane z historią miasta.

9.3. Wnioski

Celem prezentowanego rozdziału było poznanie oceny różnych aspektów życia w Brodnicy w świadomości jej mieszkańców. Z analizy odpowiedzi uzyskanych w badaniu opinii społecznej wyłania się zarys rozmaitych stwierdzeń, poglądów i ocen dotyczących jakości życia w Brodnicy. Stwierdza się, że większość ankietowanych zna wielkość swojego miasta mierzoną liczbą jego mieszkańców, a także potrafi określić funkcję Brodnicy. Należy jednak podkreślić, że sposób postrzegania funkcji miasta związany jest z wiekiem respondentów, bowiem młodzi mieszkańcy uważają Brodnicę za centrum turystyczne, starsi natomiast za miasto bez wyraźnej funkcji, niektórzy z nich postrzegają ją jako ośrodek przemysłowy.

Respondenci w znacznym stopniu akceptują swoje miasto jako środowisko życia. Dowodem akceptacji miasta jest wysoki stopień zadowolenia (większości badanych) z faktu zamieszkiwania w Brodnicy oraz wyraźna deklaracja dalszego zamieszkiwania w tym mieście (przy jednoznacznym odrzuceniu atrakcyjnych propozycji wyprowadzenia się do innej miejscowości).

Z wypowiedzi dotyczących ocen estetycznych miasta wynika, że Brodnica w opinii zdecydowanej większości mieszkańców jest uważana ogólnie za miasto raczej czyste. Przy czym, niekiedy obserwuje się (w opinii respondentów) dwuznaczność ocen w postrzeganiu czystości różnych obszarów miasta. Przez jednych niektóre osiedla oceniane są jako czyste, przez innych te same osiedla widziane są jako brudne. Tak oceniane jest np. centrum, Osiedle Matejki I i II. Generalnie jednak osiedla te (w opinii większości) postrzegane są jako czyste obszary miasta. Jednoznacznie pod względem czystości widziane są osiedla Morskie Oko i Michałowo, które w opinii ankietowanych odbierane są jako brudne jednostki urbanistyczne.

Ocena wartości egzystencjalnych miasta obejmujących np. bezpieczeństwo jego mieszkańców pozwala sądzić, że Brodnica w opinii 48% badanych jest miastem bezpiecznym, natomiast tylko w 19% uważana jest za niebezpieczne. Podkreślić należy, że pogląd dotyczący bezpieczeństwa miasta uzależniony jest od wieku i płci respondentów, bowiem za niebezpieczne uznają miasto osoby starsze, w tym głównie kobiety, przy czym zauważa się pewne zróżnicowanie w ocenie bezpieczeństwa poszczególnych osiedli mieszkaniowych. Największa liczba ankietowanych za niebezpieczne uważa centrum Brodnicy.

Z waloryzacji przestrzeni miejskiej wynika, że mieszkańcy miasta najchętniej zamieszkaliby na terenie osiedla Matejki I i II. Należy stwierdzić, że osiedle Matejki I cechuje ładna zabudowa i estetyka otoczenia, szczególnie ulic willowych. Natomiast osiedle Matejki II mimo zabudowy blokowej odznacza się dobrze rozwiniętą infrastrukturą społeczną, ładem przestrzennym i dużą powierzchnią terenów zielonych.

Oceniając infrastrukturę społeczno-ekonomiczną miasta należy stwierdzić, że postrzegana jest ona niejednoznacznie. Respondenci twierdzą, że wyposażenie miasta w placówki handlowe jest wystarczające, natomiast dostępność do placówek służby zdrowia, kultury i oświaty większość respondentów ocenia jako niezadowalającą. Sygnalizowane są przez ankietowanych braki wielu przychodni medycznych, gabinetów itp. Zauważa się również, że mieszkańcy Brodnicy najbardziej odczuwają i często zwracają uwagę na brak usług świadczonych w placówkach Zespołu Opieki Zdrowotnej. Z odpowiedzi respondentów wynika, że życie kulturalne miasta i działalność placówek kulturalno-oświatowych nie zaspokaja potrzeb

ponad połowy z nich. Niekorzystnie też oceniane jest wyposażenie miasta w zakłady świadczące usługi dla mieszkańców. Szczególnie brakuje w Brodnicy szweców i kaletników.

Opinia na temat infrastruktury ekonomicznej miasta, obejmującej połączenia komunikacyjne Brodnicy z innymi ośrodkami województwa oraz komunikację miejską są zróżnicowane, ale nie wykazują dużych rozbieżności, stwierdza się bowiem, że część respondentów jest zdania, iż połączenia te są wystarczające. Taka sama liczebnie grupa uważa, że należy rozwinąć połączenia komunikacyjne (szczególnie w zakresie połączeń kolejowych). Natomiast wypowiedzi mieszkańców dotyczące komunikacji miejskiej pozwalają twierdzić, że większość ankietowanych odczuwa braki wynikające z ograniczenia w częstotliwości kursów autobusów miejskich i opowiada się za ich zwiększeniem.

Wśród mieszkańców Brodnicy przeważa przychylne nastawienie do turystów i cudzoziemców potwierdzające się chęcią pokazania im wielu obiektów związanych głównie z historią miasta. Natomiast pogląd badanej grupy ludności na temat działalności Campingu Muzycznego w Brodnicy nie jest jednoznaczny. Stwierdza się, że nie zależy on głównie od wieku czy wykształcenia respondentów, ale od zainteresowań, upodobań, tolerancji i na pewno od miejsca zamieszkania ankietowanych.

Reasumując poglądy i opinie przedstawione przez ankietowanych stwierdza się, że mieszkańcy Brodnicy zauważają nie tylko pozytywne, ale także i negatywne aspekty życia w ich mieście. Mimo to wykazują więź emocjonalną z miastem, dostrzegają jego walory estetyczne i wyrażają zadowolenie z faktu zamieszkiwania w Brodnicy.

10. Zakończenie

Przedstawiona w rozdziałach empirycznych analiza jasno precyzuje zarówno korzystne, jak i niekorzystne czynniki aktualnego i przyszłego rozwoju miasta. Podjęta próba ich bilansu jednoznacznie wskazuje, że zdecydowaną przewagę mają czynniki korzystne. Zagrożenia dla rozwoju miasta mogą wynikać z sytuacji ogólnopolskiej i być związane ze sferą świadomości społeczności lokalnej.

U podstaw dalszego dynamicznego rozwoju społeczno-gospodarczego miasta leży dobrze, jak na obecne warunki, rozwinięta i zróżnicowana strukturalnie baza ekonomiczna. Dzisiaj najważniejszym jej elementem jest przemysł kluczowy, który w Brodnicy obejmuje głównie zakłady przemysłu motoryzacyjnego i w mniejszym stopniu spożywczego oraz budownictwo. W aktualnej sytuacji gospodarczej możliwości tego sektora jako dostarczyciela miejsc pracy i dochodów dla miasta są raczej ograniczone, chociaż to one obecnie stabilizują sytuację na miejskim rynku pracy. Wydaje się, że w najbliższych latach udział tego sektora będzie ustabilizowany, bądź relatywnie będzie malał. Natomiast będzie raczej rosła rola dzisiaj jeszcze niewielkiego sektora drobnego, lecz czystego i nowoczesnego przemysłu oraz ponadregionalnych usług. W tym zakresie działalność władz i społeczności lokalnej powinna przebiegać dwutorowo: 1) tworzenie przez miasto oferty łatwo dostępnych terenów pod różnej skali inwestycje, stałe poprawianie wyposażenia miasta w infrastrukturę transportową, telekomunikacyjną i socjalno-bytową, wszechstronne kształcenie młodzieży na poziomie średnim i pomaturalnym itp., które mogą dopiero w perspektywie przyciągnąć do miasta nie tylko małego, ale i dużego inwestora, 2) wspieranie małych inwestorów w czystych przemysłach: poligraficznym, meblarskim, odzieżowym, telekomunikacyjnym itp. oraz w ponadregionalnych usługach handlowych, bankowych, turystycznych itp., które obecnie mają śladowy udział w egzogenicznych funkcjach wyspecjalizowanych, ale w przyszłości to one właśnie mogą dynamizować rozwój miasta.

Działanie zaledwie od paru lat praw rynkowych w gospodarce zrewaloryzowało znaczenie dla rozwoju miasta egzogenicznych funkcji standardowych, które już w połowie 1995 roku wyraźnie przeważały (o 20%) w strukturze

egzogenicznego sektora gospodarczego. W jego strukturze dominowały usługi ponadlokalne, ale nieco ponad 1/3 udziału miał przemysł i budownictwo pracujące na rzecz regionu brodnickiego. W najbliższych latach raczej z tym sektorem należy wiązać rozwój społeczno-gospodarczy miasta. W ostatnich paru latach wykazywał on tendencję wzrostową i wszystko wskazuje na to, że utrzyma ją w przyszłości. Zatem będzie rósł jego udział w strukturze gospodarczej miasta. W jego obrębie będzie rosło znaczenie świadczenia usług o zasięgu regionalnym w zakresie edukacji, kultury, rozrywki, zdrowia itp. Zebrany i opracowany materiał empiryczny w dostatecznym stopniu udowodnił hipotezę o malejącej dzisiaj roli udziału tradycyjnego przemysłu w bazie ekonomicznej miasta, natomiast o rosnącym znaczeniu produkcji i usług wytwarzanych na potrzeby najbliższego regionu.

Sektor endogeniczny skierowany na bezpośrednią obsługę mieszkańców miasta pod względem wielkości (liczba zatrudnionych) i struktury jest dobrze rozwinięty. Gwarantuje on pełną i stosunkowo tanią (niższe ceny usług jak i większości towarów w porównaniu z dużymi aglomeracjami) obsługę własnych mieszkańców. Przyczynia się to do stosunkowo dobrych warunków życia w mieście, co potwierdzają badania ankietowe. Znakomita większość mieszkańców Brodnicy emocjonalnie jest związana ze swoim miastem i chociaż postrzega też trudności życia w nim, to nigdy by się z niego nie wyprowadziła w poszukiwaniu lepszych warunków egzystencji. Jego udział w stosunku do sektora egzogenicznego, dla tej wielkości miasta jakim jest Brodnica, wydaje się być zbyt wysoki. Należy sądzić, że tkwią w nim znaczne rezerwy pracy, które stopniowo mogą być przesuwane do sektora egzogenicznego w miarę jego rozwoju.

Wyraźne korzyści gospodarcze Brodnica może odnieść ze swojego położenia geograficznego. Aby zdyskontować te korzyści, miasto musi podjąć szereg działań i inwestycji. Pierwsze z nich polega na modernizacji układu komunikacyjnego przeprowadzającego ruch tranzytowy. Wpuszczenie tranzytowego ruchu drogowego do wnętrza miasta ma zarówno korzystne, jak i negatywne skutki. Korzyści, jakie można tu odnieść, wiążą się z wieloraką obsługą ekonomiczną tego ruchu (jeżeli zostanie zatrzymany w mieście). Negatywne skutki mają wymiar ekologiczny i po części społeczny. We wszystkich częściach świata miasta położone na szlakach ruchu tranzytowego, zwłaszcza drogowego i wspartego linią kolejową, rozwijają się bardziej dynamicznie aniżeli miasta pozbawione takiego położenia i infrastruktury. Dlatego wyprowadzenie ruchu tranzytowego z miasta „daleką” obwodnicą nie wydaje się być korzystne dla jego przyszłości. Lepiej ponieść dzisiaj większe koszty (na wyciszenie drogi itp.) i przeprowadzić ruch tranzytowy „bliską” obwodnicą (jeszcze w granicach administracyjnych miasta) z licznymi zjazdami nad jezioro i do centrum Brodnicy. W samym zaś mieście

tworzyć warunki do wielorakiej obsługi tego ruchu, co również podniesie poziom życia w nim samym.

Brodnica powinna w krótkim czasie zdyskontować korzyści ze swojego położenia „u wejścia” w atrakcyjne obszary turystyczne — Brodnicki i Górzeński Park Krajobrazowy. Takie właśnie położenie czyni z miasta naturalny ośrodek centralny w zakresie rozrządu i obsługi ruchu turystycznego udającego się na wymienione obszary. Brodnica powinna zabezpieczyć obsługę wyższego rzędu potrzeb turystów w zakresie poznania, kultury, rozrywki itp. wypoczywających w jej zapleczu.

Niezwykle korzystne jest też aktualne położenie regionalne Brodnicy w stosunkowo słabo zurbanizowanym obszarze. Stwarza to możliwość wykreowania miasta na prężny ośrodek subregionalny (wydaje się, że o randze ponadpowiatowej). Dzisiaj są po temu realne podstawy, znajdujące uzasadnienie w bazie ekonomicznej, strukturze funkcjonalno-przestrzennej i zasięgu oddziaływania przestrzennego miasta. Wymaga to jednak dalszego i zdecydowanego działania przyciągającego do Brodnicy usługi o charakterze co najmniej subregionalnym, zwłaszcza w zakresie szkolnictwa średniego i pomaturalnego, obsługi bankowej, telekomunikacyjnej, rozrywkowej, ochrony zdrowia itp. Aktualny zasięg bezpośredniego ciężenia do Brodnicy ośmiu ościennych gmin jest zbyt mały, by w przyszłości kreować ją jako ośrodek subregionalny. Należy zadbać o silniejsze powiązanie społeczno-gospodarcze z miastem kolejnych paru gmin (łącznie z dawnym ośrodkiem powiatowym w Rypinie), które już dziś są objęte wystarczająco silnym patronatem społecznym, gospodarczym, kulturalnym Brodnicy. Dla miasta mały terytorialnie powiat nie jest ani na dziś, ani na przyszłość korzystny.

Bogactwem miasta są jego mieszkańcy, ich aktywność społeczna, gospodarcza, kulturalna itp., ich wiedza, otwartość i gościnność w stosunku do nowości i przybyszów. Mieszkańcy Brodnicy charakteryzują się korzystną dla procesów rozwojowych strukturą demograficzną. Na tle małych miast w Polsce wyróżniają się stosunkowo korzystnym poziomem wykształcenia i warunków życia. To one spowodowały, że po 1989 roku nastąpił dość znaczący wzrost (o około 2 tys.) liczby stałych mieszkańców Brodnicy. Potwierdzają to też badania ankietowe. Subiektywne oceny warunków życia w mieście, chociaż zróżnicowane, są w przeważającej mierze pozytywne.

Zagrożenia dla przyszłego rozwoju miasta mogą mieć swoje źródło w czynnikach zewnętrznych — niezależnych od społeczności miasta i w wewnętrznych — zależnych od lokalnego środowiska. Najbardziej groźne dla miasta, tak jak i dla całego kraju, okazują się zawsze wahania koniunktury gospodarczej. Jednak w najbliższych latach można oczekiwać utrzymania się pozytywnych trendów tak w gospodarce krajowej jak i lokalnej. Zagro-

zeniem może się okazać nietrafna reforma samorządowa i terytorialna, która może spowolnić rozwój lokalny. W tym zakresie rola inicjatywy lokalnej jest bardzo duża. Natomiast wewnętrznymi czynnikami prowadzącymi do zagrożenia rozwoju miasta mogą się okazać: 1) zaniechanie dotychczasowych kierunków działań prorozwojowych (zmierzających do stopniowego wzbogacania i udoskonalania infrastruktury technicznej i społecznej miasta, co w dłuższej perspektywie czasu poprawi warunki życia w nim i wzmocni jego siłę konkurencyjną w zakresie możliwości pozyskania poważnych inwestorów) oraz 2) zatracenie przez społeczność lokalną aktywności i solidarności społecznej. Badania ankietowe sygnalizują wśród lokalnej społeczności dość powszechną obojętność i brak zrozumienia oraz akceptacji podejmowanych dotychczas przez władze miasta działań prorozwojowych, które są generalnie poprawne i racjonalne. Z kolei wysokie bezrobocie i rozwarstwienie społeczności miejskiej tworzy rozrastające się enklawy ludzi ubogich, którzy nie tylko dziś, ale zwłaszcza w przyszłości, nie będą mogli sprostać nowemu modelowi gospodarczemu, stając się czynnikiem hamującym rozwój miasta. W dobrze pojętym interesie całej społeczności miejskiej należy ograniczać do minimum takie enklawy biedy; może to być skuteczne przy powszechnym solidaryzmie społecznym. Zatem wewnętrzne czynniki zagrażające rozwojowi miasta należy widzieć w sferze świadomościowej i społecznej mieszkańców Brodnicy.

Literatura

- Aleksandrowicz P. 1988. *Z działalności organizacji młodzieżowych w powiecie brodnickim (1945–1948)*. [W:] *Szkice Brodnickie*, t. I, pod red. S. Bilskiego, Brodnica–Toruń, s. 267–276.
- Andrews R. 1954. *General problems of base identifications*. *Land Economics*, May, s. 164–172.
- Arnold S. 1936. *Słownik geograficzny państwa polskiego*. Warszawa. Powiat brodnicki, s. 787.
- Balińska K. 1947. *Strefa przyciągania małego miasta Krasnegostawu*. *Czasopismo Geograficzne*, t. 17, z. 3/4.
- Baliński M., Lipiński T. 1865. *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*. Warszawa. Nakład i druk S. Orgelgrand i synowie, wyd. II, t. II, hasło Brodnica, s. 763.
- Bartholomew H. 1965. *Land uses in American cities*. Cambridge.
- Berezowski S. 1957. *Rozwój małych miast woj. łódzkiego*. *Zeszyty Naukowe SGPiS*, nr 5,
- Berezowski S. 1957a. *Z przeszłości gospodarczej Sulejowa (Szkic geograficzno–ekonomiczny)*, *Zeszyty Naukowe UŁ*, seria I, z. 5.
- Biderman E. 1978. *Regionotwórcza rola miast. Próba ujęcia systemowego*. *Seria Geografia*, 18, UAM, Poznań.
- Bilski S. 1971. *Brodnica. (Biuletyn Informacyjny)*. Towarzystwo Miłośników Ziemi Michałowskiej w Brodnicy. Brodnica.
- Bilski S. 1973. *Zarys historii Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego w Brodnicy 1873–1973*. Towarzystwo Miłośników Ziemi Michałowskiej w Brodnicy. Brodnica.
- Bilski S. 1978. *Region brodnicki. Historia — zabytki — krajobraz*. Towarzystwo Miłośników Ziemi Michałowskiej. Brodnica, ss. 82.
- Bilski S. 1988. *Z dziejów okupacyjnych powiatu brodnickiego*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. I, pod red. S. Bilskiego, Brodnica–Toruń, s. 149–166.
- Bilski S. 1989. *Z kultury ludowej regionu brodnickiego. Niektóre zwyczaje, pieśni, legendy, przysłowia*. Brodnica–Toruń, ss. 121.
- Bilski S. 1991. *Słownik biograficzny regionu brodnickiego*. Brodnica–Toruń, ss. 121.
- Bilski S. 1993. *Moje powroty do lat minionych*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. II, pod red. K. Grażawskiego, Brodnica, s. 321–357.
- Bilski S., Schuetz B. 1988. *Szlakiem miejsc pamięci regionu brodnickiego*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. I, pod red. S. Bilskiego, Brodnica–Toruń, s. 233–265.

- Bilski S., Schuetz B. 1993. *Ofiary zbrodni stalinowskich z byłego powiatu brodnickiego*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. II, pod red. K. Grażawskiego, Brodnica, s. 385–392.
- Birkholz R. 1981. *Der Kreis Stransburg*. Osnabruck, ss. 112.
- Biskup M. 1959. *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV w.* Warszawa.
- Biskup M. 1980. *Rozwój sieci miast pruskich do drugiej połowy XVII w.* *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, nr 3.
- Biskup M., Labuda G. 1986. *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka — Społeczeństwo — Państwo — Ideologia*. Gdańsk.
- Bizan S. 1938. *Powiat i miasto Brodnica w walkach o niepodległość 1914–1920*. t. I–II, Brodnica.
- Bizan M. 1986. *Przez granice, przez wieki. Impresje brodnickie*. Toruń, ss. 62.
- Błachno J. 1963. *Zabytki powiatu brodnickiego*. Grudziądz.
- Boguszevska M. 1939. *Brodnica. Zarys historii miasta*. Nowe Miasto Lub. (wyd. sprzed 1939 r.).
- Brodnica. Plan miasta. 1990. COIT Oddział w Bydgoszczy.
- Bromek K. 1966. *Użytkowanie ziemi w Krakowie i przyległych częściach powiatu krakowskiego około 1960 roku*. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, nr CXXVIII, *Prace Geograficzne*, z. 14.
- Ceynowa-Giełdon M. 1971. *Osobliwości folklorystyczne i rezerwy Ziemi Chełmińskiej. Przewodnik folklorystyczny*. Toruń.
- Chojnicki E. 1988. *Brodnica w czterdziestolecu Polski Ludowej*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. I, pod red. S. Bilskiego, Brodnica–Toruń, s. 291–296.
- Chojnicki Z. 1996. *Geografia społeczno-ekonomiczna wobec transformacji systemowej w Polsce*. *Przegląd Geograficzny*, z. 1/2, s. 19–29.
- Churska Z. 1973. *Zagrożenie erozją gleb Doliny Drwęcy i obszarów sąsiednich w granicach województwa bydgoskiego*. *Acta Universitatis Nicolai Copernici*, *Geografia IX*, Toruń.
- Colins M. P. 1969. *Prace terenowe na obszarach miejskich*. *Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej*, z. 2, s. 113–138.
- Czapp E. 1963. *Wędrowniki po Pojezierzu Brodnickim*. Warszawa.
- Czubiński Z. 1948. *Stosunki florystyczne południowo-wschodniej części Pojezierza Brodnickiego*. Poznań.
- Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*. 1928. Pelplin.
- Dylik J. 1939. *Położenie geograficzne Tumu i Łęczycy*. *Rocznik Polskiego Towarzystwa Historycznego*, Łódź.
- Dylik J. 1947. *Indywidualność geograficzna okolic Łodzi*. *Czasopismo Geograficzne*, t. 18, z. 1/4.
- Dylik J. 1948. *Rozwój osadnictwa w okolicach Łodzi*. *ŁTN*, Wyd. III, nr 3, Łódź.
- Dziegieć E. 1984. *Zasięg oddziaływania centrum handlowego małego miasta*. *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica*, z. 3. Łódź.
- Dziegieć E., Pączka S., Zajac F. 1964. *Głębczyce jako ośrodek lokalny*. *Instytut Śląski, Komunikaty, Seria Monograficzna*, nr 43, Opole.
- Dzieje Chełmna i jego regionu*. 1968.
- Dzieje Golubia-Dobrzynia i okolic*. 1979.

- Dziewoński K. 1971. *Studium rozwoju pojęć, metod i zastosowań. Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast*. Prace Geograficzne, nr 87, IGiZP PAN, Ossolineum, Wrocław.
- Dziewoński K. 1990. *O zasady przyszłego układu i strukturę osadnictwa Polski. Zarys metod oraz program prac badawczych i projektodawczych*. Prace Geograficzne, nr 154, IGiZP PAN, s. 33–52.
- Falkowski J. 1973. *Użytkowanie ziemi w dolinie Drwęcy i na obszarze przyległym*. Acta Universitatis Nicolai Copernici, Geografia IX, z. 31.
- Funkcja turystyczna Augustowa*. 1989, red. S. Liszewski. Warszawa, ss. 125.
- Galon R. 1931. *Morfologia doliny Drwęcy. Badania Geograficzne nad Polską Północno-Zachodnią*, z. 6/7, Poznań.
- Gęsiński W. 1997. *Festyn historyczno-archeologiczny — Brodnica 1996*. Przegląd Regionalny, nr 1/1996–1997, Toruń, s. 241–242.
- Głębocki B., Maik W. 1990. *Rozwój i funkcje Ostrowa Wielkopolskiego. Charakterystyka zaplecza miasta Ostrowa*. [W:] *Ostrów Wielkopolski, dzieje miasta i regionu*. Red. S. Nawrocki.
- Golachowski S. 1947. *Trzebnica. Studium miasteczka na Ziemiach Odzyskanych*. Biuletyn Głównego Urzędu Planowania Przestrzennego, Warszawa, ss. 45.
- Gorzuchowski S. 1936. *Osiedla miejskie w Polsce i ich materiał budowlany w zależności od czynników przyrody*. Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych, Warszawa.
- Górski K. 1946. *Państwo krzyżackie w Prusach*. Gdańsk.
- Grażawski K. 1988. *Późnośredniowieczny gródek rycerski w Radoszkach gmina Grażawy w świetle badań archeologicznych*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. I, pod red. S. Bilskiego, Brodnica–Toruń, s. 45–66.
- Grażawski K. 1992. *Region brodnicki w średniowieczu. Informator do wystawy*. Brodnica.
- Grażawski K. 1993. *Zabytki Brodnicy i okolic. Przewodnik*. Brodnica, ss. 51, zdjęcia 49, mapa.
- Grażawski K. 1993a. *Od plemiennego grodu do warownego miasta (z badań nad genezą średniowiecznej Brodnicy)*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. II, pod red. K. Grażawskiego, Brodnica, s. 27–44.
- Grażawski J. 1993b. *Franciszkanie w Brodnicy nad Drwęcą w latach 1750–1831*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. II, pod red. K. Grażawskiego, Brodnica, s. 185–217.
- Grażawski K. 1997. *Skansen archeologiczny — Michałowo*. Przegląd Regionalny, nr 1/1996–1997, Toruń, s. 236–240.
- Groch J. 1984. *Analiza struktury użytkowania przestrzeni uzdrowiskowej Szczawnicy dla potrzeb planowania urbanistycznego*. Folia Geogr., Ser. Geogr. — Oeconomica, 17.
- Heise J. 1891. *Die Bau und Kunstdenkmaler der Provinz Westpreussen*. Danzing.
- Hibner A. 1979. *Wielkość i kierunki dojazdów do pracy na przykładzie wybranych miast woj. sieradzkiego*. Studia Regionalne, t. III (VIII).
- Huszcza U. 1969. *Powiat brodnicki w starożytności i we wczesnym średniowieczu*. Rocznik Muzeum w Toruniu, t. VI, Toruń.
- Iłża. Monografia rozwoju społeczno-gospodarczego miasta*. 1979. Biuletyn kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego, z. 3.

- Iwicki S., Zielski A. 1990. *Brodnicki Park Krajobrazowy*. Wyd. PTTK, Kraj, Warszawa, ss. 73.
- Janiszewski M. 1956. *Dlaczego Krasiczyn nie stał się miastem?* Geografia w Szkole, nr 4.
- Janiszewski M. 1981. *Bydgoszcz i Łęczyca — podobieństwa genezy i różnice w rozwoju*. Geografia w Szkole, nr 3.
- Janiszewski M. 1991. *Geograficzne warunki powstawania miast polskich*. Lublin, ss. 170.
- Jankowski J. 1988. *Harcerstwo ziemi michałowskiej w latach 1914–1939*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. I, pod red. S. Bilskiego, Brodnica–Toruń, s. 101–122.
- Jaworowski J. 1982. *Struktura przestrzenno-funkcjonalna Sieradza*. Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica, z. 1, s. 7–22.
- Jedut R. 1989. *Charakter przeobrażeń miast quasi-nowych na przykładzie Łęcznej*. Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica, t. 11.
- Jerczyński M. 1973. *Zagadnienia specjalizacji bazy ekonomicznej większych miast w Polsce*. Prace Geograficzne, nr 97, IGiPZ PAN, Ossolineum, Wrocław, s. 12–134.
- Jerczyński M. 1977. *Funkcje i typy funkcjonalne polskich miast. Zagadnienia dominacji funkcjonalnej*. Statystyka Polski, 85, GUS, Warszawa, s. 20–73.
- Jeziński J. 1976. *Wycieczki po Pojezierzu Brodnickim*. Poznaj Swój Kraj, nr 6, s. 10.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce. Powiat Brodnicki*. 1971. Pod red. T. Chrzanowskiego i M. Korneckiego, Instytut Sztuki PAN, Warszawa.
- Kępczyński K. 1973. *Szata roślinna doliny dolnej i środkowej Drwęcy oraz terenów do niej przyległych*. Acta Universitatis Nicolai Copernici, Geografia IX, z. 31, s. 123–158.
- Kętrzyński W. 1903. *Ziemia Michałowska. Przyczynek do fałszerstw krzyżackich*. Rozprawy Akademii Umiejętności w Krakowie. Wyd. Hist.–Fil. Seria 2, t. 20.
- Kiełczewska–Zaleska M. 1947. *O położeniu Torunia*. Czasopismo Geograficzne, t. 18.
- Kiełczewska–Zaleska M. 1953. *Obraz osadnictwa Mazur i Warmii*. Instytut Zachodni. Poznań.
- Kiełczewska–Zaleska M. 1972. *Geografia osadnictwa*. PWN, Warszawa.
- Kiełczewska–Zaleska M., i in. 1974. *Studia nad strukturą lokalnej sieci osadniczej wybranych obszarów w Polsce*. Dokumentacja Geograficzna, z. 2, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Kluczbork. Studium geograficzno-ekonomiczne*. 1970. Red. L. Straszewicz, Instytut Śląski, Opole.
- Kłoczowski J. 1957. *Zarys historii rozwoju przestrzennego miasta Chełma*. Roczniki Humanistyczne KUL, t. 6.
- Kołątek J. 1976. *Fizjograficzne podstawy rozbudowy Bełchatowa*. Region Łódzki, t. 5.
- Kołodziejczyk J. 1965. *Pojezierze Brodnickie*. Warszawa.
- Kondracki J. 1980. *Geografia fizyczna Polski*. Wyd. IV. PWN, Warszawa.
- Kopij M., Rakowski W. 1971. *Rozwój małych miast województwa zielonogórskiego w opinii ich mieszkańców*. Rocznik Lubuski, t. 7.

- Korecki A. 1993. *Prasa w Brodnicy w latach 1920–1939*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. II, pod red. K. Grażawskiego, Brodnica, s. 273–298.
- Kosiński L. 1952. *Struktura ludności małych miast polskich*. Prace Instytutu Urbanistyki i Architektury, z. 1, s. 35–43.
- Kosiński L. 1957. *Miasta i osiedla miejskie w woj. białostockim*. Przegląd Geograficzny, t. 29, z. 3.
- Kostrowicki J. 1953. *Problematyka małych miast w Polsce w związku z badaniami nad warunkami ich aktywizacji*. Przegląd Geograficzny, t. 25, z. 4.
- Kościński K. 1906. *Przyczynek do historii ziemi michałowskiej*. Miasto Lidzbark. Poznań.
- Koter M. 1984. *Rozwój urbanistyczny Łasku. Miasto nad Grabią. Łask 1422–1982*. Łask.
- Kotewicz P. 1993. *Martyrologium duchowieństwa katolickiego w powiecie brodnickim w latach II wojny światowej (część zachodnia powiatu)*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. II, pod red. K. Grażawskiego, Brodnica, s. 255–272.
- Kozłowski S., J. 1977. *Zielona Góra, baza ekonomiczna i powiązania zewnętrzne*. Prace Geograficzne, nr 126, IGiPZ PAN, Ossolineum, Wrocław, ss. 98.
- Koźmiński E. 1988. *Budownictwo szkolne w powiecie brodnickim*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. I, pod red. S. Bilskiego, Brodnica–Toruń, s. 283–289.
- Krakowska A., Rajman J. 1972. *Nowy Sącz i jego funkcje*. Rocznik Sądecki, t. 15/16, Nowy Sącz, s. 43–66.
- Kremsky–Saloni J. 1957. *Brzeziny. Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*. Prace Geograficzne, nr 9, IG PAN, Warszawa.
- Krippendorf J. 1958. *Bachotek. Pojezierze Brodnickie*. Warszawa.
- Król H. 1950. *Stosunki hydrologiczne w dorzeczu Drwęcy*. Prace PIHM, z. 16, Warszawa.
- Kubijowicz W. 1927. *Z antropogeografii Nowego Sącza*. Prace IG UJ, z. 8, ss. 65.
- Kudelska I. 1967. *Małe miasta w województwie koszalińskim*. [W:] *Streszczenia referatów i przewodnik wycieczkowy Zjazdu Regionalnego PTG w Koszalinie*. Oddział Gdański PTG, Gdańsk, s. 23–26.
- Kwiatek–Sołtys A. 1996. *Krzeszowice — studium funkcjonalne małego miasta*. Czasopismo Geograficzne, z. 3/4, s. 365–375.
- Kwiatkowska E. 1957. *Lipno*. [W:] *Studia nad aktywizacją małych miast*. Prace Geograficzne, nr 9, IG PAN, s. 167–240.
- Leliwa–Piotrowicz J. 1935. *Pojezierze Brodnickie*. Nowe Miasto Pom.
- Leonhard H. 1950. *Trzebnica, studium geograficzno–planistyczne*. Czasopismo Geograficzne, t. 21/22, z. 1/4.
- Lewandowski K. 1993. *Parki podworskie reliktem dawnej kultury*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. II, pod red. K. Grażawskiego, Brodnica, s. 359–383.
- Lipko S. 1957. *Łęczycza — najmłodsze miasto górnicze*. Czasopismo Geograficzne, t. 28, z. 2.
- Liszewski S. 1967. *Dojazdy ludności jako kryterium wyznaczania wpływów ośrodka lokalnego*. [W:] *Ośrodki lokalne. Materiały z konferencji naukowej odbytej w Łodzi w dn. 22–23 stycznia 1966 roku*. Uniwersytet Łódzki, Katedra Geografii Ekonomicznej, z. 2, Łódź.
- Liszewski S. 1973. *Użytkowanie ziemi w miastach województwa opolskiego*. Opole.

- Liszewski S. 1975. *Współczesny stan zagospodarowania Wolborza i możliwości jego aktywizacji gospodarczej*. [W:] *Czterystolecie A. Frycza–Modrzewskiego. Siedemsetlecie nadania praw miejskich Wolborzowi*, Łódź.
- Liszewski S. 1976. *Struktura przestrzenna miasta Prudnika*. Acta Universitatis Lodziensis, Seria II, z. 7.
- Liszewski S. 1977. *Tereny miejskie a struktura przestrzenna Łodzi*. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Liszewski S. 1978. *Tereny miejskie. Podział i klasyfikacja*. Acta Universitatis Lodziensis, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Nauki Matematyczno–Przyrodnicze, Seria II, z. 15, s. 3–33.
- Liszewski S. 1980. *Stan gospodarki Tomaszowa Mazowieckiego*. [W:] *Tomaszów Mazowiecki. Dzieje Miasta*. PWN, Warszawa–Łódź.
- Liszewski S. 1984. *Gospodarka i warunki bytowe w latach 1945–1980*. [W:] *Kutno. Dzieje miasta*. PWN, Warszawa–Łódź.
- Liszewski S., Zając F. 1970. *Studium rozwoju funkcji i powiązań przestrzennych małego miasta na przykładzie Poddębic*. Zeszyty Naukowe UŁ, Seria II, z. 38.
- Łazęga R. (Chudziński A.). 1898. *Brodnica między 1819 a 1863. Szkic kulturalno–historyczny według opowiadania żyjącego jeszcze świadka*. Roczniki TNT, t. 5, Toruń.
- Łoboda J. 1989. *Funkcje społeczno–gospodarcze małych miast sudeckich*. Warszawa.
- Maciejewska F. J. 1962. *Rozwój przestrzenny Pizsa*. Komunikaty Mazursko–Warmińskie, nr 2, s. 397–416.
- Maciejewska F. J. 1970. *Pisz — z dziejów miasta i powiatu*. Red. F. J. Maciejewska. Pojezierze, Olsztyn.
- Malicki A. 1947. *Aktualne zadania badań w zakresie geografii miast polskich*. Czasopismo Geograficzne, t. 17, z. 3/4.
- Malicki A. 1973. *Brodnica i okolice*. Warszawa.
- Maliccy A. i M. 1993. *Brodnickie cmentarze*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. II, pod red. K. Grażawskiego, Brodnica, s. 309–320.
- Marciniak M. 1988. *Badania archeologiczne osadnictwa pradziejowego i wczesno–średniowiecznego w rejonie Brodnicy–Szabdy Cegielni*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. I, pod red. S. Bilskiego, Brodnica–Toruń, s. 11–44.
- Marciniak M. 1993. *Najstarsze osadnictwo w regionie brodnickim*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. II, pod red. K. Grażawskiego, Brodnica, s. 9–26.
- Marszał T. 1995. *Szadek. Monografia miasta*. Szadek, ss. 131.
- Matczak A. 1975. *Łęczycza — zespół osadniczy, górnictwo rud żelaza*. [W:] *Przewodnik Wycieczek XIII Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*. Łódź, s. 103–111.
- Matczak A. 1984. *Próba określenia zasięgu oddziaływania Prudnika na podstawie danych o przewozach towarowych*. Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica, z. 3.
- Matczak A. 1992. *Zmiany w strukturze funkcjonalnej miast Polski w latach 1973–1983*. Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica, 17, s. 9–24.
- Matczak A., Michalski W. 1982. *Przepływy towarowe jako podstawa wyznaczania związków przestrzennych Sieradza*. Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica, 1, s. 129–152.

- Materiały II Konferencji naukowej „Elementy programu ochrony i kształtowania środowiska dorzecza rzeki Drwęcy”, (6 XII 1979), Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 1979.*
- Matykowski R. 1990. *Struktura przestrzenna Gniezna i przemieszczenia jego mieszkańców*. Warszawa–Poznań, PWN.
- Mełnicki J., K. 1993. *Herb miasta Brodnicy (historia, legendy, podobieństwa)*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. II, pod red. K. Grążawskiego, Brodnica, s. 301–307.
- Miasta polskie w tysiącleciu*. 1967. Wrocław–Warszawa–Kraków, t. I i II.
- Michalski W. 1980. *Oddziaływanie małego miasta na najbliższe zaplecze na przykładzie Przedborza*. Acta Universitatis Lodzianis, Folia Geographica, Seria II, z. 22.
- Michalski W. 1985. *Zmiany stref oddziaływania ośrodków lokalnych pod wpływem uprzemysłowienia na przykładzie Bełchatowskiego Okręgu Przemysłowego*. Studia Regionalne, t. VII–VIII (XII–XIII).
- Michalski W., Suliborski A. 1989. *Region miejski Nysy w świetle powiązań społeczno-gospodarczych*. Studia Społeczno-Ekonomiczne, t. 14, Opole.
- Mikołajski J. 1971. *Miasta*. [W:] *Geografia województwa szczecińskiego. Cz. II. Zarys geograficzno-ekonomiczny*. PWN, Poznań–Szczecin, s. 19–43.
- Miszewska B., Szajnowska A. 1970. *Analiza funkcjonalna Sobótki*. Kwartalnik Historyczny w Sobótce, z. 4, s. 655–663.
- Moniak J. 1965. *Port i miasto Łeba — problemy gospodarczego uaktywnienia*. Zeszyty Geograficzne WSP w Gdańsku, 7, Gdańsk.
- Monografia Odry*. 1948. Instytut Zachodni, Poznań.
- Musiąg W. 1959. *Zasięg targów Rawy Mazowieckiej*. Zeszyty Naukowe SGPiS, z. XVII, Warszawa.
- Mydel R. 1979. *Rozwój struktury przestrzennej miasta Krakowa*. PAN Oddział w Krakowie, Komisja Nauk Geograficznych, Zakład Narodowy Ossolińskich, Wrocław.
- Namysłowski J. 1982. *Systemy lokalne miast nad dolną Wisłą*. Acta Universitatis Nicolai Copernici, Geografia XVII, Toruń, s. 53–70.
- Niesyt J. 1968. *Niektóre problemy rozwoju gospodarczego Gniewa*. Zeszyty Geograficzne WSP w Gdańsku, 10, Gdańsk.
- Niewiarowski W. 1968. *Morfologia i rozwój pradoliny i doliny dolnej Drwęcy*. Stud. Soc. SC. Toruń, Sec. C, vol. 6, nr 6, Toruń.
- Niewiarowski W. 1973. *Rzeźba terenu i budowa geologiczna doliny Drwęcy i jej otoczenia (w granicach województwa bydgoskiego) i ich wpływ na zagrożenie erozją wodną gleb*. Acta Universitatis Nicolai Copernici, Geografia IX, Toruń.
- Niżnik A., M., Pączka S. 1978. *Kierunki przemian struktury przestrzennej Bełchatowa*. Studia Regionalne, t. II (VII).
- Opalski F. 1983. *Funkcje współczesnych i dawnych miast na rolniczych obszarach województwa kieleckiego*. Studia Kieleckie, z. 3.
- Opalski F. 1984. *Zarys historycznych przeobrażeń sieci i bazy ekonomicznej miast województwa kieleckiego*. Studia Kieleckie, z. 3.
- Opalski F. 1987. *Funkcje miast na terenie Kielecczyny w Polsce Ludowej*. Studia Kieleckie, z. 1.

- Ośrodki lokalne*. 1967. *Materiały z konferencji naukowej odbytej w Łodzi w dniach 22–23 stycznia 1966 roku*. Uniwersytet Łódzki, Katedra Geografii Ekonomicznej, z. 2, Łódź.
- Owsiak J., Piskorski Z. 1990. *Metoda obliczania pojemności turystycznej obszarów strefy pojeziernej (na przykładzie Brodnickiego Parku Krajobrazowego)*. [W:] *Turystyka jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego*. Rocznik Centralnego Programu Badań Podstawowych 08.06. Warszawa, s. 140–148.
- Palczyński Z. 1982. *Struktura użytkowania ziemi w małych miastach i ośrodkach miejskich Polski*. Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 514. Studia Geograficzne, nr XXXIV, s. 49–85.
- Pawlak R. 1993. *Anna Wazówna — niepospolita kobieta I Rzeczypospolitej*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. II, pod red. K. Grażawskiego, Brodnica, s. 157–170.
- Pączka S., Szczygielski J. 1965. *Nysa i jej zaplecze w świetle pomiarów ruchu*. Instytut Śląski. Komunikaty, Seria monograficzna, nr 50, Opole.
- Plehn H. 1900. *Geschichte des Kreises Strasburg in Westpreussen*. Leipzig.
- Podoski K. 1967. *Stan i perspektywy rozwojowe małych miast i osiedli w woj. gdańskim*. Wyd. Morskie, Gdynia.
- Porada K. 1988. *Harcerska kartka z wojennego zyciorysu*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. I, pod red. S. Bilskiego, Brodnica–Toruń, s. 277–281.
- Powierski J. 1973. *Studia nad strukturą administracyjno-terytorialną ziemi chełmińskiej i michałowskiej w okresie piastowskim*. Prace Komisji Historii BTN, Seria C, nr 13.
- Powierski J. 1993. *Studia nad początkami miasta Brodnicy w świetle źródeł pisańskich*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. II, pod red. K. Grażawskiego, Brodnica, s. 47–135.
- Praweńska-Skrzypek G. 1977. *Powstanie i rozwój Rzeszowa do 1939 r.* Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, z. 44.
- Rajman J. 1990. *Zawadzkie — historia i współczesność*. Opole.
- Rakowski W. 1974. *Rozwój funkcji przemysłowych i usługowych małych miast województwa warszawskiego w latach 1950–1970*. Maszynopis w archiwum IG PAN, Warszawa.
- Rewieńska W. 1934. *Bereza Kartuska — wybrane rozdziały z antropogeografii miasteczka*. Rozprawy i Materiały Wydz. III TPN Wilno, t. VIII, Prace Zakładu Geologicznego i Geograficznego USB, nr 11. Wilno.
- Rewieńska W. 1938. *Miasta i miasteczka w północno-wschodniej Polsce, położenie topograficzne, rozplanowanie, fizjonomia*. Studium antropogeograficzne. Wilno.
- Rochnowski H. 1976. *Jezióra wśród lasów*. Poznaj Swój Kraj, nr 6, s. 3–5.
- Rydz E. 1981. *Miejsce małych miast w systemie osadniczym Pomorza Środkowego*. Słupskie Prace i Materiały — Przr., nr 2, s. 53–70.
- Salwicka B. 1975. *Bystrzyca Kł., jej rozwój przestrzenny i funkcje*. Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 237. Prace JG, Seria B, t. I, s. 143–147.
- Saperski E. 1974. *Drwęca i jej dorzecze. Przewodnik kajakowy*. Warszawa.
- Simche Z. 1930. *Tarnów i jego okolica*. Tarnów.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. 1880. Wyd. pod red. F. Sulimierskiego i Wł. Walewskiego. Warszawa, t. I, hasło *Brodnica*.

- Słownik historyczno–geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu*. 1971. Oprac. K. Porębska, Wrocław, s. 104.
- Sobieszczyk J. 1993. *Mieszczanństwo średniowiecznej Brodnicy*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. II, pod red. K. Grażawskiego, Brodnica, s. 137–155.
- Straszewicz L., Liszewski S., Pączka S. 1970. *Strzelce Opolskie jako ośrodek ciężenia. Związki miasta z zapleczem poprzez ruchy ludności*. [W:] *Ziemia Strzelecka. Szkice monograficzne*. Wrocław.
- Straus M. 1994. Brodnica jako ośrodek szkolnictwa ponadpodstawowego w latach 1990–1993. Praca magisterska napisana pod kierunkiem Prof. dr hab. D. Szymańskiej w Zakładzie Geografii Społecznej Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu. Toruń.
- Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*. 1957. Red. K. Dziewoński i in. Prace Geograficzne, IG PAN, nr 9, PWN, Warszawa.
- Studia nad początkami i rozplanowaniem miast nad środkową Odrą i dolną Odrą (województwo zielonogórskie)*. t. 1. *Ziemia Lubuska, Nowa Marchia, Wielkopolska*. 1967, t. 2. *Dolny Śląsk, Dolne Łużce*. 1970. Zielona Góra.
- Studia z geografii średnich miast w Polsce. Problematyka Tarnowa*. 1971. Prace Geograficzne, nr 82, IG PAN, Ossolineum, Wrocław.
- Szalkiewiczówna B. 1952. *Przeobrażenia rynku małego miasta w świetle przykładów z województwa rzeszowskiego*. *Czasopismo Geograficzne*, t. 21/22.
- Szczepkowski J. 1963. *Monografia geograficzno–ekonomiczna Wąbrzeźna*. *Zeszyty Naukowe UMK*, nr 5, Geografia II, Toruń–Łódź.
- Szczepkowski J. 1977. *Struktura przestrzenna regionu bydgosko–toruńskiego. Ewolucja i dynamika*. Prace Geograficzne, nr 118, IGiPZ PAN, Ossolineum, Wrocław.
- Szczepkowski J. 1988. *The Nonconventional Kinds of Town Classifications for Planning Purposes and General Knowledge*. Greifswalder Geogr. Arbeiten, h. 6, EMA Univ. Greifswald.
- Szczygielski J. 1971. *Koźle jako ośrodek handlowy dla zaplecza*. [W:] *Ziemia Kozielska. Studia i Materiały*. t. I, Opole.
- Szczygielski J. 1972. *Indywidualność geograficzna zdegradowanych miast w województwie łódzkim*. *Zeszyty Naukowe UŁ*, Seria II, z. 49.
- Szczepaniak R. 1958. *Początki miast lubuskich*. Zielona Góra. Poznań.
- Szewczyk J. 1978. *Miasta zdegradowane w Polsce i ich rola w sieci osadniczej*. Maszynopis w IGiPZ PAN w Warszawie.
- Szews J. 1988. *Filomaci brodnickcy*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. I, pod red. S. Bilskiego, Brodnica–Toruń, s. 87–100.
- Szymańska D. 1989. *Przemiany przestrzenno–funkcjonalne i społeczno–ekonomiczne Janikowa*. *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica*, z. 11.
- Szymańska D. 1993. *Przemiany miejskiej sieci osadniczej województwa bydgoskiego, toruńskiego i wrocławskiego ze szczególnym uwzględnieniem małych miast*. *Acta Universitatis Nicolai Copernici*, z. 82.
- Szymańska D. 1993. *New town in regional development*. Toruń, ss. 140.
- Szymańska D., Stachowski J., Rudnicki R. 1995. *Miasto i gmina Janikowo — wczoraj, dziś i jutro*. Toruń–Janikowo, ss. 120.
- Tandecki J. 1993. *Zarys dziejów cechów i rzemiosła brodnickiego (do 1772 r.)*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. II, pod red. K. Grażawskiego, Brodnica, s. 171–184.

- Tochtermann J. 1935. *Troki — zarys antropogeograficzny. Rozprawy i materiały.* Wyd. III, TPN, Wilno, t. IX, z. 1. Prace Zakładu Geologicznego i Geograficznego USB, nr 17, Wilno.
- Turowski S. 1988. *Mniejszość niemiecka na terenie miasta i powiatu brodnickiego w latach 1920–1938.* [W:] *Szkice brodnickie*, t. I, pod red. S. Bilskiego, Brodnica–Toruń, s. 123–148.
- Tyczyński S. 1976. *Miasta i grody warowne w dolinie Drwęcy.* Poznaj Swój Kraj, nr 6, s. 11–12.
- Werwicki A. 1973. *Struktura przestrzenna średnich miast ośrodków wojewódzkich w Polsce.* Prace Geograficzne, nr 101, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Wilgatowa K. 1950. *Analiza położenia geograficznego Sandomierza.* Annales UMCS, Sec. B, t. 5.
- Witkowski L. 1988. *Z życia muzycznego dawnej Brodnicy.* [W:] *Szkice brodnickie*, t. I, pod red. S. Bilskiego, Brodnica–Toruń, s. 69–86.
- Wojciechowska J. 1988. *Grupa rozpoznawczo-dywersyjna „Pomorze” w powiecie brodnickim (6. IX. 1944–20. I. 1945).* [W:] *Szkice brodnickie*, t. I, pod red. S. Bilskiego, Brodnica–Toruń, s. 223–232.
- Województwo toruńskie. Przyroda — ludność i osadnictwo — gospodarka.* 1984. Red. R. Galon. PWN, Warszawa–Poznań–Toruń.
- Wójcik G., Wójcik A. 1973. *Uwagi o klimacie dorzecza dolnej Drwęcy oraz niektórych aspektach mikroklimatu doliny Drwęcy.* Acta Universitatis Nicolai Copernici, Geografia XI, z. 31.
- Wrzosek A. 1976. *Rozważania nad położeniem i rozwojem przestrzennym miast nadrzecznych.* Przegląd Geograficzny, t. 48, z. 4.
- Wychowaniec A. 1989. *Funkcja turystyczna w przestrzeni miejskiej.* [W:] *Funkcja turystyczna Augustowa*, red. S. Liszewski, IT, Warszawa.
- Wultański J. 1993. *Z przeszłości Brodnicy.* Brodnica, ss. 112.
- Wultański J. 1993a. *Bractwo kurkowe w Brodnicy.* [W:] *Szkice brodnickie*, t. II, pod red. K. Grażawskiego, Brodnica, s. 219–238.
- Wultański J. 1993b. *Towarzystwo gimnastyczne „Sokół” w Brodnicy.* [W:] *Szkice brodnickie*, t. II, pod red. K. Grażawskiego, Brodnica, s. 239–253.
- Wultański J. 1995. *Kościół ewangelicki w Brodnicy.* Brodnica, ss. 55.
- Wysocki Z. 1974. *Sytuacja małych miast w strukturze urbanistycznej Polski.* GUS. Warszawa.
- Wysocki Z. 1975. *Małe miasta w perspektywie nowego podziału administracyjnego Polski.* Wiadomości Statystyczne, R. 20, nr 9.
- Wysocki Z. 1975a. *Interpretacja rynkowa rozwoju małych miast w Polsce.* Acta Universitatis Wratislaviensis, Seria B, nr 237.
- Yeates M., H., Garner B., J. 1971. *The north American City*, Harper and Row.
- Zajchowska S. 1958. *Rozwój przestrzenny Skwierzyny.* *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Poznania.* Poznań.
- Zajchowska S. 1961. *Rozwój osadnictwa.* [W:] *Województwo Zielonogórskie. Monografia geograficzno-gospodarcza.* Poznań.
- Zajchowska S. 1962. *Rozwój gospodarczy i terytorialny Żar.* Seria Geografia I, UAM, Poznań.

- Zajchowska S. 1975. *Powojenny rozwój Śremu*. Kronika Wielkopolska, 1/5, PWN, Poznań.
- Zawacka E. 1988. *Brodniczanki w konspiracji wojskowej lat 1939–45*. [W:] *Szkice brodnickie*, t. I, pod red. S. Bilskiego, Brodnica–Toruń, s. 167–222.
- Zdrojewski E. 1968. *Niektóre problemy aktywizacji małych miast w woj. koszalińskim*. Rocznik Koszaliński, nr 4, s. 86–109.
- Zielski A. 1976. *Osobliwości przyrody*. Poznaj Swój Kraj, nr 6, s. 8–9.
- Zielski A. 1977. *Zespoły leśne Pojezierza Brodnickiego oraz wpływ na nie gospodarki leśnej i turystyki*. St. Soc. Sc. Tor., Sectio D, Toruń.
- Ziemia chełmińska w przeszłości*. 1961. Wybór tekstów źródłowych pod red. M. Biskupa. Toruń.
- Zimna J., Witkowska E. 1977. *Komunikat o stanie czystości wód rzeki Drwęcy*. Woj. Ośrodek Badań i Kontroli Środowiska, Samodzielna Pracownia Badań i Kontroli Środowiska Miejskiego.
- Żurawska M. 1978. *Dojazdy młodzieży do szkół ponadpodstawowych w Brodnicy w latach 1977–1978 ze szczególnym uwzględnieniem roli nauczyciela wychowania technicznego*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem Doc. dr inż. J. Namysłowskiego. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy. Studia zaoczne. Bydgoszcz.

Spis tabel

- Tab. 1.1. Zakres merytoryczny diagnozy, założeń i cele rozwoju społeczno-ekonomicznego Brodnicy
- Tab. 3.1. Struktura użytkowania ziemi w Brodnicy (lipiec 1995 r.)
- Tab. 3.2. Współczynniki korelacji rang Spearmana obrazujące zależność rozkładu przestrzennego poszczególnych form użytkowania ziemi względem centrum miasta
- Tab. 3.3. Współczynniki korelacji rang Spearmana obrazujące zależność rozkładu przestrzennego punktów usługowych względem centrum miasta
- Tab. 3.4. Współczynniki korelacji rang Spearmana obrazujące współwystępowanie wyróżnionych form użytkowania ziemi w przestrzeni miejskiej
- Tab. 3.5. Struktura użytkowania ziemi według wyróżnionych stref funkcjonalno-przestrzennych Brodnicy (lipiec 1995)
- Tab. 4.1. Wzrost liczby ludności Brodnicy w latach 1910–1995
- Tab. 4.2. Rozmieszczenie ludności na terenie miasta wg ośmiu jednostek urbanistycznych
- Tab. 4.3. Struktura wieku ludności Brodnicy w latach 1970–1994
- Tab. 4.4. Ruch naturalny ludności w Brodnicy w latach 1975–1994
- Tab. 4.5. Ruch wędrownicy ludności w Brodnicy w latach 1976–1994
- Tab. 4.6. Relacje pomiędzy miastem a wsią w migracjach w latach 1976–1994
- Tab. 4.7. Wielkość migracji zagranicznych w latach 1976–1994 (w osobach)
- Tab. 4.8. Kierunki migracji zagranicznych w okresie 1.01.1992–31.05.1995
- Tab. 4.9. Migranci przybywający do Brodnicy według poziomu wykształcenia w okresie 1.01.1992–31.05.1995 (w %)
- Tab. 4.10. Migranci przybywający do Brodnicy według posiadanego zawodu w okresie 1.01.1992–31.05.1995 (w %)
- Tab. 4.11. Kierunki migracji w okresie 1.01.1992–31.05.1995
- Tab. 4.12. Wielkość i struktura zatrudnienia w Brodnicy w lecie 1995 roku
- Tab. 4.13. Struktura miejsc pracy w Brodnicy i jej wiejskim zapleczu w 1994 r. (w EKD)
- Tab. 4.14. Ludność w wieku produkcyjnym i nieprodukcyjnym w 1994 r. (w %)
- Tab. 4.15. Dynamika bezrobocia i wybranych jego kategorii w mieście Brodnicy w okresie od 31.12.1991 do 30.09.1995
- Tab. 4.16. Bezrobotni w mieście Brodnicy wg czasu pozostawania bez pracy
- Tab. 4.17. Bezrobotni w mieście Brodnicy wg wieku
- Tab. 4.18. Bezrobotni w mieście Brodnicy wg poziomu wykształcenia

- Tab. 4.19. Wybrane charakterystyki zjawiska bezrobocia w obszarze działania Rejonowego Urzędu Pracy w Brodnicy za okres 31.12.1992–30.06.1995
- Tab. 4.20. Wybrane wskaźniki charakteryzujące sytuację na rynkach pracy w obrębie działania Rejonowych Urzędów Pracy w województwie toruńskim za okres 31.12.1994–30.06.1995 (w %)
- Tab. 4.21. Bezrobotni i pracujący w mieście Brodnicy i gminach jego bezpośredniego zaplecza
- Tab. 4.22. Wybrane cechy bezrobotnych w mieście Brodnicy i gminach jego zaplecza wg stanu w dniu 30.06.1995 r. (w %)
- Tab. 4.23. Zróżnicowanie wewnątrzmijskie poziomu bezrobocia w Brodnicy (lipiec 1995 r.)
- Tab. 5.1. Wielkość i struktura zatrudnienia w przemyśle Brodnicy w 1993 roku
- Tab. 5.2. Wielkość i struktura zatrudnienia w Brodnicy w latach 1970–1995
- Tab. 5.3. Wielkość i struktura zatrudnienia według trzech sektorów gospodarczych w Brodnicy w latach 1970–1995
- Tab. 5.4. Wielkość i struktura miejsc pracy w Brodnicy według sektora egzogenicznego i endogenicznego (stan w lipcu 1995 roku)
- Tab. 5.5. Wielkość i struktura miejsc pracy w Brodnicy według sektora gospodarczego i funkcjonalnego (stan w lipcu 1995 roku)
- Tab. 5.6. Struktura działowo-branżowa rejestrowanych podmiotów gospodarczych w Brodnicy w latach 1989–1995 (w %)
- Tab. 6.1. Wielkość bazy noclegowej w Brodnicy (stan na przełomie lipca i sierpnia 1995 roku)
- Tab. 6.2. Stosunek mieszkańców Brodnicy do rozwoju turystyki w ich mieście (według płci i wieku respondentów)
- Tab. 6.3. Wiek turystów odwiedzających Brodnicę według poszczególnych pól rynkowych
- Tab. 6.4. Motywy, jakimi kierują się turyści odwiedzający Brodnicę z wyróżnionych pól rynkowych
- Tab. 7.1. Wielkość i struktura szkolnictwa ponadpodstawowego (średnia roczna liczba uczniów w latach 1990–1995)
- Tab. 7.2. Uczniowie szkół ponadpodstawowych w Brodnicy w latach 1990/1991–1994/1995
- Tab. 7.3. Pochodzenie terytorialne uczniów szkół ponadpodstawowych uczących się w Brodnicy w latach 1977/1978–1994/1995
- Tab. 7.4. Zmienność zasięgu oddziaływania przestrzennego szkolnictwa ponadpodstawowego Brodnicy w latach 1977/1978–1994/1995
- Tab. 7.5. Liczba uczniów kształcących się w szkołach ponadpodstawowych Brodnicy w przeliczeniu na 1000 stałych mieszkańców w latach 1990/1991–1994/1995
- Tab. 8.1. Wielkość i zasoby stref oddziaływania Brodnicy
- Tab. 9.1. Opinia respondentów na temat akceptacji swojego zamieszkania w Brodnicy
- Tab. 9.2. Opinia respondentów na temat wyposażenia ich miasta w podstawowe usługi
- Tab. 9.3. Opinia respondentów na temat ich stosunku do osób odwiedzających miasto

Spis rysunków

- Rys. 2.1. Schemat związków określających funkcję miasta
- Rys. 2.2. Położenie Brodnicy na tle krain geograficzno-fizycznych
- Rys. 2.3. Rozwój osadnictwa miejskiego na obszarze ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej
- Rys. 2.4. Układ komunikacyjny Brodnicy; 1 — gród w Michałowie, 2 — Brodnica lokacyjna
- Rys. 2.5. Położenie Brodnicy w krajowej i regionalnej sieci osadniczej i komunikacyjnej
- Rys. 2.6. Brodnica na tle sieci hydrograficznej i ukształtowania terenu
- Rys. 2.7. Plan miasta Brodnicy w XIV wieku (R. Birkholz 1981)
- Rys. 2.8. Rozwój Brodnicy po II wojnie światowej. A — granice administracyjne i zabudowa miasta sprzed 1977 r. (wg *Mapy powiatu brodnickiego*, Warszawa 1952); B — granice administracyjne i zabudowa miasta w 1996 r. (wg *Mapy topograficznej*, Warszawa 1992)
- Rys. 2.9. Inwestorzy budownictwa mieszkaniowego w Brodnicy po II wojnie światowej
- Rys. 3.1. Rozmieszczenie w przestrzeni miejskiej Brodnicy terenów mieszkaniowych
- Rys. 3.2. Zmienność udziału wyróżnionych 10 form użytkowania ziemi w Brodnicy w zależności od odległości od centrum miasta: A — tereny zainwestowane, B — tereny niezainwestowane
- Rys. 3.3. Udział budynków I-, II-, III-, IV- i V-kondygnacyjnych w zależności od sektorów i odległości od centrum miasta
- Rys. 3.4. Udział budynków I-, II-, III-, IV- i V-kondygnacyjnych w zależności od sektorów i odległości od centrum miasta: A — udział budynków I-kondygnacyjnych, B — udział budynków II-kondygnacyjnych, C — udział budynków III-kondygnacyjnych, D — udział budynków IV- i V-kondygnacyjnych
- Rys. 3.5. Rozmieszczenie w przestrzeni miejskiej Brodnicy terenów usługowych
- Rys. 3.6. Zmienność udziału punktów usługowych w zależności od sektorów, rodzaju usług i odległości od centrum miasta: A — punkty usługowe wg sektorów; B — punkty usługowe wg rodzajów usług
- Rys. 3.7. Rozmieszczenie w przestrzeni miejskiej Brodnicy terenów komunikacyjnych
- Rys. 3.8. Rozmieszczenie w przestrzeni miejskiej Brodnicy terenów produkcyjnych
- Rys. 3.9. Rozmieszczenie w przestrzeni miejskiej Brodnicy terenów zieleni i rekreacji

- Rys. 3.10. Rozmieszczenie w przestrzeni miejskiej Brodnicy innych terenów zainwestowanych
- Rys. 3.11. Rozmieszczenie w przestrzeni miejskiej Brodnicy ogółu terenów zainwestowanych
- Rys. 3.12. Rozmieszczenie wykształconych i wykształcających się terenów miejskich na obszarze Brodnicy
- Rys. 3.13. Strefy funkcjonalne Brodnicy (nazwy ich podano w tabeli 3.5) wydzielone wg wyróżnionych metodą elementów wiodących w strukturze typów użytkowania ziemi (obwód koła pokazuje średni udział — 25% — każdej z wyróżnionych 4 form bilansowych użytkowania ziemi)
- Rys. 3.14. Struktura funkcjonalno-przestrzenna Brodnicy
- Rys. 3.15. Zmienność udziału wielkości działek w zależności od odległości od centrum miasta
- Rys. 4.1. Wzrost liczby ludności Brodnicy w latach 1783–1995 (zestawiono na podstawie E. Kwiatkowska 1973, S. Bilski 1978, Roczników statystycznych woj. toruńskiego, NSP 1970, 1978, 1988, materiałów Urzędu Ewidencji Ludności w Brodnicy)
- Rys. 4.2. Mapa koncentracji ludności na obszarze Brodnicy; stan w 1995 r. (diagramem kołowym pokazano liczbę ludności)
- Rys. 4.3. Zróznicowanie wskaźnika gęstości zaludnienia na obszarze Brodnicy (stan w 1995 r.)
- Rys. 4.4. Zróznicowanie wskaźnika feminizacji na obszarze Brodnicy (stan w 1995 r.)
- Rys. 4.5. Struktura płci i wieku ludności w Brodnicy (stan w 1988 r.)
- Rys. 4.6. Zmiany w strukturze wykształcenia mieszkańców Brodnicy w latach 1970–1988 (w %)
- Rys. 4.7. Przyrost naturalny ludności w Brodnicy w latach 1975–1994
- Rys. 4.8. Saldo migracji dla miasta Brodnicy w latach 1975–1994
- Rys. 4.9. Struktura płci i wieku obrotu migracyjnego w okresie 1.01.1992–31.05.1995
- Rys. 4.10. Wymiana migracyjna ludności pomiędzy Brodnicą a pozostałymi miastami i terenami wiejskimi w latach 1975–1994
- Rys. 4.11. Struktura płci i wieku napływu migracyjnego do Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995
- Rys. 4.12. Struktura płci i wieku odpływu migracyjnego z Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995
- Rys. 4.13. Mapa koncentracji obrotu migracyjnego Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995 (diagramem kołowym pokazano wielkość obrotu migracyjnego)
- Rys. 4.14. Mapa koncentracji napływu migracyjnego do Brodnicy w okresie 1.01.1992–1.05.1995 (diagramem kołowym pokazano wielkość napływu migracyjnego)
- Rys. 4.15. Mapa koncentracji odpływu migracyjnego z Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995 (diagramem kołowym pokazano wielkość odpływu migracyjnego)
- Rys. 4.16. Rozkład przestrzenny salda migracyjnego Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995 (diagramem kołowym pokazano wielkość salda migracyjnego)

- Rys. 4.17. Mapa koncentracji dodatniego salda migracyjnego Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995 (diagramem kołowym pokazano wielkość dodatniego salda migracyjnego)
- Rys. 4.18. Mapa koncentracji bezrobotnych na obszarze Brodnicy w lipcu 1995 r. (diagramem kołowym pokazano liczbę bezrobotnych)
- Rys. 4.19. Mapa koncentracji osób bezrobotnych pobierających zasiłek na obszarze Brodnicy w lipcu 1995 r. (diagramem kołowym pokazano liczbę pobierających zasiłek)
- Rys. 4.20. Zróżnicowanie wewnątrzmięjskie struktury płci i wieku bezrobotnych w Brodnicy (lipiec 1995 r.)
- Rys. 4.21. Zróżnicowanie wewnątrzmięjskie struktury wykształcenia bezrobotnych w Brodnicy (lipiec 1995 r.)
- Rys. 4.22. Zróżnicowanie wewnątrzmięjskie struktury zawodowej bezrobotnych w Brodnicy (lipiec 1995 r.)
- Rys. 5.1. Zmienność struktury funkcjonalnej Brodnicy w latach 1970–1995
- Rys. 5.2. Powiązania rynkowe w zakresie sprzedaży i zakupów towarowych Przedsiębiorstwa Sprzętu Motoryzacyjnego „Polmo” z Brodnicy: A — sprzedaż (w %), B — zakupy (w %)
- Rys. 5.3. Dynamika wzrostu liczby małych podmiotów gospodarczych w Brodnicy w latach 1975–1995
- Rys. 5.4. Dynamika wzrostu liczby małych podmiotów gospodarczych w poszczególnych branżach w Brodnicy w latach 1975–1995
- Rys. 6.1. Turystyczne walory antropogeniczne Brodnicy
- Rys. 6.2. Stopień wykorzystania miejsc i sezonowość ruchu turystycznego w obiektach hotelowych Brodnicy w 1994 roku
- Rys. 6.3. Obszary popytu na produkt turystyczny Brodnicy wyznaczone metodą koncentracji
- Rys. 8.1. Powiązania regionalne Brodnicy komunikacją PKS (liczba kursów docelowych)
- Rys. 8.2. Dojazdy ogółem do pracy w Brodnicy (lipiec 1995 r.)
- Rys. 8.3. Zasięg dojazdów do pracy w przemyśle i budownictwie do Brodnicy (lipiec 1995 r.)
- Rys. 8.4. Dojazdy do pracy w przedsiębiorstwach przemysłowych i budowlanych Brodnicy (lipiec 1995 r.)
- Rys. 8.5. Zasięg dojazdów do pracy w instytucjach usługowych Brodnicy (lipiec 1995 r.)
- Rys. 8.6. Dojazdy do pracy w instytucjach usługowych Brodnicy (lipiec 1995 r.)
- Rys. 8.7. Zasięg oddziaływania Brodnicy w zakresie dojazdów do pracy i pochodzenia uczniów szkół średnich (lipiec 1995 r.)
- Rys. 8.8. Miejsca stałego zamieszkania uczniów szkół ponadpodstawowych kształcących się w Brodnicy (lipiec 1995 r.)
- Rys. 8.9. Koncentracja miejsc stałego zamieszkania uczniów szkół ponadpodstawowych kształcących się w Brodnicy (lipiec 1995 r.)
- Rys. 8.10. Napływ z regionu migrantów stałych do Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995
- Rys. 8.11. Odpływ do regionu migrantów stałych z Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995

- Rys. 8.12. Regionalne migracje stałe (obrót) z i do Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995
- Rys. 8.13. Regionalne saldo (dodatnie) migracji stałych z i do Brodnicy w okresie 1.01.1992–31.05.1995
- Rys. 8.14. Prywatne podmioty gospodarcze spoza Brodnicy mające w niej swoje filie (A) oraz podmioty gospodarcze z Brodnicy mające swoje filie poza nią (B)
- Rys. 8.15. Formalny zasięg oddziaływania Brodnicy w zakresie usług bankowych, ubezpieczeniowych, służby zdrowia i poczty
- Rys. 8.16. Zasięg oddziaływania społeczno–ekonomicznego Brodnicy (lipiec 1995 r.)
- Rys. 9.1. Czystość osiedli w opinii respondentów
- Rys. 9.2. Osiedla mieszkaniowe preferowane jako miejsce zamieszkania
- Rys. 9.3. Placówki kulturalno–oświatowe brakujące w Brodnicy
- Rys. 9.4. Placówki usługowo–rzemieślnicze brakujące w Brodnicy

Studies on the spatial–functional structure of a town on the example of Brodnica

Summary

A market economy has been restored to Poland since 1989. It is expected that it will liberate local socio–economic initiatives. Small towns will gradually regain market grounds for existence through imparting dynamism to the growth of the operation of servicing the surrounding area. At present, it seems that a particularly advantageous starting position has been gained by those small towns which, after world war II, acquired strong industrial processing plants of various kinds, often based on local resources; they are also carrying out privatisation quickly, especially of services, thus are bringing dynamism to the growth of the operation of servicing the surrounding area more quickly. Industrial operation, as regards its physical dimensions, will become more stable, and its proportion should decrease relatively; on the other hand, growth of the operation of services should be expected, and its proportion should increase relatively quickly. In the case of this group of small towns, particularly rapid growth can be expected in the nearest future because they are capable of rendering old development factors more dynamic, and at the same time of gaining modern ones. However, this requires the appropriate pro–development strategy to be chosen.

Today this problem represents an intellectual challenge, both for the elite and local communities, and for science. Which road for future development to choose? The goal of mutual efforts should be to discover socio–economic reserves existing in small towns, and then to define the conditions, possibilities and methods of activating them in the long term. The appropriate choice of the directions of future development and of the strategies for executing it is today a priority for the majority of small towns in Poland. The prosperity of local communities depends on this choice and execution, as does the fact whether, within the next generation, we will reduce the shocking disproportion in the conditions of life in comparison with those of communities from developed countries. The first step to achieve this is to make a diagnosis of the present state of the development of small towns, and of the factors which conditioned it. Only on the basis of such a diagnosis can the second stage be to make a prognosis of the choice of the most efficient directions of future development. Such a diagnosis should take into account the genesis of small towns, their historical transformations, location in the geographical environment, the state of the management and the structure of production, and the population and living conditions, all of which focuses on their functions hitherto. Only then can this base, together with knowledge acquired on the expected development tendencies (on

a macro scale) in the economy indicate those functions which can guarantee development in the future. The division of tasks between science and practice well illustrates the still valid claim by J. Kostrowicki (1957) that the role of geography is to draw attention to the shortcomings that are present, and even to indicate the necessity of more detailed research of a given problem, to determine the socio-economic reserves, and to draw conclusions as to the possibilities and methods for activating them. The task of practice, on the other hand, is to propose and execute concrete investment activities.

Brodnica, with a population today of 28,000 inhabitants, belongs to this group of small towns which enjoy particularly favourable conditions for further development. The town has many advantages, but also limitations, which in favourable conditions can bring dynamism to its development, but they can also hinder it. The reconstruction of a market economy places a range of possibilities and choices before Brodnica. The right choice of socio-economic activity which should be invested in today in order for it to bring profits in the future and guarantee the town a dynamic and harmonious development is of fundamental significance for Brodnica and its inhabitants.

The ideogram of the range of research carried out which includes the diagnosis, working hypotheses and their verification, and the indication of development perspectives are presented in table 1.1.

The arrangement of the paper corresponds to the hypotheses formulated and to the aims of the research. The paper consists of ten chapters. In the first chapter the foundations of research, source materials and review of literature are discussed. In the second chapter an analysis is presented of the geographical conditions for the creation, functioning and development of Brodnica. The third chapter contains an analysis of the spatial structure of the town based on a photograph of land use. In the fourth chapter the demographic and social conditions for the development of Brodnica are presented. The next three chapters (fifth, sixth and seventh) analyse the economic base of the town. In the fifth chapter the analysis of the economic base of Brodnica is presented on a broad basis. In the sixth and seventh chapters, however, a detailed analysis is presented of two exogenous functions which, in the authors' opinion, could in the nearest future be a strong stimulus for the development of the town, namely tourism (a specialised exogenous function) and post-primary education (a standard exogenous function). The eighth chapter contains an analysis of the socio-economic sphere of influence of Brodnica. It represents a synthesis of the current role of the town in creating a region, and can be used as the basis for the delimitation of its socio-economic region. The ninth chapter contains a study of surveys devoted to the perception of the town and conditions of living there by its inhabitants. In the last chapter a summary of the research carried out is presented and a critique is made of the domain of verifying the hypotheses raised and realising the aims of the research.

List of tables

- Tab. 1.1. Essential scope of the diagnosis, foundations, and aims of socio-economic development in Brodnica
- Tab. 3.1. Structure of land use in Brodnica (July 1995)
- Tab. 3.2. Coefficients of Spearman's rank correlations showing the dependence of the spatial arrangement of individual forms of land use in relation to the town centre
- Tab. 3.3. Coefficients of Spearman's rank correlations showing the dependence of the spatial arrangement of service points in relation to the town centre
- Tab. 3.4. Coefficients of Spearman's rank correlations showing the co-appearance of different forms of land use within the urban area
- Tab. 3.5. Structure of land use according to different functional-spatial zones of Brodnica (July 1995)
- Tab. 4.1. Population growth in Brodnica in 1910-1995
- Tab. 4.2. Population distribution in the town according to eight urban units
- Tab. 4.3. Structure of population age in Brodnica in 1970-1994
- Tab. 4.4. Natural population movement in Brodnica in 1975-1994
- Tab. 4.5. Migratory population movement in Brodnica in 1976-1994
- Tab. 4.6. Relations between town and country in migrations in 1976-1994
- Tab. 4.7. Magnitude of foreign migration in 1976-1994 (number of people)
- Tab. 4.8. Direction of foreign migration in the period 1.01.1992-31.05.1995
- Tab. 4.9. Migrants arriving in Brodnica according to level of education in the period 1.01.1992-31.05.1995
- Tab. 4.10. Migrants arriving in Brodnica according to profession in the period 1.01.1992-31.05.1995 (%)
- Tab. 4.11. Direction of migration in the period 1.01.1992-31.05.1995
- Tab. 4.12. Magnitude and structure of employment in Brodnica (July 1995)
- Tab. 4.13. Structure of places of work in Brodnica and its rural surroundings in 1994
- Tab. 4.14. Productive and non-productive population in 1994
- Tab. 4.15. Dynamics of unemployment and selected categories of it in the town of Brodnica from 31.12.1991-30.09.1995
- Tab. 4.16. Unemployed people in the town of Brodnica according to the length of time of being without a job
- Tab. 4.17. Unemployed people in the town of Brodnica according to age
- Tab. 4.18. Unemployed people in the town of Brodnica according to their level of education

- Tab. 4.19. Selected characteristics of the phenomenon of unemployment within the sphere of influence of the Regional Employment Office in Brodnica for 31.12.1992–30.06.1995
- Tab. 4.20. Selected indications characterising the situation on the labour market within the sphere of influence of the Regional Employment Offices in the Toruń province for 31.12.1994–30.06.1995
- Tab. 4.21. Unemployed and working people in the town of Brodnica and in the communes in its immediate surroundings
- Tab. 4.22. Selected features of unemployed people in the town of Brodnica and in the communes in the surrounding area according to the position on 30.06.1995
- Tab. 4.23. Differentiation in the level of unemployment within the town of Brodnica (July 1995)
- Tab. 5.1. Magnitude and structure of employment in industry in Brodnica in 1993
- Tab. 5.2. Magnitude and structure of employment in Brodnica in 1970–1995
- Tab. 5.3. Magnitude and structure of employment according to three economic sectors in Brodnica in 1970–1995
- Tab. 5.4. Magnitude and structure of places of work in Brodnica according to exogenous and endogenous sectors (position in July 1995)
- Tab. 5.5. Magnitude and structure of places of work in Brodnica according to economic and functional sectors (position in July 1995)
- Tab. 5.6. Structure of activity and line of trade of economic businesses registered in Brodnica in 1989–1995 (%)
- Tab. 6.1. Size of hotel base in Brodnica (position at the end of July, beginning of August 1995)
- Tab. 6.2. Attitude of inhabitants of Brodnica to the growth of tourism in their town (according to age and sex of those questioned)
- Tab. 6.3. Age of tourists visiting Brodnica according to individual market areas
- Tab. 6.4. Motives for which tourists visit Brodnica from different market areas
- Tab. 7.1. Magnitude and structure of post-primary education (average number of pupils in 1990–1995)
- Tab. 7.2. Pupils of post-primary schools in Brodnica in 1990/1991–1994/1995
- Tab. 7.3. Place of origin of pupils from post-primary schools learning in Brodnica in 1977/1978–1994/1995
- Tab. 7.4. Changes in the spatial sphere of influence of post-primary education in Brodnica in 1977/1978–1994/1995
- Tab. 7.5. Number of pupils learning in post-primary schools in Brodnica calculated per 1000 permanent inhabitants in 1990/1991–1994/1995
- Tab. 8.1. Size and resources of the sphere of influence of Brodnica
- Tab. 9.1. Opinion of those questioned on their acceptance of living in Brodnica
- Tab. 9.2. Opinion of those questioned on the basic services provided by the town
- Tab. 9.3. Opinion of those questioned on their attitude to people visiting the town

List of illustrations

- 2.1. Schema of associations defining the functions of the town
- 2.2. Location of Brodnica against the background of geographical-physical lands
- 2.3. Development of urban settlement on the territory of the Chełmno and Dobrzyń Districts
- 2.4. Communication system in Brodnica. 1 — fortified settlement in Michałów, 2 — foundation charter Brodnica
- 2.5. Location of Brodnica within the national and regional settlement and communication network
- 2.6. Brodnica against the background of the hydrographical network and the configuration of the land
- 2.7. Plan of the town of Brodnica in XIV century (R. Birkholz 1981)
- 2.8. Development of Brodnica after the second world war. A. Administrative borders and the buildings of the town before 1977 (according to Maps of the administrative district of Brodnica, Warsaw 1952), B. Administrative borders and the buildings of the town in 1996 (according to Topographical maps, Warsaw 1992)
- 2.9. Investors in residential building in Brodnica after the second world war
- 3.1. Distribution of residential areas within the urban space of Brodnica
- 3.2. Variability of the proportion of 10 different forms of land use in Brodnica according to the distance from the town centre. A — areas invested in, B — areas not invested in
- 3.3. Proportion of I, II, III, IV and V storey buildings according to sector and distance from the town centre
- 3.4. Proportion of I, II, III, IV and V storey buildings according to sector and distance from the town centre: A. proportion of I storey buildings, B. proportion of II storey buildings, C. proportion of III storey buildings, D. proportion of IV and V storey buildings
- 3.5. Distribution of service areas within the urban space of Brodnica
- 3.6. Variability of the proportion of service points according to sector, kind of service, and distance from the town centre. A — service points according to sector, B — service points according to kind of service
- 3.7. Distribution of communication areas within the urban space of Brodnica
- 3.8. Distribution of production areas within the urban space of Brodnica
- 3.9. Distribution of green and recreation areas within the urban space of Brodnica
- 3.10. Distribution of other areas invested in within the urban space of Brodnica
- 3.11. Distribution of all areas invested in within the urban space of Brodnica

- 3.12. Distribution of urban areas that have been developed and that are developing within the area of Brodnica
- 3.13. Functional zones of Brodnica (names given in table 3.5) divided according to types of land use distinguished by the method of leading elements in the structure (circumference of the circle shows the average proportion — 25% — of each of the 4 different balance forms of land use)
- 3.14. Functional–spatial structure of Brodnica
- 3.15. Variability of the proportion of the size of plots according to distance from the town centre
- 4.1. Growth in the population of Brodnica in 1783–1995 (compiled based on E. Kwiatkowska 1973, S. Bilski 1978, Statistical Annals of Toruń province, 1970, 1978, 1988, and materials from the Population Census Office in Brodnica)
- 4.2. Map of population concentration within Brodnica; position in 1995 (number of population shown by pie chart)
- 4.3. Differentiation of the population density coefficient within Brodnica (position in 1995)
- 4.4. Differentiation of the feminisation coefficient within Brodnica (position in 1995)
- 4.5. Structure of population age and sex in Brodnica (position in 1988)
- 4.6. Changes in the structure of education of the inhabitants of Brodnica in 1970–1988
- 4.7. Natural population growth in Brodnica in 1975–1994
- 4.8. Balance of migration for the town of Brodnica in 1975–1994
- 4.9. Age and sex structure of the migration turnover in the period 1.01.1992–31.05.1995
- 4.10. Migrational population exchange between Brodnica and other towns and rural areas in 1975–1994
- 4.11. Age and sex structure of the migrational influx to Brodnica in the period 1.01.1992–31.05.1995
- 4.12. Age and sex structure of the migrational outflow from Brodnica in the period 1.01.1992–31.05.1995
- 4.13. Map of the concentration of the migration turnover of Brodnica in the period 1.01.1992–31.05.1995 (size of migration turnover shown by pie chart)
- 4.14. Map of the concentration of migrational influx to Brodnica in the period 1.01.1992–1.05.1995 (size of migrational influx shown by pie chart)
- 4.15. Map of the concentration of migrational outflow from Brodnica in the period 1.01.1992–31.05.1995 (size of migrational outflow shown by pie chart)
- 4.16. Spatial distribution of the balance of migration of Brodnica in the period 1.01.1992–31.05.1995 (size of balance of migration shown by pie chart)
- 4.17. Map of the concentration of the positive balance of migration of Brodnica in the period 1.01.1992–31.05.1995 (size of the positive balance of migration shown by pie chart)
- 4.18. Map of the concentration of unemployed people within Brodnica in July 1995 (number of unemployed people shown by pie chart)

- 4.19. Map of the concentration of unemployed people claiming unemployment benefit within Brodnica in July 1995 (number of unemployed people shown by pie chart)
- 4.20. Differentiation of age and sex structure of unemployed people within the town of Brodnica (July 1995)
- 4.21. Differentiation of education structure of unemployed people within the town of Brodnica (July 1995)
- 4.22. Differentiation of the structure of profession of unemployed people within the town of Brodnica (July 1995)
- 5.1. Variability of the functional structure of Brodnica in 1970–1995
- 5.2. Market connections in the domain of buying and selling goods by the 'Polmo' Mechanical Equipment Enterprise from Brodnica: A. Sales (%), B. Purchases (%)
- 5.3. Dynamics of the growth of the number of small economic businesses in Brodnica in 1975–1995
- 5.4. Dynamics of the growth of the number of small economic businesses in individual lines of business in Brodnica in 1975–1995
- 6.1. Anthropogenous touristic values of Brodnica
- 6.2. Extent to which rooms are occupied and the seasonality of tourist traffic in hotels in Brodnica in 1994
- 6.3. Areas of demand for the touristic product of Brodnica calculated using the method of concentration
- 8.1. Brodnica's regional communication connections by the PKS coach company (number of in-coming coaches)
- 8.2. Total journeys to work in Brodnica (July 1995)
- 8.3. Radius of journeys to work in industry and construction in Brodnica (July 1995)
- 8.4. Journeys to work in industrial and construction enterprises in Brodnica (July 1995)
- 8.5. Radius of journeys to work in service institutions in Brodnica (July 1995)
- 8.6. Journeys to work in service institutions in Brodnica (July 1995)
- 8.7. Brodnica's sphere of influence in the domain of journeys to work and the place of origin of pupils from secondary schools (July 1995)
- 8.8. Place of permanent residence of pupils from post-primary schools learning in Brodnica (July 1995)
- 8.9. Concentration of places of permanent residence of pupils from post-primary schools learning in Brodnica (July 1995)
- 8.10. Influx of permanent migrants from the region to Brodnica in the period 1.01.1992–31.05.1995
- 8.11. Outflow of permanent migrants to the region from Brodnica in the period 1.01.1992–31.05.1995
- 8.12. Permanent regional migration (turnover) to and from Brodnica in the period 1.01.1992–31.05.1995
- 8.13. Regional balance (positive) of permanent migration to and from Brodnica in the period 1.01.1992–31.05.1995
- 8.14. Private economic businesses from outside Brodnica with branches in the town (A), and economic businesses from Brodnica with branches outside the town (B)

- 8.15. Formal sphere of influence of Brodnica in the domain of bank and insurance services, health care and the post office
- 8.16. Socio-economic sphere of influence of Brodnica (July 1995)
  - 9.1. Cleanness of estates in the opinion of those questioned
  - 9.2. Residential estates preferred as the place for living
  - 9.3. Cultural-educational establishments lacking in Brodnica
  - 9.4. Service-craft establishments lacking in Brodnica